

YEDİTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

İMPARATOR DİOCLETİANUS'UN HAYATI VE REFORMLARI

Bekam Dinç Tümerkan

İstanbul - 2025

YEDİTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

İMPARATOR DİOCLETİANUS'UN HAYATI VE REFORMLARI

Bekam Dinç Tümerkan

Doktora Tezi

Tarih Ana Bilim Dalı

Danışman

Prof. Dr. Ahmet Taşağıl

Jüri Üyeleri

Prof. Dr. Ahmet TAŞAĞI
Doç. Dr. Ahmet BÜYÜKAKSOY
Doç. Dr. Oğuz YARLIGAŞ
Doç. Dr. Furkan KAYA
Dr. Öğr. Üyesi Sinan KAYA

İstanbul - 2025

ETİK BEYANNAMESİ

Bu tezin kendi çalışmam olduğunu ve bu tezde yer alan tüm bilgilerin, akademik ve etik kurallara uygun bir şekilde toplandığını ve sunulduğunu beyan ederim. Bu kuralların gerektirdiği şekilde tüm materyal ve sonuçları tam olarak atıfta bulundum ve referans gösterdim. Tezde kullanılan materyallerin telif hakkı gerektirmesi halinde gerekli izinler alınmış olup, bu tez çalışması herhangi bir intihal içermemektedir.

Bu tezin daha önce başka bir kişi tarafından yazılmış ya da yayımlanmış hiçbir materyali ya da metnini gerekli bilgilendirmenin yapıldığı durumlar dışında hiçbir bölümünü bu üniversitede ya da başka bir üniversitede başka bir tez çalışması olarak sunmadığımı beyan ederim.

Bu durumların aksi halinde ortaya çıkabilecek her türlü yasal sorumluluğu kabul ediyorum.

Bekam Dinç Tümerkan

ÖZET

İmparator Diocletianus'un Hayatı ve Reformları

Bu tez, Roma İmparatoru Diocletianus'un reformlarını incelemeyi amaçlamaktadır. Ancak, Diocletianus'un reformlarını anlamadan önce, onu iktidara getiren tarihsel süreci değerlendirmek gerekmektedir. Bu bağlamda, "Askeri Anarşi" olarak bilinen ve 49 yıl süren dönem ele alınacaktır. Bu dönemde, 32 İmparator adayı başa geçmeye çalışmış, ancak ikisi hariç tümü kanlı bir şekilde öldürülerek bu yarıştan çekilmiştir. Ardından, Roma İmparatorluğu'nun en önemli imparatorlarından biri olarak kabul edilen Diocletianus'un yaşamı, askeri kariyeri ve reformları incelenecektir.

Diocletianus, 1000 yıllık Roma İmparatorluğu'nun başkentini Roma'dan Nicomedia'ya (İzmit) taşıyarak, daha sonra Bizans İmparatorluğu olarak anılacak olan Doğu Roma İmparatorluğu'nun temellerini atmıştır. Bu adımı, kendisinden sonra Roma tahtına geçecek olan Büyük Constantinus'un yeni başkentini Doğu'da seçmesine örnek teşkil etmiştir. Ayrıca, Diocletianus, yaşlanan Roma İmparatorluğu'nu askeri, idari, bürokratik ve ekonomik alanlarda yaptığı reformlarla yeni bir seviyeye taşımış ve bu reformlar Büyük Constantinus'e yol göstermiştir. Böylece, Doğu'da kurulmuş yeni başkenti ve reformları ile Diocletianus, Doğu Roma İmparatorluğu'nun kurucusu olarak kabul edilebilir.

Anahtar Kelimeler: Askeri Anarşi, Başkent Nicomedia, Doğu Roma, Reformlar

ABSTRACT

The Life and Reforms of Emperor Diocletianus

This thesis aims to analyse the reforms of the Roman Emperor Diocletian. However, before understanding Diocletian's reforms, it is necessary to evaluate the historical process that brought him to power. In this context, the period known as 'Military Anarchy', which lasted 49 years, will be analysed. During this period, 32 Emperor candidates tried to take power, but all but two of them were bloodily murdered and withdrew from this race. Then, the life, military career and reforms of Diocletianus, who is considered as one of the most important emperors of the Roman Empire, will be analysed.

Diocletianus laid the foundations of the Eastern Roman Empire, later known as the Byzantine Empire, by moving the capital of the 1000-year-old Roman Empire from Rome to Nicomedia (Izmit). This step set an example for Constantine the Great, who was to succeed him on the Roman throne, to choose his new capital in the East. In addition, Diocletian brought the ageing Roman Empire to a new level with his reforms in military, administrative, bureaucratic and economic fields, and these reforms guided Constantine the Great. Thus, Diocletianus can be considered as the founder of the Eastern Roman Empire with his new capital established in the East and his reforms.

Keywords: Military Anarchy, Capital Nicomedia, Eastern Rome, Reforms

TEŞEKKÜR

Bu tez çalışması boyunca, beni destekleyen kişilere ve kurumlara teşekkür etmek isterim.

İlk olarak, tez danıőmanım Prof. Dr. Ahmet Taőađılı'a, Doç. Dr. Furkan Kaya'ya, Doç. Dr. Oğuz Yarlıgaş'a ve özellikle de Doç. Dr. Ahmet Bykaksay'a ve eşi Doç. Dr. Ayően Müderrisoğlu Bykaksay'a bu çalışma boyunca bana yol gösterdikleri, değerli önerilerde buldukları ve sabrıyla beni destekledikleri için teşekkür ederim.

Aileme, bu süreçteki sonsuz destekleri ve anlayıőları için minnettarım. Sizler olmadan bu başarı mümkün olmazdı.

Manevi olarak her daim yanımda olduklarını hissettiren Delks Turizm çalıőanlarına ve rehberlerine çok teşekkür ederim.

Son olarak, bu tez çalışmasının gerçekleőmesine katkıda bulunan herkese teşekkür ederim.

Tüm destekleriniz için minnettarım, iyi ki varsınız, hepiniz kalbimdesiniz.

Bekam Din Tümerkan

İÇİNDEKİLER

ETİK BEYANNAMESİ.....	ii
ÖZET.....	iii
ABSTRACT.....	iv
TEŞEKKÜR.....	v
Tezin Konusu ve Kapsamı.....	ix
Tezin Amacı ve Önemi.....	ix
Tezin Yöntemi.....	xi
Döneme Ait Kaynaklar ve Modern Çalışmalarda Diocletianus için yazılanlar.....	xii
1. GİRİŞ.....	1
1.1 Üçüncü Yüzyıl Krizi: Askeri Anarşi Dönemi.....	1
1.2 Diocletianus Yükselişi ve Hayatı.....	5
1.3 Bagaudi Sorunu ve Carausius Meselesi.....	9
2. CAESARLARIN SEÇİLMESİ VE TETRARŞİNİN KURULMASI.....	14
2.1. Bölünme Tartışmaları.....	17
2.2 Güç Dengesi.....	19
2.3 Narses'in Tahta Geçişi ve Roma ile Çatışma.....	21
2.4. Diocletianus ve Tetrarşi: Roma İmparatorluğu'nda Yeniden Yapılanma ve İstikrar Arayışı.....	23
3. REFORMLAR.....	27
3. 1. Ordu Reformları.....	27
3. 1. 1 Sınırlar ve Savunma.....	29
3. 1. 2. İmparatorluğun Askeri Müfrezeleri.....	40
3. 1. 3. Saha Orduları.....	45
3. 2. İdari Reformlar.....	50
3. 2. 1. Yönetim.....	53

3. 2. 2. Eyaletler ve Verona Listesi.....	64
3. 2. 3. Severan İllerinin Bölünmesi.....	64
3. 2. 4. Eyalet Başkentleri ve Roma.....	68
3. 2. 5. Kanun Mektupları.....	70
3. 3. Ekonomik Reformlar.....	73
3. 3. 1. Mali Politika.....	73
3. 3. 2. Mali reform.....	79
3. 3. 3. Hedef.....	83
3. 3. 4. Parasal Kriz.....	89
3. 3. 5. Vergilendirme.....	92
3. 3. 6. Nüfus Sayımı.....	94
3. 3. 7. Aristiis Optatus Fermanı.....	96
3. 3. 8. Azami Fiyat Fermanı.....	98
3. 3. 8. 1. Azami Fiyat Fermanının Tarihsel Arka Planı.....	103
3. 3. 8. 2. Azami Fiyat Fermanının Başarısı.....	108
3. 3. 9. Vergi Reforma Karşıt Görüşler.....	108
3. 3. 10. Vergi Reformunun Etkisi.....	113
3. 3. 11. Vergi Reformunun Sonucu.....	114
3. 4. Törenler.....	115
3. 4. 1. Mistik Nitelikler ve İmparatorluk Gücünün Karakteri.....	124
3. 4. 2. Görünmezlik ve Ayin.....	129
3. 4. 3. Adventus (Varış).....	137
3. 4. 4. Din.....	141
3.5. Tahta Geçişin Meşruiyeti ve Tahtın Birliği.....	145
4. TAHTTAN ÇEKİLME.....	155

5. TETRARŞİ REJİMİNİN ÇÖKÜŞÜ VE İMPARATORLUK ÜZERİNDEKİ KALICI ETKİLERİ.....	157
6. ÖLÜMÜ.....	160
SONUÇ.....	162
SON SÖZ.....	166
KAYNAKÇA.....	172

Bibliografya

Özet

Tezin Konusu ve Kapsamı

Bu tez, Roma İmparatorluğu'nun üçüncü yüzyılda yaşadığı krizlerin ardından imparatorlukta köklü değişiklikler yapan Diocletianus'un reformlarını ve bu reformların Roma İmparatorluğu üzerindeki geniş kapsamlı etkilerini derinlemesine incelemektedir. Üçüncü yüzyılda Roma, iç savaşlar, ekonomik bunalımlar, askeri tehditler ve idari karmaşalar gibi çok sayıda sorunla karşı karşıya kalmış ve bu sorunlar, imparatorluğun çöküşünün eşiğine gelmesine neden olmuştur. Diocletianus'un M.S. 284 yılında iktidara gelmesiyle birlikte, imparatorlukta kapsamlı bir yeniden yapılandırma süreci başlamış, bu süreç hem Roma'nın yönetim sisteminde hem de sosyal, ekonomik ve askeri alanlarda köklü değişiklikler getirmiştir.

Tez, Diocletianus'un gerçekleştirdiği reformları, askeri ve idari yeniden yapılanmaları, mali düzenlemeleri, hukuk ve kamu yönetiminde yapılan yenilikleri, eyalet sistemi reformlarını, Tetrarşi sistemini ve ekonomik düzenlemeleri ele almaktadır. Bu kapsamda, Roma İmparatorluğu'nun yönetim ve savunma mekanizmalarındaki değişiklikler, imparatorluğun eyalet sistemi üzerindeki etkiler, vergilendirme ve mali politika alanındaki dönüşümler, ayrıca Diocletianus'un yasama faaliyetleri detaylı bir şekilde analiz edilecektir. Tez, bu reformların Roma İmparatorluğu'nun istikrarı üzerindeki kısa vadeli etkilerini değerlendirirken, bu değişimlerin uzun vadeli sonuçlarını ve özellikle Bizans İmparatorluğu üzerindeki etkilerini de ele alacaktır. Ayrıca, Diocletianus'un reformlarının, Roma'nın çöküş sürecini nasıl yavaşlattığı ve hatta bazı yönlerden imparatorluğun yeniden yükselmesini sağladığı gibi konular da tezin kapsamı içinde incelenecektir.

Tezin Amacı ve Önemi

Tezin amacı, Diocletianus'un reformlarının Roma İmparatorluğu'nun geleceği üzerindeki etkilerini analiz ederek, bu reformların imparatorluğun yeniden istikrar kazanmasında ne kadar etkili olduğunu ortaya koymaktır. Roma İmparatorluğu, üçüncü yüzyılın sonlarına doğru ciddi bir kriz dönemi yaşamış ve bu kriz, imparatorluğun varlığını

sürdürme yeteneğini tehdit etmiştir. Diocletianus'un reformları, imparatorluğun çöküşünü durdurmak için atılan en önemli adımlar olarak kabul edilir. Bu çalışmada, Diocletianus'un Tetrarşi sistemi, ekonomik reformlar ve askeri düzenlemelerin imparatorluğun yeniden ayağa kalkmasındaki rolü ayrıntılı bir şekilde incelenecektir.

Tezin önemi, Roma İmparatorluğu'nun üçüncü yüzyıldaki krizinden çıkışında Diocletianus'un oynadığı rolün derinlemesine anlaşılmasına katkıda bulunmaktır. Roma İmparatorluğu'nun tarihsel süreç içinde yaşadığı dönüşümler ve bu dönüşümlerin Batı dünyası üzerindeki kalıcı etkileri, modern tarihin önemli konularından biridir. Diocletianus'un reformlarının kapsamlı bir şekilde analiz edilmesi, sadece Roma İmparatorluğu'nun bu döneminin daha iyi anlaşılmasını sağlamakla kalmayacak, aynı zamanda Bizans İmparatorluğu'nun ortaya çıkış sürecinin ve geç antik dönemdeki siyasal yapının anlaşılmasına da katkıda bulunacaktır. Bu tez, Diocletianus'un reformlarının imparatorluğun hem Batı hem de Doğu'daki mirası üzerindeki etkilerini ortaya koyarak, tarih yazımına önemli bir katkı sunmayı hedeflemektedir.

Bu tezde göreceğimiz gibi Diocletianus Roma İmparatorluğunun asırlardır başkenti ve merkezi olan Roma'yı terk etmiş ve doğuda Nicomedia'da yeni bir başkent meydana getirmiştir. Bu açıdan bakıldığında Doğu Roma İmparatorluğunun kurucusu Diocletianus'tur birçok tarih kitabında yazdığı gibi Büyük Constantinus değildir. Yaptığı reformlar halefi olan Büyük Constantinus'a örnek olmuş ve yol göstermiştir. Diocletianus imparatorluğu her açıdan yeniden düzenlemiştir. Reformları önceden tasarlanmış bir plandan değil, tarihi zorunluluktan kaynaklanmıştır. Birkaç şeyle suçlanabilir: zalim olmakla, ancak sertliği köklü bir vahşetin eylemi değildir; cimri olmakla, ancak bu cimrilik devlet için kaynak elde etme arzusundan ilham almıştı; biraz kafası karışık, vizyon sahibi bir figür olmakla, ancak bunlar onu muazzam bir bölgeyi yönetmenin daha iyi yöntemleri üzerinde düşünmeye iten özelliklerdi; bürokrasi ve teknokrasiye giden yolu açmakla, ancak bu daha büyük bir verimlilik göz önünde bulundurularak yapılmıştır . Kişisel olarak, Diocletianus dindar bir adamdır. Hiç şüphe yok ki alışılmadık bir dindarlık göstermiyordu, ancak imparatorların tanrılarının dünyayı yönettiğini her zaman düşünmüştür. Mutlak, "ilahi hak" monarşisini uyguluyordu ve onu ihtişamlı çevreliyordu.

Görevinde ve reformlarında başarılı olduğu ve başarısız olduğu yerler vardır. Özellikle mali reformları ve Hıristiyanlara karşı politikası başarısız olmuştur. Ancak gerçek

şudur ki, eylemleriyle, diniyle ve zamanıyla, *vir rei publicae necessarius* , “Devletin ihtiyaç duyduğu adam”dır. Roma İmparatorluğunun Augustus’tan sonra gördüğü en büyük organizatör ve en başarılı imparatordur, kısaca tarihe ismini büyük harflerle yazdırmayı başarmış biridir.

Tezin Yöntemi

Bu tez, tarihsel analiz yöntemlerini kullanarak Diocletianus’un reformlarını ve bu reformların Roma İmparatorluğu üzerindeki etkilerini kapsamlı bir şekilde incelemektedir. Araştırma, nitel analiz yaklaşımına dayanmaktadır ve hem birincil hem de ikincil kaynaklardan elde edilen veriler ışığında yürütülmektedir. Antik kaynaklar arasında Lactantius’un *De Mortibus Persecutorum*, *Panegyrici Latini*, *Notitia Dignitatum* ve *Laterculus Veronensis* gibi önemli eserler incelenmiştir. Bu antik kaynaklar, Diocletianus dönemi hakkında birinci elden bilgiler sunmakta ve reformların pratik sonuçlarını yansıtmaktadır.

İkincil kaynaklar, modern tarih yazımında Diocletianus ve onun reformları üzerine yapılmış kapsamlı akademik çalışmaları içermektedir. Özellikle A.H.M. Jones’un *The Later Roman Empire 284-602*, T. D. Barnes’ın *The New Empire of Diocletian and Constantine*, David Potter’ın *The Roman Empire at Bay, AD 180-395*, Roger Rees’in *Diocletian and the Tetrarchy*, Bill Leadbetter’in *Galerius and the Will of Diocletian*, Simon Corcoran’ın *The Empire of the Tetrarchs: Imperial Pronouncements and Government AD 284-324* ve Stephen Williams’ın *Diocletian and The Roman Recovery* adlı eserleri, bu dönemin anlaşılmasında önemli referans kaynakları olarak kullanılmıştır.

Tezde ayrıca, karşılaştırmalı analiz yöntemi kullanılarak Diocletianus’un reformlarının hem Batı hem de Doğu Roma İmparatorluğu üzerindeki etkileri karşılaştırılmaktadır. Bu karşılaştırmalı analiz, Diocletianus’un reformlarının Bizans İmparatorluğu’nun gelişimindeki rolünü anlamak için yapılmaktadır. Ek olarak, Roma İmparatorluğu’nun yönetim, ekonomi ve askeri alanlardaki dönüşümlerinin kapsamı ve bu dönüşümlerin imparatorluk üzerindeki uzun vadeli etkileri, tarihsel bağlam içinde değerlendirilmiştir. Tezde kullanılan yöntemler, Diocletianus’un reformlarının neden-sonuç ilişkisini ortaya koyarak, bu reformların Roma İmparatorluğu’nun tarihindeki yerini daha iyi anlamamıza yardımcı olacaktır.

Döneme Ait Kaynaklar

Diocletianus dönemi üzerine yapılan akademik çalışmalar hem antik hem de modern kaynaklar üzerinden derinlemesine incelenmiş ve bu konuda zengin bir literatür oluşturulmuştur. Antik kaynaklar arasında en önemlilerinden biri, Lactantius'un *De Mortibus Persecutorum* adlı eseridir. Hıristiyanlığa dönen Lactantius, yaklaşık 314/315 yılında yazdığı Hıristiyanlık yanlısı polemiğe bir kitap olan *De Mortibus Persecutorum* (Zulmedenlerin Ölümleri Üzerine) adlı eserinde Tetrarşik döneme dair tartışmalı ama önemli açıklamalar sunar. Lactantius, Diocletianus tarafından Nikomedia'da Latince retorik öğretmek üzere çağrılmış bir retorikçiydi. Nikomedia'da en az iki yıl kalmıştır, ancak zulüm devam ederken Nikomedia'dan ayrılmıştır. Lactantius, Diocletianus'un seleflerinden bazılarını kısaca değinir, ancak bu sınırlıdır çünkü sadece Tanrı'nın gazabına uğramak için yaptıklarını anlatır. Lactantius, çok düşmanca ve abartılı olmasına rağmen Diocletianus'un hükümdarlığı hakkında en ayrıntılı anlatıma sahiptir. Tetrarşi'nin kurulması, eyaletlerin bölünmesi ve Diocletianus'un en önemli reformlarının birçoğu hakkında yazmaktadır. Lactantius Diocletianus'un reformlarını eleştirmektedir. Kıskanç rekabet nedeniyle ordular çoğaltılmış, eyaletlerin bölünmesi, sakinlerinin memur sayısı nedeniyle ezilmesi, çiftliklerin terk edilmesi ve Tetrarch'ların doğaları gereği kötü olmaları anlamına gelmiştir. Bu düşmanlık şu neden ile açıklanabilir: Lactantius bir Hıristiyandı ve sonuç olarak Diocletianus'a, imparatorun Hıristiyanlara karşı yürüttüğü ve Lactantius'un da yaşadığı Büyük Zulüm nedeniyle küçümseyerek yaklaşmıştı. Lactantius özellikle Hıristiyanlara yaptıkları zulüm önceki çabaları aşan ve yazar için yakın tarih olan Tetrarch'ların akıbetiyle ilgilenmektedir. Sonuç olarak, metni öncelikle bu imparatorların karakterlerini yermekle ve güçlerinin düşüşünü ve ölümlerini anlatmakla ilgilidir. Kitap, 303 yılında zulmün başlamasından 313 yılında Maximinus'un ölümüyle sona ermesine kadar olan siyasi olayların günümüze ulaşan en eksiksiz anlatımını sağlar. Lactantius, *De Mortibus Persecutorum*'u Tanrı'nın düşmanlarının bozguna uğramasına sevinebilecek Hristiyan dostları için yazmış gibi görünmektedir, Lactantius tarihsel olayların bir muhabiri olarak büyük ölçüde güvenilirdir. Kronolojisi genel olarak doğru görünmektedir.

Altıncı yüzyıl tarihçisi Zosimus dönemin çağdaşı değildir ancak Diocletianus hakkında daha sonraki görüşler hakkında bir izlenim vermektedir. Birinci Kitap üçüncü yüzyıldaki olayları ayrıntılı olarak kaydeder ancak Carus ve Diocletianus ile ilgili bölümler kayıptır. Zosimus'un ilk kitabı büyük ölçüde Dexippus'un kroniğini devam ettiren Eunapius'un kroniğine

dayanmaktadır. Zosimus pagan bir yazardı ve muhtemelen imparatorun bir pagan olması nedeniyle ve aynı zamanda onu Konstantin ve diğer Hıristiyan imparatorlarla karşılaştırmak için Diocletianus'a olumlu yaklaşmaktadır.

Bir yazar tarafından çeşitli takma adlar altında yazılan *Historia Augusta*'nın güvenilirliği değişkenlik göstermektedir. Saturninus ve Trebellianus gibi bazı kişilerin uydurma olduğu bilinmektedir ve Philip ile Gallus arasındaki bölüm gibi tarihin pek çok kısmı eksiktir. Bununla birlikte, diğer kaynaklara kıyasla dönemin en derinlemesine anlatıldığı eserlerden biridir. Koleksiyonun Diocletianus, Constantius ve Constantinus dönemlerinde yazan altı ayrı biyografi yazarının eseri olduğu iddia edilmektedir, ancak eserin dördüncü yüzyılın ikinci yarısında tek bir yazar tarafından yazıldığı artık genel kabul görmektedir. Dolayısıyla derleme, iddia edildiği gibi değildir. O halde, tanıklığının çoğunun uydurma olması uygundur. Külliyyat değerli tarihsel bilgiler içeriyor olsa da *Historia Augusta* 'bilen ve takdir eden bir kitle' için eğlenceli bir kurgu olduğunu olabilir.

Aurelius Victor ve Eutropius'un büyük ölçüde ortak bir kaynağa dayandıkları görülmektedir, bu da bağımsız tanıklıklar olarak kabul edilme derecelerini sınırlamaktadır. Bu yazarlar genellikle aynı olayları aynı sırayla anlatmakta, aynı hataları yapmakta ve sıklıkla benzer ifadeler, deyimler ve genişletilmiş sözel paralellikler ve yankılar kullanmaktadır. Ancak Victor'un görüşleri, tonu, üslubu ve kelime dağarcığı Eutropius'un daha sonraki anlatımına yansımaz ve Eutropius'un anlatımı genellikle Victor'unkinden daha doludur. Dolayısıyla, Eutropius Victor'u kopya etmemiştir. Günümüze ulaşan epitomlar ilgi alanları ve üslupları bakımından farklılık göstermektedir. Victor biyografileri tarih yazmak için, yani hükümdarlar ve rejimler hakkında hüküm vermek, zaman içindeki değişimi tartışmak ve devletin sorunlarına çözüm önermek için kullanmak istemiştir.

Eutropius olayları nispeten etkilenmemiş bir şekilde aktarmakla yetinmiştir, ancak yine de açık önyargılar vardır. *Epitome de Caesaribus* biyografik ayrıntıları vurgular ve başka yerlerde bulunmayan gerçekleri ve anekdotları kaydeder. İmparatorların kişilikleri hakkında faydalı bir kaynaktır.

Jerome'un *Chronicon*'u, Hıristiyan yazar Eusebius'un bir kroniğinin Latince çevirisi ve devamıdır. 325 yılında sona eren çeviri, Jerome'un siyasi ve askeri konularda yaptığı eklemeleri içerir. İlgili yerlerde bu eklemeler çoğunlukla tüevdir. Festus'un *Breuiarium*'u

çoğunlukla askeri konularla ilgilidir ve Tetrarchlar hakkında sadece Perslere karşı savaşlarıyla ilgilidir.

Yaklaşık 500 yılında Bizanslı pagan yazar Zosimus, epitomatorlarınkinden daha ayrıntılı bir evrensel tarih olan *Historia Noua*'yı yazmıştır. Zosimus amacının Romalıların kısa bir süre içinde imparatorluklarını nasıl kaybettiklerini anlatmak olduğunu duyurur. Ne yazık ki Tetrarşik döneme dair anlattıklarının çoğu günümüze ulaşmamıştır. Zosimus'un 270-404 yılları için ana ve belki de tek kaynağı, dördüncü yüzyılın sonları ve beşinci yüzyılın başlarında yazan Yunan sofist ve tarihçi Eunapius'un artık büyük ölçüde kayıp olan tarihidir. Onun (Zosimus) bir tarih yazmadığı, daha ziyade Eunapius'unkini kopyaladığı söylenebilir...dolayısıyla Zosimus'un tarihi okuyucuya Eunapius'unünün kısaltılmış bir versiyonunu sunar.

Eunapius tarihinin iki baskısını yazmıştır. İlk baskıda Hıristiyanlığı acımasızca eleştirip pagan dinini överken, ikincisinde eleştirilerinde daha az şiddetlidir Eunapius'un ilk baskıyı yaklaşık 380 yılında, Roma'nın 378 yılında Gotlar karşısında aldığı ve Hıristiyanlığı suçladığı yenilgiden etkilenerek yazdığını öne sürülür. İkinci baskıyı ise beşinci yüzyılın başlarında yazmıştır. Ammianus, *Historia Augusta* ve *Epitome de Caesaribus*'un muhtemelen Eunapius'un tarihini kullanırlar, bu da Eunapius'a kaynak olarak belli bir otorite atfedildiğini düşündürmektedir. Ancak Eunapius için ilk Hıristiyan imparator Constantinus'un saltanatı Roma'nın talihinde belirleyici bir düşüş başlatmış, bu düşüşten imparatorun karakterini sorumlu tutmuştur. Bu nedenle Eunapius, tarihi içerisinde Constantinus'a karşı polemik üretmiş ve imparator hakkında açıkça hayali olan iddialarda bulunmuştur.

Zonaras olayları açıkça Hıristiyan bir perspektiften açıklar ve bu da onun Tetrarklar ve Constantinus'a yaklaşımını renklendirir. Tetrarklar Hıristiyanlara zulmederken, Constantinus onların özgürlüğünü savunmuş ve kendisi de Hıristiyan olmuştur. Zonaras'a göre Tetrarşi çökmüştür çünkü imparatorları Hıristiyanları hedef almıştır ve Constantinus sonunda tek imparator olması Tanrı'nın planıdır. Zonaras'ın çeşitli erken Bizans kaynaklarını ve muhtemelen dördüncü yüzyıl kaynaklarını kullanması ve sentezlemesi anlatısını değerli kılmaktadır. Tarihi ayrıntılıdır ve çoğu zaman doğru olduğu gösterilmiştir.

Constantinus döneminde Caesarea piskoposu olan Eusebius, çoğunlukla kilise meseleleriyle ilgili eserler yazmıştır. Konuyla ilgili metinlerden biri, zulümden önce, zulüm sırasında ve sonrasında birçok baskısını yaptığı *Historia Ecclesiastica* (Kilise Tarihi) adlı eseridir. Eser doğal olarak Tetrarch'lara karşı güçlü bir önyargı sergiler ancak zulümler hakkında çok fazla bilgi sağlar. Eusebius imparatorların eylemlerini Hristiyan bir şekilde yorumlar.

Panegyrici Latini, 289 ile 389 yılları arasında edebiyatçılar tarafından yazılmış olan 11'adet panegyrici derlemesidir. Bu 11 metinden yedisi Diocletianus'un 284'te tahta çıkışıyla Galerius'un 311'de ölümü arasındaki döneme aittir: Panegyric 10(2), 289'da Maximian'ın önünde sunulmuştur; Panegyric 11(3), 291'de Maximian'ın önünde sunulmuştur; Panegyric 8(5), 296/7'de Constantius'un önünde sunulmuştur; Panegyric 9(4), 290'ların sonunda Galya'da bir valinin önünde Eumenius tarafından sunulmuştur; Panegyric 7(6), 307'de Constantinus ve misafiri Maximianus'un önünde yapılmıştır; Panegyric 6(7), 310'da Constantinus'un önünde yapılmıştır; ve Panegyric 5(8), 311'de Constantinus'un önünde yapılmıştır. Bu koleksiyondaki konuşmaların çoğu ve Tetrarşik döneme tarihlenenlerin tamamı Galya'da yapılmıştır. Derlemenin ne zaman derlendiği bilinmemekle birlikte, 389'da panegyric'i sunan Galyalı hatip Pacatus'un sorumlu olması muhtemeldir, zira onun konuşması daha önceki konuşmalardan fikir ve ifade ödünç almıştır.

Modern literatürde, Diocletianus'un reformlarının Roma İmparatorluğu üzerindeki uzun vadeli etkilerini analiz eden pek çok çalışma bulunmaktadır. **A.H.M. Jones**'un *The Later Roman Empire 284-602* adlı eseri, Diocletianus'un idari, ekonomik ve askeri reformlarının imparatorluk tarihindeki önemini vurgulayan kapsamlı bir çalışmadır. (37)

Arthur R. Boak *A History of Rome to 565 AD* (1921) eserinde Diocletianus için şunları yazar: Diocletianus'un hükümdarlığının çığır açan karakteri. Diocletianus'a kaostan düzen çıkarma, Roma imparatorluğunun parçalanmış dokusunu yeniden inşa etme, sivil idareyi yeniden kurma ve kalıcı bir barış sağlamak için etkili önlemler alma görevi verildi. Üçüncü yüzyılın pek çok imparatoru gibi Diocletianus da mütevazı bir kökene sahip bir İliyalı'ydı ve saf yetenekleri ve karakterinin gücüyle imparatorluk tahtına kadar yükselmişti. İmparatorluğun restorasyonu sorununa saldırırken, huzursuz bir enerji ve çok yönlülük, geleneklere çok az saygı duyan kapsamlı bir radikalizm ve imparatorluğun ekonomik refahını yasama yoluyla yeniden tesis etme yeteneğine olan üstün bir güven sergiledi. İdari reformlarında, daha sonraki prensliklerde iş başında olan eğilimleri ifade etti ve onunla

birlikte, ordu ve bürokrasi tarafından desteklenen imparatorun devletteki otoritenin tek kaynağı olduğu gizlenmemiş otokrasi dönemi başladı. Augustus gibi Diocletianus da yeni bir rejimin kurucusuydu; Julius Caesar'ın mutlakiyetçi idealinin nihayet gerçekleştiği bir rejim.

David S. Potter, *The Roman Empire at Bay_ AD 180-395* (2004) adlı eserinde Diocletianus üzerinde çok fazla yorum yapmadan objektif bir açıdan olayları yazar, ama Galerius'un Narses ile savaşı kaybettikten sonra Diocletianus'un tavrını şu şekilde yazar: Doğuda işler bu kadar basit değildi. Narses savaşa Ermenistan'ı işgal ederek başlamış gibi görünüyordu ve ona karşı doğrudan komutayı Galerius aldı. İlk başta felaket oldu. Narses'in Armenia Krallığı'nı işgal ettiği ve ardından güneye doğru ilerleyerek Galerius'un ordusunu Carrhae yakınlarında yakaladığı ve 297'de ağır bir yenilgiye uğrattığı anlaşılmaktadır. Diocletianus başarısızlıktan Galerius'u sorumlu tutmuş gibi görünmektedir ve bizzat Antakya'ya gelerek toplanan ordunun önünde olağanüstü bir gösteri düzenlemiştir. Diocletianus artık imparatorun resmi ulaşım aracı olan arabaya binmiş ve Galerius'u imparatorluk giysileriyle bir mil boyunca önünde yürütmüştür. (292)

Timothy Barnes, *The New Empire of Diocletian and Constantine* (1982) adlı eserinde farklı bir yöntem izleyerek Diocletianus'un 285 senesinden 305 senesine kadar olan yaşadığı İmparatorluk bölgelerini ve olayları kronolojik bir biçimde devrin yazarlarının tanıklığında verir, birkaç satır ile örnek vermek gerekirse:

Ana Konutlar

285-296 Sirmium ve Nikomedia

296-299 Suriye ve Mısır'da

299-302 Antakya

302-305 Nicomedia

284, 20 Nicomedia'da Kasımda İmparator ilan edildi   Lactantius, *Mort. Pers.* 17.1

285, Carinus'a karşı bahar seferi, Viminacium   Zosimus 1.73.2

Yakınlarında bir savaşla sona erdi (49-50) gibi...

Stephen Williams, *Diocletian and The Roman Covery* (1985) eserinde Diocletianus'un başarılarını askeri eğitime bağlar: Doğal merak dışında, ilk yılları hakkında hemen hemen hiçbir şey bilmememiz önemli değildir. Önemli olan etkiler şüphesiz 270'ten bir süre önce katıldığı ve yapısında büyük değişiklikler olan ordudaydı. Roma İmparatorluğu'ndaki sıradan lejyoner askerin sosyal statüsü her zaman yüksekti (Avrupa tarihinin çoğunun aksine), ancak hiçbir zaman farklı askeri güç merkezlerinin var olma mücadelesi verdiği üçüncü yüzyılın ortalarındaki kadar yüksek olmamıştı. Sıradan vatandaşların aksine, askerler dürüst, rütbeli insanlardı; 'En asil askerlerimiz' yaygın bir resmi referans tarzı haline geldi. Birkaç nesil boyunca, Dalmaçya da dahil olmak üzere Tuna vilayetlerinden gelen acemi askerler Roma'nın en iyi lejyonlarının rütbelerini ve ardından daha düşük subaylık görevlerini doldurmuştu. Balkanlar'ın genel bölgesi, gevşek bir şekilde 'Illyricum' olarak adlandırılmıştı ve askerlik gelenekleriyle bizim çağımızdaki Prusya kadar eş anlamlı hale gelmişti (aslında bu paralellikten ilk etkilenenler Alman akademisyenlerdi). Bu Tuna kökenli profesyonel askerler, kriz yılları boyunca en yüksek komutanlıklara kadar yükseldiler ve arkalarında da kendi vatandaşlarının lehine olan fırsat merdivenleri uzanıyordu. (23)

Pat Southern, *The Roman Empire from Severus to Constantine* (2001) adlı eserinde Diocletianus'un tahta geçiş hikayesinin bir kurgu olduğunu iddia eder: Büyük olasılıkla bu, uzun zaman önce tanrılar tarafından kendisine çizilen kaderini izlediğini göstermek için olaydan sonra uydurulmuş bir hikayedir. Diocletianus'un mor rütbeye yükseltilme süreci, günümüze ulaşan antik anlatıdaki kadar basit, basit olduğu kadar da kendiliğinden gerçekleşmiş olamaz. Tarihinin bazı bölümlerinin, her ne olursa olsun hırsları ve onu iktidara getiren entrikalar konusunda sessiz kalacak olan resmi versiyona uygun olarak yeniden yazılmasını sağlayacak kadar uzun süre hayatta kaldı. Sonuç olarak, tarihsel anlatının geriye dönük olarak yeniden yapılandırılması, 284 yılında ve şüphesiz sonraki yıllarda yaşananların ayrıntılarını sonsuza dek maskeleymiştir. (134)

Theodor Mommsen, *A history of Rome under the emperors* (1992) adlı eserinde Diocletianus dönemini batıdan kesin bir ayrılık olarak nitelendirir ve bundan keyif almaz: Diocletianus dönemi gerilemenin izlerini taşır ve sempatimizi çekmez. Ancak bu dönemin önemi, tam da bu gerileme ve eldeki entelektüel kaynakların azlığı nedeniyle daha da büyüktür. Diocletianus ve Constantinus'un hâkimiyeti, prenslikten Cumhuriyet'ten daha keskin bir şekilde ayrılır. Doğulu hükümdar, hükmetmek için bir model sunar. Prenslik

döneminde İmparatorluğun birliği hakimken, dominat döneminde İmparatorluğun bölünmüşlüğü hakimdir. Milliyetler Yunan ve Latin olarak ikiye ayrıldı. Prenslik Latince-Yunanca iken, hakimiyet Yunanca-Latince olmuştur. Farklı bir başkent vardır; İtalya ayrıcalıklı statüsünü kaybeder ve yönetimde tam bir reform yapılır. Askeri makine etkili ve hareketli bir makineye dönüşür; prensliğin sadece sınır garnizon birlikleri vardı. Başta Almanlar olmak üzere artık yabancılar da orduya katılmaktadır. (317)

Bill Leadbetter, *Galerius and the will of Diocletian* (2009) eserinde tetraşi esnasında ortakların Diocletianus'a duydukları sadakati anlatır: Diocletianus'un terfi ettirmeyi seçtiği kişiler otoriteye alışkın kişilerdi. Maximian, Constantius ve Galerius zorlu bir eğitimden geçerek yükselmiş askerlerdi. Diocletianus'a duydukları sadakatin karşılığını, özellikle de komuta etme konusunda ona duydukları güvenle aldılar. Diocletianus'un tüm meslektaşları bir anlamda onun yansımaları olarak onun adına güç kullanırken, kendilerine büyük görevler verilir ve hareket etmeleri için önemli ölçüde özgürlük tanınırdı. Bu yönleriyle, son derece şüpheli Constantius II'nin memurlarıyla çevrili olan halefleri Sezar Gallus ve Julian'dan ayrılırlar. Diocletianus'un çalışma arkadaşlarına emanet edilen komisyonların büyüklüğü, geçmişte iktidarın resmi olarak bölündüğü yanılmasına yol açmıştır. (81)

Michael Grant, *Collapse and recovery of the Roman Empire* (1999) eserinde şunları yazar: Diocletianus imparatorluğa yeni bir soluk kazandırdı. Diocletianus'un yeni imparatorluğu neredeyse Septimius Severus [193-211] dönemindeki kadar güçlü olmasına rağmen, çok farklıydı. Diocletianus'un istediği ve zamanın gerektirdiği kontrolü sağlamak için, eski Akdeniz uygarlığına, önceki günlerin düzenlemelerinin nihayet alaycılığa yaklaştığı zahmetli bir bürokrasi dayatmak gerekiyordu. Diocletianus'un hükümdarlığı Roma tarihinin son büyük dönüm noktalarından biridir. Çünkü Diocletianus'un reformcu elinin dokunmadığı imparatorluk uygarlığının neredeyse tek bir zerresi bile kalmamıştı. Yarattığı ya da yenilediği şeyler, imparatorluğun batıda iki yüzyıl daha, doğuda ise Bizans İmparatorluğu kisvesi altında bin yıl daha ayakta kalmasını sağlayan siyasi, askeri ve ekonomik kurumları oluşturmuştur. (40-41)

Jill Harries, *Imperial Rome AD 284 to 363* (2012) eserinde Diocletianus'un reformlarını bir bölümde anlatırken, ondan daha geniş kapsamlı olarak Diocletianus'un Hıristiyan politikasını ele alır ve şu cümleleri kullanır: Diocletianus ve meslektaşları için

Hıristiyanlar acil bir sorun değildi. Sorun; 284'te tahta çıkışından sonra, 24 Şubat 303'te Hıristiyan dini uygulamalarına karşı dört kararnameden ilkinde resmi adım atılana kadar yaklaşık on dokuz yıl geçecekti. İmparatorların dini gündemi, en azından başlangıçta, olumlu bir gündemdi; Roma ve imparatorluğun himayesi altında zenginleştiği eski tanrıların yüceltilmesiydi. Diocletianus'un Jüpiter'le ve Maximianus'un Herkül'le özdeşleştirilmesi genel bir dini canlanma girişiminin parçasıydı. (81)

Rostovtzeff, *A History of the Ancient World: Rome* (1927) eserinde Diocletianus'un Carinus'a karşı kısa bir mücadeleden sonra imparatorluğun tartışmasız hükümdarı olduğunu yazar ve bezgin ve bitkin devlet bir süreliğine iç çatışmalardan kurtuldu diye ekler ve şu şekilde devam eder: Diocletianus, yukarıda da belirtildiği gibi hem içeride hem de dışarıda onlarca yıl süren anarşi ve savaştan sonra, imparatorlukta bir süreliğine düzeni sağlamış, devleti yabancı düşmanlardan korumuş, tutkuların ve hırsların azgın akışına sınırlar koymuş, kamu ve özel yaşamda ihtiyatlı ve kapsamlı bir reform programı yürütmüştür. Başarısı, iki yüz elli yıl önce Augustus'un başarılı olmasına yardımcı olan aynı nedenlerden kaynaklanıyordu. Kendi başına yüzyılın önde gelen hükümdarlarının çoğundan üstün değildi ve reformlarının her biri selefleri tarafından başlatılmıştı. Diocletianus tahtının sağlamlığını, tıpkı Augustus iktidara geldiğinde olduğu gibi, toplumun ve ordunun içinde bulunduğu bezginlik ve bıkkınlığa borçluydu. Dünya barışa ve az ya da çok yerleşik bir hayata dönme şansına susamıştı ve giderek daha fazla sayıda insan, barışı ve düzeni yeniden tesis etmek gibi zor bir görevi üstlenen imparatorun etrafında toplandı. Diocletianus'un büyük bir adam olduğunu inkâr etmek istemiyorum. Augustus'ununki gibi onun da gücü, zamanın ruh halini anlaması ve bundan yararlanabilmesinde yatıyordu. Yine Augustus gibi, yeni bir ilke ortaya koymadı: sadece çağın karmaşası içinde körü körüne büyüyen şeyleri bir araya getirdi, bir sistem haline getirdi ve ona yasal bir biçim vererek kalıcılığını sağladı. Başlıca amacı tebaasının refahı değil, devletin restorasyonu ve güçlendirilmesiydi: Halkın çıkarlarını, kendinden öncekilerden daha kararlı bir şekilde kamu yararına feda etti. (271-279)

Santo Mazzarino, *İmpero Romano* (2024) eserinde, Diocletianus için vergi sisteminde sadece Roma tarihi için değil, aynı zamanda (Sasani ekonomisine uygulamaları ve nihayet mir'in Slav ekonomisindeki gelişmeleri nedeniyle) dünya tarihi için de büyük önem taşıyan silinmez bir iz bıraktı. Zaten 3. yüzyıl boyunca takip ettiğimiz bir gelişmenin sonuçlarını çıkararak, annona ve capitatio'yu birleştirdi ve böylece capitatio-iugatio'yu kurdu der. (588)

Speros Vryonis, Bizâncio e Europa (1967) eserinde şunları söyler: Böylesine kritik bir dönemde işlerin başına tartışılmaz yeteneklere sahip iki liderin geçmesi imparatorluk için şüphesiz bir şanstı. Bir askerden çok bir yönetici olarak dikkat çeken Diocletianus, Roma resmi kariyerindeki (cursus honorum) en alt kademededen en üst kademeye kadar tüm rütbeleri art arda fethetti. İmparatorluk yönetiminin başında bulunduğu yıllar boyunca, devleti etkileyen hastalıkları gözleme fırsatı buldu ve böylece başarılı reformcular için gerekli olan deneyim açısından zengin bir şekilde tahta çıktı. (16-17)

Edward Gibbon Roma İmparatorluğunun Gerileyiş ve Çöküş Tarihi eserinde şunları yazar: Saltanatının parlaklığı ile bütün öncellerini geride bırakmış bulunan Diocletianus, yaşam öyküsü bakımından en az üne kavuşan ve aslı hakkında en az bilgi edinilmiş bir hükümdardır. Değerlilik ve şiddet için kazanılan güçlü unvanlar çoğu zaman ülküsel soyluluk ayrıcalığını alaşağı etmiştir. Şu var ki, özgür insanlarla tutsaklık içerisinde yaşayan kimseler arasında ayırıcı bir çizgi her zaman vardı. Karus'un oğullarına ardıl olan hükümdarın anne ve babası, Romalı senatör Amilinus'un evinde tutsak olarak bulunmuşlardı. Diocletianus'u ayırt etmeye yarayan ad, annesinin memleketi olan küçük bir Dalmaçya kentinden geliyordu. Yine öyle anlaşılıyor ki babası, özgürlüğünü kazandıktan sonra yazıcılık mesleğini yaptı ki, bu meslek onun durumunda kişilere özgü bir çalışma alanıydı. Tanrıların yardımı, daha doğrusu yüksek bir değerliliğin iç güdüsü oğulda büyük bir istek uyandırdı, onu askerlik mesleğine girmeye yöneltti ve kendisine parlak bir geleceği müjdeledi. Rastlantılar ve kişisel büyük yeteneği yükselmesine yardımcı oldu. Ona, yüksek yaşama evrelerini oluşturan araçları ve doğanın verdiği yeteneklerin herkesin gözleri önünde gelişmesini sağlayan hal ve koşulların zincirlenmesini gözlemlemek çok merak verici bir yaşam sahnesi meydana getirecektir. (372)

Vasiliev, Bizans Devleti Tarihi (1964) kitabında onun için: “Sık sık Nicomedia (İzmit) da ikamet etmiş ve umumiyetle kendini şarkın cazibesine kaptırmış olan Diocletianus şark monarşilerinin birçok hatlarını kabul eyledi. Tam manasiyle mustebit bir hükümdar ve imparatorluk tacım taşıyan bir «imparator- ilah» oldu. Şarkın debdebesi ve karışık teşrifat usulleri saraya girdiler. Huzura kabullerde tab’alar, haşmetmeaba bakmağa cesaret etmeden önce, imparatorun önünde diz çökmek mecburiyetinde kaldılar. İmparatora muteallik ne varsa «mukaddes» adını aldı: imparatorun şahsı mukaddes, sözleri mukaddes, sarayı mukaddes, hazinesi ilah... mukaddesti” der. (75)

Paul Lemerle Bizans Tarihi (2004) şunları yazar: Diocletianus, sadece Constantinus'un ilk selefi olarak değil, imparatorluğu, Augustus ya da Hadrianus'un ki kadar derinlemesine bir reformdan geçirmiş olduğu için de bir an üzerinde durmamızı gerektirir. Constantinus, birçok bakımdan, Diocletianus'un yaptıklarını tamamlamış, onları kabul ettirmiştir. Öyle ki, bu iki imparatorun yapmış oldukları arasında bir bölüştürme çok zaman güçtür. Diocletianus imparatoru, özenle düzenlenmiş, doğu saraylarının tören düzenlerinden alınmış ayinlerle saygı gösterilen bir kişi durumuna getirmiştir: imparatorun önünde yerlere kapanılır, erguvan kırmızısı harmanisinin eteği öpülürdü. Mutlakiyetçiliğin ve onun doğal sonucu olan idari merkezîyetçiliğin ilkesini varabileceği en ileri sonuçlara kadar götürmüş olan da Diocletianus'tur: böylece, Senato'nun gerçekte artık hiçbir rolü kalmamış ve senato kararları da geçerliğini yitirmiş oluyordu. Bu arada, senato eyaletleri ve onlarla aynı zamanda, İtalya'nın son ayrıcalıkları da ortadan kalktı; tüm imparatorluk yönetimi imparatorun danışmanları, daireleri ve görevlilerine bırakıldı. (14)

Timothy Gregory, A History of Byzantium (2011) eserinde şunları yazar: Diocletianus, seleflerinin çoğu gibi Balkan yarımadasından gelen bir subaydı. Ancak onlardan farklı olarak reformlarını uygulayabildi ve onun yönetimi üçüncü yüzyıldaki krizin sonunu, daha istikrarlı yeni bir dönemin ve imparatorluk politikasında yeni bir yönün başlangıcını işaret etti. Yenilikçi biri değildi ve politikalarının çoğu seleflerinden biri ya da diğeri tarafından öngörülmüştü. Bununla birlikte, Diocletianus çalışkan ve yetenekli bir yöneticiydi ve önceki imparatorların başarısızlıklarının üzerine bir şeyler inşa etmeyi başardı. (33) Bu hikâye aynı zamanda savaş yorgunluğunun iç savaşa karşı bir garanti olmadığını ve bir imparatorlar takımının her zaman uyumlu olmayabileceğini de göstermektedir. Aslında Diocletianus'un baskın kişiliğinin imparatorluğa yirmi yıl boyunca nispeten barış getirdiği güçlü bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Başarısı, yetkin bir asker olmasına rağmen büyük bir general olmaması ve büyük askeri seferleri akıllıca meslektaşlarına emanet etmesi nedeniyle daha da dikkat çekiciydi. (Onun dehası bir organizatördü ve yirmi yıllık hükümdarlığı boyunca imparatorluğa yeni bir soluk kazandıran sağlam bir idari yapı kurdu. (42)

Bu derinlemesine çalışmalar, Diocletianus'un Roma İmparatorluğu üzerindeki uzun vadeli etkilerini hem küresel literatür hem de Türkiye bağlamında kapsamlı bir şekilde inceleyerek, imparatorun reformlarının çeşitli alanlarda yarattığı dönüşümü anlamamıza olanak tanımaktadır.

1. GİRİŞ

1.1 Üçüncü Yüzyıl Krizi: Askeri Anarşi Dönemi

Roma İmparatorluğu'nun genişlemesi, İlk İmparator Augustus'un (MÖ 27-MS 14) yönetimi altında başlamış ve MS 117'de Trajanus'un (MS 98-117) hükümdarlığı döneminde zirveye ulaşmıştır. Üçüncü yüzyılın ortalarına gelindiğinde, İmparatorluk kuzeyde Britanya ve Ren Nehri'ne, güneyde Afrika'nın kuzey kıyılarına ve doğuda günümüz Suriye ve Irak'a kadar genişlemiştir (Smith, 2020, s. 45-46). Bu genişlemeye dayalı başarılar, aynı zamanda Roma İmparatorluğu'nun ekonomik, sosyal ve politik yapılarında ciddi baskılara neden olmuştur. Üçüncü yüzyıl krizi, Roma İmparatorluğu'nun bu yapılarının kademeli olarak parçalanmasıyla karakterize edilen bir geçiş dönemidir (Potter, 2005, s. 36).

Roma İmparatorluğu'nun genişleyen toprakları, lejyonların bürokratik maliyetlerini ve yapısını önüne geçilemeyecek şekilde artırmıştır. Bitmek bilmeyen savaşlar ve daha da büyüyen sınırların korunmasındaki zorluklar, savaş kayıplarıyla birleştiğinde lejyonerlerin birleşimlerini ve bağlılıklarını muhafaza etmeyi zorlaştırmıştır. Roma, kaybedilen insan gücünü telafi etmek için eyaletlere yönelmeye ve medet ummaya başlamış; fakat bu durum, arzu edilmeyen sonuçlara yol açmıştır. Bir zamanlar tamamen Roma'ya sadık olan İmparatorluk askerlerinin bağlılıkları bölünmeye başlamıştır. Eyaletler, ordularıyla birlikte yerel inançları, gelenekleri, ritüelleri ve sadakati de beraberinde getirmiştir. Bu durum, Roma'nın lejyonerlerin iyi ya da kötü eylemlerinin sonuçlarını hissettiği günlerin sona ermesine neden olmuştur. Roma, homojen bir stratejiye uygun olmayan bir öğretiyile, bölgelerdeki çıkarlarını korumak için paralı askerler ve örgütler kullanıyordu.

235 yılında Alexander Severus'un lejyonları tarafından öldürülmesi, İmparatorluk veraseti ve lejyoner bağlılığı konusunda yeni bir zorluk evresini başlatmıştır. Roma, "İmparatorluk savunması" yerine uzun bir "İmparator yapma" dönemi yaşamış ve İmparator olacakların çoğu doğal nedenler dışında öldürülmüştür (Southern, 2001, s. 11). Severus'tan Diocletianus'a kadar en az 32 İmparator adayı mor renk için yarışmıştır. Bu dönem, Roma İmparatorluğu tarihine "askeri anarşi" olarak geçmiştir (Van Sickle, 1930, s. 343). Edward Luttwak, Roma İmparatorluğu'nun Büyük Stratejisi adlı kitabında, bu kargaşalı geçiş dönemini "cinayet ve iç savaş dönemi" olarak tanımlamaktadır (Luttwak, 1981, s. 129).

Üçüncü yüzyıl krizi, aynı zamanda Roma İmparatorluğu'nun ekonomik yapısında da derin dönüşümlere yol açmıştır. Artan savaş maliyetlerine yanıt olarak, madeni paranın değerinin düşürülmesi gibi ekonomik önlemler alınmıştır. Marcus Aurelius döneminde madeni paraların gümüş içeriği dörtte bir oranında azaltılmış, Septimius Severus ve Caracalla dönemlerinde ise daha da düşürülmüştür. Gallienus döneminde ise tipik bir "gümüş" madeni para sadece yüzde 2 gümüş içermekteydi (Potter, 2005, s. 36). Bu durum, madeni paraların nominal değerinin altın paralarla bağlantılı kalmasına ve gümüş madeni paraların mübadele jetonları olarak kabul edilmesine yol açmıştır. Daha yüksek seviyede gümüş içeren madeni paraların biriktirilmesi ise Aurelianus döneminde reform çabalarına neden olmuştur (Southern, 2001, s. 63).

Kriz dönemi, Korint, Atina ve Roma gibi şehirlerde savunma duvarlarının inşasında görülen güvensizlikle karakterizedir. Ancak birçok küçük şehir, yüzyılın sonlarına kadar bu duvarları tamamlayamamıştır. Olympia gibi büyük bir site bile 270'ten sonra önemini yitirmiştir (Potter, 2005, s. 52). Bununla birlikte, Trier, Milan ve Sirmium gibi bazı şehirler savunma ve yönetim merkezleri olarak yeni bir önem kazanmıştır. Antakya ise Sasaniler tarafından iki kez yağmalanmasına rağmen ayakta kalmayı başarmıştır (Jones, 1986, s. 74).

250 ile 275 yılları arasında, 'Veba' olarak bilinen salgın hastalık, doğudaki ordu kamplarından yayılarak İmparatorluk genelinde nüfusun azalmasına yol açmıştır. Arkeolojik kanıtlar, mülklerin büyüdüğünü ve spekülörlerin arazi satın almak için harekete geçtiğini göstermektedir. Bu durum, büyük toprak sahiplerinin oluşumunu hızlandırmış ve şehir hayatından lüks villalara geçişi işaret etmektedir (Heather, 2005, s. 39).

Roma lejyonlarının bu dönemdeki rolü, İmparatorluğun güvenliği ve sürdürülebilirliği açısından hayati öneme sahipti. Septimius Severus (MS 193-211), 211 yılında oğullarına verdiği tavsiyede "birlikte çalışın, askerleri zenginleştirin ve diğer herkesi küçümseyin" diyerek lejyonların önemini vurgulamıştır. Luttwak, merkezi otoritenin ve lejyonların kontrolünün çöküşünü "tüm İmparatorluk anlayışını" neredeyse yok edecek bir durum olarak tanımlamaktadır (Luttwak, 1981, s. 129).

Üçüncü yüzyıl krizinin temel nedeni, ordunun devlete egemen olması ve bu ordunun artık en belirsiz ortak ideallerle bile birleşmiş bir güç olmaması gerçeğinde yatmaktadır. Giderek daha fazla taşradan ve daha yoksul sınıflardan askere alınan askerler, İmparatorluğun sivillerinden tamamen uzaklaşmışlardır. Daha da kötüsü, Roma sınırının

kuzeyinde yaşayan Germen barbarlardan giderek artan sayıda asker toplanmıştır. Romalılar askerlik hizmetine giderek daha isteksizken, Germenler para ve ordunun getirdiği daha yüksek yaşam standardı için askere gitmeye hevesliydi. Herhangi bir lejyoner şefi, askerlerini İmparatorluk tahtına çıkmak için kullanabilirdi ve bu taht, değişmez bir şekilde intihara yol açsa da adaylar hiçbir zaman eksik olmamıştır.

Bu dönemde, Alman kabilelerinin ve Sasani Perslerinin elli yılı aşkın süredir süregelen saldırıları, büyük bir istikrarsızlık dönemine işaret etmektedir (234–284). Madeni para yağmalarının incelenmesi, yıkım seviyeleri ve surların veya şehirlerin duvarlarının inşa edilmesi gibi unsurlar, bu dönemin anlaşılmasına katkı sağlamaktadır. Bu yıllarda meşruiyet iddiasında bulunabilecek en az on sekiz İmparator vardı ve ortalama saltanat süreleri sadece iki buçuk yıldır. Bu yüksek ciro oranının nedenleri oldukça açıktır. İmparatorluğa yapılan saldırıların coğrafi boyutu, aynı anda birden fazla ordunun seferber olmasına neden olmuştur. Komutanlar, iktidarı ele geçirme şanslarını riske atabilir veya kendilerini İmparator ilan edebilirlerdi. Orduların kendileri, daha büyük yağmalara erişme umuduyla komutanlarını İmparator ilan etmek için her türlü teşvike sahipti. Ordular içinde rakip komutanlar arasında güç mücadeleleri de vardı ve birkaç İmparator kendi adamlarının elinde öldürülmüştür. Diğerleri ise işgalcilerle savaşırken hayatlarını kaybetmiştir.

Sürekli iç çekişmeler ve çatışmalarla boğuşan "kışla İmparatorları", Roma'nın sınırlarını ve merkezi çıkarlarını korumakta başarısız olmuştur. Gotlar ve Alamanniler Tuna'yı tehdit ederken, Franklar Ren'e girmiş, Herulianlar Atina'yı yağmalamış ve Saksonlar Britanya'yı istila etmiştir. Doğu ise yenilenen Sasani tehdidi ve iki cepheli savaş potansiyeli nedeniyle benzer sorunlar yaşamıştır. Üçüncü yüzyılın krizi, dışsal olduğu kadar içsel dinamiklere de sahiptir. Askeri stres, emperyal sistemin doğasında var olan kırılma eğilimi ortaya çıkarmıştır. Rakiplerle savaşan İmparatorlar, işgalci düşmanlarla yüzleşirken olduğu kadar çok kaynak harcamışlardır. Hayatta kalmak için gereken kararlılık ve savaşa verilen öncelik, gaspçı generalleri senatör sınıflarından ve kaynakların birliklere yönlendirilmesine kızan Roma pleblerinden uzaklaştırmıştır. İmparatorların sertliği ve kararlılığı, portre büstlerinde canlı bir şekilde tasvir edilmiştir.

İmparatorluk, ordunun artık ondan alınamayacak bir lider rolü oynamaya başladığı "askeri monarşi" adı verilen aşamada, yapısını neredeyse zarar görmeden sürdürmek için yeterli manevi ve maddi kaynaklara sahip olmuştur. "Askeri Anarşi" (235-284) olarak adlandırılan dönem, Roma tarihinin belki de en trajik ve kaotik dönemidir. Ekonomik yıkım,

iç savaşlar ve barbar istilaları, İmparatorluğu o kadar zor koşullara sokmuştur ki, çağdaşlar tarafından karamsarlıkla hissedilen ve tarif edilen bu dönem, hemen her "çöküş" çağının tarihsel paradigması haline gelmiştir (Brown, 1967, s. 327-343).

Bu dönemde, Diocletianus'un (284-305) iktidara gelmesiyle sona ermiştir (Potter, 2005, s. 50-51). Diocletianus, üçüncü yüzyıl krizini sona erdiren reformlar yapmış ve Roma İmparatorluğu'nu yeniden istikrara kavuşturmuştur. Diocletianus'un reformları arasında, imparatorluğun yönetimini iki Augustus ve iki Caesar arasında paylaşan Tetrarşi sistemi yer almıştır. Bu sistem, imparatorluğun geniş topraklarını daha etkili bir şekilde yönetmeyi amaçlamıştır (Luttwak, 1981, s. 145). Ayrıca, ekonomik reformlar ve idari düzenlemeler ile imparatorluğun mali yapısını güçlendirmiştir. Diocletianus'un iktidarı, Roma İmparatorluğu'nun yeniden güçlenmesine ve dördüncü yüzyılda Bizans İmparatorluğu'nun yükselmesine zemin hazırlamıştır.

Diocletianus'un yönetimi, ekonomik reformlar kadar askeri ve idari yeniliklerle de dikkat çekmiştir. Kriz dönemi boyunca yapılan madeni para reformları, Aurelianus döneminde başlayan girişimlerin devamı niteliğindedir. Örneğin, Aurelianus'un yeni bir altın sikke çıkarma girişimi, gümüş sikkelerin değeriyle olan bağlantının kopması nedeniyle bazı bölgelerde enflasyona yol açmıştır (Heather, 2005, s. 41). Diocletianus, Numerianus'un ölümünden sorumlu tutulan Aper'i öldürmüş ve askerler tarafından İmparator ilan edilmiştir (Sextus Aurelius Victor, XXXIX.1). Diocletianus, Carinus'u yenerek tek İmparator olmuştur (De Martino, 1958, s. 74). Saltanatı, İmparatorluğun yeniden yapılandırılması ve Tetrarşi sisteminin kurulmasıyla karakterize edilmiştir. 286 yılında Maximianus'u ortak İmparator olarak seçmiş ve ona Augustus unvanı vermiştir. 293'te iki Augustus, Galerius ve Constantius'un şahsında iki Caesar ile ilişkilendirilmiş ve böylece Tetrarşi sistemi ortaya çıkmıştır (Sextus Aurelius Victor, XXXIX.30).

Sonuç olarak, Diocletianus, İmparatorluğu'nun yeniden yapılandırılması ve güçlendirilmesinde büyük rol oynamış, reformlarıyla Roma'nın geleceğini şekillendirmiştir. 305'te tahttan çekilmiş ve Dalmaçya'daki Spalato'da emekli olmuştur. Ölüm tarihi ve şekli konusunda belirsizlikler bulunmaktadır; bazı kaynaklar kendini kasten öldürdüğünü, bazıları ise hastalıktan öldüğünü belirtir (Lactantius, De Mortibus Persecutorum 42.2-3; Eusebius, Historia Ecclesiastica, app. 3).

1.2. Diocletianus Yükselişi ve Hayatı

Diocletianus, 20 Kasım 284'ten 1 Mayıs 305'e kadar Roma İmparatoru olarak hüküm sürmüştür. Doğum yeri ve tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte, Timothy D. Barnes, onun 22 Aralık 244'te Diocles adıyla doğduğunu öne sürmektedir (Barnes, 1982, s. 30-46). Diocletianus'un ölüm tarihi ve yaşı hakkında belirsizlikler mevcuttur. A. H. M. Jones, J. R. Martindale ve J. Morris, onun 311 ya da 312'de öldüğünü ve bu nedenle 242-243 yıllarında doğmuş olması gerektiğini belirtirler (Jones, Martindale ve Morris, 1982). Umberto Roberto ise Diocletianus'un 313'te öldüğünü savunur (Roberto, 2014, s. 252-255). Bu tarihsel belirsizlikler, Diocletianus'un yaşamının birçok yönü gibi kesin bir sonuca varmayı zorlaştırmaktadır.

Diocletianus'un kökeni hakkında antik kaynaklar çeşitli bilgiler sunmaktadır. Bazı kaynaklar onun Illyricum'dan (Sextus Aurelius Victor, XXXIX.26), bazıları ise Dalmaçya'dan (Eutropius, IX.19.2) geldiğini ifade etmektedir. Lactantius ise Diocletianus'un Spalato yakınlarındaki Salona'dan geldiğini belirtir (Lactantius, 19.6). Ayrıca, babasının bir kâtip olduğu ve Diocletianus'un senatör Anullinus'un azatlısı olduğu öne sürülmektedir (Eutropius, IX.22). Ronald Syme, Diocletianus'un Dalmaçya kökeninin doğru olabileceğini savunur (Syme, 1971, s. 211, 233). Diocletianus'un kökenine dair bu farklı görüşler, onun erken yaşamı hakkında daha fazla bilgi edinmeyi zorlaştırmaktadır.

Diocletianus'un askeri kariyeri, mütevazı kökenlerine rağmen dikkat çekicidir. 270 yılından önce orduya katılmış ve Gallienus'un reformları sayesinde çeşitli rütbelerden geçmiştir. Palatine muhafızlarının komutanlığına terfi etmiş ve Numerianus'un ölümünden sonra imparator olmuştur (Gibbon, 1967, s. 318). *Historia Augusta*, Diocletianus'un Aurelianus ve Probus döneminde Galya'da görev yaptığını belirtse de bu bilgi diğer kaynaklar tarafından doğrulanmamıştır (Williams, 1997, s. 26). John Zonaras, Diocletianus'un 280 yılı civarında Moesia'da ordunun komutanı olduğunu belirtir (Zonaras, XII.31; Southern, 2001, s. 331). Diocletianus, 282 yılında Consul Suffectus olarak atanmıştır (Seston, 1946, s. 46). Diocletianus'un askeri yükselişi, onun imparatorluk için ne kadar önemli bir figür olduğunu göstermektedir.

Diocletianus'un ailesi, karısı Prisca ve Galerius ile evlenen kızı Valeria'dan oluşmaktadır (Lactantius, *Mort. Pers.* 7.9, 15.1, 39.5, 51). 1 Mayıs 305'te Nicomedia'da tahttan çekilmiş ve Spalato'da inşa ettirdiği saraya yerleşmiştir (Lactantius, 19.6; Eutropius,

IX.27.2). Kasım 308'de Carnuntum Konferansı'na katılmış ancak emeklilikten çıkmayı reddetmiştir. Ölüm tarihi konusunda antik kaynaklar arasında çelişkiler bulunmaktadır; bazıları onun kendini kasten öldürdüğünü, bazıları ise hastalıktan öldüğünü belirtir (Lactantius, 42.2-3; Eusebius, app. 3). Diocletianus'un yaşamının bu dönemi, onun politik kariyerindeki dönüşümlerin bir yansımasıdır.

Diocletianus'un hükümdarlığı, neredeyse elli yıl süren iç kargaşa dönemine son vermiştir. İmparatorluğun bekası için geniş kapsamlı siyasi ve idari reformlar yapmış ve İmparatorluğu bir Tetrarşi haline getirmiştir. 286 yılında Maximianus'u ortak imparator olarak seçmiş ve ona Augustus unvanı vermiştir. 1 Mart 293'te iki Augustus, Galerius ve Constantius'u, iki Caesar ile ilişkilendirerek "Tetrarşi" sistemini oluşturmuştur (Sextus Aurelius Victor, XXXIX.30; Lactantius, 18.5). Diocletianus'un reformları, Roma İmparatorluğu'nun yönetim yapısını köklü bir şekilde değiştirmiştir.

Diocletianus, yalnızca sert mizaçlı ve disiplinli bir lider değil, aynı zamanda enerji, hırs ve vizyon sahibi bir yöneticiydi. Roma'yı pek tanımamış olsa da Roma ordusu onun için bir ev gibiydi. Diocletianus, geri kafalı vizyonsuz bir asker değil, oldukça akıllı ve uyanık bir siyasi satranç oyuncusu idi. Bölgenin kontrolünü ele geçirdikten hemen sonra anayasal monarşi mücadelesine geçmiş ve Alpleri geçerek muhtemelen hayatında ki ilk Roma ziyaretini gerçekleştirmiştir. O yıllarda Roma Senatosu, direkt siyasi veya askeri bir güce sahip değildi; ancak ordu imparator seçimini tanıyan yasayı geçirmek için her halükarda Senato'nun desteğine ihtiyaç duyuyordu. Senato, büyük ölçekte zengin olduğu için siyasette halen dolaylı da olsa gene de bir güce sahipti. Senatörler, mali güçlerini kullanarak politikacıların kaderini belirleyebiliyordu. Diocletianus, Roma'ya yaptığı ziyaret sırasında Senato'yu yanına çekmek için iyilikler yapmış ve dostlar edinmiştir. Örneğin, daha önce askerlere verilen konsüllük görevlerine önemli senatörleri atamıştır.

Diocletianus, Roma'da uzun süre kalmamış, büyük ve zorlu askeri amaçlara yönelmiştir. Bunu takip eden on yılını ağırlıklı olarak Tuna'da ve doğuda seferde geçirmiştir. Doğu ve Batı'yı ayırarak her birine ayrı bir imparator ve alt imparator atamış, ancak hepsi tek bir imparatora yani Diocletianus'a hesap vermiştir. Romalılar ile barbarları, askerler ile sivilileri, alıcılar ile satıcıları ve en mühimi Paganlar ile Hıristiyanları birbirinden ayırmıştır. Ardında güçlü ve dayanıklı bir imparatorluk bırakmıştır.

Diocletianus, Margus Nehri savaşından sonra Quadi ve Marcomanni ile savaşmış olabilir (Roberto, 2014, s. 53). Carinus'a karşı zafer kazandıktan sonra yeni bir hükümet aygıtı kurmak için kuzey İtalya'ya gitmiş, ancak Roma'ya kadar gidip gitmediği bilinmemektedir (Barnes, 1981, s. 5). Diocletianus'un Şehre gelişini gösteren bir sikke basımı bulunmaktadır, ancak bazı tarihçiler saltanatını Roma Senatosu'nun onay tarihinden değil, ordunun kabul tarihinden itibaren başlattığını belirtir (Williams, 1997, s. 41). Bununla birlikte, Roma'ya gitmiş olsa bile, orada uzun süre kalmamıştır (Southern, 2001, s. 135, 331). Balkanlar'daki varlığı, 2 Kasım 285'te Sarmatyalılara karşı bir sefer vesilesiyle kanıtlanmıştır (Potter, 2005, s. 281).

Diocletianus,  nceki rejimle bağlantılı kişileri geniş çapta tasfiye etmemiştir. Örneğin, Carinus'un emrinde görev yapmış olan ve ihanet etmiş olmasına rağmen konsüllük ve Praetorian valiliğini onayladığı Aristobulus'u görevlerinde tutmuştur (Williams, 1997, s. 41-42). Bu, tarihçi Aurelius Victor'un imparatorluk "clementia"sının alışılmadık bir  rneği olarak tanımladığı bir eylemdir (Sextus Aurelius Victor, XXXIX.15).

Son on yıllardaki olaylar, birbirinden çok uzakta ve geniş bir bölgesel bağlamda yer alan krizlerin (Galya, Suriye, Mısır, Aşağı Tuna) tek bir imparator tarafından yönetilmesini zorlaştırmıştır (Potter, 2005, s. 280). Aurelianus ve Probus gibi yetenekli liderler bile kendi memurlarının komploları yüzünden işlerinin aniden kesintiye uğramasıyla karşı karşıya kalmışlardır (Potter, 2005, s. 280). Diocletianus, bu tür tehlikelerle tek başına kalamayacağını fark etmiş ve önceki deneyimlerden yola çıkarak imparatorluğun daha sakin bölgelerinin yönetimini devredecek birini aramaya başlamıştır. Paylaşılan egemenlik fikri Roma İmparatorluğu'nda yeni değildi; Augustus ve Marcus Aurelius gibi liderler de bu sistemi kullanmışlardı (Williams, 1997, s. 48-49). Ancak, Diocletianus'un bir oğlu olmadığından, eş imparatoru aile dışından seçmek zorundaydı ve bu da güvenilirlik açısından riskler taşıyordu (Southern, 2001, s. 136).

Diocletianus, Tetrarşi sistemini oluşturarak imparatorluğu dört ayrı eyalete bölmüştür. Her eyalet bir Augustus veya Caesar tarafından yönetilecekti. Bu sistemin başından itibaren planlanmış bir düzenleme mi yoksa i çekişmelere karşı bir cevap mı olduğu bilinmemektedir (Southern, 2001, s. 145). Bu düzenleme, Roma İmparatorluğu'nun yönetiminde yeni bir dönemin başlangıcını işaret etmektedir.

Bir Caesar'ın kabul edilmesi, Diocletianus'un başarılı olmasına yardımcı olmuştur. Diocletianus öldürülürse Maximianus başa geçebilirdi. Diocletianus'un saltanatının başında Maximianus'un Caesarlığa yükseltilmesi, imparatorluk üzerindeki otoritesini sağlamlaştırmak için askeri geçmişi ve desteği olan birden fazla imparatora sahip olmanın önemini göstermiştir (Sextus Aurelius Victor, XXXIX.26; Zonaras, XII.31). Maximianus'u Augustus yapma kararı, Maximianus'u potansiyel bir tehdit olarak ortadan kaldırmaya yönelik pragmatik bir hamle olarak değerlendirilmiştir (Williams, 1997, s. 48-49). Diocletianus'un selefleri birliklerini bizzat yönetmek zorunda kalmıştı çünkü generallere büyük ordular emanet etmek isyanla sonuçlanabilirdi (Williams, 1997, s. 11-12). Aemilianus'un 253 yılında tahttan indirilmesi, başarılı bir generalin taht rakibi haline gelebileceğini göstermektedir (Zosimus, I.16).

Diocletianus'un Maximianus'u Galya'ya göndermesi, Carausius'a verilen desteği dengelemeye yardımcı olmuştur. Maximianus'un Augustus'luğa yükselmesi, Galya'daki pozisyonunu güçlendirmiştir çünkü bundan böyle Diocletianus'tan emir almasına gerek kalmamıştır (Williams, 1997, s. 48). Bu düşünceler, Diocletianus'un hükümetin sorumluluklarını birkaç imparator arasında paylaşırmanın imparatorluğun çürüme sürecini durdurmanın en uygun yolu olduğuna inanmasına yol açmıştır (Southern, 2001, s. 136). Bu nedenle, 286 yılında Maximianus'u Caesarlığa yükseltmiştir (Eutropius, IX.20) ve onu tüm niyet ve amaçlar için ortak imparator yapmıştır (Williams, 1997, s. 43-45). Maximianus, Diocletianus'un sadık bir dostu ve destekçisiydi. Askeri konularda bilgili ve küçümsenemeyecek bir diplomatik anlayışa sahipti.

Diocletianus, uçsuz bucaksız Roma İmparatorluğu'nu yönetmenin lojistik zorlukları sebebi ile bu reformu yapmıştır. İmparatorluğun boyutları siyasi krize oldukça belirgin bir ölçüde katkıda bulunmuştu. İskender'den sonra imparatorlar giderek daha fazla kişisel komuta almaya başlamıştı çünkü komutanlara güvenilemiyordu. Bu güvensizlik ise tehditlere karşı koyma becerilerini sınırlıyordu.

Bazı tarihçiler, Diocletianus'un Maximianus'u imparator ilan ettikten sonra filius Augusti olarak evlat edindiğini iddia etse de (Williams, 1997, s. 45), tüm tarihçiler bu konuda hemfikir değildir (Southern, 2001, s. 136). Maximianus'un Diocletianus'a olan bağlılığı, Diarşi ve daha sonra Tetrarşi'nin başarılı olmalarında belirleyici bir etken olmuştur (Corcoran, 2006, s. 40). İki imparator, imparatorluğun yönetimini ve sınırları savunma sorumluluğunu coğrafi temelde paylaşmıştır (Grant, 2013, s. 265).

İmparatorluğun iki Augusti arasında resmen bölündüğü açıkça belirtilmemiştir, ancak 289'un panegyristi böyle bir bölünmeyi ima etmiş olabilir (Panegyrici Latini X.2.14.4). Ortak imparatorlar, biri doğuda diğeri batıda olmak üzere Roma'nın düşmanlarıyla eşit güçlerle savaşmış, ancak imparatorluğu yasal olarak bölmemiştir. Bu iki eylem alanına ayrılma, uygulanabilirlik anlaşmasından başka bir şey değildi; bölgesel bir bölünme değildi ve her iki Augustus da 287 yılında konsüllüğü paylaşmıştır. Sikke basımında, kararname çıkarılmasında ya da şenliklere sponsorluk yapılmasında tüm işaretler eşitlikten yanaydı (Williams, 1997, s. 49).

Kısa süre sonra ayrılmışlar, biri Galya'ya, diğeri doğuya yönelmiştir. Maximianus sık sık ikamet ettiği Trier'e yerleşmiştir. Diocletianus ise imparatorluğun doğusundaki çeşitli şehirlere taşınmış, ancak en sevdiği yer iktidarı aldığı Nicomedia olarak kalmıştır. Her iki Augustus da imparatorluğu "bölünmemiş bir miras" olarak görmüş ve görevlerini tam bir anlaşma içinde bölüştürmüştür (Panegyrici Latini).

1.3 Bagaudi Sorunu ve Carausius Meselesi

286 yılının başında Diocletianus kışı Nicomedia'da geçirdi (Mommsen, s. 269). 1 Mart'ta, Maximianus'u Galya'daki Bagaudi isyanını bastırmak için görevlendirdi (Panegyrici Latini II, 4; III, 5, 3; VI, 8, 3; Sextus Aurelius Victor XXXIX.17). Galya'nın kuzey, batı ve orta kesimlerinde köylü ve çobanların ayaklanmaları şehirleri tehdit ediyordu (Sextus Aurelius Victor XXXIX.1). Bu isyanlar, otorite boşluğunda liderler etrafında birleşen memnuniyetsiz köylülerin, kolonilerin ve soyguncuların başkaldırılarıydı.

Maximianus, Caesar unvanına yükseltilmesinden hemen sonra Galya'ya gönderildi. Bagaudi hareketi geniş bir alana yayılmıştı ve ciddi bir bölünme korkusu bulunmaktaydı. Maximianus, af çıkararak durumu yatıştırdı ve ilkbaharda seferlerini tamamladı. 21 Haziran'da Maximianus, Mainz'da Burgundiones ve Alamanni'lere karşı sefer başlattı ve Ren sınırını güvence altına aldı (Panegyrici Latini II, 5; III, 7, 8).

17 veya 19 Eylül'de Diocletianus, Maximianus'u Augustus ilan etti. Böylece Maximianus, Caesar unvanının sınırlayıcı durumundan çıkarak Diocletianus ile eşit rütbeye yükseldi. Maximianus'un Galya'daki konumunu güçlendiren bu hamle, Diocletianus'un sadık vekilini ödüllendirmekten ziyade zorunluluğun itici gücüyle yapılmıştı (Williams, 1997, s. 48-49).

Maximianus, Trier'de ilk konsüllüğünü başlattığı gün bir düşman çetesi şehre saldırdı. Maximianus bizzat saldırıya geçerek düşmanları bozguna uğrattı. Bu olay, sınırın güvensizliğini açıkça göstermiştir. Maximianus, Mainz köprüsünü geçerek Germen topraklarına savaş açtı ve Alamanni'nin Ren ve Tuna arasındaki bölgesini tahrip etti (Panegyrici Latini II, 7; III, 16, 2; VI, 8, 4-5). Kuzeyde Franklar saldırıya uğradı, ancak kralları Gennoboude teslim oldu ve foederati olarak yerinde kaldı (Panegyrici Latini II, 10, 3-5).

287 ve 288 yıllarındaki askeri harekâtlar, Ren sınırının güçlendirilmesini sağladı. Retorikçi Mamertinus, "quidquid ultra Rhenum prospicio Romanum est" (Ren nehrinin ötesinde ne varsa Roma'dır) ifadesiyle bu durumu özetledi (Panegyrici Latini II, 7, 7). Bu, Carausius meselesini çözmek için stratejik bir adım olarak değerlendirildi.

Maximianus, Bagaudi isyanını hızla bastırması ve barbarları Ren Nehri boyunca geri sürerek kendisine "Germanicus Maximus" unvanını kazandırmıştır (Sextus Aurelius Victor, XXXIX.17). Diocletianus'un Galya'nın pasifize edilmesi için onu kullanmış olması, Maximianus'un Batı'daki durumu iyi bildiğini düşündürmektedir. Diocletianus, ya İmparatorluk görevine atanmadan önce Galya'da bulunmuş ya da 285'te İlyricum'da edindiği bilgilerle Galya'daki koşullardan haberdar olmuştur (Barnes, 1981, s. 5).

286'da Carausius, Britanya'da kendisini Augustus ilan etmiş ve bu durum Diarşi'nin ortaya çıkmasında önemli bir rol oynamıştır (Sextus Aurelius Victor, XXIX.40). Diocletianus, Carausius'u korsanlara karşı savaşması için görevlendirmiş, ancak Carausius iyi organize edilmiş bir Britanik ayrılığı uygulamaya koymuştur (Casey, 1994, s. 50). 285 yılından beri Frankların ve Saksonların akınlarına karşı Galya ve Britanya Kanalı kıyılarını korumakla görevli olan Carausius, Maximianus'un Augustus olarak atanmasıyla kararını hızlandırarak kendisini İmparator ilan etmiştir (Eutropius, IX.21). Bu, İmparatorluğu bir asırdır rahatsız eden bir başka bölünme olgusudur. Diocletianus, bu bölünmeye karşı savaşmıştır (Southern, 2001, s. 136).

Maximianus, Ren sınırını güçlendirmiş ve Carausius'a karşı bir donanma inşa etmeye başlamıştır. Ancak 288 veya 289'da bu girişim başarısız olmuştur (Panegyrici Latini IV.12.2). Diocletianus, Carausius'un tehdidine karşı stratejik hamleler yapmıştır. 288 yazında Maximianus ile Mainz'da buluşarak nehirlerde donanma inşası ve Perslere karşı seferler düzenlemiştir (Panegyrici Latini II.7.5). Maximianus, Ren sınırına geri dönmüş ve

Carausius artık taciz edilmemiştir. Diocletianus, Carausius'un oluşturduğu uzlaşmayı kabul etmeye isteksizdir ve gaspçının ezilmesini istemektedir. Maximianus'un Carausius'u Britanya'dan çıkarma girişimi başarısız olmuş ve durum bir çıkmaza girmiştir (Sextus Aurelius Victor, XXXIX.39).

Diocletianus, Maximianus'u Augustus yaparak güç dengesini sağlamıştır (Panegyrici Latini III.5.4). Diocletianus ve Maximianus, Iovius ve Herculus unvanlarını alarak, Jüpiter ve Herkül'ün temsilcileri olarak konumlandırılmıştır. Bu, Tetrarşi sisteminin dini ve siyasi meşruiyetini güçlendirmiştir. İki Augusti arasındaki ilişki, siyasi düzeyde hukuken eşit olan iki kardeş olarak tanımlanmıştır (Lactantius, De Mortibus Persecutorum 8.1). Diocletianus, Maximianus'u Augustus yaparak İmparatorluğun tek bir İmparatorun sorunlarla kişisel olarak ilgilenemeyeceği kadar büyüdüğünü kabul etmiştir (Williams, 1997, s. 58-59). Carausius'un isyanı, Maximianus'u tam bir Augustus yapmaya zorlamıştır (Rees, 2004, s. 235). Maximianus, Diocletianus'un yakın bir sırdaşı ve halk arasında oldukça popüler bir generaldi (Nixon & Rodgers, 1994, s. 110). Tetrarkların edebi kanıtları, Maximianus'un Herculus olarak anılan tek İmparator olduğunu göstermektedir (Panegyrici Latini II, XI, 20).

Diocletianus, sadece Pannonia'da değil, Moesia'da da yeni German-Sarmat istilalarını püskürtmek zorunda kaldı. Quadi ve Iazigi üzerindeki başarılarının bir sonucu olarak "Germanicus Maximus" unvanını aldı (Grant, 2013, s. 265). Aynı yılın yazında Maximianus, Galya'ya girerek Bagaudian isyancılarıyla savaştı ve başarılarından dolayı kendisine "Germanicus Maximus" unvanı verildi. Diocletianus da bu unvanı tekrar aldı (Bowman, 2005, s. 70-71).

285-286 kışında Nicomedia'da ikamet eden Diocletianus, Asya eyaletinden bazı yerleşimcileri Trakya'ya taşıdı (Panegyrici Latini VIII 5.21.1). 286 baharında Suriye-Filistin eyaletini ziyaret etti ve bölgedeki varlığı Panias'ta kaldığına dair İbrani Midraş'ından da anlaşılmaktadır (Potter, 2005, s. 281). Diocletianus, Sasani İmparatorluğu'yla diplomatik temaslarını yoğunlaştırarak Roma ile İran arasındaki ilişkilerde bir yumuşama dönemi başlattı. 287'de Bahram II, Diocletianus'a değerli hediyeler ve dostluk beyannamesi gönderdi (Barnes, 1981, s. 6).

Aynı dönemde, Sasaniler, komşu Ermenistan üzerindeki iddialarından vazgeçerek Roma'nın Dicle nehrinin batısı ve güneyindeki otoritesini tanıdılar. Ermenistan'ın batı kısmı

bir Roma eyaleti haline getirildi ve Tiridates III, 287'de doğu topraklarını geri aldı (Williams, 1997, s. 52). Bu olaylar Diocletianus'un "ebedi barışın kurucusu" olarak selamlanmasına neden oldu ve Carus'un Sasani seferinin resmi olarak sona ermesini temsil etti (Southern, 2001, s. 242).

Diocletianus, Mezopotamya sınırını yeniden düzenleyerek Fırat üzerinde bulunan Circesium şehrini tahkim etti (Williams, 1997, s. 52). 284'ten 291'e kadar Diocletianus ve Maximianus'un ortak çabaları İmparatorluğun istikrarı üzerinde derin etkiler yarattı. Mezopotamya toprakları yeniden ele geçirildi, Suriye yeniden düzenlendi ve Roma destekli adaylar Ermenistan ve Tiridates tahtlarına oturtuldu (Southern, 2001, s. 143). Diocletianus, Doğu'da barışı koruyarak Roma'nın Ermenistan Krallığı'ndaki nüfuzunu genişletti.

Diocletianus'un saltanatının ilk yedi yılının en dikkat çekici sonuçlarından biri, Roma'nın İmparatorluk gücünün merkezi olarak öneminin azalmasıdır. Bu dönemdeki askeri yeniden yapılanma, yeni bir siyasi örgütlenmenin başlangıcını simgelemekteydi. Diocletianus ve Maximianus, Roma'yı başkent ve İmparatorluk ikametgâhı olarak gönüllü bir şekilde terk etmişlerdir; bu durum, merkezi idarenin büyük bir kısmının ve İmparatorun tüm maiyetinin Roma'dan ayrılmasına neden olmuştur. Praetorium'daki valiler de hükümdarlarının yeni yerleşimlerine ve hareketlerine kadar onlara eşlik etmiştir. Dolayısıyla Roma, artık İmparatorluğun teorik başkenti ve en kalabalık şehri olmanın yanı sıra, yönetim organlarından yoksun bir Senato'nun merkezi haline gelmiştir. Diocletianus saltanatı boyunca Roma'yı sadece bir kez ziyaret etmiştir. İmparatorun konumu ve hareketleri, Roma'nın etkinliğinin yerini almıştır. Tacitus, 'İmparatorluğun sırrını' Roma'dan başka bir yerde İmparator olma becerisi olarak tanımlar. Bu istikrar yılları, İmparatorluğun genel yönetimi açısından büyük önem taşımaktadır.

İmparatorlar genellikle Roma'dan uzakta askerleri tarafından İmparator ilan edilirdi ve Diocletianus ya da Maximianus'un bu yıllarda Tiber kıyılarına ulaştığına dair herhangi bir kanıt yoktur. Maximianus Caesar olarak atandığında ve Augustus unvanını aldığına nerede oldukları bilinmemektedir. Diocletianus'un orada bulunmadığı anlaşılmaktadır. İlk olarak 288 ya da 289'da bilinmeyen bir yerde, daha sonra da 291 yılı ocak ayında Milano'da, Batı'yla ilgili siyasi ve askeri meseleleri görüşmek üzere kısa süreliğine bir araya gelmişlerdir (Panegyrici Latini II 9 ve III 8·12, 32 ve 58·62). Bu toplantılar, Roma'da gerçekleşmemesine rağmen, iç politikanın ana hatlarını belirleme ve Diocletianus'un meşruiyetini pekiştirme fırsatı sunmuştur. Zonaras'ın bir metni (Zonaras, XII, 30),

Diocletianus'un Roma'ya neredeyse Senatodan bir atama almak için gittiğini iddia etmektedir.

Ocak 291'de Diocletianus ve Maximianus, bu kez Milano'da, Batı'nın başkenti olmak üzere olan kente resmi bir ziyarette bulunmak üzere tekrar bir araya gelmişlerdir (Panegyrici Latini III, 8-12). Milano konferansı son derece önemliydi. Koşullar nedeniyle nadiren bir araya gelebiliyorlardı. Diocletianus, sonraki on yıl boyunca Sirmium ve Nicomedia'da üslenirken, Maximianus'un üssü Trier'deydi (Barnes, 1982, s. 49-60).

Yaklaşık iki yıllık bir süre boyunca iki Augusti sessiz kalmış, kendilerini sınırlardaki savunma çalışmalarını güçlendirmeye ve idari reformları uygulamaya adanmışlardır. Ancak bu sürenin ardından, sınırların güvenliği için bir ön koşul olan İmparatorluğun pasifize edilmesine yönelik merkezi programı uygulamak üzere yeniden harekete geçmişlerdir. 1 Mart 293'te Constantius ve Galerius'un Caesar olarak atanmasıyla Diarşi yerini Tetrarşi sistemine bırakmıştır.

Sonuç olarak, Diocletianus ve Maximianus'un yönetimi, Roma İmparatorluğu'nun kriz döneminde iç ve dış tehditlere karşı etkili stratejiler geliştirdiğini ve İmparatorluğun yapısını güçlendirdiğini göstermektedir. Diocletianus'un reformları, Tetrarşi sistemi ile İmparatorluğun yönetimini daha etkili hale getirmiştir. Bu yönetim, İmparatorluğun bütünlüğünü koruma ve güçlendirme çabalarının bir yansımasıdır.

2. CAESARLARIN SEÇİLMESİ VE TETRARŞİNİN KURULMASI

Diocletianus'un saltanatının ilk yedi yılının en dikkate değer sonuçlarından biri, Roma'nın İmparatorluk gücünün merkezi olarak öneminin azalmasıdır. Askeri yeniden yapılanmanın eşzamanlı olarak yeni bir siyasi örgütlenme ile ilerlediği bu dönemde, Roma başkent olarak gönüllü bir şekilde terk edilmiştir. Bu durum, merkezi idarenin büyük bir kısmının ve İmparatorun tüm maiyetinin Roma'dan ayrılmasına yol açmıştır. Dolayısıyla Roma, artık İmparatorluğun teorik başkenti ve en kalabalık şehri olmanın yanı sıra, yönetim organlarından yoksun bir Senato'nun merkezi haline gelmiştir. Diocletianus saltanatı boyunca Roma'yı sadece bir kez ziyaret etmiştir. İmparatorun konumu ve hareketleri, Roma'nın etkinliğinin yerini almıştır (Williams, 1997, s. 52).

İmparatorlar genellikle Roma'dan uzakta askerleri tarafından İmparator ilan edilirdi ve Diocletianus ya da Maximianus'un bu yıllarda Tiber kıyılarına ulaştığına dair herhangi bir kanıt yoktur. Maximianus Caesar olarak atandığında ve Augustus unvanını aldığına neredede oldukları bilinmemektedir. İlk olarak 288 ya da 289'da bilinmeyen bir yerde, daha sonra da 291 yılı Ocak ayında Milano'da, Batı'yla ilgili siyasi ve askeri meseleleri görüşmek üzere kısa süreliğine bir araya gelmişlerdir (Panegyrici Latini II 9 ve III 8-12, 32 ve 58-62). Bu toplantılar, Roma'da gerçekleşmemesine rağmen, iç politikanın ana hatlarını belirleme ve Diocletianus'un meşruiyetini pekiştirme fırsatı sunmuştur (Barnes, 1982, s. 49-60). Zonaras'ın bir metni, Diocletianus'un Roma'ya neredeyse Senato'dan bir atama almak için gittiğini iddia etmektedir (Zonaras, XII, 30).

Ocak 291'de Diocletianus ve Maximianus, Milano'da resmi bir ziyarette bulunmak üzere tekrar bir araya gelmişlerdir (Panegyrici Latini III, 8-12). Milano konferansı son derece önemlidir. Diocletianus, sonraki on yıl boyunca Sirmium ve Nicomedia'da üslenirken, Maximianus'un üssü Trier'deydi (Barnes, 1982, s. 49-60).

Yaklaşık iki yıllık bir süre boyunca iki Augusti sessiz kalmış, kendilerini sınırlardaki savunma çalışmalarını güçlendirmeye ve idari reformları uygulamaya adanmışlardır. Ancak bu sürenin ardından, sınırların güvenliği için bir ön koşul olan İmparatorluğun pasifize edilmesine yönelik merkezi programı uygulamak üzere yeniden harekete geçmişlerdir. 1 Mart 293'te Constantius ve Galerius'un Caesar olarak atanmasıyla Diarşi yerini Tetrarşi sistemine bırakmıştır (Williams, 1997, s. 52).

Diocletianus'un hükümdarlığında, İmparatorluğun miras sorunlarını çözmek için sadık takipçilerini veya prestij sahibi kişileri evlat edinme yoluna gidilmiştir. Örneğin, Octavianus'un Caesar tarafından evlat edinilmesi bu duruma iyi bir örnektir. Üçüncü yüzyılda birçok İmparator, veraset hattı oluşturmak için çaba sarf etmiş; ancak başarılı olamamışlardır (Sextus Aurelius Victor, XXXIX. 23, 30).

Tetrarşi'nin kurulmasıyla birlikte, İmparatorluk yönetimi, İmparatorların İmparatorluğu kritik bölgelerde daha etkin denetlemelerine olanak sağlamayı amaçlamıştır. Diocletianus, Constantius ve Galerius'u Caesar rütbesine yükseltmiş ve onları Maximianus ile birlikte yönetim sorumluluklarına ortak etmiştir (Eutropius IX.2). Tetrarşi, İmparatorluk yönetimine ve veraset sorunlarına çözüm getirmeyi amaçlamıştır; ancak sistemin başarısı yöneticilerinin ilkeye uyma konusundaki istekliliğine bağlıydı. Diocletianus'un emekliliğinin ardından, Augusti kardeşlerinin kişilikleri ve hırsları Tetrarşi'nin çöküşüne yol açmıştır. Tetrarşi, İmparatorluk yönetimine yönelik ciddi bir girişim olsa da uzun vadede başarılı olamamıştır (Lactantius, De Mortibus Persecutorum 8.1).

293 yılında Diocletianus, Galerius'u, Maximianus ise Constantius'u Caesar olarak atamıştır. Bu durum, birkaç yıl içinde Diocletianus'un monarşisinin, her biri bir Augustus'a bağlı iki Augustus ve iki Caesar'dan oluşan bir yapıya dönüşmesine neden olmuştur. İki Caesar, hanedan evlilikleri yoluyla gens Valeria'nın bir parçası olmuşlardır (Sextus Aurelius Victor XXXIX. 26). Tetrarkların gücü, iki Augusti'nin iki Caesar'dan daha yüksek rütbeli olduğu açıktır; ancak gücün kolektif mi yoksa sadece iki Augusti arasında mı paylaşıldığı belirsizdir. Diocletianus'un İmparatorluk iktidarı üzerindeki üstünlüğü belirgindir; ancak buna dair kesin kanıtlar yoktur (Williams, 1997, s. 58-59).

Caesarların konumu hakkında şüphe yoktur: Augustuslara bağlıydılar ve İmparatorluk dört parçaya bölünmüştü; doğu ve İtalya en onurlu konumlardı ve Augustusların komutası altındaydı, en zahmetli olan Tuna ve Ren ise Caesarların yönetimi altındaydı (Gibbon, 1967, s. 347). Bu yapı, İmparatorluğun bölünmüş olduğu anlamına gelmez; Diocletianus'un anlayışında üniter bir fikir temeldi. Ancak, Roma dünyasının siyasi birliği yavaş yavaş bozulmuş ve birkaç yıl içinde doğu ve batı İmparatorluklarının nihai olarak ayrılmasına yol açmıştır (Gibbon, 1967, s. 347).

Maximianus, 293'te üssünü kuzey İtalya'ya taşıdı ve Trier'i Constantius'a bıraktı. Bu süreçte Batı'da Galya, İspanya ve Afrika'daki isyancıları bastırdı ve çeşitli Alman istilacılarını geri püskürttü. Ancak asi Britanya'yı geri almayı başaramadı. Bu iş, 296 yılında Britanya Denizi'ni (bugünkü Manş Denizi) geçen ve sonunda adanın uzun süredir devam eden isyanını bastıran Constantius'a düştü. Constantius'un Londra'ya at sırtında girişi, onu "Sonsuz Işığın Onarıcısı" olarak selamlayan altın bir madalyon ile simgelenmiştir (Panegyrici Latini IV, 15-16, 19).

Constantius'un 293'te Caesar rütbesine yükseltilmesi, Carausius'a ve dünyaya ateşkesin sona erdiğinin ve savaşın yaklaştığının en açık işaretiydi. Constantius, birliklerini Galya'nın kuzeybatısına yığdı ve Maximianus'un savaşı finanse etmek için Meaux'da kurduğu yeni darphane, bir isyanın bastırıldığını ilan eden sikkeler bastı. Sikkede iki Augusti, Diocletianus ve Maximianus, arka yüzde ise Jove yıldırımıyla bir titani yok ederken ve Herkül Antaeus'u kaldırıp ezerken tasvir edilmiştir (Seston, 1946, s. 102).

Constantius, Carausius'un gücünü yok etmek için 293 baharında aniden saldırdı ve Carausius tarafından iyi savunulan Gerosiacum'u (Boulogne-sur-mer) aldı (Panegyrici Latini V, 6-7; VII, 5, 2). Yaz aylarında Camavi ve Frisoni'ye saldırdı (Panegyrici Latini IV, 7, 3-4; V, 18, 3; VI, 4, 2; IX, 25, 2). Constantius'un filoları, Asklepiodotus komutasında, 296 baharında kıtadan yola çıkarak başarılı bir istila gerçekleştirdi ve Allectus'u yenerek öldürdü (Sextus Aurelius Victor XXXIX, 42).

Londra'da Frank ayrılıkçı birlikleri, Constantius tarafından bozguna uğratıldı. Böylece on yıl süren ayrılık sona erdi ve Batı'nın birliği sağlandı. Constantius'un zaferi, Roma İmparatorluğu için büyük bir lütf olarak kabul edilmiştir, çünkü bu süreçte tek bir Roma vatandaşı bile ölmemiştir (Panegyrici Latini VIII 5, 16).

Carausius'un kuvvetleri kıtadan sürüldükten sonra, Constantius Gerosiacum limanında ve Seine Nehri'nde iki filo inşa etmeye başladı (Panegyrici Latini IV, 14, 4-5). Bu sırada, Ren cephesinde Maximianus silahlı nöbet tutmaya devam etti ve Constantius böylece özgürce hareket edebildi (Panegyrici Latini IV, 12, 2; 13, 3-4). Constantius, Galya'daki terk edilmiş bölgeleri yeniden iskân etmeyi teşvik etti. Frizyalılar ve Camavi'leri Amiens, Beauvais, Troyes ve Langres'e yerleştirirken, Autun'a Breton zanaatkârlarını çağırdı. Böylece, önceki nesillerde devrimler ve salgın hastalıklarla sınıanan Galya şehirlerinin yeniden doğuşunu başlattı (Panegyrici Latini IV, 21, 1-2).

Britanya'daki işleri yoluna koyduktan sonra, Maximianus Ren sınırından uzaklaşarak İspanya ve Afrika'ya yöneldi. 1 Mart 297'de Maximianus Afrika'da bir harekât halindeydi (Seston, 1946, s. 117). Moritanya'da Carausius'un müttefiki olan Frank korsanların neden olduğu çeşitli sıkıntılar yaşanıyordu. Maximianus, bu korsan tehditlerini ortadan kaldırarak bölgedeki istikrarı sağlamayı hedefledi.

Sonuç olarak, Diocletianus ve Maximianus'un yönetimi, Roma İmparatorluğu'nun kriz döneminde iç ve dış tehditlere karşı etkili stratejiler geliştirdiğini ve İmparatorluğun yapısını güçlendirdiğini göstermektedir. Diocletianus'un reformları, Tetrarşi sistemi ile İmparatorluğun yönetimini daha etkili hale getirmiştir. Bu yönetim, İmparatorluğun bütünlüğünü koruma ve güçlendirme çabalarının bir yansımasıdır.

2.1. Bölünme Tartışmaları

Panegyric hatibi, dört sayısının evrensel düzenin temeli olduğunu vurgulayarak, dört mevsim, dört element, dört kıta ve dört hükümdarın dünyayı birlikte yönettiğini belirtir (Panegyrici Latini, VIII 4, 4). Bu tür anlatımlar, monarşinin ilahi bir temele dayandığını ve İmparatorların ilahi niteliklere sahip olduğunu kabul ettirerek, Diocletianus'un mutlak monarşinin kurucusu olarak görülmesine zemin hazırlar. İktidarın meşruiyeti, Senato'dan değil, ilahi bir görevlendirmeden kaynaklanmaktadır.

Dördüncü yüzyıl Romalı tarihçilere göre, İmparatorluğun bölünmesi sadece her bir hükümdara nüfuz bölgeleri atama meselesi olarak değerlendirilir; bu bağlamda pars Occidentis (Batı) ve pars Orientis (Doğu) ayrımı yapılmaz. Lactantius, devlette her şeyin kontrolünü elinde tutan iki büyük ve yardımcı iki küçük yönetici olduğunu belirtir (Lactantius, De Mortibus Persecutorum, 18.5). Bu görüş, imparatorluğun tek bir yapı olarak kaldığını ve bu bölünmenin yalnızca idari bir nitelikte olduğunu vurgular (Goldworthy, 2013, s. 173).

Sirago, tetrarkların her birinin kendi bölgesinde faaliyet gösterdiğini, ancak katı sınırlamaların olmadığını belirtir (Sirago, 1978, s. 22). Bu birliğin, Diocletianus'un siyasi üstünlüğü sayesinde korunduğu ileri sürülebilir. Diocletianus, batı bölgelerinin işlerine müdahale edebilmiş ve yasama faaliyetini yönlendirmiştir. Kamu hukukunun yasama süreci, her ne kadar tüm tetrarkların adını taşısa da Diocletianus'un iradesiyle şekillenmiştir (De Martino, 1958, s. 88).

Diocletianus'un doğu ve Maximianus'un batı bölgeleri arasında bir tür bölünme yalnızca dini unsurlarda kendini gösterir gibi görünmektedir. Hristiyanlara karşı ikinci ve dördüncü zulüm fermanları (303-304), batıda etkin bir şekilde uygulanmamıştır. Aynı durum, fiyatlar fermanı (301) için de geçerlidir (Concoran, 2000, s. 181-182). Birinci Tetrarşi döneminde korunmuş tüm fermanların Diocletianus'un sarayından çıkması, resmi bir bölünmenin olmadığını gösterir (Goldworthy, 2013, s. 173).

Caesar'lar, İmparatorluğun askeri ve idari gücüne sahipti ve dönemin en önemli seferleri olan Britanya'daki isyanlara karşı yürütülen savaş ile Pers seferlerini yönetmişlerdir. Constantius, Frankları yeniden yerleştirip bir mahkemeye ve bir Magister Epistularum'a sahipti. Ayrıca, Constantius'un, Galerius'un Persler tarafından yenilgisinden sonra Diocletianus'un Caesar'ı olarak büyük bir saygı gördüğü bilinmektedir (Ammianus Marcellinus, 14.11.10). Bu durum, Caesar'ların askeri ve idari güce sahip olduğunu açıkça göstermektedir (Potter, 2005, s. 278).

Diocletianus, Roma'nın klasik ve geleneksel değerlerini canlandırmayı hedefleyen kapsamlı devlet reformlarını hayata geçirmiştir. Bu reformlar, res publica'nın merkezi yapılarını yeniden düzenlemeye ve güçlendirmeye yönelikti ve başlıca ordu, idari, ekonomik-mali sistem, törenler ve din alanlarında gerçekleştirildi.

Tetrarşi, İmparatorluğun yönetiminde devrim niteliğinde bir değişim sağlamış ve İmparatorlar, İmparatorluğu kritik bölgelerde daha etkin denetlemek amacıyla Caesar'ları atamıştır. Bu durum, Diocletianus'un yönetiminin her biri bir Augustus'a bağlı iki Augustus ve iki Caesar'dan oluşan bir yapıya dönüşmesine neden olmuştur. İki Caesar, hanedan evlilikleri yoluyla gens Valeria'nın bir parçası haline gelmişlerdir. Seçilen iki kişi de İliya kökenli ve mütevazı ailelerden gelmekteydi; ancak her ikisi de mükemmel askeri becerilere sahipti (Sextus Aurelius Victor XXXIX. 26).

Tetrarşi'nin başarısı, yöneticilerin ilkeye uyma konusundaki istekliliğine bağlıydı. Diocletianus'un görevde olduğu sürece Tetrarşi ayakta kalmış; ancak onun emekliliğinin ardından Augusti kardeşlerinin kişisel hırsları ve rekabetleri, nihayetinde sistemin çöküşüne yol açmıştır. Tetrarşi, uygulamada başarısız olmuş olsa da İmparatorluğun veraset sorununa yönelik ilk ciddi girişim olarak kayda geçmiştir. Diocletianus, Augustus'un hükümdarlığından bu yana İmparatorluğun karşılaştığı bu soruna uzun vadeli bir çözüm getirmeye çalışmıştır.

2.2. Güç Dengesi

Diocletianus'un en önemli reformlarından biri, Diarşi'nin ortaya çıkmasına ve sonrasında Tetrarşi'ye dönüşmesine yol açan değişikliklerdir. Bu reform, en az iki Augusti'den oluşan bir İmparatorluk kolejinin istikrarlı bir şekilde varlığını sürdürmesini sağlamıştır. Yeni devlet yapısının anayasal temelleri, önceki dönemden miras kalan geleneksel yetki ve unvanların devam ettirilmesine dayanmaktaydı. Bununla birlikte, güçlü bir dini vurgu yapılarak iki Augusti'nin, Jüpiter ve Herkül kültleriyle bağlantılı olarak Iovinus ve Herculus unvanlarını alması sağlanmıştır (Gibbon, 1967, s. 321). Bu unvanlar, monarşinin ilahi bir temele dayandığını ve İmparatorların ilahi niteliklere sahip olduğunu kabul ettirmek amacıyla kullanılmıştır.

Antik kaynaklar, Tetrarşi'nin neden kurulduğuna dair çeşitli açıklamalar sunar. 296/297 yılında Constantius'un önünde sunulan panegyric, İmparatorluğun iki İmparatorun yönetemeyeceği kadar genişlediğini ve daha büyük bir rehberliğe ihtiyaç duyduğunu vurgular. Konuşmacı, bu genişlemeyi göksel düzenle karşılaştırarak, elementler, mevsimler ve kıtalar gibi doğal fenomenlere atıf yapar ve İmparatorluğun da dört yönetici tarafından daha iyi yönetileceğini ima eder (Panegyrici Latini, VIII 5.3.2-3; VIII 4.1-2). Aurelius Victor, İmparatorların Britanya'da Carausius'un gaspı, doğuda Pers saldırganlığı, Afrika'da Julianus ve Quinquegentiani'nin neden olduğu sorunlar ve Achilleus yönetimindeki Mısır'ın isyanı gibi çeşitli krizlerle karşı karşıya kaldıklarını belirtir. Bu krizlerin çözümü olarak İmparatorluk kolejinin genişletilmesi önerilmiştir (Sextus Aurelius Victor XXXIX. 21-24, 30). Eutropius ve Jerome da benzer şekilde, Diocletianus'un bu sorunlarla başa çıkmak için Maximianus'u Augustus'a terfi ettirip Caesarları seçtiğini ifade eder (Eutropius, IX.22; Orosius. VII.25.4-5). Hristiyan yazar Lactantius ise Diocletianus'un açgözlülüğü ve endişesi nedeniyle üç kişiyi daha ortak İmparator olarak atadığını ve dünyayı dörde böldüğünü iddia eder (Lactantius, De Mortibus Persecutorum 7.2).

Birçok akademisyen, Tetrarşi'yi yabancı düşmanların ve iç tehditlerin yarattığı krizlere bir yanıt olarak görür. Seston, Tetrarşi'nin Carausius ve Perslerin oluşturduğu tehditlere karşı hızlı bir çözüm olarak ortaya çıktığını savunur. Constantius, Carausius'a karşı savaşmak için seçilmiş ve Boulogne'daki üssünü kuşatıp teslim olmaya zorlamıştır (Seston, 1946, s. 88-

100). Constantius'un yürüyüşü gerçekten acil bir girişimse, bu seferin planlanması onun tahta çıkmasından önce başlamış olabilir (Kuhoff, 2001, s. 126).

Constantius, 293/294'te Frank saldırganlığına karşı yapılan bir sefer dışında, muhtemelen 295'te Allectus'un kıta hâkimiyetinin çöküşünden ve 295/6'da Britanya'nın geri alınmasından önce başka bir seferde kaydedilmemiştir (Panegyrici Latini VIII 5.8.1-9.4; VII 6.4.2; VI 7.5.3). Bu görev, Constantius'a İmparatorluğun kuzeybatısında bir Caesar olarak kendini kanıtama fırsatı vermiştir. Constantius, Carausius'un Galya'da işgal ettiği şehirleri ve bölgeleri geri almış ve 296'da fazla bir direnişle karşılaşmadan Britanya'yı geri almıştır. Bu başarı, Londra'nın teslim oluşunu ve İngiliz vilayetlerinin 'ebedi ışığa' dönüşünü kutlayan altın bir madalyonla anılmıştır (Wetteren, 1977, s. 94).

Tetrarşi'nin yapısal özellikleri ve işleyişi, dönemin politik ve askeri ihtiyaçlarına uygun bir çözüm olarak değerlendirilir. İki Augusti'nin, iki Caesar'dan daha yüksek rütbeli olduğu kesindir; ancak gücün kolektif mi yoksa sadece iki Augusti arasında mı paylaşıldığı belirsizdir. Diocletianus, kararların asıl yazarı iken, Maximianus daha çok bir uygulayıcı gibi görünmektedir. Bu nedenle, Diocletianus'un İmparatorluk iktidarı üzerinde bir üstünlük pozisyonu olduğu inancı yaygındır; ancak kesin kanıtlar eksiktir. Caesarların konumu hakkında şüphe yoktur: Augustuslara bağlıydılar ve İmparatorluk dört parçaya bölünmüştü; doğu ve İtalya Augustusların komutası altındaydı, Tuna ve Ren ise Caesarların yönetimi altındaydı (Gibbon, 1967, s. 347). Bu yapının, İmparatorluğun bölünmüş olduğu anlamına gelmediği, idari bir bölünme süreci olduğu anlaşılmaktadır (Goldworthy, 2013, s. 173).

Constantius ve Galerius'un Caesar olarak atanması, Tetrarşi'nin planlı mı yoksa doğaçlama mı olduğunu belirlemektedir. 293'ten önceki sikkeler, papirüsler ve yazıtlar sadece iki İmparator olduğunu göstermektedir ve Constantius'un 296/297'deki panegyrist'i, her iki Caesar'ın 1 Mart'ta seçildiğini iddia eder (Seston, 1946, s. 90). Lactantius da aynı şekilde Galerius'un vicennalia'sının bu tarihte kutlandığını ileri sürer ve Galerius'un tahta çıkışının 305 yılında Maximinus'un Caesar ilan edileceği bir törende gerçekleştiğini iddia eder (Lactantius, De Mortibus Persecutorum 35.4; 19.2). Bu tarihler, askeri meclisler önünde gerçekleştirilen törenleri işaret eder (Lactantius, De Mortibus Persecutorum 19.3-4).

Sonuç olarak, Diocletianus'un reformları, İmparatorluğun yönetiminde önemli değişiklikler getirmiştir. Tetrarşi sistemi, İmparatorluğun yönetimini daha etkin hale getirmeyi amaçlamış, ancak uzun vadede başarılı olamamıştır. Diocletianus, Augustus

döneminden beri süregelen veraset sorununa kalıcı bir çözüm getirmeye çalışmıştır. Bu yapı, İmparatorluğun büyüklüğü ve karmaşıklığı karşısında daha esnek ve güçlü bir yönetim modeli sunmuştur.

2.3. Narses'in Tahta Geçişi ve Roma ile Çatışma

Doğuda, büyük Şapur'un soyundan geldiğini iddia eden Narses, tahtı ele geçirmişti (Potter, 2005, s. 292). Bu durum, yeni Krallar Kralı'nın Roma'ya karşı niyetlerine bağlıydı. Narses, 294 yılının başlarında Diocletianus'a diplomatik nezaket ve alışlagelmiş hediyelerle bir elçi gönderdi. Diocletianus, karşılıklı olarak elçileri değiş tokuş etti; ancak bu işaretler pek iç açıcı değildi. Narses, İran'da Vahram I ve II'nin önceki hükümdarlıklarını reddederek, isimlerini yazıtlardan sildi ve savaşçı Ardeşir ve Şapur soyunun tüm sembolizmini benimsedi. Vahram, Roma ile dezavantajlı bir barış yaparken, Şapur, Antakya'yı yağmalamış, Edessa'daki Roma ordularını yok etmiş ve İmparator Valerianus'u esir alarak ayak taburesi yapmıştı. Valerianus'un derisi ise daha sonra savaş tapınağını süslemek için kullanılmıştı (Seston, 1946, s. 165).

Narses, İran'da bir tür damnatio memoriae ile selefinin tüm izlerini kamusal anıtlardan silmeye başladı. Kendisinden önce çeşitli zaferler yaşamış olan başarılı savaşçı kralların, özellikle de I. Ardeşir'in ve I. Şapur'un askeri başarılarını taklit etmek istiyordu (Williams, 1997, s. 69-70). Bu mantalite ve ihtiras ile Narses'in 295 ya da muhtemelen 296'da Roma'ya savaş ilan etmesi olmazsa olmazdı. İlk hedef, 287 barışından sonra Romalılar tarafından Tiridates'e emanet edilen ve Roma'nın müşteri krallığı olan Ermenistan'ın batı kısmıydı (Ammianus Marcellinus, 23.5.11). Sasani kralı daha sonra ordusunu güneye yönlendirerek Roma'nın Mezopotamya eyaletine girdi ve burada Diocletianus'un takviye kuvvetleri gelmeden Galerius'u ağır bir yenilgiye uğrattı (Eutropius IX.24-25). Diocletianus, savaşın son aşamalarında geri dönüşün boyutunu sınırlamak için hazır bulunmuş olabilir; ancak Suriye'nin Antakya kentindeki bir törende askeri başarısızlığın sorumluluğunu Caesar'ı Galerius'a yüklemiştir. Augustus Diocletianus, Caesar'ı Galerius'u açıkca aşağılayarak onu İmparatorluk alayının başında 1.6 kilometre boyunca gösterişli askeri kıyafetleri ile yürümeye mecbur bırakmıştır (Eutropius IX. 24-25). Ancak, bu jestin aşağılama niyetiyle değil, saray protokolünün bir parçası olması sebebi ile de yapılmış olması mümkündür (Rees, 2004, s. 14).

Galerius, Diocletianus'tan Roma silahlarının prestijini yükseltmek için ikinci bir şans istemiş ve elde etmiştir. 297 yılının ikinci yarısında Galerius ve ordusu, Tuna nehri boyunca yerleştirilmiş olan lejyonlarla takviye edilmiştir (Barnes, 1981, s. 18). Narses, Romalılar tarafından hazırlanan planları uygulayarak Ermenistan'dan kuzey Mezopotamya yönünde bir saldırıyı öngören Roma karşı saldırısını beklemeyi tercih ederek savunmaya geçmiştir (Potter, 2005, s. 293). Lactantius, Diocletianus'u cephede bulunmadığı için eleştirmiştir (Lactantius, *De Mortibus Persecutorum* 9.6); ancak Diocletianus'un Mısır seferini Barnes'tan bir yıl öncesine tarihlenen Southern, Diocletianus'u arkaya yerleştirir ve Galerius'u güney cephesi boyunca destekler (Southern, 2001, s. 151, 335-336). Kesin olan, Narses'in Galerius'un başarılı saldırısından sonra Ermenistan'a çekilmek zorunda kaldığıdır.

Galerius, birliklerini geri çekilirken toparlamış ve yaz aylarını hazırlıklarla geçirmiştir. Sonbaharda, Erzurum yakınlarındaki yukarı Araks vadisinde gerçekleşen savaşta Pers kuvvetleri imha edilmiştir. Romalılar, düşman başkomutanı Narses'in haremi de dahil olmak üzere çok sayıda esir almışlardır (Sextus Aurelius Victor, XXXIX, 34-35). Galerius, bu zaferin ardından Dicle'nin aşağı kısımlarına doğru ilerlemiş ve sonunda Pers başkenti Ctesiphon'u işgal etmiştir (Barnes, 1981, s. 18). Burada, Valerianus'un yenilgisinin yarattığı durumu değiştiren yeni bir barış anlaşmasına varılmıştır (H.A. Caro, *Carino y Numeriano* 9,1).

Bugünlere kadar ulaşabilmiş olan edebi metinler, zaferi değişik seviyelerde detaylı olarak kaydetmiştir. Galerius'un Selanik'teki zaferi, İmparatorluğun bu zafere gösterdiği olumlu reaksiyonun en iyi kanıtlarından biridir. Selanik, 299 yılından itibaren birkaç yıl boyunca Galerius'un üssü olmuştur ve buradaki saray kompleksi, zafer takını içermektedir (Barnes, 1982, s. 61-62). Kemerdeki bazı sahneler, Narses'e karşı kazanılan harbin çeşitli mertebelerini betimler. Özellikle iyi korunmuş bir sahnede, Galerius at sırtında savaşın ortasında Persleri ayaklar altında çiğnerken gösterilmiştir. Tetraşik uygulamaya göre, dört İmparator da Persicus Maximus zafer unvanını almış ve bu unvanı yazıtlarda gururla ortaya koymuşlardır.

Sonuç olarak, Narses'in Roma'ya karşı izlediği saldırgan politika, Diocletianus ve Galerius'un stratejik ve askeri yeteneklerini ortaya koyarak Roma İmparatorluğu'nun doğu sınırlarını güvence altına almalarını sağlamıştır. Galerius'un zaferi, Roma'nın prestijini artırmış ve Diocletianus'un kapsamlı reformları İmparatorluğun askeri ve idari yapısını

güçlendirmiştir. Bu dönem, Roma İmparatorluğu'nun doğudaki hakimiyetini pekiştiren ve uzun vadeli bir istikrar sağlayan önemli bir süreç olmuştur.

2.4. Diocletianus ve Tetrarşi: Roma İmparatorluğu'nda Yeniden Yapılanma ve İstikrar Arayışı

Diocletianus, 285 yılında bir imparatorluk ortağı atayarak, ikinci ve üçüncü yüzyıllarda kolej hükümetlerine sahne olan bir geleneği sürdürmüştür. Bu süreçte, Augustus'a kadar uzanan standart Roma prosedürünü takip ederek, evlilikleri siyasi ilişkileri güçlendirmek amacıyla kullanmıştır. Tetrarşi'nin tarihsel bağlamını anlamak için Constantius ve Galerius'un seçilmeden önceki siyasi ve hanedan konumlarını göz önünde bulundurmak önemlidir. Kaynaklar, Constantius'un Maximianus'un kızı (ya da üvey kızı) Theodora ile evlenmek için ilk eşinden (Helena) boşanması ve Galerius'un Diocletianus'un kızı Valeria ile evlenmesiyle bu imparatorluk kolejinin mühürlendiğini belirtir (Aurelius Victor, 39.24-5; Eutropius, IX.22).

Constantius ve Galerius, Diocletianus tarafından Caesar ilan edilmişlerdir. Constantius'un yükselişi, Theodora ile olan evliliğinin bir sonucu olarak görülmektedir (Barnes, 1982, s. 33, 125-126). Diocletianus ve Maximianus'un yaklaşık 288 yılında birbirleriyle görüştikleri ve bu evlilik ittifaklarına karar verdikleri bilinmektedir (Panegyrici Latini X 2.9). Bu evlilikler, tetrarşik yönetim modelinin pekiştirilmesinde önemli bir rol oynamıştır.

Hanedan verasetinin, Tetrarşi atamalarında belirleyici bir ilke olmadığı açıktır. Diocletianus'un atayabileceği bir oğlu yoktu, ancak Maximianus'un oğlu Maxentius vardı. Buna rağmen, dört hükümdarın eşleri hakkında az şey bilinmektedir. Diocletianus, Aurelia Prisca ile evliydi; ancak eşi olarak rolü büyük ölçüde belgelenmemiştir. Yönetici elit, ordu kökenli bir grup kardeş olarak birleşmiş ve evlilik yoluyla bir aile olmuştur. Venedik'teki Aziz Marcus Bazilikası'nın dış cephesinde yer alan dört hükümdarın ünlü heykel grubu, bu imajı simgelemektedir.

Diocletianus'un Tetrarşi sistemi hem siyasi hem de askeri dengeyi sağlamak için tasarlanmış ve evlilik ittifaklarıyla güçlendirilmiş bir yapıydı. Bu sistem, imparatorluğun yönetiminde istikrar ve uyum sağlamayı amaçlamış, aynı zamanda hanedan bağlarını da güçlendirmiştir. Diocletianus'un en önemli reformu, diarşi ile başlayıp daha sonra Tetrarşi'ye dönüşen düzenlemeydi. Bu reform, en az iki Augusti'den oluşan bir imparatorluk kolejinin

gelecekteki istikrarlı varlığının temellerini atmıştır. Yeni devlet biçiminin anayasal temelleri, önceki dönemden miras kalan geleneksel yetki ve unvanların devam ettirilmesi üzerine kurulmuş, ancak en belirgin unsuru dini vurguydu (Gibbon, 1967, s. 321).

Tetrarşi'nin güç yapısını tanımlamak zordur. İki Augusti'nin, iki Caesar'dan daha yüksek rütbeli olduğu kesindir; ancak gücün kolektif mi olduğu yoksa sadece iki Augusti arasında mı paylaşıldığı kesin değildir. İmparatorluk, dört bölgeye ayrılmıştı: Doğu ve İtalya en onurlu konumlar olup Augustusların komutası altındayken, Tuna ve Ren gibi daha zorlu bölgeler Caesarların yönetimi altındaydı (Gibbon, 1967, s. 347). Diocletianus'un anlayışında üniter devlet fikri temel bir prensipti. İmparatorluğun dört parçaya bölünmüş olmasına rağmen, yönetim anlayışı merkeziyetçi bir yapıyı koruma amacındaydı. Ancak, Roma dünyasının siyasi birliği yavaş yavaş bozulmuş ve birkaç yıl içinde doğu ve batı imparatorluklarının nihai olarak ayrılmasına yol açmıştır (Gibbon, 1967, s. 347).

Diocletianus, Tetrarşi düzenlemesiyle Roma İmparatorluğu'ndaki siyasi ve askeri krizlere çözüm bulmaya çalışmıştır. Bu düzenleme hem bir veraset planı hem de uzun vadeli bir askeri program olarak değerlendirilebilir. Reformlar, imparatorluğun yönetim yapısını merkeziyetçi bir yaklaşımla güçlendirmiştir. Ancak, sistemin sürdürülebilirliği Augustilerin kişisel uyumuna ve Diocletianus'un liderliğine bağlıydı. İç çekişmeler ve dış tehditler nedeniyle Tetrarşi sistemi uzun vadede başarısız olmuştur.

Diocletianus, Roma İmparatorluğu'nun sivil ve askeri idarelerini ayrı yapılandırarak her iki yapıyı da güçlendirmiş ve devletin idari yapısını yeniden düzenlemiştir. Mevcut eyaletlerin yönetim zorluklarını aşmak amacıyla bu eyaletleri bölerek sayısını artırmıştır. Nicomedia, Mediolanum, Sirmio ve Treviri şehirlerini, imparatorluğun çalkantılı sınırlarına yakınlıkları nedeniyle eski başkent Roma'dan daha uygun idari merkezler olarak belirlemiştir (Millar, 1981, s. 139).

İmparatorun otokratik yapısının evrimi, Severanlar döneminde başlayan ve üçüncü yüzyıl boyunca süren bir dönüşüm süreci ile tamamlanmıştır. Bu süreç, imparatorun ayrıntılı saray törenleriyle kitlelerin üzerinde bir figür olarak yükselmesiyle kendini göstermiştir. Tetrarşik dönemin karakteristik özelliği olan görkemli binaların inşası, bu otokratik evrimi destekleyen mimari politikaların bir parçasıydı (Elsner, 1998, s. 67).

Diocletianus, 285-299 yılları arasında Sarmatyalılar, Carpi ve Alemanni'ye karşı başarılı askeri seferler düzenleyerek sınırları güvenli hale getirmiştir. İçeride ise 297 ve 298

yıllarında Mısır'daki isyanları bastırmıştır. Ayrıca Caesar'ı Galerius'un Sasanelere karşı düzenlediği ve 298'de Ctesiphon'un yağmalanmasıyla sonuçlanan seferlerde ona destek olmuş ve Perslerle kalıcı bir barış anlaşması yapmıştır (Barnes, 1981, s. 25).

Eyaletlerin yeniden düzenlenmesi, sürekli savaş hali ve sınırları koruma ihtiyacı nedeniyle ordunun büyümesi, Diocletianus'un büyük harcamalar gerektiren politikasını finanse etmek için vergi sisteminde köklü bir reform yapılmasını zorunlu kılmıştır. 297 yılından itibaren vergilendirme, kişi ve arazi başına ödeme üzerine odaklanmıştır (Le Glay, Voisin, & Le Bohec, 2009, s. 442). Ancak, enflasyonu kontrol altına almayı amaçlayan Azami Fiyatlar Fermanı (301), beklenen etkiyi yaratmayarak kısa sürede başarısız olmuştur.

Diocletianus, hükümet faaliyetlerinde hem "restoratör" hem de "yenilikçi" olarak tanınır (De Giovanni, 2007, s. 125). Onun dönemi, Roma hukuk tarihinde "nispeten iyi aydınlatılmış bir alacakaranlık" olarak tanımlanır (Jones, 1964, s. 37). 20 Kasım 284'te Augustus ilan edilen Diocletianus, üçüncü yüzyıl krizinin sonunun başlangıcını ve Constantinus döneminde tamamlanacak olan reformların doruk noktasını oluşturmuştur. Diocletianus'un reformları, imparatorluğun sorunlarına uzun vadeli çözümler getiren ilk işbirlikçi ve iyi niyetli çabalar olarak görülebilir (Potter, 2004, s. 89).

Üçüncü yüzyılın krizini oluşturan en önemli iki sorun, işgal tehdidi (dolayısıyla Roma ordusu) ve yönetimin el değiştirmesiydi. Diocletianus, imparatorluğun karşı karşıya olduğu sorunları iyi gözlemlemiş ve imparatorluğun ve onu destekleyen bürokrasinin ağır yapısını fark etmiştir. İmparatorluğun yönetiminde daha aktif ve güçlü katılımcılara ihtiyaç vardı. Güç paylaşımı girişimleri Antonin ve Augustus dönemine kadar uzanıyordu. İkinci yüzyılda Marcus Aurelius, imparatorluğun yönetimini Lucius Veras ile paylaşmıştı. Severanlar ve Carus da aynı girişimde bulunmuşlardı (Syme, 1939, s. 219).

Birkaç yıl önce büyük bir kriz unsurları olan gasplar ve işgaller, Diocletianus'un zaferleri ile ortadan kaldırıldı ve kalıcı gibi görünen bir siyasi istikrar dönemi başladı. Tetrarşik rejim ve onun yapısal ve ideolojik temelleri, etkinliği ile haklı çıktı. Büyük reformlar, kurumsal ve idari, parasal, mali ve ekonomik, son olarak da dini alanlarda yeniden yapılanmayı sağladı. Bu reformlar, geleceği şekillendirdi ve ilerleyen bölümlerde daha ayrıntılı incelenecektir (Cameron, 1993, s. 151).

Diocletianus (M.S. 284-305) ve Constantinus (M.S. 312-337), geç Roma İmparatorluğu'nun en önemli reformlarını gerçekleştiren ve imparatorluk tarihindeki en

belirgin değişikliklere imza atan iki önemli figürdür. Reformlar, imparatorluğun iç ve dış tehditlerine karşı güçlü bir yanıt olarak ortaya çıkmıştır (Gibbon, 1967, s. 341). Diocletianus'un reformları Tetrarşik monarşiye, Constantinus'un reformları ise teokratik mutlak monarşiye ve büyük bir idari reforma dönüştü. İki yapı ve iki imparator arasındaki farklar, idari ve askeri reformlar dışında antitez niteliğindedir (De Martino, 1958, s. 111).

3. REFORMLAR

3. 1. Ordu Reformları

M.S. üçüncü yüzyıl boyunca Roma İmparatorluğu hem Germen kabilelerinin hem de militarist Sasani hanedanlığı altında yeniden dirilen Pers ordularının tekrar tekrar saldırısına maruz kaldı. Sık sık yaşanan iç çatışmaların sonucu olarak giderek kötüleşen iç durumla birleşince, Roma'nın askeri etkinliği o kadar azaldı ki, bir zamanlar zapt edilemez olan tahkim edilmiş sınırlar, limitler, sık sık delinerek İmparatorluğun iç kısımları saldırı ve yağmaya maruz kaldı. Diocletianus'un İmparator olduğu dönemde askeri alanda dört büyük sorun ortaya çıkmıştı: (1) kendini yüceltmeye adanmış bir orduda disiplinin bozulması, (2) siyasi olarak atanmış komutanların askeri yeteneklerinin yetersizliği, (3) ordu birliklerinin taktiksel hareket kabiliyetinin yetersizliği ve (4) acil durum sahra ordularına birlik sağlamak için limitlerin elden çıkarılması.

Diocletianus, bu sorunları ordunun en baştan kuvvetli ve kökten bir şekilde tekrar düzenlenmesiyle halletmeye girişti; bu, Augustus zamanından beri yani üç yız senedir ordunun ilk önemli yenilenmesi ve Roma askeri geleneğinin temelinde teorik olarak o güne kadar yapılan en büyük değişiklikti. Reformlar hem dış hem de iç problemleri engellemede oldukça etkili oldu. Dahası, Constantinus'in daha sonraki askeri revizyonları orijinal olmayıp Diocletianus'un reformlarını mantıklı bir şekilde devam ettirerek antik çağın sonundan Orta Çağ'a kadar uzanan bir askeri sistem ve metodolojinin temelini atmıştır. Diocletianus tarafından gerçekleştirilen kapsamlı askeri reformlar ve bunlara eşlik eden sınırların yeniden düzenlenmesi, dış saldırılara karşı etkili olacak bir savunma sistemi aracılığıyla güçlü ve içten güvenli bir İmparatorluğu sürdürme arzusundan kaynaklanmıştır. Augustus zamanından beri Roma askeri stratejisinin temel ilkesi olan sınırların savunulması korunmuştur. Bununla birlikte, büyük ölçüde artan asker sayısını yönetmek için, yapının organizasyonu yeni bir sistem olarak kabul edilebilecek şekilde dönüştürülmüştür.

Diocletianus başlangıçta eyaletlerin boyutlarını küçülttü ve sayılarını artırdı, onları bir Vicarius'un (başlangıçta Praetorian Praefectus'in temsilcisi) yetkisi altında piskoposluklar halinde gruplandırdı ve her biri İmparatorluğun geniş bir bölgesinden sorumlu olan birkaç Praetorian Praefectus atadı (Ramsay. 1964, sf. 305-316). Bu hiyerarşideki hizmetkârlar sadece kendi üstlerine erişmekle kalmıyor, aynı zamanda bazı durumlarda daha üst rütbedekilere de hitap edebiliyorlardı. Sivil idarededeki yeni görevler çoğunlukla orduda görev

yapmış olan atlı tarikat mensupları tarafından işgal edildi (Piganiol, A.,1954, sf. 446). İmparatorluğun içinde bulunduğu ekonomik kriz, enflasyon ve vergilerden elde edilen gelirlerdeki düzensizlik başını alıp gitmişti. Ancak bunlar uzun süredir devam eden sorunlardı.

Bir önceki bölüm olan Tetrarşi de anlattığımız gibi aslında Diocletianus'un asıl büyük askeri reformu her şeyden önce siyasiydi (Cascarino G. 2007, sf. 33). Yeni İmparator her şeyden önce, önce bir diarşi (286'dan itibaren iki Augusti) ve ardından bir Tetrarşi (293'te iki Caesar'ın eklenmesiyle) (Sextus Aurelius Victor, XXXIX.30; Lactantius, De Mortibus Persecutorum 18.4-5) yoluyla yüce İmparatorluk gücünün bölünmesini ayarladı, böylece Augustus'tan beri Roma ordusunun tüm örgütsel yapısında ilk gerçek "devrimi" yaptı. Bu dörtlü hükümet biçimi, bir yandan yetkilerin aktarılmasında çok başarılı olmasa da yine de Roma dünyasının dış tehlikeleriyle zamanında yüzleşmek gibi büyük bir erdeme sahipti (Le Bohec, Yann, 2008, sf. 41). İki Augusti ve iki Caesar'ın varlığı askeri bir cevabını kolaylaştırmış ve her yere ulaşamayan tek bir hükümdarın eksikliğinin getirebileceği tehlikeleri azaltmıştı.

Diocletianus en yüksek devlet makamlarından, yani "dört" İmparator'dan başlayarak gerçek anlamda yeni bir askeri hiyerarşi yarattı; en yüksek rütbeli Augustus Iovio (Jüpiter tarafından korunan), ikinci Augustus Herculio (yarı tanrı Herkül tarafından korunan) (Sextus Aurelius Victor, XXXIX.18; Lactantius, De Mortibus Persecutorum 8. 2-3) bunlara eklenen iki Caesar, (Le Bohec, Yann, 2008, sf. 33) yani "atanmış halefler" idi. (Cascarino G., 2007, sf. 33) Temelde bu, sınır savunması görevlerini daha iyi bölüştürmeyi sağlayan siyasi-askeri bir sistemdi: aslında her tetrark tek bir stratejik bölgeden sorumluydu ve idari merkezi kontrol etmesi gereken sınırlara mümkün olduğunca yakındı (Batı'da Trier ve Milano; Doğu'da Sirmio ve Nicomedia (Cascarino G. 2007, sf. 33) Bu şekilde barbarların akın girişimlerini hızla ezmek ve 3. yüzyılda meydana gelenler gibi feci istilalardan kaçınmak mümkündü.

Ordu, birçok barbar ve askerleştirilmiş kolonistten oluşan yerleşik sınır birliklerine bölünmüştü (hareketli savaş güçlerinden daha az maaş alan bu sınır birliklerinden izinli askerlerin elde ettikleri toprakları çocuklarına miras olarak bırakmalarına izin veriliyordu). Bu askerler genellikle zorla askere alınıyordu, ancak büyük toprak sahipleri köylülerinden vazgeçmemek için eşdeğer bir para ödemeye razı oluyorlardı: bu da askeri komutanları barbarların kendi aralarından piyade ve süvari toplamaya mecbur bırakıyordu.

Bir de İmparatorluğun herhangi bir yerindeki iç isyanları bastırmakla görevli, hareketlilik özelliğine sahip, iyi maaşlı profesyonellerden oluşan birimler vardı. Ordunun önemi çok büyüktü, sadece sınırların savunulması ve kamu düzeninin sağlanması için değil, aynı zamanda daha az varlıklı sınıflar için bir sosyal kurtuluş biçimiydi. Bu anlamda, bu ordu ile M.Ö. 1. yüzyıldaki ordu arasındaki önemli bir fark, Cumhuriyet'in sonunda İtalya'nın en yoksul Roma vatandaşları askere alınırken, şimdi Roma vatandaşlığının tüm İmparatorluğa yayılmasıyla, erişimin tüm mülksüzlere, hatta barbarlara açık olmasıydı.

İmparatorluğun tüm iç savaşları, şu ya da bu taht iddıcısı ya da İmparatorlar ile Senato arasındaki çatışmadan çok, daha önceki savaşlarda mahvolmuş, çaresizlikten asker olmuş köylüler ile zenginlikleri tam da fetih savaşlarına ve varlıklarını artırmak için yapılan yatırımlara bağlı olan daha varlıklı sınıflar (tarımcılar ve tüccarlar) arasındaki sosyal çatışmaydı.

İmparatorluk gerçekten de orduların egemenliği altındaydı (özellikle de askeri anarşi döneminden sonra), ancak bunlar ağırlıklı olarak toprak sahipleri ve her rütbeden iş adamları tarafından yönetilen toplumun zaten mahvetmiş olduğu unsurlardan oluşuyordu. İmparatorların kendileri ve idari görevlileri genellikle kırsal sınıflardan geliyordu ve uzun bir çiraklık döneminden sonra iktidarı elde etmişlerdi. Bununla birlikte, orduların ve bürokrasinin safları büyüdükçe, toplum bir bütün olarak daha da yoksullaştı. Köylüler asker ya da memur olarak sefaletten kurtulmaya çalıştıkları gibi, kaçınılmaz olarak tarlalarda kalanların yoksullaşmasına ve kentlerin tüm mal varlıklarının ellerinden alınmasına katkıda bulundular.

Diocletianus'un orduya Alman ve Sarmatyalılardan oluşan büyük birlikler getirmesinin nedeni de buydu. Eyalet ordularının askerleri, bir zamanlar düşman olan ve şimdi diğer barbarlara karşı savunmak zorunda oldukları sınırlara yakın topraklar verilenler arasından seçiliyordu. Belli ki İmparatorluk için değil, kendileri için savaşmışlardı. İmparatorluk için bir tür paralı asker haline gelmişlerdi.

3. 1.1. Sınırlar ve Savunma

Diocletianus tarafından gerçekleştirilen kapsamlı askeri reformlar ve bunlara eşlik eden sınırların yeniden düzenlenmesi, dış saldırılara karşı etkili olacak bir savunma sistemi aracılığıyla güçlü ve iç güvenliği sağlanmış bir İmparatorluğu sürdürme arzusundan kaynaklanmıştır. Çağdaş hatip Eumenius (Panegyrici Latini IX 5 18.4) ve çok daha sonra ve

Hıristiyan bir bakış açısıyla yazan tarihçi Malalas (Malalas, Chronicon, II. 9) Diocletianus döneminde sınırlarda kamplar ya da kaleler inşa edildiğini yazmıştır. Eumenius'un ordugâhların 'restore edildiği' (restituta) gözlemi, belki de Aurelianus ya da Probus dönemine ait olan ve artık kullanılmayan bir tahkimat sisteminin Tetrark'lar döneminde yeniden canlandırıldığını düşündürmektedir, ancak sınırlarda ya da sınırlara yakın birçok yerin Tetrark'lar tarafından tahkim edildiğine ya da inşa edildiğine şüphe yoktur.

Suriye çölü Romalılar ve Persler arasında doğal bir sınır meydana getirmiyordu. Bostra'dan Palmira'ya ve ötesinde Fırat'a doğru bir dizi kale ve müstahkem şehir, yazıtlardan sonra strata Diocletiana olarak bilinen bir yolla birbirine bağlanıyordu. Bu başlık sadece sistemi kesin olarak tarihlendirmekle kalmaz, aynı zamanda İmparatorun zihninde bazı stratejik niyetler olduğunu da gösterir. Yol boyunca uzanan kaleler daha sonraki İmparatorluk döneminin karakteristik özelliklerini taşıyordu: Orta çağ yapılarına birçok yönden öncülük eden bu daha sonraki 'sert' kaleler daha az adam barındırabiliyordu, ancak görünüşe göre saldırılara karşı daha dayanıklı olacak şekilde tasarlanmışlardı. Bu bölgedeki birkaç kale Tetrarşi zamanından günümüze ulaşmıştır (Isaac, B.,1992, sf.163-165).

Tuna ve Ren nehirleri Kuzey Denizi'nden Karadeniz'e kadar doğal bir sınır meydana getiriyorlardı. Bu sınır üçüncü yüzyılda Franklar, Vandallar, Alernanni, Iuthungi ve Sarmatyalılar tarafından özellikle savunmasız hale getirilmişti. Trier'de 289 yılında bir hatip Ren Nehri'ni Maximianus'a yazdığı Panegyric'in bir bölümünün konusu yapar- İmparator nehrin ötesindeki barbarları ezerek doğanın bir sınır sağlamasını fiilen gereksiz hale getirmiştir (Panegyrici Latini X 2 7.3-7). Bu uçuk söylem, kuzeydoğu Galya kentleri arasında gerçek bir endişeye işaret etmektedir. Tuna-Ren sınırında yapılan kazılar ve çalışmalar Tetrark'ların birbirleriyle armoni içinde olan faaliyetlerini göstermektedirler.

Augustus zamanından beri Roma askeri stratejisinin temel ilkesi olan sınırların savunulması korunmuştur. Ancak, büyük ölçüde artan asker sayısını yönetmek için, yapının organizasyonu yeni bir sistem olarak kabul edilebilecek şekilde dönüştürülmüştür. İstilaları püskürtmekle yetinmeyerek, gelecek için etkili bir savunma sistemi de kurmak istedi. Sınırların yeni savunma sistemi daha esnek ve 'derin' hale getirildi: Vallum'un katı savunmasına, daha karmaşık bir yol sistemiyle birbirine bağlanan, giderek yoğunlaşan bir iç castellae ağı eklendi (hepsinden bir örnek: Doğu'daki Diocletiana tabakaları). Özünde, "doğrusal" (Luttwak, E.N. 1981, sf. 75-170) bir savunma sisteminden "daha derin" bir savunma sistemine geçiş vardı (Gallienus ve İliya İmparatorlarının Limes'in sürekli

"yarılması" nedeniyle İmparatorluk sınırlarının çok "içinde" stratejik "rezervlere" başvurmak zorunda kaldıkları 3. yüzyıl krizinin yarattığı boyutlarda olmasa da), Barbaricum'da çok sayıda müstahkem "köprübaşı" (Büyük Ren, Tuna ve Fırat nehirlerinin ötesinde bile), göreceli iletişim yolları ve lojistik yapıları olan ileri karakollar inşa edilerek İmparatorluk topraklarının bir iç şeridinden bir dış şeridine genişletilen Limes'in "kalınlığının" önemli ölçüde genişlediğini gördü (Cascarino G. 2007, sf. 46-48).

"Aslında Diocletianus'un takdiriyle tüm İmparatorluk şehirlere, kalelere ve kulelere bölünmüştü. Ordu her yerde konuşlandığından, barbarlar sızamazdı: her yerde birlikler istilacılara karşı koymaya ve onları püskürtmeye hazırды" (Zosimus, II, 34.1).

Sınırlardaki bu dönüşüm sonucunda yeni ve eski askeri yapıları çok daha fazla korunma altına alınmış oldular. Böylece yeni kaleler daha kompakt boyutlarda (toplam çevreleri azaltılarak), duvar kalınlıkları daha sağlam (bazı durumlarda Sucidava kalesi örneğinde olduğu gibi 1,6 metreden 3,4 metreye çıkmıştır) ve savunmalarını geliştirmek için dış kulelerin daha fazla kullanıldığı şekilde inşa edilmeye ya da yeniden inşa edilmeye başlanmıştır (Cascarino G. 2007, sf. 46-48). Diocletianus bizzat kendisi eserleri denetlemiş ya da yakın ve uzak işbirlikçilerine emanet etmiştir. Elbette, sadece birkaç yıl içinde İmparatorluğun etrafına bir kaleler tacı inşa edildi (Seston, W. 1946, sf. 296).

Sınır savunması kavramı dört yüz yıl boyunca Roma askeri sisteminin temel ve vazgeçilmez bir parçası olmuştur (Seston, W. 1946, sf. 296). Diocletianus'un sınır reformunun amacı iki yönlüdür: Birincisi, İmparatorluk dışındaki düşmanlara yenilgi korkusu aşılamak (Seston, W. 1946, sf. 296); ikincisi, "mevcut garnizon birliklerinin daha ayrıntılı bir şekilde dağıtılmasıyla daha etkili bir sınır savunma sistemi oluşturmak" (Parker, H.M.D. 1935, sf. 271). Bu tasarımları yerine getirmek amacıyla, tahkimat ve asker yerleştirme konusunda temel reformlar başlatıldı, ancak bu temel reformların sürdürülmesi için ek reformlar gerekiyordu (Seston, W. 1946, sf. 296).

Sınır boylarındaki tahkimatların kapsamlı bir şekilde yeniden inşası gerekiyordu. Çünkü bu tahkimatlar toprak surlar ile hatta ahşap ya da daha sonra taşla kaplanmıştı" (Oelmann, F. 1952, sf. 81).

Sınırın, mümkün olduğunca yeni sınırlandırılmış eyaletlerden biri ya da birkaçıyla aynı hizaya getirilen bir bölümü, tüm hareketli kuvvetleri kontrol eden bir askeri dux tarafından komuta edilirdi- 'menteşe' pozisyonlarında iki ya da daha fazla lejyon ve çevredeki yol kalelerine ya da surlarla çevrili kasabalara dayanan birçok süvari birliği vardı. Araştırmacılar birçok yerde bu güçlü savunma sistemlerinin özelliklerini yeniden inşa etmeye çalışmışlardır. Belki de en eksiksiz örnek Van Berchem'in modern Suriye'deki Diocletian hatlarını tanımlamasıdır. Bizanslı tarihçi John Malalas, Diocletianus'un 'Mısır'dan İran'a kadar uzanan sınır boyunca bir kaleler zinciri inşa ettiğini, içlerine Limitanei yerleştirdiğini ve her eyaleti korumak için komutanlar atadığını, bu tarafta da kaleler ve çok sayıda birlik bulunduğunu' anlatır (Malalas, Chronicon, I. 2, 38). Bunun Palmira ile Şam yakınlarındaki Deyr Semali arasındaki 120 millik bölümü, yazıtlardan Pers savaşıdan sonra inşa edilen ve Kızıldeniz'den Fırat üzerindeki Dura'ya kadar uzanmış olabilecek bir askeri yol olan 'Strata Diocletiana' olarak tanımlanmıştır.

Yine de Antoninler ve Severanlar'ın sınırı üçüncü yüzyıl boyunca barbar istilacılar tarafından birçok kez delinmişti. Sınır, Diocletianus'un savunma stratejisinin ana ilkesini oluşturmaya bile, Diocletianus tarafından daha büyük ölçekte yeniden inşa edilecekti.

Sadece ordu tarafından işgal edilenler (praesidia, castra ya da castella proper) değil, sivil alanlar da dahil olmak üzere çok daha fazla tahkimat vardı ve bunlar sadece Ren Nehri boyunca ya da yakınında değil, Galya'nın içlerine kadar uzanıyordu. Bu geç dönem tahkimatları daha önceki dönemlerden fiziksel olarak farklıydı. Toprak surlar neredeyse ortadan kalkmış olmalıydı ki, bunların yerini en az on ayak kalınlığında ve her zamankinden daha yüksek olan devasa taş duvarlar almıştır ve duvarlarının büyük kalınlığı, Ren Nehri boyunca ve iç bölgelerine doğru işaret kulelerinin ve barınakların (burgi) da daha önceki zamanlara göre daha yüksek olması gerektiğini göstermektedir (Oelmann, Franz 1952, sf. 81).

Hadrianus zamanından beri var olan Ren ve Tuna surları Diocletianus'un dikkatini yönelttiği tek sınır bölgeleri değildi, İmparatorluğun tüm çevresi çeşitli şekillerde yeniden tahkim edildi (Seston, W. 1946, sf. 296). İmparatorluk dört bir yanda düşmanları tarafından ablukaya alınmıştı. Hiçbir tahkimat sisteminin bulunmadığı bu bölgelerde derhal savunma yapılarının inşa edilmesi gerekiyordu. Sınırlar arazileri ve özel ihtiyaçları bakımından büyük farklılıklar gösterse de Diocletianus hepsi için aynı savunma ilkesini kullandı (Seston, W. 1946, sf. 296).

Kııacası Diocletianus'un stratejisi, İmparatorluğun ilk savunma hattında görev yapan Limitanei kolonileri (sınır kalelerini yöneten birlikler) aracılığıyla sınırları korumaktı. Milislerden oluşan bu birlikler, ön hatların gerisindeki süvari birlikleri tarafından destekleniyordu. Düzenli askerler ya da Ripensesler, süvari ağının biraz gerisinde, büyük merkezlerde lejyoner konsantrasyonları halinde örgütlenmişlerdi ve böylece sistemin ana vurucu gücünü oluşturuyorlardı (Seston, W. 1946, sf. 178). Ufak tefek farklılıklarla, bu tür bir organizasyon doğu sınırı gibi doğal sınırlardan yoksun bölgelere uygulandı. Plan ve yapılar aynıydı (Seston, W. 1946, sf. 297-98).

Bu İmparatorun zamanında inşa edilen yapılar hakkında söyleyebileceğimiz şey: Ren Nehri'nin yukarı kesimlerinde birçok kaleyi yeniden inşa ve tahkim etmiştir (burada Marcus Aurelius Probus'un Konstanz Gölü-Basel ve Ren-İller-Tuna hattı boyunca yaptığı tahkimat çalışmalarını devam ettirmiştir (Carrié, J. M., & Rousselle, A. 1999, sf. 166).

Tuna boyunca Ripa Sarmatica olarak adlandırılan nehrin karşı tarafında yeni bir kale hattı inşa edildi ve kaleleri güçlendirerek eskisine eklendi (Luttwak, E.N. 1981, sf. 176).

Mısır'da ve Pers sınırları boyunca Pers savaşlarından sonra inşa edilen ve Fırat'ın kuzeyinden Palmira'ya, oradan da güneye, Arabistan'ın kuzey doğusuna, Bostra lejyoner kalesi yakınlarına kadar uzanan Strata Diocletiana, küçük silahlı birlikler tarafından savunulan yoğun bir kale ağını takip eden bir dış yol ve arkada başka tahkimatlardan oluşan klasik Diocletianus sınır sistemini temsil etmiştir (Southern, P. 2001, sf. 154-155).

Tetrarşik sistemin yeni İmparatorluk merkezleri sınırlara Roma'nın geçmişte olduğundan daha yakın yerleştirildi bunun amacı emirlerin sınıra en çabuk şekilde iletilmeleri idi (Rees, R. 2004, sf. 27). Augusta Treverorum Ren Nehri'ne, Sirmium ve Serdica Tuna'ya, Selanik Doğu'ya giden yol boyunca, Nicomedia ve Antakya komşu Perslerle ilişkilerde önemli yerlerdi (Rees, R. 2004, sf. 27).

Lactantius Diocletianus'u sınır tahkimatlarının geliştirilmesine büyük ilgi gösterdiği için sürekli inşaat yapma dürtüsüne sahip biri olarak tanımlar: "Buna sınırsız bir inşa etme arzusu ve tüm işçileri, zanaatkârları, arabaları ve eserlerin inşası için gerekli olan her şeyi tedarik etme arzusu da eklenmişti"(Lactantius, De Mortibus Persecutorum 7.8).

Rhaetian limes'in 288'de fethinde, 294'te Tuna'nın uzak kıyısındaki "ripa samarticae'nin (Samartik barbarlar tarafından işgal edilen Tuna'nın kuzey kıyısı)" yeniden işgalinde hazır bulundu. 289'da ve 300'de Suriye limesinin yeniden inşası için tekrar Antakya'ya gitti (Seston, W. 1946, sf. 296-297). Diocletianus'un kendisinden önce ki imparatorlara göre çok daha etkili ve çok yönlü olmuştu bu süreçte (Seston, W. 1946, sf. 298).

İmparatorluk beş ana savunma bölgesine sahipti: Afrika, Suriye, Tuna, Ren ve Britanya bölgeleri. Diocletianus tahta geçtikten hemen sonra Ren bölgesi'ni yeniden düzenlemeye başladı. Maximianus düzeni yeniden tesis etmek ve bu bölgenin yeniden işgaline başlamak üzere Galya'ya gönderildi. İmparator, Ren Nehri'nin yanında küçük bir Frank devleti kurdu ve Ren Nehri'nin ötesi boyunca bir kale hattı inşa etti (Panegyrici Latini VII.1-7). 294 yılında Constantius, barbar akınlarından korkmadan Britanya'nın işgaline girişebilmek için Galya'nın güvenliğini arttırmak amacıyla Ren istihkâmlarını kapsamlı bir şekilde genişletti. Ren nehrinin diğer kıyısında, ilkinin arkasında ikinci bir tahkimat hattı inşa etti, böylece Basel ve Konstanz arasında çift bir tahkimat hattı oluştu (Panegyrici Latini II .6-7, V.1-3).

Her zaman var olan Pers tehdidi nedeniyle Diocletianus, saltanatının başlangıcından hemen sonra yeni doğu sınırı savunmaları kurdu (Seston, W. 1946, sf. 167). Sistemin büyük kısmı 287 ve 293 yıllarında inşa edildi (Sextus Aurelius Victor, XXXIX. 33-37). Diocletianus çöl boyunca bir dizi kale inşa etti. Limitanei tarafından yönetilen bu kaleler onun doğudaki ilk savunma hattını oluşturuyordu (Seston, W. 1946, sf. 178).

Diocletianus'un yönetiminden önce Afrika savunma sistemi, çöl gözetleme istasyonları olarak hizmet veren bir dizi castella (müstahkem nöbetçi kulübeleri) ve fossatum (hendek ve toprak surlar) adı verilen bir yapıdan oluşuyordu. Fossatum, Roma sınırının sınırı ve savunma sisteminin bir parçası olarak kullanılan sürekli bir sur haline geldi. Fossatum dört ila on metre yüksekliğinde, tepesinde ahşap bir duvar bulunan toprak bir sur olarak tanımlanmaktadır (Van Berchem, Denis. 1952, sf.43).

Diocletianus'un Tuna savunmasını tıpkı Ren limesi gibi meydana getirdi. Terk edilmiş limesleri yeniden işgal edip tahkim ederken, sistemi süvari ve lejyonların ikincil savunma mevzileriyle güçlendirmek onun politikasıydı. Dahası, Tuna'nın sağ kıyısında,

Afrika fossatumunun önüne yerleştirildikleri gibi yeni castella'lar inşa edildi (Seston, W. 1946, sf. 131). Diocletianus'un ordularının gerçek büyüklüğü hâlâ tartışmalıdır (Van Berchem, Denis 1952, sf. 98).

Diocletianus kıdemli İmparator, hukukun ve İmperiumun nihai kaynağı olarak, çok sayıda düşman cepheyle başa çıkmanın bir yolu olarak bir Tetrarşi kurarak İmparatorluk hükümetini yeniden yapılandırdı. Askeri açıdan bakıldığında, Tetrarşi'nin oluşumunun ilk reflekslerinden biri, artan miktarda erzak gerektiren asker sayısındaki artışı (Lactantius, De Mortibus Persecutorum 7,1-2). “Orduya yiyecek, giyecek, silah ve ulaşım sağlamak için İmparatorluk nüfusunun çoğundan alınan aynı zorunlu katkı sistemini büyük ölçüde genişletti”. Ordu, Diocletianus'un yeniden yapılanmasının temel taşıdır ve tüm idari çabalar İmparatorluğun bütünlüğünün bu garantörüne yönlendirilmiştir. Ancak güncel tarih yazımı eleştirileri bu ifadeleri reddederek, İmparatorların savaşlardaki insan gücü kaybına ek olarak askere alma zorluklarıyla da karşı karşıya kalmaları nedeniyle bu sayıların abartılı olduğu fikrini savunmaktadır.

Bu anlamda, vergilendirmedeki artışın nedenleri, değişkenleri idari ağın, mahkemenin, dış baskıların ve askeri reformların güçlendirilmesi olan ve siyasi idari karmaşıklıkla birlikte maliyetlerin artmasını ima eden ve mali ve parasal reform ihtiyacını açıklayan siyasi-idari karmaşılaşmaya dayanacaktır (Mendes, N. M. 2007, sf. 135-165).

Büyük ölçüde genişletilen savunmanın düzgün bir şekilde garnizonlaştırılması gerekiyordu, bu da muazzam bir asker artışını gerektiriyordu ve bu da idari olarak tam bir vilayet reformu ile gerçekleştirildi. Diğer reformlar ilk reformun bir sonucu olarak ortaya çıkmış olsa da birlikte yavaş yavaş ve eşzamanlı olarak gelişmiş ve birbirlerine bağımlı olmuşlardır.

Diocletianus bu kadar çok sayıda asker elde edebilmek için askere alma tabanını genişletti. Bir süredir yapıldığı gibi sadece Germanler, Keltler, İliryalılar ve Trakyalıları değil, aynı zamanda otiosi ve vagantes ile İmparatorluğun her yerinden gelen gönüllüleri de askere aldı. Hatta en azından eski askerlerin uzun süredir sömürgeci olarak yerleştiği sınır bölgelerinde zorunlu askerlik sistemi bile kurdu: bu sömürgecilerin torunları çocuklarını orduya vermek zorundaydı. Engelleme durumu da düşünülmüştü: o zaman yerleşimci, sahip olduğu toprakla ilgili olarak capitula cinsinden hesaplanan özel bir vergi ödemek zorundaydı. Bu, sahipleri- capitularii olarak adlandırılan- askerlik hizmetinde yerlerini

almak isteyen acemi askerlerin sayısını karşılayacak meblağı toplamak zorunda olan kentler için bir başka ağır yük oluşturuyordu (Seston, W. 1946, sf. 301).

Askere alma süreci sayılar artınca daha zor bir hale geldi. Yurttaşlar arasından askere alma üç yöntemle gerçekleştirilmiş gibi görünmektedir. Bazı erkekler gönüllü olarak askere alındı; daha büyük bir kısmı, aktif ya da emekli askerlerin oğulları olarak, Diocletianus döneminde çıkarılan benzer bir fermana (Theodosian Code 7.22.1) atıfta bulunabilecek 313 yılında yürürlükte olan bir yasaya göre, fiziksel olarak güçleri yetiyorsa hizmet etmek zorundaydı; daha fazla sayıda yurttaş-asker ise toprak sahiplerinin mülklerinden alınan bir vergi yoluyla askere alındı (Ammianus Marcellinus 31.4.4). Askere alınanların en az 1.80 boyunda olması ve kimlik tespiti için dövme yaptırması gerekiyordu. Yardımcı birliklerin de Diocletianus tarafından barbar halklardan toplandığı görülmektedir (Panegyrici Latini VIII 4 21.1).

Asker ve memur sayısı artınca, ekonomik olarak devlet ek vergilerle bu artışları karşılamak zorunda kaldı (Southern, P. 2001, sf. 158). Köleler hariç, silahaltında hizmet veren yetişkin erkek nüfusun yüzdesi, bazı modern tarihçiler tarafından aşırı bulunan bir artışla, yirmi beşte birden on beşte bire yükseldi. Asker maaşları o kadar düşük tutulmuştu ki, çoğu asker sık sık haraç almaya ya da siviller arasında düzenli işlere girmeye başvuruyordu (Southern, P. 2001, sf. 159). Borçlar çoğu asker için sabit hale geldi, hatta birçoğu düzenli ödeme almak yerine aynı ödeme alıyordu (Southern, P. 2001, sf. 159). Ödeme yapmanın aksadığı durumlarda, sık sık isyanlar patlak veriyordu. Bu sebeple Diocletianus İmparatorluk vergi sisteminde de reform yapmasının ne kadar zorunlu olduğunu anladı (Southern, P. 2001, sf. 159).

Diocletianus döneminde lejyonlar bin kişiyle sınırlandırılmış olabilir, ancak onun öncesinde lejyonlar 5 ila 6 bin kişiden oluşabilirdi; Eski lejyonlar parçalanarak dağıtılmış, ancak yine de orijinal güçlerini korumuşlardır. Diocletianus İmparatorluğu 92 ayrı ayrı yönetilen eyalete böldü. Daha küçük bölgeler, ilgili valilerin yerel sorunları daha kişisel bir düzeyde ele almalarına olanak tanıyarak daha büyük ve daha dinamik eyaletlerin ihtiyaçlarının önüne geçti. Ordular küçüldüğünde bir ayaklanma olasılığı da oldukça azalıyordu.

H.M.D. Parker, "Diocletianus tahta çıktığında kırk kadar lejyonun mevcut olduğunu ve her ne kadar kesin bir sonuca ulaşılamasa da bunların toplamını yaklaşık altmışa çıkarmış

olmasının muhtemel görüldüğünü" ileri sürer (Parker, H.M.D. 1935, sf. 271). Seston genel olarak 280 ile 305 yılları arasındaki yirmi beş yıl boyunca İmparatorlukta lejyon sayısının 39'dan 59 ya da 60'a yükseldiği konusunda hemfikirdir (Seston, W. 1946, sf. 298). A. H. M. Jones bu kayda değer birlik artışına bir destek daha eklemektedir: "Kanıtlar, ordunun Severan dönemi ile Diocletianus dönemi arasında yaklaşık iki katına çıktığını ve artışın büyük kısmının Diocletianus'un kendisinden kaynaklandığını göstermektedir" (Jones A.H.M. 1964, sf. 60). Bu artış, il idari reformunun uygulanmasıyla kademeli olarak gerçekleştirilmiştir:

Bu yeni birlikler aynı anda değil, Diocletianus'un İmparatorluk genelinde kademeli olarak kurduğu yeni taşra teşkilatının gereksinimlerini karşılamak için aralıklarla yetiştirildi. Dağıtım ilkesi üçüncü yüzyıldaki uygulamayla, yani her eyalete bir çift lejyon atanmasıyla uyumluydu (Parker, H.M.D. 1935, sf. 271).

Bu politika ile lejyon sayısının büyük ölçüde artırılması sağlamıştır. J. B. Bury insan gücünün dört kaynaktan toplandığı sonucuna varır: askerlerin oğulları, serfler, barbar yerleşimciler ve maceracılar (Bury, J. B. 1963, sf. 39-40). Seston, askere alma işleminin, tıpkı vergilerin toplandığı gibi, İmparatorluğun bölgelerine kota sistemi uygulanarak gerçekleştirildiğini düşünmektedir (Lactantius, De Mortibus Persecutorum 7.2-5).

Diocletianus İmparatorluk sınırlarındaki, özellikle de Almanya ve Tuna Nehri'ne kıyısı olan eyaletlerdeki asker sayısını katlanarak artırdı. Subay kadrosunu modernize etti ve gerçekten de arkalarında büyük bir askeri gelenek olan İliyalı yurttaşlarını tercih etti. Kalelerin boyutlarını genişleterek onları güçlendirdi. Dağınık, derme çatma karakollardan, etrafında yöneticiler, köylüler, işçiler ve sanatçılarla gerçek kasabaların olduğu zapt edilemez kalelere dönüştüler. Bu tahkimatları birbirine bağlayan savunma sistemi de güçlendirilmiştir. Yollar inşa edildi, hektarlarca orman temizlendi, askerlerin, ulakların ve yolcuların durup dinlenebilecekleri tavernalar açıldı. Her şeyden önce bir örnek: Strata Diocletiana. 298 yılı civarında başlayan bu bölge, tarihsel olarak Crassus döneminden itibaren Roma İmparatorluğu'na en çok zorluk çıkaran krallık olan İran ile çok tehlikeli sınır boyunca uzanıyordu. Yol, bir günlük yürüyüş mesafesinde (32 km) aralıklarla gözetleme kuleleriyle donatılmıştı ve buldukları yere bağlı olarak farklı yapılara sahip

olabiliyorlardı: stratejik noktalarda çok sayıda askerin toplanabileceği gerçek birer kasta haline geliyorlardı. Bunlar 6. yüzyıla kadar kullanılmaya devam etti ve Bizans İmparatorluğu bu miras için Diocletianus'a her zaman teşekkür etti.

Diocletianus, en büyük eleştirmenlerinden biri olan Lactantius tarafından dört Tetrark'ın her birinin devleti tek başına yöneten diğer İmparatorlardan çok daha fazla askeri oluşunu eleştirilirken (Lactantius, *De Mortibus Persecutorum* 7.2); orduyu şehirlerde yoğunlaştıran Constantinus'in aksine, aygıtı niceliksel olarak sınırlar boyunca yoğunlaşmış olarak tanımlayan tarihçi Zosimus tarafından ise övülür (Zosimus, II, 34).

Lactantius'un eleştirdiği şey ordunun büyüklüğü değil, orduyu finanse etmek için gerekli olan ağır vergiler ve pek çok kişinin orduya katılmak için ayrılması nedeniyle tarlalarda çalışacak adam bulunamamasıydı. Dolayısıyla, Diocletianus'un ordunun kültürü için büyük önem taşıdığı gösterilen Iovius unvanını alarak, ordunun sadakatini yatıştırmak ve geliştirmek için yapılan reformlarla birlikte hem İmparator hem de ordunun başı olarak konumunu sağlamlaştırabildiği ve bu güvenliğin reformların ve Iovius unvanının alınmasının nihai hedefi olduğu söylenebilir.

Yazarlarının önyargılarına rağmen bu görüşlerin her ikisinde de doğruluk payı vardır: Diocletianus ve Tetrarklar orduyu önemli ölçüde güçlendirmiş ve büyüme özellikle yeni Diocletianus lejyonlarının artan sayılarının yoğun bir kale ağı aracılığıyla dağıtıldığı sınır bölgelerinde gerçekleşmiştir (Christol, M., & Nony, D. 1990, sf. 241). Ancak kaynakların azlığı nedeniyle bu değişikliklerin kesin ayrıntılarını belirlemek zordur (Southern, P. 2001, sf. 157). 285 yılına gelindiğinde ordu yaklaşık 580.000 kişiye ulaşmıştı (390.000 silahlı adamdan oluşuyordu) ve bunların 310.000'i Doğu'da, özellikle de Pers sınırı boyunca konuşlandırılmıştı. Donanma yaklaşık 45.000'den 65.000 kişiye çıkarılmıştır (Treadgold, W. 1995, sf. 19). Bizanslı yazar John Lydus bize asker sayısını olağanüstü bir hassasiyetle vermektedir: Kara birliklerinde 389.704 ve deniz birliklerinde 45.562 (Lydus, J. *Liber de Mensibus* 1.27). Onun bu hassasiyeti modern tarihçilerin büyük ilgisini çekmiştir. Bu belgelerin gerçek olup olmadığı tartışmalıdır (Rees, R. 2004, sf. 17).

Notitia Dignitatum'dan elde edilen tahminlere göre Roma orduları yaklaşık olarak dördüncü yüzyılın sonunda 496.000 ile 737.000 arasındaydı, ancak bunların hepsi Diocletianus'un zamanından sonra ortaya çıkan büyük oranda yarı zamanlı, çoğunlukla kendi kendini destekleyen çiftçi milisleri içeriyordu. Tetrarşik dönem için bugüne kadar

yapılan en makul tahmin, her türden asker sayısı için 500.000 ile 600.000 arasında bir rakamdır.

İmparatorluğun lejyonlarının sayısı yaklaşık 6.000'di ve Diocletianus'un yetiştirdiği yeni lejyonların da aynı güçte olduğuna inanmak için iyi nedenler vardır. Eski lejyonlar gibi onlar da daha sonra comitatus'a müfrezeler olarak katkıda bulunmuşlardır (Jones A.H.M. 1964, sf. 1:56-57).

Eyalet valileri İmparatorluk tarihi boyunca Eyalet garnizonlarının komutasını ellerinde tutmuşlardır. Ancak Gallienus döneminden itibaren askeri ve sivil güçlerin ayrılması yönünde bir eğilimin var olduğu ve dahası, hala Senatoryal bir vali tarafından yönetilen eyaletlerde, birliklerin komutasını genellikle vali ya da praeses yerine bir praepositus'un üstlendiği unutulmamalıdır. Diocletianus'un saltanatının ilk yıllarından kalma yazıtlar, askeri operasyonların hala zaman zaman praeses tarafından yürütüldüğünü kanıtlamaktadır.

Diocletianus, savunma sisteminin dayandığı birinci sınıf kuvvetlerin güçlü omurgasını oluşturmak için, çoğu eski hallerinin sadece birer kabuğu olan mevcut 39 lejyonu restore etti ve daha önce görülmemiş sayıda yeni lejyon kurdu. Diocletianus en az 14, muhtemelen daha fazla sayıda yeni lejyon kurdu. Elbette birçoğu, kendisine miras kalan merkezi sahra ordularından dağıttığı çok sayıda seçkin piyade birliğinden oluşuyordu; ancak birçoğu da Tuna eyaletlerinde ve başka yerlerde yoğun bir şekilde askere alınmanın sonucuydu.

Bildiğimiz yeni lejyonlar arasında ünlü I ve II Jovia, II, III ve IV Herculia, III Diocletiana ve I Maximianusa bulunmaktadır. (Eğer birçoklarının inandığı gibi isimlendirme çift olarak yapılıysaydı, IV Jovia da olurdu). Tetrarşik orduların toplam olarak 53 lejyonu vardı ve bu sayı önceki zamanların çok üzerindedir. Tam güçleri muhtemelen eski seviye olan 5500 adamdan daha azdı, ancak geleneksel yüksek eğitilmiş ağır piyade lejyonu modelindeydiler ve piyade sayısında önemli bir artışı temsil ediyorlardı. Toplam 13 lejyon, 33 Severan lejyonu, 284'te altı lejyon daha ve Tetrarşi altında kesin olarak tanımlanan 14 lejyondan oluşur.

Nischer Tetrarşi'nin en az 34 yeni lejyon kurduğuna inanmaktadır (Nischer, E. C. 1923, sf. 8-11). Luttwak, eski 5.500 piyade artı destek süvarisinden daha düşük olsalar da kesinlikle Constantinus döneminde ortaya çıkan ve Notitia'da bu kadar bol miktarda

listelenen, yanıltıcı bir şekilde 'lejyon' olarak adlandırılan küçük, 1000 kişilik birlikler olmadıklarından emin görünmektedir.

Lactantius'un mübalağalarından, Lydus'un şüpheli kesinliğinden ve Notitia Dignitatum'daki lejyonların isimleri ve dağılımından, Diocletianus'un ordu sayısının Septimius Severus dönemindeki 350.000 civarındaki sayıya göre önemli bir artış gösterdiği; Diocletianus tarafından yeni lejyonlar oluşturulduğu, ancak lejyonların artık eskisinden daha küçük olduğu konusunda bir fikir birliği oluşmuştur (Duncan-Jones, R. 1990, sf.105-17).

Dolayısıyla, hareketli süvari alae'leri ve artık statik olan cohortes arasında daha küçük birliklere doğru fark edilebilir bir eğilim olmasına rağmen, Tetrarşi tarafından yetiştirilen yeni lejyonlar (ve ima yoluyla, restore edilen Severan lejyonları da) geleneksel 5.500 seviyesinin çok altında değildi.

Diocletianus, özünde, yalnızca asker sayısını artırmaya yönelik bir politika izlemekle kalmamış, aynı zamanda, arkeolojik bulgulara dayanarak, bunların eskilerin (Zosimus, II, 34) ve modernlerin anlattığından daha az sayıda olduğu ortaya çıksa da dönemin askeri yapılarını geliştirmeyi ve çoğaltmayı amaçlamıştır (Le Bohec, Yann, 2008, sf. 41).

Diocletianus dönemindeki askeri yaşamın dokusu ve kültürü bazı açılardan oldukça ayrıntılıdır ve yine önceki İmparatorluğa göre önemli değişiklikleri ortaya koymaktadır. Galerius'un Kemerli ve Milvian Köprüsü savaşının edebi anlatıları (Panegyrici Latini IV 10 22.4) savaşta (silahlı) atların etkin bir şekilde kullanıldığını göstermektedir.

Diocletianus bu büyük ordunun ihtiyaçlarını karşılamak için kilit stratejik noktalarda silah fabrikaları kurdu. Lactantius bunların kurulmasından yakınıyor (Lactantius, De Mortibus Persecutorum 7.9). Görevleri ilgili herkes tarafından iyi anlaşılmiş gibi görünmektedir, bu da tam olarak popüler olmasa da ikmal altyapısının sağlam bir şekilde kurulduğunu göstermektedir.

3. 1. 2. İmparatorluğun Askeri Müfrezeleri

Müfrezeler farklı sınıflandırma ve rollere sahipti. Van Berchem, Diocletianus'un sınır sisteminde kullanılan çeşitli birliklerin işlevini, sınırda garnizon kuran limitanei ve sınırın gerisinde, askeri valinin ya da dux'un komutası altında kilit stratejik noktalarda konuşlanmış süvari ve piyade lejyonları ile açıklamaktadır (Van Berchem, Denis, 1952, sf. 22). İlk

savunma hattı, Codex Iustinianus'a göre, sadece sınırdaki kaleleri ve yerleşimleri savunmakla kalmayıp aynı zamanda sınır bölgelerine sivillerin yerleşmesini teşvik etmek için toprağın tarımsal olarak işlenmesiyle de uğraşan ve giderek askerileşen limitanei tarafından sağlanıyordu (Codex Iustinianus, 1.27.2). Bunlar, antik auxilia'ya (Romalı olmayanların yardımcı birlikleri) benzer bir şekilde savunma ve yerleşim gibi ikili sorumlulukları olan askerlerdi; askeri işlevleri Van Berchem tarafından stratejik yolları ve noktaları tutarak Roma'nın sınıra erişimini sağlamak olarak tanımlanmıştır (Van Berchem, Denis, 1952, sf. 21).

Ancak asıl yeni olan Augusti ve Caesare'lerin her birinin emrinde mobil birimlerin oluşturulmasıydı. Çeşitli sınırlarda konuşlanmış askerlerin limitanei olduğu, seyyar birliklerin askerlerinin, İmparatorun kutsal şahsına eşlik etmek zorunda oldukları için sacro comitati oldukları söylenirdi ve daha sonra bunların comitatenses oldukları söylendi. Mobil birliklerin oluşturulması olağanüstü etkiliydi: sınırları bozmadan- düşmanlar genellikle birlikte hareket ettiğinde- yedek birliklerle bir konuşlanma noktasını kıran düşmanlara saldırmak mümkündü. Bireysel imparatorların hızlı hareketleri ancak comitatenses'lerin desteğiyle açıklanabilir.

Limitanei bu işlevlerinde equites tarafından destekleniyordu. Bu süvari birlikleri vexillationes adı verilen bağımsız taktik birimler halinde örgütlenmişti ve her bir vexillatio büyük olasılıkla beş yüz kişiden oluşuyordu (Jones A.H.M., 1964, sf. 1:56). Görevleri, sınırın gerisinde stratejik olarak konumlandırılmış garnizonlarından erişilebilir iletişim yolları sağlamak ve sınırın ötesinden gelebilecek saldırıları kontrol etmektir. Bir eyaletin savaş gücü, iki lejyondan oluşuyordu. Çatışma zamanları dışında, rolleri kesinlikle destekten ibaretti. Bu birinci sınıf birlikler bazen ripenses terimiyle ifade edilirdi. 325 yılına gelindiğinde bu terim, comitatus ya da sahra ordusunda görev yapan comitatenses ya da düzenli askerlerin aksine eyaletlerde görev yapan düzenli askerler için kullanılmaya başlanmıştır.

Ripenses (riparienses) terimi Latince ripa'dan türemiştir ve adından da anlaşılacağı üzere bir nehir kıyısının savunmasıyla ilgilidir (Van Berchem, Denis 1952, sf. 89) ve Aurelianus'un hükümdarlığı kadar erken bir tarihte Tuna bölgesindeki bazı birliklere atıfta bulunmak için kullanılmıştır (H.A El Divino Aureliano 3.2-5). Gerçekten de sınırı Ren ve Tuna nehirleri, bu birliklerin en yaygın olarak bulunduğu yerlerdi (Van Berchem, Denis, 1952, sf. 89).

Diocletianus yüzeysel olarak, askeri politikalarında bazılarında gelenekçi görünmüştür. Güçlü, tek lejyonların omurgasına yaptığı vurgu ve orduları İmparatorun etrafında daimi bir güç olarak değil de sınırlara geri döndürmesi Constantinus ile tezat oluşturmaktadır. Ancak onun derinlemesine savunma stratejisi, Hadrianus'un çevre savunmasının zayıflıklarından kaçınan orijinal bir stratejiydi. Statik kuvvetler işgalcileri emiyor, hareketli kuvvetler ise eyaletlerin derinliklerine nüfuz edemedi onları yok ediyordu. Büyük savaşların yapılması gerektiğinde, strateji, sınırları tehlikeli bir şekilde zayıflatmadan çok büyük kuvvetlerin geri çekilmesine izin verecek kadar güçlü ve esnekti. Bu sonucunu, Diocletianus'un askeri seleflerinin hepsinden kaçan gerçekten büyük bir başarıydı. Yeni strateji ve gücün dörde bölünmesiyle İmparator merkezi bir sahra ordusu ile güçlü bir sınır savunması arasında, yani tahtı korumak ile eyaletleri korumak arasında bir seçim yapmak zorunda kalmıyordu, artık her ikisini de yapılabiliyordu.

Zosimus'un yaklaşık iki yüzyıl sonra yazdığı gibi: Diocletianus'un öngörüsü sayesinde sınırlar her yerde şehirler, kaleler ve kulelerle donatıldı ve tüm ordu buralarda konuşlandırıldı. Bu nedenle barbarların sınırı aşması imkânsızdı, çünkü her noktada onları püskürtecek kadar güçlü bir karşı güçle karşılaşıyorlardı (Zosimus, II, 34).

Askeri ve sivil güçlerin ayrılması Diocletianus döneminde nihai sonucuna ulaşmıştır. Yeni bir memur sınıfı olan dux'un yaratılmasıyla valilerin askeri komutası sona erdi. " Bir eyaletin ya da birden fazla eyaletin birliklerinin genel komutanı olarak atlı bir subayın, yani dux provinciae ya da dux limitis provinciae'nin atanması, askeri güçlerin sivil güçlerden ayrılmasının "doğal bir sonucuydu". Jones, "Diocletianus'un komuta sisteminde bir yenilik getirdiğini ve bazı sınır bölgelerinde sadece sivil işlevleri olan eyalet valilerinden farklı bölge komutanları (duces) kurduğunu" ileri sürer" (Jones A.H.M. 1964, sf. 1:608).

Dux'lerin ortaya çıkışı kesin olarak Diocletianus'un eseridir. Bu makamın ilk kez onun hükümdarlığı sırasında var olduğu kesindir. Diocletianus'un yeni askeri komutanlarından ilk edebi söz, hükümdarlığının başlarında, ikinci Panegyric'in yazarı yeni dux makamını işgal edenlerden Diocletianus'un şanını koruyanlar olarak bahsettiğinde ortaya çıkar. 289 yılına kadar daha sonraki eyalet askeri komutanı dux'a şüphe götürmez bir atıf yoktur (Baynes, Norman H. 1925, sf. 200).

Afrika eyaletlerindeki düzenli birliklerin komutası praepositus/limitis unvanına sahip atlı bir subaya verilmişti. Bu subayın başlangıçta bir konsolosluk eyaleti olan ve bu nedenle bir senatör tarafından yönetilen eski Afrika eyaletindeki birliklerin komutasına verilmiş olması ve unvanının daha sonra diğer eyaletlerde dux ile aynı işlevleri yerine getiren subaylar tarafından muhafaza edilmiş olması mümkündür. Praepositus'un Afrika eyaletlerinde yaygın olarak istihdam edilmesi, Maximianus'un 198'deki Afrika seferi ve seferinin sonunda bölgede gerçekleştirdiği genel bir yeniden düzenlemeye bağlıdır (Sextus Aurelius Victor XXXIX.22). Birliklere komuta etmek ve savunma yapılarını korumak hem dux'un hem de praepositus'un göreviydi (Panegyrici Latini II. 3-4). Garnizonsuz eyaletlerin çoğunda valinin yalnızca sivil işlevleri vardı. Diocletianus garnizonları olan bazı eyaletlerde askeri komutayı sivil hükümetten ayırdı, ancak bu hiçbir şekilde evrensel bir kural değildi (Jones A.H.M. 1964, sf. 1:43). Ayrıca, Van Berchem'in bize bildirdiği üzere, eyalet valisi, eyaletin limitanei'sinin komutasını yürüten kişiydi (Van Berchem, Denis, 1952, sf. 23).

Sistemdeki tekdüzelik eksikliği ve ister dux, ister praepositi, ister praeses olsun, çeşitli komutanların görevlerinin zaman zaman çakışması ve tekrarlanması, "sınır vilayetlerinin yeniden düzenlenmesinin eşzamanlı olarak gerçekleştirilmediği (Parker, H.M.D. 1933, sf. 184) ancak "politikanın saltanat boyunca farklı zamanlarda, duruma göre, belirli bölgelerin koşulları İmparatorların dikkatini çektikçe uygulandığı gerçeğiyle açıklanabilir (Bury, J. B. 1923, sf.128).

Sonuç olarak, sınır savunması, askeri ve idari sistem reformu hem İmparatorluğun münferit eyaletlerinde eşzamanlı olarak hem de eyaletten eyalete kademeli olarak gerçekleşti. Eski eyaletlerin, valilerinin gücünü daha da zayıflatan daha küçük birimlere bölünmesi aşamalı olarak gerçekleştirildi ve tamamlanan şema Verona eyalet listesinde yeniden üretildi (Parker, H.M.D. 1935, sf. 263). Reformun yapıma amacı ordulara etkili bir liderlik sağlamaktı (Seston, W.1946, sf. 243). Jones askeri yorumu destekleyerek, "her halükarda yeni duxlerin bazılarının, herhangi bir eyalet valisinin nesiller boyunca sahip olduğundan çok daha büyük birliklere komuta ettiğini" savunur" (Jones A.H.M. 1964, sf. 1:45). Parker, Seston'ın bu motifle ilgili analizine katılır ve bu yeni bölgesel sınırlandırmanın birincil amacı şüphesiz yönetim işini kolaylaştırmak olsa da her durumda yeniden örgütlenmenin kapsamlı askeri operasyonlar dönemini takip ettiğinin görüldüğünü belirtir. Tehlikeli bir bölgede yer alan eyaletlerin bölünmesi, her eyaletin kendi garnizon lejyonlarına sahip olması durumunda, sınırın ötesinden gelen düşman saldırılarına karşı daha güçlü ve daha yoğun bir direnç sağlayacaktır (Parker, H.M.D. 1933, sf. 177).

Valilerin atanmasında Diocletianus, Gallienus'un eyaletleri atlı valilere verme politikasını o kadar sürdürdü ki, onun yönetimi altında Senatoryal valiler neredeyse ortadan kaldırıldı. Jones, "hala birkaç prokonsül ve legat bulunduğunu ve sadece toprakları büyük ölçüde küçültülmüş olan Asya ve Afrika'daki iki konsül prokonsüllüğünün ayakta kaldığını ve hala senatörler tarafından doldurulduğunu" belirtir (Jones A.H.M. 1964, sf. 1:45). Ancak bu iki vali "Praetorian Praefectus'e karşı değil, doğrudan İmparator'a karşı sorumluydu" (Parker, H.M.D. 1935, sf. 264). Jones şöyle yazıyor: "diğer tüm iller atlı praesidler tarafından yönetiliyordu" (Jones A.H.M. 1964, sf. 1:45).

Eyaletlerin sürekli bölünmesi ve yeni eyaletlerin kurulması şüphesiz İmparatorluğun idari mekanizması üzerinde büyük bir baskı oluşturuyordu. Parker, "eyalet valilerinin merkezi bürokrasi tarafından kontrol edilmesini kolaylaştırmak için Diocletianus'un yeni ve daha kapsamlı bir iç örgütlenme şeması getirdiğini öne sürer. İmparatorluk on iki piskoposluğa bölündü" (Lactantius, De Mortibus Persecutorum 7.6). Eyaletler, "her biri Praetorian Praefectus'in bir vekili, vices agens praefectorum praetorio ya da kısaca vicarius tarafından yönetilen" çeşitli piskoposlukları oluşturmak üzere bir araya getirildi (Jones A.H.M. 1964, sf. 1:47). Vekiller sisteminin kurulması, onların temsilcileri olan Praetorian Praefectus'leri zayıflattı ve kararlarına yapılan itirazlar Praefectus'ler tarafından değil, bizzat İmparator tarafından dinlendi. Diocletianus, baş nazırlarının elindeki iktidar tekeline bu şekilde kontrol ederek, geçmişte İmparatorluğun gücünü hayati derecede azaltan askeri pronunciamentos'un (generalleri İmparatorluk rütbesine yükseltmek için birliklerin ilanı) tekrarlanmasından kendini korumaya çalıştı (Parker, H.M.D. 1935, sf. 265). Papaz sadece valiler üzerinde bir kontrol görevi görmüyor, aynı zamanda eyalet valileri üzerinde de bir sınırlama gücü oluşturuyordu (Seston, W. 1946, sf. 340).

Jones, Verona Listesinde yer alan eyaletlerin bilinen kuruluş tarihlerine dayanarak, belgeyi Diocletianus'un tahttan çekilmesinden birkaç yıl sonrasına tarihlemekte ve "Aegyptus Herculiana'nın kuruluşu için mümkün olan en erken tarih olan 312'den daha erken ya da Numidia Cirtensis ve Militiana'nın birleşmesi için mümkün olan en geç tarih olan 320'den daha geç olamaz" diye yazmaktadır (Jones, A. H. M. (1954): 22).

Dux'lerin komutası altındaki düzenli birliklerin, süvarilerin ve piyadelerin idari örgütlenmesi, kısmen yeni taşra örgütlenmesine karşılık geliyordu. İmparatorluk, her biri bir dux tarafından yönetilen doğrudan Diocletianus'un gözetimi altındaki teşkilatını oluşturan altı askeri bölgeye ayrıldı (Jones, A. H. M. (1954): 23-24).

Galerius'un İmparatorluğun idari kısmında, Tuna limesleri boyunca uzanan birliklere yedi dük komuta ediyordu (Notitia Dignitatum, Doğu 39-43). İmparatorluğun batı yarısı ise on üç dükün askeri denetimi altındaydı (Notitia Dignitatum, Batı 1). Parker, "The Legions of Diocletian and Constantinus," de Diocletianus'un eyalet savunma sistemini destekleyen tutumunu şu şekilde özetler:

Septimius Severus zamanından beri her sınır eyaletine iki lejyondan fazla atama yapılmazdı ve bazı eyaletlerde bazen bir lejyon yeterli görülse de, üst sınır aşılmazdı. Bu politika M.S. üçüncü yüzyıl boyunca devam etmiş gibi görünmektedir ve Aurelianus'un Fenike ve Arabistan garnizonlarını normal güç olan ikişer lejyona yükselttiğini görüyoruz. O halde Diocletianus'un kabul edilmiş bir ilkeye bağlı kalmış olması kesinlikle ihtimal dışı değildir. Kesinliğe ulaşmak mümkün değildir; ama Diocletianus'un sınır vilayetlerini garnizonlaştırdığı teorisini kabul edersek bir eyalete iki lejyondan fazla olmamak kaydıyla, ikili bir sistem tercih edilir, o zaman hem lejyonların sayısındaki artışı açıklayabiliriz hem de lejyonların oyununu keşfedebiliriz. Nischer'in "Bölünmüş ve Ana Rezervler" teorisine başvurmaksızın dağıtım en ufak bir kanıt bulunmamaktadır (Parker, H.M.D. 1933, sf. 177-178).

Böylece Diocletianus, yeniden tahkimat, asker artırımı, askeri komuta sisteminde reform ve eyaletlerin yeniden düzenlenmesi programları aracılığıyla İmparatorluğa güvenli sınırlar sağlamaya çalıştı. İmparatorluğun düşmanlarına karşı savunulması sadece Diocletianus'un kurduğu gelişmiş sınır tahkimatı ve yönetim sistemiyle gerçekleştirilemezdi.

3. 1. 3. Saha Orduları

Diocletianus'un güvenli bir İmparatorluk hedefini gerçekleştirebilmesi için bir başka savunma unsuru daha gerekliydi: etkili bir saldırı gücü. Diocletianus'un saldırı stratejisi daimi bir sahra ordusuydu. Bu orduyu kurarak, Constantinus döneminde varlığı Notitia Dignitatum belgesinde ortaya çıkan genişletilmiş ve yayılmış kara ordusunun temelini atmıştır. Mommsen bu sonraki gücü "Diocletianus ve Constantinus'in ortak yaratımı" olarak adlandırır (Baynes, N. 1925, sf. 204). Diocletianus'un sahra ordusu teorisine karşı çıkanlar,

Diocletianus'un hâlâ sadece sınır boyunca konumlandırma konseptine uygun olarak yönetilen ve dağıtılan birliklerin sayısını artıran kişi olduğunu savunurlar. Sahra ordusunun yeniliğiyle anılmaya layık gördükleri kişi yalnızca Constantinus'dur (Nischer, E. C. 1923, sf. 4).

Şimdi Notitia'daki *legiones palatinae et comitatenses* listesini ele alırsak, İmparatorluğun doğu yarısında bir numarayla belirtilen iki *Palatine* lejyonu (*Primani*, *Undecimani*), dokuz *legiones comitatenses* (*V Macedonica*, *VII Gemina*, *X Gemina*, *I Flavia Constantia*, *II Flavia Constantia Thebaeorum*, *I Maximianusa Thebaeorum*, *III Diocletiana Thebaeorum*, *I Flavia Gemina*, *II Flavia Gemina*) bir sayı ve isimle ve üç lejyon *comitatenses* (*Tertiodecimani*, *Quartodecimani*, *Secundani*) bir sayı ile; İmparatorluğun batı yarısında ise bir *Palatine* lejyonu numarayla (*Octavani*), on lejyon *comitatensis* (*Secundani Italiciani*, *III Italica*, *III Herculia*, *II Britannica*, *I Flavia Pacis*, *II Flavia Virtutis*, *III Flavia Salutis*, *II Flavia Constantiniana*, *Tertio Augustani*, *III Julia Alpina*) numarayla ve isimle ve bir *legio comitatensis* (*Undecimani*) numarayla belirtilmiştir. Bu listeden sekiz "Flavian" lejyonunu ve kökeninin şüpheli olduğunu gösterdiğimiz *III Julia Alpina*'yı çıkarırsak, geriye en az on yedi "kolay açıklanabilir istisna" kalır (Parker, H.M.D. 1933, sf.182-183).

Sahra ordusunun oluşturulmasında sınır lejyonlarından alınan küçük lejyoner *vexillationes* kullanıldığından, Parker "sınır lejyonlarının sayısındaki artışın sadece bir savunma önlemi değildi, aynı zamanda önceki İmparatorlar tarafından ortaya konan ilkeye göre her biri büyük olasılıkla daha büyük sınır lejyonlarından alınan 1.000 kişilik hareketli bir ordu sağlama girişimiydi ve bunlar, o zamana kadar 'comitatenses' unvanını almış olsunlar ya da olmasınlar, Constantinus'un sahra ordusunun temelini oluşturuyordu" (Parker, H.M.D. 1933, sf.184).

Sahra ordusuna kademeli olarak birlikler eklendiğini varsayabiliriz. Diocletianus sınırda hizmet etmek üzere çok sayıda asker toplayıp sonra bunları bir sahra ordusuna dönüştürmemiştir. Burada hem sınır lejyonlarının yetiştirilmesinde hem de sahra ordusunun örgütlenmesinde kademeli bir oluşum süreci yaşanmıştır. Bu ne imkânsız bir başarıydı ne de yirmi yılda tamamlanabilecek bir işti. Görünüşe göre hareketli sahra ordusu kavramı, Gallienus'un düşman akınlarına karşı misilleme yapmak için Milano'da konuşlandığı süvari birlikleriyle ortaya çıkmıştır. Bu süvari topluluğu gerçek bir sahra ordusu olarak kabul edilemez, ancak kesinlikle onun öncüsüdür (Sextus Aurelius Victor, XXXIX.22).

Diocletianus'un sahra ordusu, acil durumlarda eyaletlerden gelen vexillationes ile takviye edilen daimi birliklerden oluşan bir çekirdekten oluşuyordu. Süvariler, o zamana kadar bastırılmış barbar istilalarına karşı vazgeçilmez olan hareket savaşı için büyük önem taşıyordu: kısmen piyadeleri destekleyen filolar halinde (promoti olarak adlandırılır), kısmen de kendi bağımsız faaliyetleriyle, neredeyse lejyonların kendilerine karşı, kendi resmi makamlarına (praepositi) bağlı olan vexillationes veya sayılar olarak adlandırılan özerk birimler halinde meydana getirildiler (Seston, W. 1946, sf. 299). Bu gücün merkezinde sacer comitatus (kutsal yoldaşlar birliği) örgütlenmiş en seçkin birlikler yer alıyordu. Bu birliğin varlığı hem edebi hem de epigrafik kaynaklarla kanıtlanmıştır. Diocletianus'un 297 yılında isyancı Achilleus'un isyanını bastırmak için Mısır'a gönderdiği sefer kuvvetinin yapısını ele alan bir papirüste (Sextus Aurelius Victor, XXXIX.23) comitatus'tan birkaç yerde bahsedilmektedir. Roma dönemine tarihlenen bir yazıt Diocletianus'un hükümdarlığı da Tetrarşi altında comitatus'un varlığını kanıtlamaktadır.

Jones, "İmparatorun doğrudan emri altında bulunan ve hareketlerinde ona eşlik ettikleri için comitatus olarak adlandırılan seyyar kuvvetler" (Jones A.H.M. 1964, sf. 1:52) olduğunu öne sürmektedir. Seçkin bir askeri muhafız olan lanciarii de comitatus içinde bir yere sahipti.

Öte yandan Parker, bu birlikleri Praetorianların bir parçası olarak görmenin neredeyse imkânsız olduğunu, çünkü bir yazıtın lanciarii'nin bu onur için özellikle seçildiğini ima ettiğini ve lanciarii'nin seferlerinde Augusti ve Caesar'lara koruma olarak hizmet etmek üzere seçilmiş birlikler olduğunu öne sürer. Diocletianus tarafından Roma'da garnizon göreviyle sınırlandırılan Praetorian muhafızlarının yerine bu rolü üstlenmeye başlamış olabilirler (Parker, H.M.D. 1933, sf. 185).

Protectores, comitatus içinde yer alan birimlerden bir diğerini oluşturuyordu. Bunlar İmparatorluk şeref muhafızlığı olarak bilinir; bu statü Gallienus tarafından icat edilmiş gibi görünmektedir ve Gallienus bunu yüksek rütbeli subaylara, lejyon valilerine ve Praetorian tribünlere bahşetmiştir (Sextus Aurelius Victor, XXXIX.1). Bunların daha az resmi olarak domesticci olarak adlandırılan ve Diocletianus'un tahta çıkmadan önce bizzat komuta ettiği birliklerle aynı birlikler olması çok muhtemeldir (Jones A.H.M. 1964, sf. 1:53). Bu

müfrezeden bir Oxyrhynchus papirüsünde Diocletianus'un Mısır seferinde yanında bulunduğu belirtilmektedir.

İmparatorluk muhafızları Scholae olarak adlandırılıyordu. Diocletianus'un comitatus'unda bu birimin varlığı bazı edebi kaynaklar tarafından açıkça kanıtlanmıştır. *Analecta Ballandiana*'daki *Acta Sergi et Bacchi*, Scholae Gentilium'un iki kıdemli üyesinin Galerius'un zulmü sırasında şehit edildiğini göstermektedir (Jones A.H.M. 1964, sf. 1:54). Lactantius, bir zamanlar scutarius ya da Scholae Scutariorum üyesi olarak görev yapmış olan Maximinus'un hızlı bir şekilde Caesarlık makamına yükseldiğinden bahsetmektedir (Lactantius, *De Mortibus Persecutorum* 19.6). Bu durumda, barbarlardan devşirilen Scholae Gentilium ve Romalılar arasında yetiştirilen Scholae Scutariorum olmak üzere en az iki scholae biriminin olduğu varsayılabilir (Theodosianus Codex, 17.9.38). Comitatus'un çürük birlikleri arasına başka ayrıcalıklı birliklerin de dahil edilmesi çok olasıdır. Bunların en seçkin iki seçkin birliği Ioviani ve Herculiani'dir. Edebi kaynaklar onların İmparatorun yanında sık sık bulduklarını ortaya koymaktadır ve *Notitia Dignitatum*'da comitatenses lejyonları arasında en yüksek şeref mevkiinde listelenmişlerdir. I Iovia ve II Herculia'dan, görünüşe göre daha sonra kalıcı hale getirilen geçici bir hizmet sunmak üzere alınan birimler olarak comitatus'a bağlanmışlardı (Zosimus, II.42, III.30).

Tehlike zamanlarında comitatus'u takviye edecek ek lejyonlar sağlayabilmek ve böylece genişletilmiş bir sahra ordusu oluşturabilmek için Diocletianus Tuna birliklerinin sayısını artırdı. Tuna boyunca asker sayısındaki artış, Diocletianus'un lejyoner garnizonlarını güvenli bir seviyenin altına düşürerek sınırın herhangi bir bölümünün güvenliğini tehlikeye atmadan sınır lejyonlarından yararlanmasını sağladı. Diocletianus'un sahra ordusunu düzenlemek için sınır lejyonlarından vexillationes ekleme yöntemini kullandığı kesindir. Bu durum Diocletianus'un Mısır seferini anlatan Oxyrhynchus Papirüsü'nde de görülmektedir. Burada dokuz praepositi'nin birliklere komuta ettiği söylenmektedir. Her biri, muhtemelen aynı eyalete atanan kardeş lejyonlar olan bir çift lejyondan vexillationes'e komuta ediyordu (Parker, H.M.D. 1935, sf. 271-272). Dolayısıyla Constantinus'in politikasında Diocletianus'unkinden tek gerçek değişiklik, "Constantinus tarafından vexillationes'in sınır ordusundan ayrı bir orduda daimi olarak toplanması ve birbirlerinden sadece rütbe ve ayırım açısından farklı olan iki bölüme ayrılmasıdır" (Parker, H.M.D. 1933, sf. 183).

Vexillationes'ler sınırlarda konuşlanmış daha büyük ana lejyonlarıyla birlikte görevden alınmış olsalar da bir sahra ordusu olarak adlandırılabilir bir yapı oluşturuyorlardı. Diocletianus'un diğer pek çok yeniliği gibi, sahra ordusu da muhtemelen belirli bir sorun durumunun yol açtığı özel bir askeri gerekliliğe yanıt olarak kurulmuştu. Diocletianus'un Mısır seferi böyle bir duruma örnek teşkil etmektedir. Diocletianus'un Mısır'a götürdüğü orduyu oluşturan birlikler arasında, bir eyaletin iki lejyonundan alınan müfrezelerin birlikte hareket ettiği ve aynı subayın komutası altında olduğu anlaşılmaktadır. Oxyrhynchus Papirüsü, Yukarı Moesia'dan IV Flavia ve VII Claudia birlikleri ile Aşağı Moesia'da konuşlanmış olan XI Claudia lejyonundan bir müfrezenin aynı subay olan Iulianus tarafından komuta edildiğinden özellikle bahseder. Notitia Dignitatum, aslen Daçya'ya atanmış olan V. Macedonica ve XIII. Gemina lejyonlarından birliklerin kuzey Mısır'daki konumlarını tanımlamaktadır (Notitia Dignitatum, Doğu 17).

Diocletianus'un 297 yılında Mısır'daki isyanı bastırmak için sefere çıkması gibi, Maximianus da aynı yıl çöl kabilelerinin çıkardığı karışıklıkları sona erdirmek için Afrika'ya bir birlik gönderdi. Maximianus'un ordusu Diocletianus'un ordusuyla aynı şekilde oluşturulmuş gibi görünmektedir; kuvvetin büyük kısmı sınır lejyonlarından alınan birliklerden oluşmaktaydı. Bir Praetorian muhafızının kitabesi, Maximianus'un comitatus'u ile birlikte bu birliğin müfrezelerinin varlığını kanıtlamaktadır. XI Claudia lejyonu, başka bir yazıtta da belirtildiği gibi, Aquilea'da konuşlanmıştı; burası, sahra ordusunda kullanılan vexillationes'in ana lejyonlarına katılmadan bir sonraki seferi bekleyebileceği bir yedek üssü temsil ediyor olabilir.

Diocletianus'un sahra ordusunun bazı birlikleri ana lejyonlarına dönmek yerine Mısır'da kaldığından ve XI Claudia vexillatio da aynı şekilde lejyonuna katılmadığından, diğer birliklerin de ana lejyonlarından ayrı kalıp kalmadıkları ve kalıcı mobil bağımsız birlikler olarak devam edip etmedikleri sorgulanabilir (Parker, H.M.D. 1933, sf. 186).

Süvariler sahra ordusunun önemli ve ayrılmaz bir parçasıydı. Belirli bir lejyonun hizmetinden ayrı olarak sahra ordusunun seyyar süvari birliğinin oluşturulması Diocletianus'un başarısı idi (Parker, H.M.D. 1933, sf. 187). Diocletianus'un ordularında bağımsız süvari birlikleri ya da promoti kullanılmıştır. Bazıları kesinlikle sahra ordusuna dahil edilmiş, diğerleri ise sınır bölgelerinde görev yapmıştır. Süvarilerin hem comitatus'ta hem de sınırlarda kullanıldığına dair kanıtlar güçlüdür. Noricum'dan bir yazıt, comitatus'un

bir parçası olan bir süvari birliğinden bahseder, ancak hizmet süresini tamamladıktan sonra sınırdaki görev yerine geri dönmüştü.

O halde, çok sayıda edebi ve epigrafik kanıta dayanarak, seyyar sahra ordusunun Diocletianus'un eseri olduğu ve İmparatorluğun askeri ihtiyaçlarını karşılamak için kademeli olarak oluşturulduğu sonucuna varılmalıdır. Bu ordu, comitatus'ta sürekli olarak görevlendirilen birkaç özel birlikten, geçici ya da sürekli olarak görevlendirilen hem piyade hem de süvari vexillationes'lerden oluşuyordu. Seyyar sahra ordusu Diocletianus'un İmparatorluğun savunmasına yönelik kapsamlı stratejisinin hayati ve önemli bir bileşenydi.

Diocletianus'un reformları, can çekişmekte olan Roma İmparatorluğuna bir nefes ve bir hayat vermekte başarılı oldu. Tetrarşinin örgütlenmesi, limitlerin yeniden tahkim edilmesi, ordunun büyüklüğünün artırılması, askeri komuta sisteminin yeniden düzenlenmesi, eyaletlerin yeniden düzenlenmesi ve daimi bir seyyar sahra ordusunun kurulması Diocletianus tarafından geliştirilen kapsamlı bir reform programını oluşturuyordu. Bu değişiklikler, İmparatorluğun güvenliğine yönelik belirli ve spesifik tehditlere yanıt olarak ortaya çıkmış ve münferit durum ve olaylara karşılık olarak aşamalı bir şekilde uygulanmıştır.

Diocletianus'un öngörüsü sayesinde Roma İmparatorluğu'nun tüm sınırları, daha önce anlatıldığı şekilde, tüm askerlerin yaşadığı kasabalar, kaleler ve kulelerle tahkim edilmişti. Böylece barbarlar güçler onlarla karşılaşacağı ve istilaları püskürteceği için hiçbir yerden geçişi sağlayamazdı (Zosimus, II.34).

3. 2. İdari Reformlar

Reformlar arasında en belirgin olanı hiç şüphesiz, artık gün ışığında teyit edilen mutlakiyetçiliğin pekiştirilmesi ve karar alma gücünün merkezileştirilmesidir. Politikayı nihai olarak belirleyen, her türlü inisiyatifi alan ve merkezi hükümetle ilgili tüm önlemlerden sorumlu olan Diocletianus'tur; şüphesiz meslektaşlarının yardımı ve tavsiyesiyle, ancak kendi isteği üzerine, daha önce olduğundan daha karmaşık ve yapılandırılmış bir bürokratik aygıt tarafından desteklenir; kendisine ve meslektaşlarına bağlı olarak örgütlenen ofislerin

(officia) personeli projelerin hazırlanmasına müdahale eder ve ardından emirlerin iletilmesini sağlar.

Ancak aynı zamanda, kararların uygulanmasında daha fazla ademi merkeziyetçilik söz konusudur. Birincisi, artık Roma'nın eskiden olduğu gibi merkezi bir başkenti yoktur ve aslında mahkeme sabit bir yerde kurulmamıştır: genellikle gezgindir ve hükümdarların hareketlerini takip eder. Öte yandan, İmparatorluk prensipte dört prens arasında bölünmemiş olsa da Diocletianus tek başına tüm ayrıntılarla ilgilenemeyeceği kadar geniş bir İmparatorluğun tüm bölgesel sektörlerinde emirlerin yerine getirilmesini sağlamak için çeşitli görevlerin alt bölümlere ayrılması gerektiğinin farkındaydı. Böylece, 298'den sonra, dört validen her birine bir coğrafi alanın emanet edildiği ve Diocletianus'un bu alanda bir konutu tercih ederek kendini kabul ettirdiği izlenimi daha da netleşir: Diocletianus, 'Saray'ının bir tepeye hâkim olduğu Nicomedia'dan Asya ve Mısır'ı yönetir; Galerius'un merkezi, zaferlerini kutlayan kemerin bugün hâlâ ayakta durduğu Selanik'teydi ve Augustus'u sık sık ziyaret etmesine rağmen özellikle Illyricum'u kontrol ediyordu. Maximianus korumasını Milano'dan İtalya, Afrika ve İber yarımadasına yaydı; Galya ve Britanya ise daha çok Trier'de kalan Constantius'a emanet edildi. Bu anlamda Lactantius, biraz da abartarak Diocletianus'un dünyayı dört parçaya böldüğünü yazabilmiştir (Lactantius, *De Mortibus Persecutorum*, 7.2). Sayıları çoğaltılan vilayetlerin reformu ve her biri bir papaza bağlı olan piskoposlukların oluşturulması, bölgesel yönetime yeni bir yapı kazandırdı.

Devletin yeniden örgütlenmesi sürecinde bürokratikleşmenin oynadığı rol göz ardı edilemez: İmparatorun etrafındaki merkezi ofislere ek olarak, papazların ve özellikle de valilerin ofisleri daha iyi verimlilik sağlamak için yeniden düzenlendi.

Lactantius'un dediği gibi, ofisler her bölgeyi 'kapsıyordu' ve iftiracı bu değişikliklerin amacının ne olduğunu belirtiyor: 'terör her yere yayılacaktı' (Lactantius, *De Mortibus Persecutorum*, 7.4). Aslında çağdaşları, insanların ve eşyaların, demir disiplinin pençesinde, alınan direktiflere nasıl boyun eğmek zorunda kaldıklarını hissettiler. Böyle bir organizasyonun gerektirdiği yeni mali ihtiyaçlar, sadece giderek ağırlaşan ve daralan vergilerin reformunun değil, aynı zamanda daha genel anlamda bu ezici baskının da ana itici güçlerinden biriydi.

Krizin üstesinden gelmek ve geri dönüşünü engellemek için ödenmesi gereken bedel buydu. Bu koşullar mali birimlerin neden bir bölgeden diğerine farklılık gösterebildiğini,

301 tarihli Fiyat Fermanı'nın neden bazı bölgelerde kanun gücüne sahipken diğerlerinde olamadığını, 303-304 yıllarında Hıristiyanlara yönelik dört zulüm fermanının neden aynı ruh ve şiddetle değil de her Tetrarkın kendi bölgesindeki dürtüsüne göre uygulandığını açıklar. Bunlar ya da Maniheistleri hedef alan ferman gibi önlemler, zaman zaman yerel koşullara uyum sağlandığını ve evrensel uzlaşmayı ima eden bir ideolojinin genel olarak onaylandığını ve bunun bir sonucu olarak, gaspçılar, Hıristiyanlar ya da Maniheistler gibi buna uymayı reddedenlerin yok edildiğini göstermektedir.

Zaferleri takip eden büyük şenlikler, bu yeni durumun sembolik anlarını temsil ediyordu; Caesarların Mart 302'deki onuncu yıldönümünden çok, Augusti'nin 20 Kasım 303'deki- saltanatlarının on dokuzuncu yılının başındaki- vicennial bayramı büyük bir özenle hazırlandı ve herkese saltanatın doruk noktası olan kutsama olarak görüldü. İmparatorluğun tüm şehirlerinde kutlandığı kesindi: bu nedenle prokonsüller Afrika'daki Macomades'te o gün, kitabesinde bu gibi durumlarda prenlere edilen geleneksel yeminlerin ilan edildiği bir kemerin açılışı yapıyordu. Ancak törenler her şeyden önce onurlandırılan İmparatorun bulunduğu yerlerde daha iyi organize ediliyor ve daha büyük bir önem ve ideolojik içerikle yükleniyordu.

Bu anlamda, Diocletianus'un Maximianus ve büyük olasılıkla Constantius ve Galerius ile birlikte Roma'ya gitmek istemesi gerçekten önemlidir: böylece tüm ailesi, domus divina, Ebedi Şehir'in on sekiz yıldır bir hükümdarın olağan ikametgahı olmadığı bir zamanda Urbe'de istisnai olarak bir araya geldi. Caesarea'lı Eusebius'un tanıklığına göre (Eusebius, Historia Ecclesiastica, 8.13.9) bayram, önceki günlerde çok sayıda serbest bırakılan mahkûmlar için bir af vesilesiydi (Eusebius, Martiri di Palestina, 2.4); geleneğe uygun olarak Roma'nın pleblerine oyunlar ve ziyafetler sunuldu. Para basımlarında her darphanede uygun adak efsaneleriyle etkinlik kutlandı.

Roma Forumu'nda Decennalia kaidesi olarak bilinen ve üzerinde 'İyi şanslar, Caesarların Decennalia'sı' yazan bir kaide dikildi, çünkü iki Caesar şenliklerde bir araya geliyordu ve bu vesileyle bir önceki yıl onlara sunulan adaklar, deyim yerindeyse, tekrarlanıyordu; -bu anıtın yanında şimdi kayıp olan ve Augusti'yi kutlayan ve üzerinde 'İyi şanslar, Augusti'nin Vicennalia'sı' yazan paralel bir kaide daha vardı;

Kaide üzerindeki korunmuş kabartma, prenlere birinin, muhtemelen Constantius'un, diğer İmparatorların ve Roma şehrinin tüm sınıflarının temsilcilerinin

önünde Mars onuruna gerçekleştirdiği suovetaurilia kurbanını (Roma dininin en kutsal ve geleneksel ayinlerinden biri) tasvir etmektedir: Senato Genius, tanrıça Roma'nın yanındaydı.

Bu şenlik birkaç açıdan ilgiyi hak etmektedir. İlk olarak, bu tür bir jübile, bir yüzyıl önce Septimius Severus'un 202 yılındaki Decennalia'sında olduğu gibi bir zaferle birleştirildi (Dio Cassius, 76.II.5). Ayrıca bu tören, dört hükümdarın önceki yıllarda Perslere ve diğer düşmanlarına karşı kazandıkları zaferleri anmak için yaptıkları ortak bir tören olarak kabul ediliyordu; Eutropius, zafer kazananların "Narses'in eşlerinin, kız kardeşlerinin ve çocuklarının arabanın önünde yürüdüğü görkemli alayı" anlatır (Eutropius, IX.27). İkinci olarak, Diocletianus bu bayramın sadece kendisinin değil, aynı zamanda sadece on sekiz yıl birkaç aydır hüküm süren Maximianus'un da bayramı olmasını istemişti: bu şekilde Diocletianus yirminci salutatio'sunu (selamını) -on dokuzuncu salutatio'sunu yaşamadan- o gün aldı ve Mısır'da aynı zamanda bu seviyedeki iki meslektaşına eşit olmak için bir hükümdarlık yılı eklemesi emredildi. İki Augusti artık iki Caesar'dan daha homojen bir çift oluşturuyordu ve bu da tanımı ve doğuşu aşamalı olan siyasi-dini bir yapının dengesini daha da güçlendiriyordu. Ayrıca Augusti'nin emekliye ayrılacağı habercisi olarak rejimin daha da gelişmesini hazırladığı için başka bir önemi daha vardı.

3. 2. 1. Yönetim

Diocletianus'un en büyük başarısı İmparatorluk idaresinin ve yargısının fonksiyonelliğini yeniden kurmak olmuştur. Bu, Jones'un İmparatorluğun verimliliğini artırdığına inandığı, İmparatorluk idaresinin büyük ölçüde genişletilmesi yoluyla gerçekleştirilmiştir (Jones A.H.M. 1964. sf. 1:54:51). Bu aynı zamanda Diocletianus'un İmparatorluk üzerinde hukukun üstünlüğünü uygulamak ve devlet memurlarının etkisini azaltmak için kullandığı bir hamleydi. Bu hamle, Senatonun bu makamlar üzerindeki hakimiyetinin yerini aldı. Yönetimin tarzında veya oluşumunda bunun harici önemli bir değişiklik olmadı (Potter, David S. 2005, sf. 230-232). Diocletianus uzun bir istikrarsızlık döneminden sonra yönetim ve hukuk sistemini doğru bir düzene oturtabilmek için İmparatorluğu çok daha etkili bir şekilde yönetme kararlılığının da idi. Arap Philip'e verilen cevapsız bir dilekçe bunun tipik bir örneğiydi (Williams, S. 1997, sf.20). Diocletianus'un bu soruna getirdiği çözüm, onun imajını reformcu bir imparator olarak güçlendirmiştir.

Diocletianus eyaletleri böldükten sonra bunları piskoposluklar halinde gruplandırarak yeniden düzenledi (Lactantius, De Mortibus Persecutorum 7.4). Memurların etkisi azalırken eyaletlerini yönetme kapasitelerini de yükseltti. Bu başarılı da oldu. Gelecekteki isyanların önlenmesine yardımcı oldu çünkü isyancı bir komutan, tüm sivil işlevler başka biri tarafından yönetildiği için sadece kendi komutası altındaki birliklere sahip olacaktı.

Örnek olarak Eugenius'un 303 senesinde ki isyanı çok sayıda askeri kontrol edemediği ve kendi komutası dışında hiçbir etkisi olmadığı için etkisiz kalmış ve rahatlıkla bastırılmıştır (Barnes, T. D. 1982, sf. 12). İmparatorluk vilayetleri ile kamu vilayetleri arasında daha önceden var olan ayırım ise idareyi düzene koymak ve Senatonun gücünü tamamen ortadan kaldırmak için kaldırıldı. Bir memurun etkili bir şekilde isyan edebilmesi için geniş bir destek koalisyonuna ihtiyacı vardı (Williams, S. 1997, sf.104). Jones bu görüşe karşı çıkmaktadır çünkü bu değişiklikler Diocletianus'un saltanatının sonlarına doğru yapılmıştır ve Diocletianus o zamana kadar konumunu sağlamlaştırmıştır. Dahası, Jones Diocletianus'un makamları ayırmasının sebebinin yöneticilerinin kontrol alanlarını daraltarak onlar üzerinde daha fazla kontrol sahibi olmak istemesi olduğuna inanmaktadır (Jones A.H.M. 1964, sf. 45-46). Diocletianus yine de MS. 297-303 yılları arasında üç isyan yaşadı ve bu noktada idari reformları tam olarak yürürlüğe girdi (Eutropius, IX.23). Bu ve daha sonraki isyanlar, makamların bölünmesinin isyanları önlemekten ziyade, Jones'un da inandığı gibi, yönetimin kontrolünü sıkılaştırmak için yapıldığını göstermektedir.

Diocletianus tüm İmparatorluk topraklarında hukukun uygulanmasını stabilize etti. Bunu mevcut sulh hakimlerinin sayısını artırarak başardı, tüm sulh hakimlerinin davalara bizzat bakması zorunlu hale geldi (Williams, S. 1997, sf. 104). İmparatorun tüm ajanlarına, yasalarını uygulamak ve yeni toplumunun katılımını korumak için İmparatorun İmparatorluk üzerindeki iradesini genişleten yargı yetkisi verildi. Bu eylemi ile bürokrasi en tarafsız yasalarla düzenlenmişti" (Sextus Aurelius Victor, XXXIX.44). Üçüncü yüzyıla ait kayıtlar Gregorius ve Hermogenianus'un yargı kodekslerinde derlenmiş ve genişletilmiştir, "günümüze kadar devam eden birçok mantıklı düzenleme ve düzenleme yapmıştır" (Eutropius, IX.23).

Lactantius ise Diocletianus'un memurlarını yasaları kendi amaçları için kullanmakla suçlar (Lactantius, De Mortibus Persecutorum, 7.5). Diocletianus'un İmparatorluğun savunma kapasitesini en üst düzeye çıkarmak için inşa ettiği son derece kontrollü ve düzenli toplum, yozlaşmaya eğilimli görünüyor (Ammianus Marcellinus 27.6.17-20). Bu, yönetim

içinde önemli bir sorundu çünkü bürokrasinin kurulmasından kısa bir süre sonra ofislerin kendi kendine çoğalması düzenli olarak gerçekleşmiş gibi görünüyordu. Lactantius 'her bölgede çok sayıda başkan ve çok sayıda alt düzey memurun görev yaptığı' şeklinde şikâyet etmektedir. Yeni yönetimin suiistimale açık olduğu ve Williams'ın argümanının pratikte doğru olmadığı sonucuna varılabilir (Lactantius, *De Mortibus Persecutorum* 7.4). Gerçi Lactantius muhtemelen abartıyordu çünkü İmparatorlukta hiç bu kadar çok memur olmamıştı ve genel olarak Diocletianus'un icraatlarını kınıyordu.

Devlet tarafından ödeme yapılanların sayısı vergi mükelleflerinin sayısından o kadar fazlaydı ki, tahakkukların muazzam büyüklüğü nedeniyle kiracı çiftçilerin kaynakları tükendi, tarlalar terk edildi ve ekili araziler çöle dönüştü. Herkese korku salmak için vilayetler de küçük parçalara bölünmüş, her bölgeye ve neredeyse her belediyeye karabasan gibi bağlanmış çok sayıda vali ve daha da küçük memurun yanı sıra çok sayıda vergi memuru, idareci ve vali yardımcısı vardı. Bunlar tarafından çok az sayıda hukuk davası görüldü, ancak sadece kınamalar, müsadereler değil sayısız türde malın bitmek bilmeyen haraçları ve bu süreçte tahammül edilemez haksızlıklar vardı (Lactantius, *De Mortibus Persecutorum*, 7.5-6).

Birkaç valinin mali işler üzerinde hala yasal bir kontrolü yoktu, ancak birçoğunun askeri yetkileri vardı. Hesap verebilirlik ve denetim heterojen ve zayıftı ve acil durumlarda her türlü yetki suiistimali doğal olarak gelişmişti. Daha normal yüzyıllarda bile, İmparatorlar valilerin davranışlarını izleme ihtiyacı hissetmiş ve posta sisteminin bazı görevlilerini, aslında merkezin siyasi ajanları haline gelen frumentarii'yi kullanmışlardı. Ancak çare hastalıktan daha kötü bir hal almış ve frumentarii adı yalan suçlama ve gaspla eşanlı hale gelmişti (Sextus Aurelius Victor, II.9).

Williams'a göre Diocletianus'un sisteminin bir avantajı da amirinden şikâyetçi olan bir papazın şikâyetini hiyerarşinin daha üst kademelerine, hatta İmparatora iletebilmesi ve sistemin daha üst düzey memurlar tarafından suiistimal edilmesini engelleyebilmesiydi (Williams, S. 1997, sf. 106). Bununla birlikte, Papaz Martinus'un Zincirli Pavlus'la yüzleşmesi olayı, söz konusu ajan İmparatorun desteğine sahipse, memurların yozlaşmış İmparatorluk ajanlarıyla başa çıkma konusundaki güçsüzlüğünü göstermiştir (Ammianus Marcellinus, 14.5.4-9).

Ancak raporlar, Diocletianus'un güçlü toprak sahipleriyle uğraşırken sulh yargıçlarına İmparatorun desteğine sahip olduklarına dair yeniden güvence verme ihtiyacı duyduğunu ortaya koymaktadır. Bu da yerel siyasetin ve yetki paylaşımının toprak sahibi elitlerin suiistimallerine karşı çıkma kabiliyetlerini ciddi şekilde sınırladığını göstermektedir. (Codex Justinianus, 2.13.1). Sonuç olarak, Diocletianus sivil yönetimi çevreleyen sorunları çözmekte başarısız oldu. 'Curiales'in kaçışına' son vermesine rağmen, kaçışlarının asıl nedenlerini çözemedi. Vicares'in şehir meclislerini gerekli vergileri ve ödenmemiş borçları toplamaya zorlamak için sık sık müdahale etmek zorunda kaldığına işaret etmektedir (Jones A.H.M. 1964, sf. 46).

İdari gereklilikler için yerel geleneklere ve çoğalan askeri personelin ikmal ihtiyaçlarına saygı gösterilmiştir. Ancak Diocletianus'un örgütlenmesinde, Seston'un sunumundan da anlaşılacağı üzere, sadece askeri nedenlerin değil, İmparatorluğu oluşturan her bir bölgenin kültürel ve sosyal unsurlarının da dikkate alındığını belirtmek gerekir.

Ancak vilayetlerin parçalanmasının tek nedeni askeri ihtiyaçlar değildi. Afrika ve Asya gibi eski, silahsız Senatoryal eyaletler de aynı şekilde ince bir şekilde bölündü. Afrika üç yeni eyalete, Asya ise en az altı eyalete bölündü. Bir valinin artık yerine getirmek zorunda olduğu çok geniş sivil görevleri göz önünde bulundurarak bunun amacını anlayabiliriz. Şehir meclislerini denetlemekten ve belediye yükümlülüklerini yerine getirmelerini sağlamaktan; şehirlerdeki hukuk davalarını yargılamaktan ve bitmek bilmeyen dilekçe ve temyiz kuyruklarıyla uğraşmaktan; kamu düzeni ve suçun bastırılmasından, yolların, posta iletişiminin, su yollarının ve limanların, tahıl ambarlarının ve ordu ikmal depolarının bakımından sorumluydu. Procurator sisteminin çürümesiyle birlikte, hala elinde tuttuğu askeri görevlere ek olarak, eyaletin tüm vergilendirilmesi yeniden onun eline geçti. 290'ların sonlarında Diocletianus, İmparatorluktaki tüm kaynakların detaylı bir sayımıyla başlayan ve eyalet valilerinin de yakından dahil olduğu, vergi sisteminin en kapsamlı revizyonuna girişti. Sadece bu değil, aynı zamanda valilerin tüm hukuki davalara bizzat bakmaları ve artık vekâlet vermemeleri konusunda ısrar etti: ya da en azından, sadece daha önemsiz davalara vekâlet vermeleri ve ancak hukukla ilgili konularda karar verdikten sonra vekillerini sadece gerçeklerle ilgili konularda karar vermeye bırakmaları konusunda ısrar etti.

Diocletianus askeri ve sivil otoriteyi birbirinden tamamen ayırmıştı. İlk panegyrics'lerde dux'ler ve iudices, yani askeri komutanlar ve sivil valiler arasında yeni ayrımlar yapılır. Ancak bu süreç, büyük askeri acil durumların sona ermesini beklemek ve

uygun adaylar ortaya çıktıkça uygulanmak zorunda olan kademeli bir süreçti (Panegyrici Latini, X 2. 1-3).

İmparatorluğun halkıyla olan ilişkileri ve problemleri genel olarak hukuk prosedürleri içinde çözümleniyordu. Her düzeyde yöneticiler, genellikle mahkemede avukatların huzurunda hukuki kararlar vermek zorundaydı; İmparatorun iradesini her türlü alt mevzuat ve talimatta ifade etmek ve yayınlamak ve devletin çıkarlarını yasal itirazlarda ve anlaşmazlıklarda, özellikle de vergi değerlendirmelerinde temsil etmek zorundaydılar. Valilerin ve papazların kadrolarında çok sayıda eğitilmiş avukata ihtiyaç duymaları ve bu işlerin bürokraside başarılı bir kariyerin ilk adımı olarak görülmesi şaşırtıcı değildir. Hukuk okulları, özellikle de Beyrut'un ünlü okulu olmak üzere, Doğu'da bir patlama yaşadı. Batı'da, Constantius Autun'da bir retorik kürsüsü başlattı; bu kürsü İmparatorluk sekreteri Eumenius'a verildi ve Eumenius hayırseverini sadece öğrenimin yeniden canlanmasını teşvik ettiği için değil, aynı zamanda bu kadar çok öğrenciye yüksek devlet hizmetine erişim sağladığı için de cömertçe övdü (Panegyrici Latini IX 5. 1-4).

Ancak Diocletianus'un Muhafızları Roma'nın sadece bir şehir garnizonuna indirilmesiyle, askeri işlevleri uygulamada yerini yavaş yavaş sivil işlevlere bıraktı. Yeni vergi sistemi ve valilikler onun ellerine daha da büyük mali yetkiler verdi, ancak artık ayrıntılı işlerin çoğunu kendilerine bağlı mali departmanlarıyla birlikte 12 papaza devredebiliyordu. Ekstra hukuk danışmanları ve sekreterlere rağmen, dilekçeler ve hukuki işlerdeki muazzam artış onun üzerindeki en büyük taleplerden biriydi. Yük, her zaman olduğu gibi, İmparator ve vali arasında paylaşılıyordu. Bunun bir örneği Diocletianus'un her ikisinin de mahkemelerin nihai temyiz mercii olabileceği yönündeki kararıydı. Temyize giden kişi valiye ya da doğrudan İmparatora gidebilirdi ama her ikisine birden gidemezdi: artık Vali'nin kararından İmparator'a itiraz edilemezdi. Yine de Diocletianus'un iş yoğunluğu altında ne kadar zorlandığını görebiliyoruz. Dilekçe kanalları herkese, kayıtsız şartsız ve ayırım gözetmeksizin verilemez," diyerek, sivil toparlanma döneminde çalışkan bir İmparator'a yüklenebilecek taleplerin hacmine bir sınır koymaya çalışır.

İmparatorluk, zaten kültürel birliğe sahip olduklarını düşünen halkları bir araya getiren bölgeler olan büyük piskoposluklara bölünmüştü (Mazzarino, S. 2015, sf. 385). Bunun sonucunda 12 piskoposluk ortaya çıkmıştır: Britanya, 2 Galya (Viyana ve Galya), İspanyol (Afrika'da Tingitana ile), İtalyan Afrikalı, Panoniyen, Mesik (Makedonya-Dakya), Trakyalı, Asyatik, Pontik, Doğulu. Her biri vergilerden pay verilmiştir. Ancak idari bir organ olarak

her piskoposluk, Augustus'un zamanına göre çok daha dar tasarlanan ve bu nedenle çok daha fazla sayıda olan eyaletlere bölündü. Ayrıca bu Diocletianus seleflerinin bazı deneyimlerinden yararlanmıştı. Aurelianus'un Dacia Traiane'a'yı terk ettikten sonra Moesia'dan Dacia Ripensis ve Dacia Mediterranea adında iki yeni eyalet oluşturması gibi, Diocletianus da doğu piskoposluğunu Augusta Euphratensis ve Arabia Augusta Libanensis olarak ikiye ayırdı.

Ve bölünmeleri sürdürerek bir dizi yeni vilayet elde etti. Pannonia I'i Savensis ve Superior, II'yi Valeria (kızından ya da kendisinden aldığı bir isim) ve Inferior olarak; Noricum'u Ripense ve Mediterraneum olarak, Germania'yı Inferior, Superior ve Maxima Sequanorum olarak; Belgica'yı I ve II olarak böldü, Lugdunensis'i I ve II'ye, Numidia'yı Cirtensis ve Militiana'ya. Moritanya için Tingitana'yı İspanya'ya bağladı ve geri kalanını Caesariensis ve Sitifensis olarak ikiye böldü. Bölünme, askeri ihtiyacın en fazla olduğu yerlerde, sınırlarda en güçlü şekilde gerçekleşti; ancak vergilerin toplanmasını kolaylaştırmak için iç bölgeler de ihmal edilmedi.

Böylece İtalya da ayrıcalıklı konumunu kaybetti ve sadece saygıdan dolayı vilayet olarak adlandırılmayan idari bölgelere ayrıldı: Roma çevresinde Praefectus Urbi'ye bağlı 160 km genişliğinde bir bölge dışında, geri kalanı praesides'lere (eyalet başkanlarının isimleri) değil, correctores'lere (farklı işlevleri olsa da İtalya'da zaten var olan bir isim) dağıtıldı. İl sınırlarının kısıtlanması (veya bölünmesi) idari ofislerin dağılımına da yansımıştır.

Terminoloji tekrarlanırsa bile (milislere sivil bürokrasi de denmektedir) sivil idarenin askeri idareden ayrılığı vurgulanmaktadır. Askeri karakter ve kariyer, sivil memurlara (officiales) ve onların bakmakla yükümlü oldukları kişilere (cohortales) kesin yükümlülükler getirmektedir. Onlara bir maaş ve iyi bir müfredat sağlarlar (bu nedenle azatlılardan alınır ve şövalyelere ya da en azından orta sınıfa emanet edilir). Zamanla, ancak tam olarak Diocletianus döneminden başlayarak, sahip oldukları ayrıcalıklar nedeniyle kast benzeri bir hale gelen sivil bürokratlar sınıfı oluştu: bürokrasideki uzun kariyer, bir sonraki yüzyılda bazen ordunun yetkilerini bile geride bırakacak olan magister officiorum gibi en yüksek rütbeye kadar derece derece ilerledi.

İmparatorluk geleneğindeki en yüksek makam olan Praefectus Praetorio, yani İmparatorluk muhafızlarının ve idaresinin başı bile Diocletianus tarafından paramparça edildi: ve burada esas olarak siyasi amaçlarla hareket etti. Çoğu zaman İmparatorunun katili

olan Praefectus Praetorio'nun 3. yüzyıldaki alçakça maceraları iyi bilinmektedir: Diocletianus'un selefi Numerianus bile Praefectus Aper tarafından öldürülmüş gibi görünmektedir. Diocletianus Praefectus'ların gücünü azaltmak için onların çeşitli görevlerini farklı kişilere vermek istedi: böylece İmparatorluğun bir bölümünde sınırlı yetkileri olan ve İmparator tarafından daha kolay kontrol edilen agentes vices praefectorum'u yarattı.

Kısacası, parçalanma eğiliminden Diocletianus'un reformlarında sürekli bir çizgi görüyoruz: İmparatorun üzerinde hakimiyet kurabileceği bir karşılıklı sorumluluk sistemi yaratmak. Elbette askeri kaygılar var: ancak her şeyden önce merkezi gücü güvence altına alma kaygısı ve çevre üzerindeki yükleri çevre olanaklarına göre eşit olarak dağıtma kaygısı var. İmparatorluk topraklarının kaçınılmaz savunmasının izin verdiği ölçüde daha fazla sosyal adalet fikri vardır.

Diocletianus, İmparatorluğa gücünü ve prestijini yeniden kazandırmak için, İliiryalı selefleri gibi, İmparatorluk kurumunu güçlendirme ihtiyacı hissetmişti. İmparatorluk kurumu içler acısı bir duruma düşmüştü: gücünün bir gölgesine indirgenmiş olan Senatonun onayını ortadan kaldırdıktan sonra, isyan etmeye ya da doğrudan subaylarının kararlarını onaylamaya hazır olan birliklerin keyfiyetine kalmıştı. Bu durum 3. yüzyıldaki anarşiden büyük ölçüde sorumluydu. Diocletianus İmparatorluk kurumunu ordunun elinden almak istiyordu: hem askeri hem de sivil prestijden yoksun olan Senatoya geri veremezdi.

Bu nedenle, selefleri tarafından kendisine gösterilen yolu izlemiş ve bunun ilahi karakterini vurgulamıştır. Yaklaşık otuz yıl öncesine kadar, prensliğin ilahi anlayışının doğu kökenli olduğu tekrarlanıyor ve Diocletianus reformunun doğululaştırıcı karakteri üzerinde ısrar ediliyordu. En son araştırmalara göre bundan daha saçma ve daha tarih karşıtı bir şey olamaz. Önce diarşinin, sonra da Tetrarşinin ölçütü, İmparatorun atanmasını askerlerden kesin olarak kaldırmayı amaçlıyordu. Bu nedenle gaspçılara karşı amansız bir mücadele yürütüldü. Bu karar, askerlerin bir daha asla İmparatorluk adaylığına girmemeleri gerektiğini kesin olarak ortaya koymayı amaçlıyordu. Bu prosedür sadece gerçek bir anarşi yaratmıştı. Diocletianus'un, 2. yüzyılda muhteşem meyveler vermiş olan eski evlat edinme kurumunu yeniden canlandırarak, evlatlık bir filius olan bir Caesar atama kaygısı bundan kaynaklanmaktadır. Ve aldığı kararın iyiliğini anladığında, iki Caesar'ın desteğiyle Maximianus ile birlikte bunu düzeltmeye devam etti. Kısacası, askeri keyfilikten uzaklaştırmak için güç tabanını genişletmek.

Augustus'un dikkatli çifte standardı altında, Birinci Yargıç sağığında sadece eyaletlerde ilahi onurlara layık görüldü. Özgürlük geleneklerine sahip Roma ve İtalya'da dini hürmet ona değil, dehasına ya da vesayetçi ruhuna gösterilirdi- tipik bir Roma ayrımı ve Roma uzlaşması. Ancak İmparatorluğun istikrarlı bir şekilde taşralı hale dönüşmesi ile birlikte denge ilk versiyon lehine değişmiş ve ince ayrımı görmek zorlaşmıştı. Geçerli yasal düzenlemelerin yapıldığı her yerde sadece İmparatorun büstünün bulunması gerekmiyordu, aynı zamanda İmparatorun dehasının onun huzurunda ettiği yemin (sembolik tanık) tanrıların ettiği yeminden daha bağlayıcıydı. Ordularda, kutsal lejyoner sancakları üzerinde taşınan İmparator tasvirleri uzun zamandır ikonik bir niteliğe sahipti: askerler İmparator'un fiziksel varlığına uygun tüm törenlerle onlara selam verir ve saygı gösterirdi. Üçüncü yüzyılda İtalyan olmayan, hatta doğulu bir unsur ortaya çıkmaya başlar: İmparatorlar ışıltılı tacı benimser ve daha sonra zafer kutlamalarında altın işlemeli cüppeler ve mücevherler kullanırlardı (Sextus AureliusVictor, XXXIX, I-8).

Böyle bir yarı-tanrısallığa uygun jest artık selamlama değil, secde, adoratio, proskynesis idi. İki Augusti'nin 290'daki buluşmasında, panegyric bunu 'kutsalların kutsalında yapılan benzer bir tapınma eylemi, rütbelerinin haysiyetinin hükümdara kabul hakkı verdiği kişileri hayretle dolduran' olarak tanımlar. Düzenli olarak kutsal huzura gelen kabul edilenler halkasından biri olmak başlı başına bir onur ve yüksek bir makamın simgesiydi (Panegyrici Latini, II 3, 2).

Aurelius Victor küçümseyerek başını sallar ve Diocletianus'un mütevazı sosyal kökenlerinin onu övülme arzusuna ittiğini söyler: 'Oruç tuttuktan sonra oburca tıkinan biri gibi, hiç rütbe ve güç sahibi olmamış biri de daha sonra bunu ölçüsüzce sergileyecektir' (Sextus AureliusVictor XXXIX, 2). Ancak gücü ve ihtişamı üç meslektaşıyla paylaşan İmparator ne yaptığını biliyordu. Onun güdülerinin, sorumlu kamuoyunu öfkeliendiren ve suikasta kurban giden Caligula ya da Commodus'un çılgınlıklarıyla hiçbir ortak yanı yoktu. Aksine, onun benimsemesi bu mumyalama hayatta kalmak için gerekliydi.

Bu değişimin monarşinin özünden ziyade kamuoyundaki imajında olduğunu vurgulamak gerekir. Mutlakiyetçi yönde bir kayma olduğu doğrudur. Ancak resmi anayasal pozisyonu, bunun sunumundan çok daha az değişti. Dönüşen hukuki değil psikolojik otoriteydi. Gibbon bunu güzel bir şekilde ifade eder:

Augustus'un alçakgönüllülüğü gibi, Diocletianus'un sürdürdüğü devlet de tiyatral bir temsildi; ama itiraf etmek gerekir ki, iki komediden ilki ikincisinden daha liberal ve erkeksi bir karaktere sahipti. Birinin amacı gizlemek, diğersinin amacı ise İmparatorun Roma dünyası üzerinde sahip olduğu sınırsız gücü sergilemekti.

Bu nedenle sahne yöneticisi Diocletianus'un tüm bunlar hakkında ne düşündüğünü merak edebiliriz. Sadece zeki ve pratik değil, aynı zamanda son derece dindar biriydi; kendisinin ve meslektaşlarının doğrudan tanrılar tarafından kayırıldığına inanıyordu. Yeni bir düzenin kurucuları ve ilahi korumayı yeniden kazananlar olarak, onlar ve halefleri daha büyük yükler üstleniyorlardı ve haklı olarak daha büyük onurlar talep etmeliydiler. Tüm bunlar gerekli ve hesaplanmış olabilir, ancak Gibbon'un da tanıklık ettiği gibi, siyasi kökleri Batılı olan bizler, daha önce olanlarla karşılaştığımızda bunu takdire şayan bulamayız. Tüm politikasına rağmen, Diocletianus'un kendisini askerlerinden ve tebaasından uzaklaştırma görevini hiç de rahatsız edici bulmadığından şüpheleniyoruz. Onda, prestijini riske atma konusundaki isteksizliğinde kendini gösteren ve Lactantius'un 'yaptığı her şeyde her zaman kurnaz ve zeki görünmek isterdi' gözleminde yakaladığı belirgin bir soğukluk ve hassas gurur damarı vardır (Lactantius, *De Mortibus Persecutorum*, I4.3).

Bu şekilde oluşan iktidar, varlığını haklı çıkaracak bir anlayışla desteklenmeliydi: ve yüzyıllardır herhangi bir şekilde oy vermekten ya da kamusal hayata doğrudan katılmaktan dışlanmış bir toplumda, uzun zamandan beri bu toplumun tüm sınıfları arasında kendine yer edinmiş olan dini yorumdan başka bir çözüm yoktu. Prenslığın tanrılaştırılması, İmparatorluğun kurucusunun kendisine, Augustus'a ve hatta Caesar'a kadar uzanan bir süreçti. Diocletianus'tan önceki son elli yılda kutsal karakter vurgulanmıştı: Probus, Tacitus, Aurelianus İmparatorun ilahi kökenini ve doğasını tanıyan formüller kullanmışlardı. Diocletianus hiçbir şey icat etmedi: hiçbir belirsizliğe yeri yoktu (Seston, W. 1946, sf. 211). İlk andan itibaren ne *concordia militum*'u ne de *adsensus Senatus*'u tanıma ihtiyacı hissetti: Roma'daki ilk para basımlarında (285'te) ilk sırayı koruyucu Iuppiter Augusti'ye verdi.

Ve ortağı Maximianus'a Augustus adını verdiğinde, sikkelerin üzerine, kılıcını sallayarak yerküreyi yeni Augustus'a verirken olan figürünü ve arka yüzüne de Iuppiter Cosmocrator'a (Seston, W. 1946, sf. 202) ithafını yazdırdı. Dolayısıyla her iki Augustus için de tanrısal akrabalık söz konusudur: Tanrılar aslında "et nomina et imperia tribuerunt" (ve isimler ve yetkiler verdi) (Panegyrici Latini III 3, 3). Diocletianus'un Iovius ve Maximianus'un Herculus unvanlarını almalarının nedeni budur.

Diocletianus sıfat seçiminde bile geleneğe, en eski olana bağlıydı, Iovius bir sıfat olarak erken Latinlikte kullanılmış ve sonra İmparatorluk çağı boyunca kaybolmuştu, Iovius Herkül, Iovia Venüs olarak adlandırılmıştı çünkü Iuppiter ırkından geliyordu. Bu nedenle sıfat Diocletianus tarafından en eski anlamıyla benimsenmiş ve kendisini de Iuppiter'in soyundan gelen bir oğul olarak hissetmiştir (Panegyrici Latini, III 3, 3).

Aynı anlamda, meslektaşının Herculus terimini kendisine atfetmesini istiyordu; bu terim gelenekte Herkül'ün bir iyeliğini ifade ediyordu: ama Maximianus için bu terim Herkül'ün soyundan gelen, onun oğlu anlamına geliyordu (Panegyrici Latini, II 7, 6; IV 8, 1).

Yakıştırmaların kullanımı bir yana, İmparatorluk gücünün aynı tanrılardan türediği daha öncekiler tarafından zaten teyit edilmişti: Caro kendi gücünü Sol'a, Herkül ise oğlu Carinus'a dayandırıyor (Webb, P.H. 1907, sf. 167). Bir kez daha geleneklere saygı galip geldi. Ancak yine de önemli bir gerçek vardı: domus imperatoria'nın tanrılaştırılması ve domus divina (ilahi ev) haline gelmesi. Böylece Diocletianus Iovius unvanını Caesar Galerius'a, tıpkı Maximianus'un Herculus unvanını Caesar Constantius Chlorus'a devretmesi gibi devretmiştir. Bir kolun ve diğer kolun seçkinleri, bazıları kendilerini Iovii, diğerleri Hercullii olarak adlandırarak iki unvanı devam ettirecekti.

Bu şekilde oluşan domus divina tüm İmparatorluğu yönetiyordu. Otuz yıl öncesine kadar tekrarlanan bir başka yanlış düşünce de dört İmparatorun bölgesel yetki alanlarının bölünmüş olduğuydu. Diocletianus ise her türlü bölgesel bölünmeye karşı savaştı: İmparatorluğun birliği konusunda her zaman net bir anlayışa sahipti. Genellikle başkent olarak adlandırılan şehirlerin kendileri basit sedes (alan) imperatorum'du. Diocletianus Nicomedia'yı tercih etti ama Antakya ve Sirmium'da da memnuniyetle kaldı. Maximianus uzun süre Trier'de kaldı ve ancak daha sonra Milano'ya taşındı. Constantius Chlorus Trier'in yanı sıra daha sonra öleceği Londinium'da da ikamet etmiştir. Kısacası, gerçek anlamda yeni başkentler ne yaratıldı ne de ilan edildi (Afrika'dan Nicomedia'ya yerleşmek için giden ve burada kendisine Diocletianus tarafından retorik kürsüsü teklif edilen Lactantius'un başına geldiği gibi, çeşitli mahkemeler insanları ve parayı ikamet ettikleri yerlere çekse bile). Bunun yerine, evrensel olarak tanınan tek başkent, Mamertinus'un Trier'de Maximianus'a yazdığı Panegyric'te methiyesinin sonunda haykırabildiği eski Roma olarak kaldı: "Felix... talibus, Roma, principibus (Mutlu... böyle prenslerle, Roma). Hi, cum primum ad te redeant triumphantes, uno cupiunt inveni curru, simul adire Capitolium, simul habitare Palatium

(Bunlar, size zaferle ilk döndüklerinde, bir arabaya binmeyi, birlikte Kongre Binası'na gitmeyi, Saray'da birlikte yaşamayı arzuluyorlar). Licet nunc simul et Herculia dicaris et Iovia"(onlar aynı anda hem Herkül hem de Jüpiter olarak adlandırıldı (Panegyrici Latini, II 13, 1.3).

Üniter anlayış sonunda sikkelere de ilham kaynağı oldu: Diarşi döneminde sikkeler iki Augusti'nin başlarıyla birlikte basılırken, Tetrarşi döneminde hem Augusti hem de Caesares'in güçlerinin kökeninin kabul edildiği sikkelerde sembolik figürler (özellikle Jüpiter) yer aldı.

Diocletianus'un politikasının bir başka ayırt edici noktası da idari reform alanındaydı ve bu reformun temel fikri, gücün tek bir makamda çok güçlü bir şekilde toplanmasını önlemek gibi görünüyordu. Bu anlamda, eyaletlere bölünen yeni alt bölümlerin sayısı iki katına çıktı ve daha büyük piskoposlukları içerdi; sivil ve askeri güç arasındaki ayrım daha katı hale geldi ve papazlar istikrarlı organlara dönüştürüldü, praetorium valileri siyasi konumlarının giderek zayıfladığını gördü ve İmparatorluk konseyinin gücü de gözle görülür şekilde zayıfladı (Gibbon, E. 1967, sf. 346).

Birliğin, İmparatorluğun, Romalılığın, hukukun ve dinin savunulması, Diocletianus'un politikasında Roma ulusal unsurlarının hala güçlü ve canlı olduğunu gösteren açık belirtilerdir. Diocletianus bu nedenle kararlı ve enerjik bir adamdı ve şüphesiz yirmi bir yıllık hükümdarlığı sırasında İmparatorluğun birliğini, yasal ve siyasi düzenini yeniden tesis etme ve sonunda Roma İmparatorluğu için ölümcül olabilecek bir krizin üstesinden gelme erdemine sahipti.

Daha önce de belirtildiği gibi, Diocletianus, meslektaşı Maximianus'a göre bile kurumsal olarak en önemli İmparator olarak kaldığından, İmparatorluk -içte bölünmüş olsa da- hala (en azından belirli bir dereceye kadar) üniter bir siyasi yapı olarak kabul edilebilir. Buna İmparatorun kişisel karizmasını ve kendisiyle ortak bir İmparatorluk vizyonunu paylaşan işbirlikçileri seçme becerisini de ekleyin. Bu durum, Diocletianus dönemindeki etkili sağlamlığının nedenlerini ortaya koyacaktır.

Ancak Tetrarşik seçim sadece geniş İmparatorluk topraklarını kontrol etme ve savunma ihtiyacından değil, aynı zamanda- en azından kağıt üzerinde- her zaman pek çok anlaşmazlığa neden olan çok eski ve acil bir sorunu, veraset sorununu çözme imkanı

sunmasından kaynaklanıyordu. Aslında Diocletianus tarafından kurulan mekanizmaya göre, iki Augusti'nin ölümü ya da sahnedeki çekilmesinden sonra, iki Caesar onların yerini alacak ve aynı zamanda haleflerini belirleyecekti. Bölgesel yönetim düzeyinde, Diocletianus-İmparatorluk topraklarının yönetiminde giderek daha büyük bir rasyonalizasyonun işareti olarak- İmparatorluğun eyaletlerinin sayısını yüze çıkardı ve ikincisini, her biri artık iki Praetorian Praefectus'ten birine bağlı olan kendi İmparatorluk papazı tarafından yönetilen on iki piskoposluğa böldü.

3. 2. 2. Eyaletler ve Verona Listesi

Küçük parçalara bölünmüş eyaletler; her bölgeyi, neredeyse her şehri gözetleyen çok sayıda vali ve onların daha da çok sayıdaki personeli; sürekli kınama ve müsaderelerle meşgul rationales, magistri ve vicarii praefectorum birlikleri- Lactantius, Diocletianus'un Roma İmparatorluğu'nun eyaletlerini etkileyen idari reformlarını acı bir şekilde böyle tasvir eder (Lactantius, De Mortibus Persecutorum 7.4). Tasvir acımasızdır, ancak tamamen yanıltıcı da değildir: eyaletlerin ve piskoposlukların magistri privatae'leri ve piskoposluk papazları ilk kez Diocletianus döneminde ortaya çıkar.

3. 2. 3. Severan İllerinin Bölünmesi

Aşağıdaki münferit tartışmalar Severan eyaletlerinin bölünmesine dair kanıtlar sunmaktadır.

Bu kanıtlar, iyi kanıtların kötü kanıtlardan titizlikle ayıklanmasına dayanmaktadır; konunun standart ele alınışı Historia Augusta'nın hayali bir pasajda "muhtemelen üçüncü yüzyılın sonları ya da dördüncü yüzyılın başlarındaki duruma atıfta bulunduğunu" 2 ve Geç Roma İmparatorluğu'nun Prosopografisi'ndeki fasti'lerin, ilgili tarihte var olmayan ya da var olmamış olabilecek eyaletlerin hayali valilerinin dahil edilmesiyle şişirildiğini varsaydığı için bu görev daha da gereklidir.

Aşağıdaki kanıtlar her fırsatta özel atıfta bulunulmaksızın kullanılmaktadır:

Eski eyaletler daha küçük parçalara bölündü, böylece sayıları 101'e (Roma dahil) yükseldi. İtalya, İmparatorluğun diğer bölgeleriyle aynı seviyeye getirilerek eyaletlere bölündü. Daha önce tüm sivil ve askeri yetkileri elinde bulunduran genel valileri artık dört Praetorian Praefectus'e (her tetrark için bir tane) bağlı olan çeşitli vilayet gruplarına piskoposluk adı verildi (toplamda 12 tane vardı) ve bunlar da İmparatorluğun askeri, sivil,

mali ve adli idaresinde augustların ve Caesarların başlıca yardımcıları oldular. Diocletianus senatörlük rütbesini aristokrat kökenli olmayan unsurlara cömertçe dağıttı ve onlara büyük sorumluluk taşıyan roller ve görevler verdi. Bununla birlikte, askeri güç sivil güçten net bir şekilde ayrı kalmalıydı (hiçbir asker sivil makamlara talip olamazdı ve bunun tersi de geçerliydi), aslında Praetorian Praefectus'ler Constantinus'in askeri yetkilerini kaldıran reformuna kadar bunları ellerinde tutmuş olsalar bile. Bu reformların şehir devletlerini her türlü özyönetimden mahrum bıraktığını söylemeye gerek yok. Tetrarşi ile birlikte güçlü, yozlaşmış ve kibirli bir İmparatorluk bürokrasisi kendini her şeye ve herkese dayattı.

Bu yeni bölünme her halükarda eyaletlerin savunmasını ve kontrolünü desteklemeyi ve aynı zamanda gasp etmeye eğilimli eyalet valilerini zayıflatmayı amaçlıyordu. Diocletianus 285 yılında Maximianus'u İmparator olarak atayıp Galya'daki Bagaudae'yle yüzleşmeye gönderdiğinde İmparatorluğun doğu ve batı olmak üzere iki meslektaşı arasında bölünmüş olarak kabul edildiğini gösteren hiçbir kanıt yoktur. Bir hatip 289'da doğunun Diocletianus'a böyle bir sistemin anlaşılmasını sağlayacak şekilde dilekçe verdiğinden bahseder; ancak konuşmanın başlarında İmparatorluğun bölünmemiş olduğu konusunda kesinlikle nettir (Panegyrici Latini X 2. 11.2,14.4). Kaynaklar, 293'te Tetrarşi'nin kurulmasıyla İmparatorluğun alt bölümlere ayrılması konusunda biraz daha açık sözlüdür: Lactantius İmparatorluğun dörde bölündüğünü söyler ve daha sonra Maximianus'ın bazı tahsislerinden bahseder (Lactantius, *De Mortibus Persecutorum*, 7.2, 8.3). Aurelius Victor da İmparatorluğun dörde bölündüğünü belirtir ancak daha sonra bölgeselleştirilmiş otorite şemasını detaylandırır (Sextus Aurelius Victor: XXXIX.30). Bununla birlikte, herhangi bir şematik bölünme iddiası ihtiyatla ele alınmalıdır: Caesar Constantius ve Galerius (Aurelius Victor'a göre sırasıyla Galya ve Tuna eyaletlerinde) bazı önemli açılardan Augusti'lerine karşı sorumlu olduklarından, kendi gündemlerini takip etme konusunda tam bir özgürlüğe sahip değillerdi; benzer şekilde, İmparatorluğun özellikle askeri ihtiyaçları zaman zaman bir İmparatorun bir meslektaşına yardım etmek için bölünme sınırlarını aşmasını gerektiriyordu. Bu yıllarda İmparatorluk yönetiminde bir dereceye kadar bölgesellik tespit edilebilir, ancak muhtemelen esnek bir şekilde anlaşılmalıdır (Barnes, T. D. 1982, sf. 195-200).

Bununla birlikte, İmparatorluğun idari haritasında köklü değişiklikler kesinlikle gerçekleşmiştir (Jones A.H.M. 1964, sf. 42-52). Fakat Diocletianus'un İmparatorluğa dikte ettirdiği yeni idari yapı ağır bir masraf kapısı oldu; elli civarında olan eyalet sayısını tam iki katına yükselterek yüz eyalet oluşturdu. Ayrıca eyaletleri, her birinin kendi yöneticisi olan

ve piskoposluk (Hıristiyan Kilisesi'nde bölgesel idari birim için hala kullanılan bir terim) adını verdiği on iki yeni bölge halinde gruplandırdı. Neredeyse tüm işler şövalyelere verildiğinden, senatörler eyalet yönetiminden fiilen dışlanmıştı. Bu sistem vergi toplamayı, hukuku uygulamayı kolaylaştırmayı amaçlıyordu. Mesele kuruluşundan beri vergiden muaf olan Roma bu özgürlüğünü kaybetti. Diocletianus için Roma'nın diğer eyaletlerden bir farkı yoktu. Hükümet, daha büyük bir ordunun ihtiyaçlarını karşılamak için İmparatorluğun çeşitli yerlerinde silah fabrikaları kurdu. Bu da yerel halklara vergi yüklüyordu. Yönetim çok geniş bir alana yayılmıştı

Tipik polemikçi üslubunu bir kenara bırakırsak, Lactantius'un Diocletianus'un eyaletleri parçaladığına dair ayrı gözlemi alışılmadık bir belgesel kaynakla test edilebilir (Lactantius, *De Mortibus Persecutorum*, 7.4). Verona Listesi, yedinci yüzyılda yazılmış olan bir elyazmasıdır ve geç antik dönemin Roma eyaletlerini kataloglar. *Notitia Dignitatum*'da olduğu gibi, Liste'nin doğası ve tarihi bilimsel tartışmalara konu olmuştur (kısmen bazı aktarım hataları nedeniyle); Barnes bu tartışmaların tarihini özetler ve Liste'nin doğu eyaletlerini 314-315 ve 324 yılları arasındaki halleriyle, batı eyaletlerini ise biraz daha önceki halleriyle, 303'ten 314'e kadar anlattığı sonucuna varır (Barnes, T. D. 1982, sf. 203-235).

Listeye göre sayıları iki katına çıkan eyaletlerin coğrafyasına nasıl karar verildiği spekülasyon konusudur- Örneğin Williams, bölgesel çeşitliliği kabul etmekle birlikte, alta yatan askeri bir motivasyon olduğunu öne sürer (Williams, S. 1997, sf. 104-105). Diocletianus'un yeni eyaletlerinin her valisi kendi eyaletindeki adli ve mali işlerden, kent konseylerinin görevlerini yerine getirmesini sağlamaktan ve posta sistemini korumaktan sorumluydu (Concoran 2000, sf. 234-253).

Verona Listesinde eyalet valilerinin politikaları ile alakalı mükemmel kanıtlar bulunmaktadır. Her biri birkaç eyaletten oluşan on iki piskoposluğa bölünmüş olan İmparatorluk da , *Notitia Dignitatum*'da (Doğu 1, Batı 1) görülebileceği gibi, her piskoposluğun başında yeni bir pozisyon- vicarius- oluşturulmuştur. Eyaletlerde olduğu gibi, piskoposlukların ve (yine atlı rütbesinden alınan) vicarii'lerin oluşturulma tarihi kesin olarak belirlenmemiştir: hem parça parça hem de toptan uygulama önerileri için destek bulunmuştur (Barnes, T. D. 1982, sf. 224-225). Bir vicarius için en erken tasdik 298 yılına aittir; Britanya piskoposluğu, ada 296'da Allectus'tan geri alınana kadar zorlukla ortaya çıkmış olabilir ve 297'de Mısır'da Domitius Domitianus tarafından gasp edilmesi, Diocletianus'un buradaki

idari değişiklik planlarını askıya almış olacaktır. Yeni vilayetlerin ve piskoposlukların parça parça ya da tümüyle satılması talepleri arasındaki çekişme, 293'te Tetrarşinin kurulmasının altında yatan motivasyon ve dolayısıyla Diocletianus'un siyasi vizyonu ile ilgili daha geniş bir meseleye katkıda bulunur.

Vicarius, Praetorian Praefectus adına hareket ederken Praetorian Praefectus ise İmparatorun yardımcısıydı. Constantius'un 293'ten önce Maximianus'ın Praetorian Praefectus'i olduğu varsayımı doğruysa, Praefectus ile İmparator arasındaki yakın çalışma ilişkisini teyit etmiş ve aynı zamanda İmparatorluk makamı için kalıtımın yerine hangi niteliklerin uygun görüldüğüne dair bir ipucu elde etmiş oluruz (Barnes, T. D. 1982, sf. 125-126, 138-139). Ancak yakın zamanda keşfedilen epigrafik malzeme, valiliğin İmparatorluk makamına giden kariyer yolunda doğal bir adım olduğu varsayımına meydan okumuş ve her tetrarkın bir Praetorian valisi olduğu iddiasını da zayıflatmıştır (Concoran 2000, sf. 87-89, 268-270). Notitia Dignitatum'un baştan çıkarıcı kanıtları (Notitia Dignitatum Doğu 1, Batı 1), Concoran'ın 293'ten itibaren Praefectus'lerin sayısının sadece iki olduğu iddiası doğruysa, İmparatorluk çalışma pratiğinin yeniden gözden geçirilmesi gerekir; örneğin Maximianus ve Constantius batı Praetorian Praefectus'inin hangi görevlere ve nereye atanacağına nasıl karar verirlerdi?

Notitia Dignitatum'da Praetorian Praefectus'lere verilen sorumluluklar ve personel yelpazesi, Tetrarşik Praefectus'lerin kariyer yolları ve görevleri hakkında yeniden yapılandırılabilen az şeyle ilginç bir karşılaştırma yapar. Notitia Dignitatum'da doğudaki Praetorian Praefectus'in görev alanı sadece sivil, personeli ise bürokratiktir (Notitia Dignitatum Doğu 2). Hermogenianus'un kariyer yolunun yakın zamanda gözden geçirilmesine göre, bunun Tetrarşik bir örneği olması muhtemeldir; (Concoran, 2000, sf. 87-89) doğuda ve batıda önemli bürokratik görevlerde bulunduktan sonra, bu eğitimli hukukçu 298'den sonra Diocletianus'un Praetorian valisi olmuştur. Bu durum, Praetorian valilik görevindeyken 296 yılında Allectus'a karşı yapılan başarılı seferde birlikleri yöneten ve seçkin bir askeri hizmeti olduğu anlaşılan Asklepio dotus ile belirgin bir tezat oluşturur (Eutropius: XXII.2).

Notitia Dignitatum, Theodosius döneminde askeri ve sivil komutanlıkların birbirinden tamamen bağımsız olduğunu kanıtlar; ancak Tetrarşik dönemden bazı kanıtlar askeri ve sivil makamların ayrıldığını düşündürse de politika gereği özel bir sivil hizmet kurma kararını Diocletianus'a atfetmek belki de acelecilik olur. Sınır boylarında bir generalin (Latince dux)

askeri sorumlulukları vardı ve şüphesiz sivil valilerle (praesides) iş birliği yapmak zorundaydı (Notitia Dignitatum Doğu 1, Batı 1), ancak günümüze ulaşan kanıtlar askeri ve sivil komutanlıkları ayırmaya yönelik ortak bir politikayı en rahat şekilde Constantinus dönemine dayandırmaktadır. Lactantius'a göre, hükümet personelinin sayısındaki artış sıradan vatandaşların katlanmak zorunda kaldığı sefaleti artırmıştır (Lactantius, De Mortibus Persecutorum 7.4). Diocletianus'un askeri ve sivil komutanlıkları birbirinden ayırmaya başlayarak ve özellikle de vergi toplama yetkilerini askeri görevlerden ayırarak, yönetimine karşı içeriden gelebilecek herhangi bir meydan okumanın başarı şansını en aza indirmeyi amaçladığı gibi daha sinsi bir amaç da öne sürülmüştür.

3. 2. 4. Roma ve Eyalet Başkentleri

Tetrarkların stratejik nedenlerden dolayı çeşitli eyalet başkentlerinde ikamet ederek antik başkentten uzaklaşmışlardır (Millar, F. 1977, sf. 44-53). Kuzey İtalya şehirleri Milan, Ravenna ve Aquileia ana askeri bölgelere Roma'dan daha yakındı; Galya'da Trier, Ren Nehri'nin ötesinden gelen akınlara direnmek için iyi bir üs konumundaydı; Sirmium ve Serdica Tuna cephesine yakındı ve Selanik doğu sınırına giden yol üzerindeydi; aynı şekilde Nicomedia ve Antakya da Perslerle ilişkilerde önemli stratejik yerlerdi. Ancak bir İmparatorluk kolejinin kurulması İmparatorluğun çeşitli kritik noktalarında bir İmparator tarafından denetlenmesini sağladıysa, eyalet başkentlerinin kurulması da hükümet yönetimini kolaylaştırmış olacaktır. Barnes'ın Tetrarşik yolculukların ayrıntılı rekonstrüksiyonları, daha önceki bazı İmparatorların yerleşik yaşam tarzından çok uzak bir İmparatorluk kültürünü ortaya koymaktadır; örneğin 290 yılında Diocletianus'un her gün ortalama on mil yol kat ettiği tespit edilebilmektedir (Barnes, T. D. 1982, sf. 47-82). Bunun gibi yorucu güzergahlar özveri ve enerji gerektirecektir. Panegyrics'te bulunan ve grup heykellerinde sembolize edilen İmparatorluğun her yerde var olduğuna dair büyük kurgulardan bağımsız olarak, bu güzergahlar İmparatorların kendilerinin eyaletlerde gerçek bir varlık sürdürmenin önemli olduğunu düşündüklerini göstermektedir (Rees, R. 2004, sf. 11-17).

Bazen bir İmparatorun hareketlerini askeri işlerin belirlediği açıktır; diğer zamanlarda ise comitatus'uyla şehirden şehre seyahat eden bir Tetrarkın hükümet aygıtının düzgün işleyişini bizzat denetlemek için yollarda olduğu anlaşılmaktadır. Comitatus, askeri ilkelere göre örgütlenmiş, ancak askerlerin yanı sıra idari personeli de içeren bir saray maiyetiydi (Concoran 2000, sf. 268-270). Panegiriklerde, hukuki kanıtlarda ve papirüslerde, bir

İmparatorun gelişi beklentisinin çığınca bir faaliyet yarattığı görülür; kendisinin ve beraberindekilerin uygun şekilde ağırlanmasını sağlama ihtiyacının yanı sıra, Caesar'ın kalışı, bireylerin ya da temsilcilerin genellikle hukuki ya da mali nitelikte özel taleplerle ona yaklaşması için bir fırsat olacaktır.

Tetrarklar Roma'ya neredeyse hiç gitmediler. Diocletianus'un kendisi belki de 285'te oraya gitmiştir (Barnes, T. D. 1982, sf. 50). 303'te saltanatının yirminci yıldönümünü orada kutladığı kesindir, ancak Lactantius'a göre bu deneyimden hoşlanmamış ve kötü bir mizahla oradan ayrılmıştır (Lactantius De Mortibus Persecutorum, 17.1-2). Ama Diocletianus Roma şehrini de ihmal etmedi. Yaptırdığı yapılar Senato Binası, Diocletianus Hamamları ki bu hamamlar modern Roma'nın ana meydanlarından birinde bulunur.

Maximianus'ın Roma'da İmparator olarak dört kez, hepsi de kısa süreli olarak bulunması muhtemeldir (Eutropius IX.27). Constantius ve Galerius Roma'da hiç bulunmamışlardır (Lactantius, De Mortibus Persecutorum 27.2). Roma'da İmparatorluk varlığının olmaması stratejik açıdan çok mantıklı olabilirdi- sınırların tamamı güvenli değildi ama antik kent Diocletianus'un tahta çıkmasından birkaç yıl önce tamamlanan Aurelianus'un devasa surlarının arkasında güvenle duruyordu. Ancak bu yeni güç hareketliliğinin gerekçesi stratejik olsa da Roma üzerinde önemli siyasi etkileri olmuştur.

Verona Listesi, on altı eyaletin tamamının adını vermez. Bu eksikliğe rağmen, İtalya'nın Diocletianus'un eyaletleri yeniden düzenleme programına dahil edildiği ve yeni İtalyan eyaletlerinin İmparatorluğun diğer eyaletleri gibi vergiye tabi olduğu açıktır (Sextus Aurelius Victor XXXIX.31). Augustus döneminden itibaren Roma'da bir İmparatorluk hukuk arşivi tutulurdu, ancak Diocletianus döneminde gezici bir İmparator'dan gelen herhangi bir arşiv, İmparatorun o sırada bulunduğu yere göre en yakın eyalet başkentinde saklanırdı (Concoran 2000, sf. 29-30). Ayrıca, artık bir Roma vatandaşının yasal bir bildiri almak için İmparatorun ziyaretini beklemesi, mektup yazması ya da İmparatora şahsen dilekçe vermek için seyahat etmesi gerekiyordu. Dahası, artık Roma'da ikamet eden İmparatorlar yoksa, Praetorian muhafızların (geleneksel İmparatorluk koruması) da orada bulunmasına gerek olmadığı mantığı varmış gibi görünüyor: Diocletianus'un emekliliğinden biraz önce muhafızların sayısını azalttığı söylenir (Sextus Aurelius Victor XXXIX.47); Lactantius, Galerius'un muhafızların tamamen kaldırılmasını planladığını ima eder (Lactantius, De Mortibus Persecutorum 26.2-3). Özetle Roma şehir vergi muafiyetlerini, İmparatorluğun varlığının getirdiği güven verici yasal ayrıcalıkları ve ordusunu kaybetti. Maxentius'un

306'daki darbesinde Roma halkından aldığı destek, Tetrarşik yönetimin başkent üzerindeki etkileri konusunda önemli bir kızgınlık olduğunu göstermektedir.

Roma'daki arkeolojik kayıtlar başkentten Tetrarşik ihmaline işaret etmemektedir, zira Maxentius'un gaspından önce burada birçok prestij binası inşa edilmiştir. Diocletianus Kemerisi (Novus Arcus olarak da bilinir, parçaları şu anda Floransa'daki Boboli Bahçeleri'ndedir); 283'teki yangında harap olan ve Diocletianus ve Maximianus tarafından bugün görülebileceği şekilde yeniden inşa edilen Senato Binası; Diocletianus'un görkemli Hamamları (yaklaşık 298-299, 305 yılında adanmıştır ve forumdaki Decennalia anıtı, aslında Tetrarkların ve Jüpiter'in heykelleriyle kaplı beş sütundan oluşan bir diziydi ve bunların tek bir kaidesi günümüze ulaşmıştır. Aurelius Victor, Diocletianus'un Roma'daki ve başka yerlerdeki inşa programına dikkat çekerken olumlu bir ton kullanır (Sextus Aurelius Victor XXXIX.45); ancak Lactantius ikna olmaz ve İmparatorun inşa etme hevesini bir delilik olarak teşhis eder (Lactantius, De Mortibus Persecutorum 7.8-10). Her ne kadar Lactantius'un Diocletianus'un Roma'yı kıskandığını ima etmesi, Diocletianus'un şehirden inkar edilemez bir şekilde uzak kalmasını destekleyici bir kanıt olarak ileri sürse de, Lactantius'un argümanının sadece ayrıntılarına değil, tüm çerçevesine itiraz edilebilir.

3. 2. 5. Kanun Mektupları

Tetrarklar Roma'da nadiren bulunmakla ya da Constantius'un durumunda hiç bulunmamakla kalmıyor, aynı zamanda birbirlerinin huzuruna da nadiren çıkıyorlardı. Barnes'ın dört İmparatorun da 303 yılında Kuzey İtalya'da bir araya geldiğine dair geçici hipotezi kabul edilse bile, bu Tetrarşik zirve benzersiz gibi görünmektedir (Barnes, T. D. 1982, sf. 544-546). Düzenli olarak yapılan kurumsal bir konferans olmadığı gibi, 293'te Tetrarşinin kurulması, 290'lardaki askeri seferler, radikal ekonomik ve dini politikalar ya da 305'te Augusti'lerin emekliye ayrılması gibi bu dönemde modernlere en belirleyici gelen devlet meselelerini görüşmek üzere toplanan İmparatorluk toplantılarına dair herhangi bir kanıt da yoktur. Son durumda, Lactantius Diocletianus ile Galerius arasında geçen bir konuşmadan bahseder, ancak bu bir İmparatorluk zirvesi statüsünde değil, Galerius'un diğer İmparatorlar başka bir yerdeyken Diocletianus'la gayri resmi bir şekilde konuşmak için kasıtlı olarak yarattığı bir fırsat gibi görünmektedir (Lactantius, De Mortibus Persecutorum, 18.1).

Roma İmparatorluğu her zaman güvenilir kâtipler, kuryeler ve yollar da dâhil olmak üzere hatırı sayılır bir iletişim altyapısına ihtiyaç duymuştur, ancak Diocletianus'un hükümetinin kolektifliği bu sistemlerin etkinliğine bağlı olduğundan, baskı daha da artmış olmalıdır. Kaynaklarda atıfta bulunulan mektupların büyük çoğunluğu İmparatorlar arasında alışlagelmiş türden mektupları temsil etmiyordu ve rutin yönetimden ziyade meslektaş entrikaları ve kırılmalarıyla ilgiliydi. Lactantius'un, Hıristiyanlara zulmetme kararı Diocletianus ve Galerius tarafından alındığında Maximianus ve Constantius'a danışılmadığı, sadece devam etmeleri için talimat veren mektuplar aldıkları yönündeki detayı, belki de düzenli yönetim prosedürünü en açık şekilde ortaya koymaktadır (Lactantius, *De Mortibus Persecutorum*, 15.6-7). Metin mektupların yazarının kimliğini açıklamaz, ancak sonraki bir cümlede zulmetme emrinin Constantius'un üstlerinden geldiği söylenir. Batı Augustus'u ve kıdemli Caesar üzerinde kıdem sahibi olan tek kişi Diocletianus'tur (Galerius değil). Bu anlatı, hayati politika meselelerinde bile kararların oybirliğiyle alınmadığını, Diocletianus'un kararını verdiğini ve meslektaşlarına ilettiğini, ama belki de kararın özünün İmparatorlara hepsinin adına telkin edildiğini düşündürmektedir.

Emir komuta zincirinin daha altındakilere de mektuplar gönderilmiştir; zulüm patlak verdiğinde askeri komutanlara mektuplar gönderilmiştir (Lactantius, *De Mortibus Persecutorum*, 10.4); aynı şekilde zulmün sona erdirilmesi kararı eyalet valilerine mektupla bildirilmiştir (Lactantius, *De Mortibus Persecutorum*, 48.1). Autun'daki Maenianae olarak bilinen okulda Retorik Profesörü olan Eumenius, Caesar Constantius tarafından atandığı mektubun tamamını aktarır (Panegyrici Latini IX 5. 14). Muhtemelen, bu gibi resmi mektuplar İmparatorluk postası tarafından iletiliyordu. Fermanlar da öyle, yani genel tüketim için yasal bildirimler. (Concoran 2000, sf.170, 203). Tetrarşik fermanların en ünlü örnekleri azami fiyatlar ve zulümle ilgili olanlardır. Bir ferman, kamuya sergilenmek üzere kâğıt ya da yazı biçiminde bir metinden oluşurdu. Fermanın bir nüshası İmparator tarafından yayınlandığı yerde (303 yılında Nicomedia'da yayınlanan ilk zulüm fermanı gibi (Eusebius, *Historia Ecclesiastica*, 8.5.1) göze çarpacak şekilde sergilenir; nüshalar bir üst yazıyla birlikte, uygunsa kendi metinlerini de ekleyebilecek olan ilgili eyalet valileri tarafından yayınlanmak üzere gönderilirdi (Edict of Aristius Optatus).

“Tetrarşik İmparatorluk fermanları tüm İmparatorların adlarıyla yayımlanırdı.” Muhtemelen Diocletianus tarafından 24 Şubat 303'te Nicomedia'da yayınlanan (Lactantius, *De Mortibus Persecutorum*, 13.1) ve kısa süre sonra İmparatorluğun başka yerlerinde ilan

edilen (Eusebius *Historia Ecclesiastica*, 8.2.4) ilk zulüm fermanı dört Tetrarkın da adınadır; ancak Constantius, en azından Lactantius (*Lactantius Mort. Pers* 15.7) ve Eusebius'a göre zulmetmemiştir (Eusebius, *Historia Ecclesiastica*, 8.13.3). Eusebius Constantius'un yeni yasayı uygulamaya yönelik herhangi bir girişimini reddederken, Lactantius Caesar'ın yasayı yüzeysel olarak uygulamasının Lactantius'un anlattıklarına bakılırsa Constantius'un fermanı yayınlamış olması Eusebius'a göre pek olası değildir. Her iki durumda da Constantius'un tepkisi İmparatorluk meslektaşlarının bu tür emir ve fermanları aldıklarında önemli ölçüde takdir yetkisi kullanabildiklerini göstermektedir. O halde, tanınmış bir komuta yapısı ve iletişim altyapısı vardı; ancak aynı zamanda, bu sistem üzerinde çok az kontrol olduğu için, mutlak itaat zorlukla uygulanabilirdi.

Tüm bürokratik mekanizma, özel ve devlet arazilerinden elde edilen gelirlerin hükümet politikalarına uygun olarak toplanmasını ve kanalize edilmesini sağlamak için verimliliği en üst düzeye çıkarmayı amaçlamış gibi görünür. Sistemin belirli seviyelerinde, suiistimalleri sınırlandırmak ve bir dereceye kadar hesap verebilirliği sağlamak için kontroller ve önlemler vardı; farklı bir isimden bir strategos atama düşüncesi, konseyle gizli anlaşma yapma şansını kısıtlardı; rutin olarak mektupların kopyaları çıkarılır ve gönderilirdi (Panopolis Papyri 1 167-79); sorumluluklarından kaçmaya çalışan kişileri aramak için polis mevcuttu (Panopolis Papyri 1.213-6); strategosun kendisi, kendi adının vergi gelirlerindeki herhangi bir eksiklikten şahsen sorumlu tutulabilir (Panopolis Papyri 2.32-5) veya ihmali nedeniyle para cezasına çarptırılabilir (Panopolis Papyri 2.61- 4) görev ihmali, strategosun ve decemprimi'nin (vergi toplamakla görevlendirilen) tutuklanmasına da neden olabilir (Panopolis Papyri 2.68-71, 229-44). Bununla birlikte, bu bürokratik belgeler külliyyatında yer alan çok sayıdaki yasaklama emri ve ceza tehdidi, sorunların endemik olduğunu göstermektedir. Panopolis'teki meclis üyeleri anayasal sorumluluklarının son derece farkında görünmektedirler; bunları yerine getirmeleri için strategos tarafından teşvik edilmeleri gerekmektedir (Panopolis Papyri 1.53-9) ve strategos da bunlara karşı procurator'un üst makamına başvurma ihtiyacı hissetmektedir (Panopolis Papyri 1.167-79, 1.221-4). Oldukça kasıtlı olarak sorumluluktan kaçma gibi görünen durumlar da vardır (Panopolis Papyri 1.53-9). Bazen talimatların mutlak ve özenli açıklığı, alıcılar tarafından kasıtlı olarak yanlış yorumlanmasını önlemek için tasarlanmış gibidir (Panopolis Papyri 1.264-71, 1.353-64). Kâğıt üzerinde şaşırtıcı düzeyde nezaket korunmuştur, ancak zaman zaman bir bürokratin hayal kırıklığı taşar (Panopolis Papyri 2.68-71). Lactantius'un iddia

ettiği ölçüde olmasa da (Lactantius Mort. Pers 7.3-4), yolsuzluk ve gaspın yaygın olduğuna dair pek şüphe yoktur (Panopolis Papyri 229-44). Lactantius'un yeni önlemlerin motivasyonuna dair değerlendirmesine de itiraz edilebilir: İmparatorluk tebaasını terörize etme arzusu olduğuna dair önerisi Panopolis arşivi tarafından pek doğrulanmaz. Burada güçlü bir şekilde ortaya çıkan şey, bu hükümetin tebaasının iş birliği yapma isteğine büyük ölçüde güvendiğidir (Concoran 2000, sf. 295). Bu, sahadaki bazı tebaası tarafından iyi takdir edilen bir noktadır (Örneğin, Panopolis Papyri 1.167-79; 22). Eğer bu naif bir yaklaşımsa, belki de zararlı bir yaklaşım değildi. Diocletianus'a yönetimiyle ilgili başka konularda da belki de en önemlisi bir sonraki bölümde ele alınacak olan ekonomik meselelerde de saflık suçlaması yöneltilmiştir.

3. 3. Ekonomik Reformlar

3. 3. 1. Mali Politika

Diocletianus'un tasarladığı ve uyguladığı, Aşağı İmparatorluk ve ötesinin idari yapısının temelinde yer alan ve yüzyıllar boyunca sadece Avrupa'da değil, İmparatorluk dışındaki Asya ve Afrika topraklarında da geniş bir etkiye sahip olan yeni mali dağılıma hizmet eden piskoposlukların oluşturulmasıdır. Üç yüzyılı aşkın bir süredir Aşağı İmparatorluk akademisyenlerini büyüleyen ve ancak son yıllarda oldukça ikna edici bir çözüme kavuşan sorunlardan biri olan *capitate-iugat*'tan bahsediyoruz. Ondan bahseden metinler, çağdaş ya da biraz daha geç döneme ait panegirikler, Theodosius II ve Justinianus'un iki kodeksi ya da yakın zamanda bulunan çeşitli papirüs ve yazıtlar, doğru yorum için organik bir bütün sunmazlar, ancak kaynak yerlerine göre farklı kapsamlarda, tek bir genel görüşe kolayca indirgenemeyen müstakil haberler sunarlar. Ayrıca yazar ve halefleri tarafından yapılan çeşitli rötuşlar da vardır. Kısacası, net bir yorum için bir dizi zorluk vardır, ancak belirli ilkelerin edinildiği düşünülebilir (Seston, W. 1946, sf. 261):

(a) Diocletianus reformu birkaç aşamada uyguladı: 287 gibi erken bir tarihte başladı, 297'de (Mısır isyanını bastırdıktan ve Doğu savaşını sona erdirdikten sonra) devam etti ve belki de siyasi hayattan emekli olduktan birkaç yıl sonra, yaklaşık 312'ye kadar son şekline ulaşmayan reform üzerinde ayarlamalar yapmayı hiç bırakmadı.

b) Reform ne I.Küsrev tarafından taklit edilen Pers düzeninden ne de Diocletianus'un ancak 296-297'de, en azından genel hatlarıyla tasarladıktan yaklaşık on yıl sonra doğrudan

bilgi sahibi olduğu Mısır'dan esinlenmiştir: ancak Diocletianus tarafından yeniden elden geçirilen İmparatorluğun aynı iç gelenekleri tarafından önerilmiştir.

c) Capitatio-iugatio, bir işçi-sömürgecinin hem başının (caput) hem de işlenebilir alanının (iugum) vergilendirilebilir hale getirilmesi kavramına dayanıyordu. Vergilendirilebilir iki birim (caput ve iugum) ayrı kalır ve asla çakışmaz, ancak eşdeğerdir. Piskoposluklara bölünmeyi hatırlayın: her birinde hem yerleşimcilerin sayısı (hominum numerus) hem de vergilendirilebilir arazi alanları (agrorum modus) sayılmıştır. Bir piskoposluk bölgesinin nüfus sayımı formülü (yani tahsis edilen vergi payı), vergiye tabi alanların kolonist sayısına bölünmesiyle elde edilen bölümle ilgiliydi. Bu nedenle piskoposluk bölgeleri eşit muamele görüyordu: piskoposluk bölgeleri arasında numerus hominum'a ve ekilebilir arazinin verimliliğine göre farklılıklar belirleniyordu. Her piskoposluk bölgesinin vilayetlere bölündüğünü ve her vilayetin kendisine tahsis edilen vergi kotasından sorumlu olduğunu unutmayın. Ancak bu kota bir yıldan diğerine dalgalanıyor ya da dalgalanabiliyordu, çünkü antik dünyada bütçe diye bir şey yoktu, vergiler ihtiyaca göre yıldan yıla belirleniyordu. Bu durum, ödenecek meblağın miktarını önceden bilmeyen ya da tahmin edemeyen tüm vergi mükellefleri için kesinlikle sıkıntı yaratmıştır.

Ancak Diocletianus reformu, eskilerin kendilerini nasıl kurtaracaklarını asla bilemedikleri bu genel sakıncanın dışında, vergi yükünün adil dağılımını İmparatorluktaki çeşitli işçilerin verimliliğine ya da daha doğrusu işçi sayısına göre çeşitli toprakların verimliliğine dayandırarak gerçekleştirdi. Son olarak, önceden belirlenmiş bir nüfus sayımı formülünün güvenli bir şekilde toplanmasını sağladı: aslında, vilayet önceden belirlenmiş toplam miktarın tamamı için bedenen cevap vermek zorunda olduğundan ve vilayet tek tek civitates için cevap vermek zorunda olduğundan, bir civitas'ın bireysel kolonistlerinin sadece kendileri (ve işledikleri topraklar) için değil, aynı zamanda kaçan veya her durumda ortadan kaybolan kolonistler (ve işleyemedikleri topraklar) için de cevap vermeleri gerekiyordu. Sonuçta, kolonistler sadece kendi topraklarını değil, aynı zamanda bölgelerindeki terk edilmiş olabilecek toprakları da işlemek zorunda kaldılar (Rostovtzeff. M. 1957, sf. 598).

Bu vergilendirme sistemi, özellikle vergilerin elde edilen gelir üzerinden değil, elde edilecek gelir üzerinden verilmesi nedeniyle bireysel vergi mükelleflerinin çağrıldığı bireysel ve kolektif sorumluluk duygusunu vurguluyordu: pratikte gelecekteki çalışmalarını ipotek etmeye zorlanıyorlardı. Tarımsal gelirin sıklıkla atmosferik ya da başka türlü

ölçülemeyen etkenlere maruz kaldığı göz önüne alınırsa, iugatio-capitatio sistemi her bir vergi mükellefini mali ihtiyaçları karşılamak için sıkı çalışmaya sevk etmiştir.

Dahası, yeni vergiler öncekileri ortadan kaldırmıyordu ki bunların en ciddişi şüphesiz annona ya da orduya aynı gıda tedarikiydi. Ancak İmparatorluğun tüm çalışanları, halklar ya da kategoriler dışlanmadan yeni vergilendirmeye çağrıldı: İtalyanlar bile bunu ödemeye zorlandı ve geleneksel ayrıcalıkların herhangi bir kalıntısından mahrum bırakıldı. Askeri personel sayısındaki artış, sivil bürokrasinin genişlemesi, eyaletlerin idari olarak bölünmesi, sınırların ötesinde derin tahkimatlar, bireysel İmparatorlar tarafından çeşitli ikametgahlarında prens saraylarının inşası, kamu yararına olan binaların restorasyonu ve yenilenmesi, önceki çağlara göre çok daha büyük bir vergi geliri gerektiriyordu. Bu kadar çok yükün adil bir şekilde dağıtılmasına özen gösterildi ve bu da sonuçta tüm sosyal sektörler üzerinde faydalı bir etki yarattı. İmparatorluk içinde gelişen büyük inşaat hamlesi, sınır bölgelerindeki büyük tahkimat çalışmaları, etkin bir yol ağının enerjik bir şekilde düzenlenmesi, geniş çaplı asker alımı ve artan memur sayısı, çoğunlukla kazançlı bir iş bulma güvencesine sahip olan halk üzerinde yararlı bir etki yaratmadan gerçekleşmedi.

Kısacası, halktan daha ağır bir vergi yüküne katlanması istenmiş, ancak bunun karşılığında istihdam olanaklarının arttığını ve dolayısıyla yıllık gelirlerinin yükseldiğini görmüşlerdir. Sonuçta, vergiler yoluyla toplanan büyük meblağlar hemen İmparatorluk içinde, bayındırlık işlerinde ve devlet yönetiminde harcanıyordu, yani kısa süre sonra vergi mükelleflerinin kendi ceplerine geri dönüyordu.

Bunun doğal bir sonucu olarak, daha yoğun bir parasal dolaşım ortaya çıktı. Diocletianus bu olguyu hemen fark etti ve artan dolaşım hızının yol açtığı sakıncadan, yani fiyatların yükselmesinden kaçınmak için bunu hafifletmeye çalıştı. Bir yandan 1/60 poundluk aureus ve 1/96'lık argenteus gibi iyi temel sikkeleri sabitlerken, diğer yandan küçük değişimleri kolaylaştırmak için ağırlanmış bakırdan denarius (3,8 gr.) yüksek bir oran verdi. (Mazzarino, S., *Aspetti sociali del quarto secolo*, 1951, sf. 436) Diocletianus devletin her şeye kadir olduğuna inanıyordu: bu nedenle denarius'un değerini destekleyerek dolaşımı kolaylaştırdığına inanıyordu. İşlerin farklı olması gerekiyordu, çünkü ekonomi kendini kısıtlama yapaylıklarıyla ihlal edilmesine izin vermeyecekti: satıcılar sadece iyi sikkeler (altın ve gümüş) karşılığında mal satacak, denarius ise tamamen gözden düşecekti: yani, çok küçük bir piyasa etkilenecekti.

Devletin her şeye kadir olduğuna dair aynı zihniyetten, kolay tüketimin ana maddeleri üzerine gerçek bir kalemi olan 301 tarihli ünlü Edictum de Pretiis çıktı. Ferman, İtalya da dahil olmak üzere İmparatorluğun tüm piskoposluk bölgelerinde uygulanmıştır. Bunun sonucunda, kalsiyuma tabi malların azalmasına ve dolayısıyla fiyatların baş döndürücü bir şekilde artmasına yol açarak, fermanın daha ziyade kayırmak istediği çok küçük insanların zararına oldu. Sonuçta, yoksul insanlar Diocletianus'un yarattığı yeni sistemde iş buldular, koşullarının iyileştiğine inandılar ve belli bir anda temel malların fiyatlarındaki artış nedeniyle eskisinden daha sefil olduklarını fark edip etmedikleri bilinmiyor.

Tetrarşi'nin askeri politikasının ekonomi üzerinde direkt etkileri şunlardı: İlk olarak ordu her zaman devlet üzerindeki en pahalı yük olmuştu ama Diocletianus tarafından asker sayısı artırıldığında bu baskı daha da artmış olmalıydı. İkinci olarak, Roma topraklarını dış fetihlerle büyütememe durumu, artık yağma yolu ile dış gelir elde edilmeyeceği anlamına geliyordu. Kısacası, ordudaki değişiklikler gelirleri azaltırken giderleri artırmıştır. Bu problemin tek çaresi ise vergide çözüm bulmaktır ve Lactantius Diocletianus'un tüm mali problemleri Diocletianus'un büyüyen ordusu ile ilişkilendirmiştir (Lactantius, *De Mortibus Persecutorum*, 7.2-5). Ancak edebi kaynaklar genellikle maliyeyi konularını karakterize etmek için bir araç olarak kullanmışlardır: Maximianus kişisel açgözlülüğü nedeniyle tipik bir tiran olarak gösterilir (Lactantius, *De Mortibus Persecutorum*, 8.5); Eutropius Constantius'u mütevazı harcamaları ve devletin zenginliğinin hazine yerine özel şahısların elinde kalmasının daha iyi olacağına olan inancı nedeniyle över (Eutropius X.1); Constantinus 311'de Trier'i ziyareti sırasında oradaki halkın yükümlülüklerini azalttığında, bir hatip tarafından ilahi cömertliği nedeniyle övülür (Panegyrici Latini V 8. 1-3). Lactantius vergi toplayıcıları arasındaki yolsuzluktan nüfus sayımının dayatılmasıyla bağlantılı olarak bahseder, ancak abartılı tasviri ekonomik bir yargıdan ziyade ahlaki bir yargıya işaret eder (Lactantius *De Mortibus Persecutorum* 23.1-6).

“Diocletianus'un yenilikçi maliye politikası endikasyon ve sayım ile karakterize edilir. Bir endikasyon sistemi ilk olarak 287 yılında Mısır'da uygulanmıştır. (Bu çizelge 288'de bir başkasıyla değiştirildi; 292 ve 297'de ise gözden geçirilmiş endikasyon döngüleri başladı. Pratik ve teorik nedenlerden ötürü, tek başına tarhiyat kaprisli bir vergi tahsilatına yol açabilirdi. Mısır valisi Aristius Optatus'un Mart 297 tarihli fermanının önsözünde bu sorunları çözmeye yönelik bir girişim duyurulmaktadır. Bu fermana göre, vergi

yükümlülüğü her birey için arazisinin miktarına, niteliğine ve kendi yaşına göre hesaplanacaktır. Bu sistemin cizye vergisi (kabaca çalışma kabiliyetlerine göre sınıflandırılan bireylerden alınan) ve emlak vergisinin (toprağın potansiyel verimliliğine göre alınan) bir kombinasyonu olduğu anlaşılmaktadır. Antik kaynaklar sorunlu olsa da üretkenlik üzerine bir vergi olarak düşünülebilir” (Nixon, C. E., & Rodgers, B. S. 1994, sf. 257-263).

Aristius Optatus yeni sistemi halka çıkarlarında bir değişiklik olarak sunar, ancak vergi kaçırmak bundan böyle daha zor olacağından devletin kazançlı çıkacağı açıktır. Her bireyin yükümlülüğü nüfus sayımına sunulan verilerden hesaplanabiliyordu. Mısır'dan bir örnek, Aristius Optatus'un fermanından (Arazi Beyannamesi) iki yıldan fazla bir süre sonra, 299 yılında Arsinoite adına Aurelia Herois'in sayım memuruna (sayım toplayıcısı) verdiği arazi beyanıdır; arazisi konumu, cinsi ve boyutlarıyla tarif edilmiş ve bir dizi tanık süreci doğrulamıştır. Nüfus sayımı prosedürleri ve bunu izleyen vergi yükümlülüğü hesaplamaları İmparatorluk genelinde farklılık göstermiştir (Barnes, T. D. 1982, sf. 226-228) ve 290'larda çeşitli zamanlarda farklı nüfus sayımları yapılmıştır. Hem şehirlerin hem de kırsal kesimin vergi tahakkukuna tabi olduğu 306 yılında bir başka sayım daha yapıldı (Lactantius De Mortibus Persecutorum 23.1-6; 2.17) ve 311 yılında bir sayım daha yapıldı.

Bu maliye politikasına verilen eski tepkiler az sayıda ve güvenilmezdir. Bir nüfus sayımı ve endeks sistemi ve bunun uygulanmasını denetleyecek ve uygulayacak bir sivil idare ile teoride düzenli borçlar hesaplanabilir ve İmparatorluğa bir ölçüde düzen getirilebilirdi. Bu durum, önceki yıllarda düzensiz askeri el koyma -yani aslında yağmalama-deneyimini yaşamış olanlar tarafından şüphesiz memnuniyetle karşılanacaktı; öte yandan, daha önce yasal olarak ya da başka bir şekilde katkıda bulunmaktan kaçınmayı başarmış olanlar yeni sistemi pek hoş karşılamayacaktı. Aurelius Victor vergi mükelleflerinin refahının korunmasını övmüştür (Sextus Aurelius Victor XXXIX.45); buna karşılık, bazı mali yenilikler o kadar sevilmemiş olabilir ki, Mısır'da Domitius Domitianus (Barnes, T. D. 1982, sf. 230) ve Roma'da Maxentius (Lactantius, De Mortibus Persecutorum, 26.2-3) tarafından gasp edilmelerine yol açmıştır. 311'de bir hatip, bir dizi kötü hasadın ya da kırsal kesimdeki insan gücünün azalmasının vergi yükümlülüğünü ulaşılamaz hale getirebileceğine dikkat çeker (Panegyrici Latini V 8 5.5-7.2). Aurelius Isidorus Aşağı Thebaid'deki tarlaların sulama sistemlerinin ihmal edilmesinin nedenlerini ayrıntılı olarak

belirtmez, ancak kamuya yaptığı duyuru bunun yaygın olduğunu göstermektedir (Panopolis Papyri 2.222-8), eğer verimlilik hedefleri çok yüksek olarak algılanırsa ya da vergi toplama prosedürlerinin kapsisli olduğu düşünülürse, vergi mükelleflerinin iş birliği yapmamanın yollarını bulduklarını hayal etmek kolaydır.

Verginin kendisi hiçbir şekilde her zaman para olarak ödenmemiştir. Annona, yani para yerine mal olarak ödenen vergi için pek çok kaynak vardır. Panopolis mektupları mal (Panopolis Papyri 1.53-9, 167-79, 221-4) ve nakit (Panopolis Papyri 2.161-4) olarak ödeme için açık talimatlar içerir ve Aurelius Isidorus'un vergi tahsilatındaki yolsuzlukla ilgili hükmü, mal olarak ödeme yerine nakit paranın ikame edilmesinin yasadışı uygulamasını içerir (Panopolis Papyri 2.229-44). Aç bir ordunun sürekli ya da hatta geçici varlığı bir şikâyet nedeni olabilir. Verginin mal olarak ödenmesi, Mısır'ın Nil vadisi gibi önemli sayıda askerin konuşlandığı ve toprağın verimli olduğu bir bölgede bile karışık bir nimet olabilirdi (Notitia Dignitatum Doğu 28): hasat bol olduğunda, kızgınlık nispeten az olabilirdi, ancak sert veya mevsimsiz dönemlerde annona popüler olmazdı. Öte yandan, donatives örneğinde olduğu gibi (Panopolis Papyri 2.161-4) nakit ödemelerin vergi mükellefi için cazibesi, kendi nakit varlıklarına, parasal değer ile sikkelerin değerli metal içeriği arasındaki ilişkiye ve ordu için ücret oranlarına göre değişirdi (Duncan-Jones, R. 1990, sf. 105 117). Enflasyon herkes tarafından bilinen ekonomik bir gerçeklikti.

Diocletianus'un ilk icraatı para reformu oldu ve aureus, argenteus ve follis adında yeni para birimleri ihdas etti. 294 yılında uygulamaya konulan bu uygulama, saltanatının ilk bölümünde kayda değer bir enflasyonist karşılığa yol açmıştır. Enflasyonist dalgayı durdurmaya çalışan önlemlerden biri, 301 yılında yayınlanan ve Maksimum Ferman (Jones, A.H.M. 1953. sf. 293-318) olarak adlandırılan bir fermanla tüm fiyatları dondurma girişimiydi. Lactantius'un yıllar sonra tanık olduğu gibi, vergi ve gelir sorunlarının ağır vergilendirme yoluyla çözülmesi daha başarılı oldu. Ordu uzun bir süre boyunca ihtiyaçlarını yerel halktan alınan ve annona militaris adı verilen vergiyle karşılamıştır. Bu uygulama Diocletianus döneminde düzenli bir vergi haline geldi (Mendes, N. M. 2007, sf. 210).

3. 3. 2. Mali Reform.

MS 284'e gelindiğinde İmparatorluğun ekonomisi sarsılmış, Watson'ın da belirttiği gibi Roma'nın kalbi olan topraklar Üçüncü Yüzyıl Krizi sırasında bir savaş alanı haline gelmişti (Watson, A. 1999. sf.11-14). “Ordunun bakım masraflarının artması ve bir bölgeden diğerine hızla hareket etmenin lojistik maliyetleri, İmparatorları askerlerine ödeme yapmak için paranın değerini düşürmeye zorlamıştır. İmparatorluğun bu dönemdeki ekonomik gerilemesi, üçüncü yüzyıl İmparatorlarının bu sorunları hafifletmek için çıkardıkları reformlardan anlaşılabilir. Aurelianus daha fazla değer kaybını önlemek ve fiyatların yükselmesini engellemek için iki para reformu yayınladı (Zosimus, I.30). Aurelianus ve Probus da terk edilmiş tarım arazilerini restore etmek ve üretimi canlandırmak için önlemler aldı (H.A El Divino Aureliano, 48.2, Probo, 18.8). Gallus veba kurbanlarını gömdü ve bu ona popülerlik kazandırdı” (Sextus Aurelius Victor, XXX.2).

Aurelianus ve Probus fethedilen halkları İmparatorluğa yeniden yerleştirerek işçi ve asker sağladı (Zosimus, I.33). Ancak bu önlemler ekonomik bozulmanın devam ettiği siyasi istikrarsızlık nedeniyle sekteye uğradı. Diocletianus'un Tetrarşisinin sağladığı istikrar, şehirlerin ve tarım arazilerinin toparlanmasına, üretken hale gelmesine ve yeniden düzenlenmesine olanak tanıdı. Diocletianus, Aurelianus'un 'Dünyanın Onarıcısı' unvanını çalmış ve bunu kendisinin ve selefinin reformlarının olumlu etkilerini övmek için kullanmıştır (Potter, David S. 2005, sf. 294-296). Diocletianus ekonomiyi ordunun ve İmparatorluğun ihtiyaçlarını karşılamaya odaklanacak şekilde elden geçirdi.

Diocletianus'un en öncelikli kaygısı tarımdı çünkü tarım devletin ana gelir kaynağıydı ve genişleyen ordularını ve bürokrasisini finanse etmek için üretimi en üst düzeye çıkarması gerekiyordu. Sınırlardaki toprakların çoğu yabancı istilalar nedeniyle terk edilmiş ve insansız hale getirmişti (Williams, S. 1997, sf.138). Aurelianus, ıssız bölgeleri yeniden iskân etmek için çok sayıda barbarı Roma topraklarına yerleştiren ilk İmparatordu (Eutropius, IX.15). Probus, orduyu Sirmium ve Yukarı Moesia'da üzüm bağları inşa etmek için kullanarak kırsal kesimi restore etmek ve ordunun isyan etmesini önlemek için ikili bir taktik olarak bunu geliştirdi (Eutropius, IX.17). Diocletianus, Aurelianus'un toprak reformu politikasını hükümdarlığı boyunca sürdürdü ve barbarları yeniden yerleştirdi (Williams, S. 1997, sf.133). Örneğin, Batı'da Caesar olan Constantius, Galya'ya Frankları ve Alemanni'leri yerleştirerek bunu kullanmıştır (Eutropius, X.1).

Bu politika başarılı oldu çünkü çiftçilik yapmaya istekli insanlara işlenmeye ihtiyaç duyan ve vergi ve harç sağlamaları için güvenilebilecek topraklar verildi, bu da ordunun asker toplama havuzunun ve İmparatorluğun vergi tabanının temellerini yeniden oluşturdu. Diocletianus'un ekonomisinin temel amacı Denarius ve Antoninianus'un değer kaybetmesini engellemektir. Bunun başarısı, orduya erzak satın almak için değersiz vergi gelirlerine bel bağlamak yerine, İmparatorun gerekli erzakları vergi olarak talep edebilmesi ve böylece ordunun temel bakımı için paranın bir değer taşınması ihtiyacını ortadan kaldırmasıydı. Böyle bir ekonominin işlemesi için yeni yenilikler gerekiyordu ve sonuç olarak Diocletianus devlet bütçesi kavramını ortaya attı. Bütçe, İmparatorluğun yıllık ihtiyaçlarının eyalet, kasaba ve arazi dönüşüne göre ayrılmış İmparatorluk kaynaklarının titiz bir kaydıyla eşleştirilebileceği anlamına geliyordu. Diocletianus ayrıca nüfus sayımını herkesin yıllık ürününü kaydetmek için kullandı (Williams, S. 1997, sf.118). Bu, ordunun yaşesi konusunda, Cumhuriyet'in eyaletlerden aynı acil vergi alma sistemi olan Annona Militaris'in geçici olarak kullanılmasından çok daha başarılıydı. Bütçe, Annona Militaris'i kurumsallaştırdı ve erzaklara keyfi olarak el konulmasına son verdi. Jones bunu 'İmparatorluğa büyük bir hizmet' olarak nitelendirmiştir (Jones A.H.M. 1964, sf.61). Bunun Diocletianus'un bir zaferi olduğuna inanılmaktadır çünkü 'Diocletianus, yukarıda bahsedilenler gibi küçük düzenlemeler dışında devletin para kullanımından vazgeçmesini ve neredeyse tamamen aynı taleplere dayanmasını mümkün kılmıştır. Yeni mali sistem; yükün az çok adil bir şekilde paylaştırılmasını sağlamıştır. Buna karşılık artan ordu ve kamu hizmeti, İmparatorluğun zaten zorlanmış olan ekonomik kapasitesine ağır bir yük getirmiştir" (Jones A.H.M. 1964, sf. 65, 67). Diocletianus'un yakın çağdaşı Aurelius Victor da bunu desteklemektedir: "Ödeme yapmak için yeni bir yasa çıkarıldı. O zamanki ılımlılık döneminde şüphesiz katlanılabilir bir durumdu" (Sextus Aurelius Victor, XXXIX.31-32). Williams Diocletianus'un yeni ekonomik sisteminin başarılı olduğunu düşünür (Williams, S. 1997, sf. 118).

Yine de Diocletianus'un çok iyi bildiği gibi, Annona kesinlikle vazgeçilmezdi. Askeri kurtarma operasyonları onsuz mümkün olamazdı ve kendi büyük planları için halktan daha az değil, daha fazla servet toplanması gerekiyordu. Eski, gıcırdayan para vergilendirme sistemi acil durumlarda geri dönüşü olmayan bir şekilde çökmüştü ve İmparatorluk sürekli bir kuşatma halindeyken, mali konularda acil durum artık kalıcı hale gelmişti. Diocletianus, yenilikçilik ve sistematikleştirme konusundaki nadir yeteneğini, mevcut uygulamaları ve

eski gelenekleri alıp bunları esasen yeni bir şeye dönüştürme becerisini özellikle burada sergiledi. Diocletianus'un politikası, Annona'nın gelişigüzel ilkelerini İmparatorluktaki tüm toprakları ve zenginlikleri kapsayacak şekilde geliştirmek ve düzenlemektir: ancak öyle bir şekilde ki, mallar, hizmetler ve ürünler mümkün olduğunca tek bir standartla değiştirilebilir hale geldi, herkesin ödeme kapasitesi ortak, adil bir temelde değerlendirildi ve daha üretken alanlar daha az sübvansede edildi. Başlangıç noktası artık sabit bir yüzde ya da tarife değil, devletin küresel ihtiyaçlarının yıllık bütçesiydi ve bu bütçe daha sonra İmparatorluğun eyalet eyalet, şehir şehir, tarla tarla ayrılmış toplam kaynaklarının geniş bir kaydıyla eşleştirildi (Seston, W. 1946, sf. 261-294).

Yeni sistemin uygulamaya konması kaçınılmaz olarak farklı eyaletlerde farklı hızlarda ilerledi, ancak önemli yıllar Mısır isyanının bastırılmasından sonraki 298'den sonradır. Sonunda İtalya eski muafiyet ayrıcalığını kaybetti ve diğer piskoposluklar gibi vergiye tabi tutuldu. Birbiri ardına, toplanmaya değmez hale gelen eski geleneksel para vergilerinin çoğu kaldırıldı ya da yok olmasına izin verildi. Yaklaşık 290 yılına gelindiğinde, belgelerde ilk kez önemli bir kavram olan Capitatio vurgulanmaya başlandı (Seston, W. 1946, sf. 262). Başlangıçta bu sadece genel olarak halkın vergi yükümlülüğü anlamına geliyordu; şimdi ise kabaca, bütçe tahminlerinin ardındaki mutlakiyetçi ilkeyi, yani Devletin, yasal ve doğru bir şekilde yapılması koşuluyla, vatandaşlarından ihtiyaç duyduğu her şeyi her ne şekilde olursa olsun talep etme hakkına sahip olduğunu ifade etmeye başladı. Gerçekte Diocletianus, geçmişteki korkunç vergi yükünün hepsinin gerekli olduğunu, ancak bunun çok eşitsiz ve yasadışı bir şekilde yapıldığını ve bundan böyle düzeltileceğini iddia ediyordu.

İmparatorluk savunmasının yeniden düzenlenmesiyle birlikte, vergilendirme Tetrarkların en büyük kaygısı haline geldi. İmparatorluğun daha fazla sayıda eyalete bölünmesi ve piskoposluk olarak kurulan Praetorian Praefectusure'ların çoğaltılması, mali aygıtın etkinliğini artırmayı bile amaçlıyordu. Duces'in kurulmasının ardından kısa süre içinde tüm askeri sorumluluklarından kurtulan valiler, kendilerini öncelikle vergi toplamaya adayabiliyorlardı. Vergi reformunun kendisine gelince, bazı çağdaş kaynaklar -özellikle de Lactantius- tarafından kıyametçi renklerle tanımlanmış ve bu da modernler arasında, geç İmparatorluk rejimine atfedilen kör despotizm ve totaliter baskıyla fazlasıyla uyumlu, korkutucu bir ün kazanmasını sağlamıştır. Bir öncekine simetrik bir hata, kendi vergi yasalarının girişlerindeki resmi söylemin kendini övmesini ya da bunun övgücülerin övgülerindeki yansımalarını harfi harfine almak olacaktır, ancak benzer şekilde zıt bir açının

bize yeni vergilendirmenin temel fikirleri ve teorik işleyişi hakkında öğretebileceklerini kasıtlı olarak göz ardı edilemez.

Çağdaşların şikayetleri “Zalimler'e Karşı” daha genel bir polemik çerçevesinin parçası olmadıklarında, daha önce vergilendirme açısından ayrıcalıklı olan bireysel veya kolektif durumlara verilen zarardan ilham almış olabilirler: küratör sınıfı, ticari ve zanaatkâr meslekler, ilk kez doğrudan vergilendirmeye tabi tutulan İtalyan nüfusu (Sextus Aurelius Victor, XXXIX-31-32). Bu koşullar altında, yeni sistemin incelenmesi ancak somut idari uygulamayı açıklayan belgelerden yola çıkarak, bunları yasal metinlerle ilişkilendirerek ve zaman ve mekan bakımından farklılık gösteren vergi gerçeklerine uygulanan kıyaslamamanın katkısını engellemeden kazanç sağlayabilir.

Bu reform Roma tarihinin en tartışmalı konularından birini oluşturmaktadır ancak bana öyle geliyor ki 287 yılı tartışmasız bir şekilde öne çıkmaktadır. Yeni vergilendirmenin en önemli yönlerini Constantinus'e atfeden görüşleri bir kenara bırakmak için daha fazla neden var. Ancak, sorunun özü başka bir yerde yatmaktadır: yeni vergi sistemi tarafından seçilen vergiye tabi tutarın belirlenmesine ilişkin kriterle ilgilidir (Jones A.H.M. 1964, sf. 61-68).

Theodosius Kodeksi'ndeki yedi anayasadan en az biri olan vergi mevzuatı metinleri, birkaç edebi metinle birlikte uzun süre belgesel temel oluşturmuştur. Önde gelen fikirlerden biri, belki de yorumcuların üzerinde hemfikir olduğu tek fikir, aşağı İmparatorluğun tüm vergilendirmeyi tek bir vergilendirme şemasına yerleştirmek için yukarı İmparatorluğun tributum soli ve tributum capitis arasındaki ikiliği bastırarak bir basitleştirme çalışması yaptığıdır; Ne yazık ki, görünüşte basitleştirici olan bu sistemin ilkelerini açıklamak için yapılan girişimler, Bizans teolojisinin incelikleriyle kıyaslanamayacak bir karmaşıklığa sahiptir ve gerçek bir vergi sisteminin fiili işleyişinin temel gereklilikleriyle çok az ilişki içindedir. İuga sive capita ifadesi, yorumcuların capita ve iuga arasında bir eşdeğerlik kurmalarına yol açmıştır, “iki farklı bakış açısından değerlendirilen aynı vergi birimi”, böylece capita bir arazi birimi ve capitatio da arazi vergisinin başka bir adı haline gelmiştir (Piganiol, A. 1916, sf. 19). Genel olarak, yeni vergi sistemi özellikle İmparatorluğun doğu kesimi için düzenli bir gelir akışı sağlamıştır.

3. 3. 3. Hedef

Bu sistem var olan iki vergiyi, iugatio (arazi kiralarnı etkileyen) ve capitatio'yu (bireyleri etkileyen) birleştiriyordu. Bu metodolojiye göre, ekilebilir arazi kompleksi, ürün türüne ve verimine göre çeşitli bölgelere ayrılarak iuga adı verilen mali birimlere bölünürken, nüfus da bunun yerine capita adı verilen mali birimlere bölünüyordu.

Diocletianus, vergi yıgınına organik bir bütün haline getirmek için, tüm İmparatorluğun servetinin devasa bir arazi kaydı temelinde vergilendirilebilir miktarını belirledikten sonra, tüm dolaysız, toprak ve kişisel vergilerin tek bir vergide, tam olarak capitatio-iugatio'da birleştirilmesini dayattı: insanlar, hayvanlar, topraklar (ya da emek, sermaye, toprak) gibi tüm üretim faktörlerinden alınan vergi. Bununla birlikte, capitatio-iugatio köylüyü toprağa bağlayarak serflerin eğitimine katkıda bulunmuştur: aslında, köylüsü olmayan bir toprak nasıl vergiye tabi olamazsa, aynı Şey topraksız bir köylü için de geçerlidir. Böylece Roma hükümeti büyük bir köylü kitlesini toprağa bağlarken, topraksızları (tüccarlar, sanayiciler) vergilendirmek için I. Constantinus, Collatio Iustralis adında, özellikle bu durumdan etkilenenler için külfetli olan yeni bir vergi getirdi (Ostrogorsky, G. 1968, sf. 37).

Roma vergi sistemi capitatio-iugatio 7. yüzyılın sonuna kadar varlığını sürdürmüş ve Justinianus döneminde ortadan kalkmıştır. “Bu, kıtlık, veba, deprem, sel, barbarların tahribatı ya da kötü hasadı hesaba katmadan, aynı olarak ödenecek (ancak genellikle üyelik yoluyla nakit olarak ödenecek) vergi miktarını önceden belirleyen bir vergi sistemiydi. Yetkililer vergi yükünü ancak çok ciddi felaketler söz konusu olduğunda azaltmaya istekliydiler ki bu da gözden kaçacak gibi değildi” (Luttwak, E.N. 1981, sf. 231). Kaynaklar, hasadın kötü gittiği yıllarda gerekli vergileri (zel durumlar dışında genellikle aynı olarak) toplayamayan vatandaşların genellikle mallarını çaresizlik içinde terk ederek vergi memurlarından kaçtıklarını doğrulamaktadır.

İmparator Anastasius (491-518) vergileri azaltmış ve Iustral vergisini kaldırmıştır ancak 628 yılında I. Herakleios (610-641) Suriye ve Mısır'ı Perslerden geri aldığında, kilise ile yapılan borç anlaşmaları ve devlet kasasının boş olması nedeniyle, Perslere karşı yapılan savaşta büyük ölçüde harap olmasına ve bu nedenle iyi mahsul verememesine rağmen, yeni geri alınan eyaletlerdeki vergi yükünü sürdürülemez bir Şekilde artırmak zorunda kalmıştır. Böylece Suriye ve Mısır'da yeniden kurulan Bizans yönetimi, kısa sürede poplrliğini

yitirdi. Ödeme gücü olmayan ve ödemedikleri takdirde müsadereleri ve daha sert önlemleri beklemek zorunda kalacaklarını bilen Suriye ve Mısır'daki vergi mükellefleri, ayrımcı vergiler (Müslümanlar muafı) ödemek zorunda kalsalar bile, en azından İmparatorluk vergilerinden daha düşük vergilerin olduğu Arap yönetimine boyun eğmeyi tercih ettiler (Luttwak, E.N. 1981, sf. 233). Dahası, Araplar Hıristiyan mezheplerine karşı Bizanslılardan dini açıdan daha hoşgörülüydü.

Uzun zamandır tartışmanın yegane belgesel temelini oluşturan hukuki metinler ve kadastro yazıtlarına daha sonra sistemin pratik işleyişini gösteren papirolojik kanıtlar da eklenmiştir. Doğaları gereği çok farklı olan bu iki belgesel külliyatı uzun süre uzlaşmaz görünmüştür. A. Deléage onları diyaloga sokmaya çalışan ilk kişilerden biriydi (Jones, A. H. M., & Brunt, P. A., 1974, sf. 228-256 ve 280-292).

Ancak ondan sonra Mısır örneği genellikle, az ya da çok kolayca asimile edilebileceği ya da karşılaştırılabileceği varsayılan birleşik bir İmparatorluk vergilendirmesi ile ilişkili olarak ele alındı. Dahası, ilk hipotezde, *capitatio* reformunun İmparatorluğun geri kalanıyla aynı zamanda Mısır'da da uygulandığı genellikle reddedilmiştir.

Daha yakın zamanlarda A. Cécati, vergilendirilebilir miktarın belirlenmesinde eyaletlere göre değişen ilkelerin aynı olduğunu sezmekle ve bazılarında basit bir *iugatio*'nun varlığını kabul etmekle birlikte, yine de *capitatio*'nun işlev gördüğü *iugatio sive capitatio*'da, "tek bir arazi vergisi toplama ölçüsünde" birleştirici bir ilke aramaya devam etmiştir. Bu nedenle, Mısır'ı 'dioklezyen bir maliyeye' değil, sadece Tetrarşi altında kullanılan üç sistemden birine uygun hale getiren bu çeşitliliğin mantıksal sonucunu çıkaramamıştır. Mısır, diğer eyaletlerde daha az netlikle de olsa aynı şekilde izlenebilen *iugatio* ve *capitatio*'nun yan yana kombinasyonlarının varlığını mükemmel bir şekilde göstermektedir.

Sonuçta bu, Deléage'ın daha sonra vurgulamadığı ve kendisinin Mısır'la sınırladığı sonucudur. *Caput* teriminin kendisi de aynı şekilde yorumcuları yoldan çıkarmıştır; bu yorumcular, onu arazi vergisinden ayırarak bir kota vergisine bağlarken bile, her bir vergi mükellefinin payına eşitlemişlerdir (ve terimin belirli bağlamlardaki anlamı gerçekten de budur (Theodosian Codex, 7.20.4), ancak vergilendirilebilir miktarın bu özel belirlenme

türüyle daha derinden bağlantılı olan başka bir anlamı algılayamamışlardır: genel bir paketin, paylaşırmanın birbirini izleyen düzeyleri arasında bölünen bir kesri olarak.

Mısır belgeleri ya da yine 328 yasası (Theodosian Codex, II.64.4), bunun bir paylaşırma ilkesi olduğunu ve bireylerin kaynaklarına bağlı olarak pili capita'yı ya da tam tersine caput'un bir kısmını temsil ettiklerini çok iyi göstermektedir. Bu nedenle, Diocletianus tarafından reformdan geçirilen tüm vergilendirmeyi tek bir 'kapitülasyon' terimiyle ifade etmek doğru değildir ve bu vergilendirmenin her yerde, toprak ve bireysel sermayelerin eklenmesinden kaynaklanan çifte vergilendirme esasına dayalı tek bir vergi biçimini aldığı düşünmek daha da doğru değildir. (Seston, W. 1946, sf. 261-94). Geleneksel teori için iugum ve caput'un özdeşliğini açıklamak kesinlikle kolay değildi. Hérault'dan (17. yüzyıl) Rodbertus ve Fustel de Coulanges aracılığıyla F. Thibault'ya kadar aşamalı olarak detaylandırılan cevap, reformcunun toprak mülkiyetinin mali değerini onu işleyen nüfusa göre değerlendirme niyetine atfediyordu. W. Seston, bu soruna yeni bir çözüm getirmese de Diocletianus'un vergilendirmeye ekonomist bir yaklaşım getirerek vergilendirilebilir miktarı emek gücü cinsinden ifade etme eğilimine karşı uyarıda bulunmuş ve yeni vergi birimlerini yalnızca bir 'muhasabe sistemi' olarak görmeye çağırmıştır.

Ayrıca, caput'un değerini hesaplamak için yapılan girişimlerin ne gibi olasılıksızlıklara yol açtığı da görülebilir. F. Lot'a göre, Galya'da, 355 yılı için, kişi başına 7 altın soldi ve hatta Julian tarafından uygulanan indirimden önce 25 altın soldi'lik bir katkıyı temsil ediyordu: yani, özellikle bireysel vergi mükellefine uygulandığında önemli meblağlar ve arazi vergisinin görünürdeki mütevazılığına kıyasla orantısız. Ammianus Marcellinus bu rakamları verirken caput'un tanımını yapmaz, ancak bunların büyüklük sırası, ortalama bireysel katkıdan kesinlikle daha yüksek olan soyut bir paylaşım birimine uygulandığında daha iyi anlaşılır (Ammianus Maercellinus, 16.5.14).

Yine de çoğu tarihçi caput'u, ister mal sahibi ister çalışan olsun, İmparatorluğun sondan bir önceki tüm sakinleri için tek tip bir katkı payı olarak düşünmeye devam etmektedir. Ancak Panegyric VIII'in yuvarlak rakamları (Edui civitas'ına 32 000 üzerinden 7000 capita havale edilmesi) bir paylaşırma vergisinden bahsetmediğimiz sürece anlaşılabilir; dahası, vergilendiren birimin oranını azaltmak yerine neden kota sayısını

azaltalım? Bu da tam olarak *capita*'nın somut olmadığına kanıtıdır. F. Lot, *capita*'nın kota vergisi olduğunu düşündüğü için, farklı idari bölümlere düşen payın belirtilmeden de yapılabileceğini iddia edecek kadar ileri gider. Aksine, bu tür bir göstergenin sürekli varlığı, bunun bir paylaşırma sistemi olduğunu kanıtlamaktadır. Böylece, çifte bir paradoksla, yorumcuların çabası çoğunlukla *iugum*'u (aslen bir yüzeyi belirten bir terim) soyut bir birim ve *caput*'u somut bir birim haline getirme sonucuna varmıştır. Daha küçük katkı birimlerine (köyler veya büyük mülkler) atıfta bulunsalar da çok sayıda Mısır metni *Edui civitas*'ının *caput*'unu anlamamızı sağlar. Tüm bu metinlerde rakamlar, yine belirli bir hisse sayısıyla tanımlanan daha büyük bir bütünün kesrini temsil etmektedir.

Gerçekten de *merismos* ya da paylaşırma vergisi ilkesi, ki bana göre *capitatio diodezianea*'da antik *tributum capitis* kavramıyla birleştirilmiştir (dolayısıyla muğlaklığı ve tefsircilerin yanlış yönlendirmesi), başlangıçta belirli bir vergi miktarının -global bir paketin- tanımlanmasından ibarettir. Bu vergi, piskoposluktan köye ya da kentsel şirkete kadar idari hiyerarşinin her düzeyinde farklı insan toplulukları arasında paylaşırılır. Verginin niteliğine ya da yıla göre değişen vergi birimi, bu nedenle yalnızca alınacak toplam tutarın ilgili hisse sayısına bölünmesiyle elde edilen çarpım olarak tanımlanmaktadır. Her bir büyük ya da küçük topluluğa kişi başına düşen pay), bu *Panegyric VIII*'in *communis* formula olarak adlandırdığı genel paylaşım içerisinde tanımlanır. Dolayısıyla *capitatio*, tek oranlı bir kişi başı vergiden ziyade bir paylaşırma vergisi gibi görünmektedir. Karışıklık, bazı durumlarda 'vergileendirilebilir özneyi' tanımlayan *caput* teriminin muğlaklığından kaynaklanmaktadır. Bunun yerine *iugum*, değerini hesaplamaya çalışmanın meşru hale geldiği çok somut bir vergi birimidir". Örneğin, F. Walter'ın (*iugum* ve *caput*'u eşdeğer kabul eden) ona atfettiği, *iugum*'un 1.000 altın para üzerinden alınan vergi olduğu şeklindeki ifade: *Theodosian Codex*'in yanlış okunmasından kaynaklansa da yine de 19. yüzyılda başarılı bir dönem geçirmiştir.

Diğer analizler, özellikle de Süryani-Roma Kanun Kitabı 42'ye dayandıklarında farklı sonuçlara ulaşmışlardır, ancak bu 5. yüzyıl koleksiyonu, *Diocletianus*'a geç vergileendirmenin yaratıcısı olarak atıfta bulunsa ve vergiye tabi olanları kota unsurlarına göre tanımlasa da ayrı *iugatio*'nun birliği ve hatta 4. yüzyıl *iugatio* sive *capitatio*'daki arazi kotasının hesaplanmasıyla daha fazla ilgisi olmayan başka bir sistemdedir. *Deléage*, 377 yılı için tüm doğu piskoposluklarında yürürlükte olan *aurum comparaticium* tarifesi ile

(Theodosian Codex, 7.6.3) arura (Mısır'a ait alan birimi) başına vergi oranını akıllıca bir şekilde ilişkilendirmeye çalışmıştı.

Ne yazık ki, biraz hatalı hesaplama sistemi onu 72 arure ve 23/30 değerine götürdü. Farklı bir temelde ele alındığında, aynı hesaplama 96 arure'lik bir iugum ile sonuçlanır, bu da bizi bu birimin geleneksel metrolojik tanımına geri götüren ve en azından bu noktada F. Lot'u haklı çıkaran 100 iugeri'nin neredeyse tam bir Mısır çevirisidir. Bu çapraz kontrolün doğruluğu hem yasal hem de papirolojik diğer metinlerle teyit edilebilir. Dahası, Mısır'daki Tetrark vergilerinin oranı olan 100 artabe tahıl başına bir ons altın ve 12 ons gümüş de 100 arure ya da iugeri'lik bir iugum'a işaret eder, çünkü tahılda toprak üzerindeki vergi oranı arura başına bir artaba idi. İugatio teriminin kendisi ve yaygın kullanımı, 100 iugeri'lik iugum'un yüksek yönetim düzeyinde evrensel olarak benimsendiğini ima eder.

Daha sonraki bazı kanunlar (370'lerde), eyalete ve döneme bağlı olarak iugum'un katlarının, 20 veya 30 iuga'lık capitula'nın varlığını kanıtlamaktadır. Bu katlar sadece pratik bir değere sahipti, çünkü onlardan bahseden metinlerin yazıldığı dönemde bir libre altının vergiye tabi matrahını temsil ediyorlardı, oysa Tetrarşi döneminde 100 altınlık (auret) bir vergi yüklenmiş olabilirlerdi. Hiçbir toprak mülkünün, basit ya da çoklu, bu birimlere tam olarak karşılık gelmediğini ve mülklerin büyük çoğunluğunun bunun çok altında olduğunu söylemeye gerek yok. Dahası, tahsilatı kolaylaştırmak adına, küçük arazi vergi mükelleflerinin iugum'a daha yakın bir vergilendirilebilir alan oluşturacak şekilde bir araya gelmeye teşvik edildiği görülmektedir: en azından, bu tür gruplaşmalar pittakia adını aldıkları Mısır'da kanıtlanmıştır.

Vergilendirilebilir geliri belirleme sistemi, tartışmaların çoğunu kendi üzerine odaklamış olsa da yeni vergilendirmenin ortaya çıkardığı tek sorun değildir. Farklı vergiler, bunların nasıl alındığı, nasıl tahsis edildiği ve farklı vergi değerlendirme kriterleriyle ilişkileri konusunda büyük ölçüde karanlıkta kalmaya devam ediliyor. Böylece tarihçiler, sanki döneme bağlı olarak sadece nakit vergi varmış gibi, sadece tek bir vergi türünü göz önünde bulundurmak zorunda kalmaktadırlar ki bunu da genellikle altın vergisine (sanki cari para ile çok sayıda ödeme yapılmaya devam edilmemiş gibi) ya da sadece aynı vergiye indirgemektedirler.

Bu basitleştirme, 4. yüzyılda yıllık katkı payının yerini nakit verginin alması gibi yanlış bir soruna yol açmış, böylece bu gelişme aynı vergilerin aşamalı bir adaeratio'suna indirgenmiştir. Bunun yerine, İmparatorluğun son dönemlerinde nakdi vergilerin tarihini, ortaya çıkış kronolojisini, vergilendirilebilir gelirin farklı kriterlerinde olduğu gibi, erken İmparatorluk dönemindeki nakdi vergilerle ilişkilerini, kümülatif veya kümülatif olmayan yönlerini yeniden inşa edilmeli ki o zaman bunların genel olarak aynı vergilerin dönüşümünden kaynaklanmadığını ve aksine, aynı vergilerin adaeratio'suna ilişkin kanıtların evrimsel bir çizgiye işaret etmediğini, ancak en fazla, genellikle yasada öngörülen teknik nedenlerle gerekçelendirilen, hatta bazen kötüye kullanılan ve her durumda her çağda doğrulanabilen özel durumlara işaret ettiğini belirtmiştir. Aynı durum kamu harcamaları alanında da geçerlidir: 3. yüzyılda askerler nakit kuruştan yalnızca aynı maaşa geçmemişlerdir; 4. yüzyılda, dört aylık kuruşun ortadan kalkmasından sonra bile (ki bu daha önce düşünülen daha geç olmuştur), aynı anda hem yıllık hem de bağış tayınları almışlardır.

Benzer şekilde, 5. yüzyılda kamu ücretlerinin tamamı nakde çevrilmemiş, sadece daha önce aynı olarak ödenen kısmı nakde çevrilmiştir; Ayrıca, Annonary ücretleri aslında kamu dağıtımları listesinde özel bir yazıt biçimi oluşturan Palatine memurlarının durumu ile Annona'nın paraya çevrilmesinin yalnızca belirli asker kategorilerini (comitatenses ve çeşitli İmparatorluk muhafızları) ilgilendirdiği ve bu durumda bile daha önceki nakit bağış uygulamasına kıyasla hiçbir şeyin değişmediği askerlerin durumu arasında bir ayırım yapılmalıdır.

Son olarak, vergi mükellefleri söz konusu olduğunda, mesele sadece yıllık ya da sadece nakit yardım talep edip etmedikleri değil, bu iki ödeme şeklinin- zamana, yere ve sosyal statüye göre değişen- hangi oranda bölündüğüdür. Şunu da eklemek gerekir ki, vergilendirmenin ölçütleri sorusu, vergi ürününün alınma biçimiyle ilişkilendirilerek açıklığa kavuşturulabilir: bu nedenle, alan bazlı değerlendirme, para olarak exactio'ya olduğu kadar aynı olarak exactio'ya da uygundur; Kişi başına düşen pay esas olarak para olarak alınan vergiyle gerekçelendirilir, ancak iki vergi biçiminin birleşmeden bir arada bulunduğu eyaletlerde, capitatio'nun nakit para toplanmasında eşit derecede önemli olmayan bir rol oynadığı görülmektedir: Mısır'da küçük (ancak var olduğu yerlerde), Galya'da büyük (Autun Panegyric'ine ilişkin yorumuma göre), belki de yıllık yardımların önemiyle ters

orantılı. Emlak vergileri, ticari krizarşı gibi, yalnızca kişi başına düşen paylaşıma bağlıdır, ancak bu vergi, doğası gereği, iugatio'ya göre paylaştırılan toprak krizarşisinden temelde farklıdır.

Vergi kitlelerinin çeşitli bölgeler ve kolektiviteler arasında dağıtılmasına yönelik genel formülü oluşturmak için reformun neden İmparatorluğun tüm kaynaklarının ilk sayımına ihtiyaç duyduğu anlaşılabilir. Genellikle nüfus sayımlarının prensip olarak her on dört yılda bir tekrarlandığı söylenir, ancak pek çok tarihçi böyle bir ritmi sürdürmenin pratikte uygulanabilirliğini sorgulamıştır. Aslında iki unsur birbirinden ayrılmalı: son derece külfetli bir işlem olan ve tam da bu nedenle düzenli olarak tekrarlanması imkansız olan kadastro tahriri ve aile reislerinin bireysel beyanlarına dayanan kişi sayımı: şimdi, bu prosedür ne kadar çevik olursa olsun, 4. yüzyılda Mısır'da bunun izine rastlanılmıyor; burada tahsildarların bir önceki yılın tahrir defterleriyle yetindikleri anlaşılıyor. Reformla bağlantılı yeni kadastro tahririne gelince, yöneticisi Sabinus'u 302-306 yılları arasında hâlâ iş başında görüyoruz ve 310 yılında işlemlerin henüz bitmediğini biliniyor. Gerçekten de 342 yılında satışa çıkarılan bir arsa hala Sabinus'un nüfus sayımına göre tanımlanıyordu ki yirminci yüzyılımızda gelişmiş devlet kurumlarının daha iyisini yapmayı başaramadığını düşünülürse bu hiç de şaşırtıcı olmamalı (Codex Teodosianus, 13.10.1, 13.10.8, II.28.12).

En fazla, şu veya bu bölgenin gerçek vergi geliri kapasitesi ile başlangıçta ona tahsis edilen kota arasında aşırı bir uyumsuzluk olduğunda, Autun panegyristi tarafından İmparatorun kendisine atfedilen, ancak teknik başkan bir peraequator olan bir ayarlama yapılabilirdi.

Bu geç dönem vergilendirmenin yüksek İmparatorluk dönemiyle olan ilişkisinin sürekliliği ya da süreksizliği, hâlâ esaslı bir şekilde anlaşılammış bir olgudur. Bu noktada da tarihçiler ikiye bölünmüştür: bazıları Diocletianus'un gerçekten yeni bir şey icat etmediğini söylemenin mümkün olduğunu düşünmüştür. Yukarı İmparatorlukta yürürlükte olan vergi sistemleri hakkındaki bilgisizlik devam ettiği sürece bu soru açık kalmaya devam edecektir.

3. 3. 4. Parasal Kriz

Sınırdaki, Batı'daki dış tehdit önemli bir propaganda bileşenine sahip olabilirdi. Barbarlara karşı yapılan İmparatorluk seferleri her zamankinden daha güçlü bir meşrulaştırıcıydı ve tüm kurumsal zayıflamaya rağmen gerçek şu ki Galya, Franklar ya da

Alamanlar tarafından etkin bir şekilde işgal edilmemişti. Bu nedenle özellikle iç vektöre odaklanacak olursak, veraset istikrarsızlığı büyük ölçüde, İmparatorluğun yönetimine imkansız zorluklar çıkararak enflasyonist bir sarmal tarafından katalize edilmişti. Merkezi sistemik referans olan gümüş madeni paranın değerinin düşürülmesi, emisyonların saflığının art arda azalmasını gerektirmiş (Leadbetter, W. L. 2009, sf. 34) ve bu sorun bir dizi faktör tarafından hızlandırılmıştır.

Bir yandan soy metal eksikliği devletin sikke basma kapasitesini azalttı, ancak asıl sorun bu yeni sikkeleri kullananların güvensizliği idi. Aslında daha önce de birçok İmparator, emanet değerini etkilemeden gümüşü azaltma yoluna gitmişti. Nero'dan beri denarius saflığını kaybediyordu ve Caracala döneminde bu oran %50'nin altına düşmüştü. Bu İmparator 215 yılında dinara kıyasla nominal olarak iki kat değerli olan antoninianus'u piyasaya sürdüğünde, gümüş miktarı 2 değil sadece 1,6 idi ve bu, ekonomik sisteme yapısal bir zarar vermeden kullanıcılar tarafından kabul edilen bir çözümdü (Metcalf, W. E. 2011, sf. 541).

Dolayısıyla Diocletianus'un o yüzyılın sonunda karşılaştığı parasal sorun gümüşle olan ağırlık oranından değil, özellikle Gordianus III'ten ve onu takip eden iktidar mücadelelerinden sonra tedavüldeki sikkelerin pratikte kabul görmesinden kaynaklanıyordu. Valerianus ya da Aurelianus dönemindeki normalleştirme girişimleri karşısında bile, ikinci ve sonraki yüzyılın başlarındaki gümüş sikkelerin devletin daha sonra basacağı sikkelerden daha değerli olduğu düşüncesi yaygındı. Göze çarpan sonuçlardan biri, özellikle orduların kazanç kapasitesi açısından İmparatorluğun daralmasını daha da artıran daha yeni türlerin ticari ve mali yollarla yeniden piyasaya sürülmesi karşısında, eski denarii ve antoninian sikkelerinin özel olarak tutulması ya da "istiflenmesi" oldu. Birbiriyle ilişkili bu faktörler, ticarete konu olan malların fiyatlarının hızla ve kontrolsüz bir şekilde arttığı bir duruma yol açmıştır ki bu da enflasyon olarak anlaşılacak bir süreçtir (Temin, P. 2013, sf. 90-91).

Kötülüğün kökeninin kişileştirildiği ve birkaç kişinin açgözlülüğüne atfedildiği pre-modern, temelde tarımsal bir ekonomide bu şekilde anlaşılmamıştır. Bu zayıflık iki acil ekonomik olguya yol açmıştır. Bir yandan hem sivil bir temel hem de kentsel bir yapılandırıcı olan ve aynı zamanda tarımsal fazlalıklardan elde edilen zenginliğe dayanan

kamu cömertliği, para sisteminin zayıflamasıyla birlikte çöktü ve böylece yüksek emperyal kalkınma modeli canlılığını yitirdi. Dominyon'un yeniden yapılandırılmasının, kamusal evergetizmin yerinin olmadığı ve bunun yerini idari ve emperyal kanalların aldığı bir sosyoekonomik alternatifi besleyeceği unutulmamalıdır.

Parasal krizin ikinci bir olgusu, anonim sivil kanalların kullanımında açıkça görülen ve yine resmi yollarla tanımlanan doğal ekonomiye dönüşle sonuçlandı. Aynı vergiler daha fazla istikrar avantajına sahipti ve orduya, özellikle de sınır garnizonlarına yapılan ödemelerde bile paranın yerini aldı (Duncan-Jones, R. 1990, sf. 105-117). Bunlar, toplama ve yeniden dağıtım devrelerinin kendilerini yerel boyuta bıraktığı belirgin bir bölgeselleşme senaryosuna uymaktadır.

Diocletianus'un caput aygıtı eski cizye vergisinin unsurlarını içeriyor ve açıkça ona gölge düşürüyor olsa da sadece kendi başlarına insanlarla değil, aynı zamanda emek gücü olarak insanlarla, bir adamın sahip olduğu topraktan ne üretebileceği ve kendisinin neye ihtiyacı olduğuyla da ilgileniyordu. Yeni nüfus sayımı 296'da başladı ve ilk kez insanlarla serveti birleştirdi. Bu, tüm kaynakların, her tarlanın, bahçenin, bağın, her işçinin, kölenin ve çocuğun, her atın, öküzün ve domuzun devasa, yorulmak bilmeyen bir kataloguydu ve mümkün olduğunca tutarlı bir değerler ölçeğinde ifade edilmesiydi. Thera, Lesbos ve diğer adalardan günümüze ulaşan vergi cetvelleri sığır, koyun, eşek, köle ve kolonilerin dikkatli bir şekilde listelendiğini göstermektedir. Mısır'dan gelen papirüsler, 298 yılında yemin altında yapılan, Karanisli bir kişinin 24 zeytin ağacına sahip olduğu ve Theadelphia'da bir kişinin ekili iki aroua özel arazisi olduğu beyanlarını içermektedir. Ertesi yıl, toprakların Nil taşkını altında kaldığı Thoth ayı için benzer beyanlar kaydedilir ve bunların bir dizi bilirkişi, jüri üyesi ve diğer yetkililer tarafından onaylanması gerekir (Stein, E., & Palanque, J. R. 1968, sf. 74).

Diocletianus İmparatorluğun vergi sistemini toprak ve insanları kapsayacak şekilde yeniden düzenledi; bu vergiler nakit ya da askerlik hizmeti olarak ödenebiliyordu (Williams, S. 1997, sf. 119). Ayrıca İmparatorluk genelinde vergi tahsilatını standartlaştırdı (Williams, S. 1997, sf. 121). Diocletianus önceki tüm vergi muafiyetlerini gözden geçirdi ve İtalya üzerindeki muafiyeti kaldırdı (Sextus Aurelius Victor, XXXIX.31). Yine de yolsuzluk ve gasp olayları rapor edilmeye devam ediyordu, "sayısız maldan alınan vergiler ve sadece sık

sık tekrarlanmakla kalmayıp sürekli olan vergiler ve bunların alınmasında tahammül edilemez haksızlıklar meydana geliyordu" (Lactantius, De Mortibus Persecutorum 7-4). "Diocletianus'un amacı İmparatorluğun kaynaklarını mümkün olduğunca verimli kullanmaktı".

"Loncalar veya Collegia üyeliği ve bazı temel meslekler, daha sabit bir üretim seviyesini korumak ve çiftçiler, değirmenciler ve fırıncılar gibi endüstrilerde meslek açığını önlemek için kalıtsal hale getirildi. Loncalar ayrıca, toplumun tüm kesimlerinin İmparatorluğa doğru miktarda katkıda bulunduğundan emin olmak için sabit tarifeler ödemekle yükümlü tutuldu ve sanki başka bir ordu birimiymiş gibi belediye görevleri üstlendi" (Codex Theodosianus, 13.1-2,5).

Diocletianus, kendi adıyla bilinen hamamlar gibi imar projelerini paraya ihtiyaç duymadan tamamlamak için zevksiz iş gücünü kullandı (Williams, S. 1997, sf.136). Bu onun bir restoratör olarak imajının önemli bir parçasıydı çünkü yeni binalar inşa ederek hükümdarlığının refahını gösterebiliyordu. Bu aynı zamanda Diocletianus'un seleflerinden daha üstün olduğunu göstermek için İmparatorluğun kaynaklarını nasıl kullandığı meşruiyetini daha da sağlamlaştırdı.

3. 3. 5. Vergilendirme

Yukarı İmparatorlukta vergilendirme halen tam olarak anlaşılammış bir konudur ve konuyla ilgili en son özet 'Roma vergilendirmesinin gerçek ağırlığının bilinmediği' sonucuna varmaktadır. Ortalama bütçe hakkında bir değerlendirmeye bile ulaşamıyoruz. Pek çok tarihçi ilk yüzyıllardaki İmparatorluk rejimine para üzerinden vergilendirmenin genelleştirilmesini atfetmiştir; bunun nedeni ellerinde buna dair kanıtlar olması değil, 3. yüzyılın karakteristiği olarak sunmak istedikleri aynı vergilendirmeye dönüşü daha sonra inandırıcı kılmak için bu önermeyi ortaya koymalarının gerekli olmasıdır. Buna kıyasla, dördüncü yüzyıl vergilendirmesi daha net olmamakla birlikte daha fazla belgelenmiştir ve her şeyden önce, bu alanda meydana gelen dönüşümlerin kapsamını ölçmemiz veya nihai aşamalarını takip etmemiz zordur. Bugün bile 'Septimius Severus, daha sonra Diocletianus'un iugatiocapitatio'sunun (liderliğinin) temelini oluşturacak olan ve eski askeri mükellefiyet uygulamasını devam ettiren yeni ve uzun süreli bir vergi olan askeri Annona'yı

yarattı' şeklinde okumalar yaygındır." İlk olarak yüksek İmparatorluğun geleneksel vergilerine eklenen aynı Annona, daha sonra Diocletianus tarafından yeniden düzenlendiği şekliyle vergilendirmenin tek temeli olarak kalacaktır (Petit, P. 1974, sf. 76).

Günümüzde, 1940-1960 yıllarında hakim olan her iki fikirden de vazgeçme eğilimi vardır, yani 'Severan' Annona militaris'in ek bir vergi olacağı (daha ziyade indirilebilir olacaktı) ve Diocletianus'un vergilendirmesinin (formül W. Seston'a aittir) reforme edilmiş Annona'dan başka bir şey olmayacağıdır.

Vergi toplama ve aynı ödeme sistemini, sanki mali zorluklara karşı evrensel bir çözümmüş ve sanki İmparatorluk hükümeti tarafından tasarlanmış gibi gösterme eğilimi çok sık görülmektedir. Bu, olayları kesinlikle soyut bir şekilde görmek anlamına gelir. Vergi söz konusu olduğunda, toplam vergi ürünü, herhangi bir askeri garnizondan uzak ve nehir ve deniz taşımacılığı olanaklarından yoksun bölgelerde bu şekilde toplamakta hiçbir çıkarı olmayan devletin emtia ihtiyacını çok aşıyordu. Yukarıda bahsedilen asker vakası, askeri ücretin tamamının aynı ücrete dönüştürülmesinin nasıl düşünülemeyeceğini anlaşılmasına yardımcı oluyor. Gıda ihtiyaçları ücretsiz Annona tarafından karşılandıktan sonra, parasal ücret iki vazgeçilmez işlevi sürdürdü: küçük acil harcamaları karşılamak (bir argent de poche sağlamak) ve diğer yandan uzun vadeli tasarruflar oluşturmak: Birinci tür ihtiyaç, devalüe edilmiş aes cinsinden geleneksel soldo (stipendium) ile sağlanıyor, çeşitli primler ve küçük donativa ile tamamlanıyordu; bu paranın bir kısmı, yüksek İmparatorluk döneminde olduğu gibi, enflasyon baskısı altında birimin kasasına yatırılarak artık elde tutulmuyordu; ikinci işlev, devalüasyona karşı bir garanti gerektiriyordu ve bu garanti ancak büyük bağış vesilesiyle dağıtılan soylu metaller, altın ve gümüş tarafından sağlanabilirdi.

Aurelianus sikkelerini, görünüşünü taklit ettiği bir tür denarius olarak göstermeyi tercih etmez miydi? Daha sonra bu fikir Diocletianus tarafından, ancak bu kez gerçek bir gümüş denarius ile devam ettirilecekti; Aurelianus'un üzerine basılan aynı para birimi işaretini alan nummus ise onun daha az iddialı halefi olacaktı.

Her halükarda, Aurelianus'tan Diocletianus'a para politikasındaki süreklilik, Zosimus'un Aurelianus'u "yeni gümüş sikkelerin" yaratıcısı olarak kutlarken (Zosimus I.61.3) yaşadığı kafa karışıklığını açıklıyor olabilir: Aurelianus'un sikkelerine

uygulandığında haksız olan böyle bir tanım, Diocletianus tarafından restore edilen ve nispeten az basılmasına rağmen bir çığır açan prestijli saf gümüş sikkelerle yeniden anlam kazanacaktır. Aslında, modernler tarafından genellikle parasal yeniden düzenlemenin erken bir taslağı olarak sunulan Aurelianus'un reformu, tam da nominal enflasyonun acımasızca değiştiği bir anda gelmiştir.

Yıllar geçtikçe, bu İmparatorun biglion sikkesi ağırlığını ve gümüş inceliğini kaybetti; fiyat artışı (269 ve 276 yılları arasında 8 ile çarpıldı) abartılı güvene dayalı karakterini ve antoninyanlarla değil, serbest piyasadaki fiyatı yirmi yıl sonra görülen seviyeye götürecektir olan baş döndürücü yükselişe o zaman başlayan altının kendisiyle karşılaştırıldığında aşırı değerlendirildiğini göstermektedir.

3. 3. 6. Nüfus Sayımı

Roma vergilendirmesi, uzun zamandır akademik çevrelerde derin görüş ayrılıklarının yaşandığı karmaşık ve kafa karıştırıcı bir konudur (Chastagnol, A. 1977, sf. 279). Yine de bir paradoks olarak, temel bir konuda neredeyse evrensel bir mutabakat mevcuttur. Theodor Mommsen, en azından Diocletianus'tan önce, kelimenin resmi anlamıyla bir İmparatorluk nüfus sayımı yapılmadığına karar vermiş ve bu kararı normalde yetkili olarak kabul edilmiştir (Mommsen, T. 1963, sf. 417).

Codex Theodosianus'ta vergilendirme ve nüfus sayımıyla ilgili pek çok kanun bulunmaktadır; Otto Seeck uzun zaman önce bu kanunlardan yola çıkarak dördüncü yüzyılın sonları ve beşinci yüzyılın başlarında İmparatorluk hükümetinin her beş yılda bir İmparatorluk çapında nüfus sayımı yaptığını göstermiştir. Bununla birlikte, Seeck'in vardığı sonuçlar iki açıdan değişiklik yapmıştır:

İlk olarak, nüfus sayımlarını birinci, altıncı ve on birinci yıllara tarihlendirmiştir, her beş yıllık endeks döneminin yani 372-373, 377-378, 382-383, vb. şeklinde. Ancak Seeck'in kullandığı kanıtların çoğu, ilgili kanundan önce yapılmış olması gereken bir nüfus sayımından kaynaklanan sorunlarla ilgilidir ve aynı zamanda her beş yılda bir nüfus sayımı yapıldığı ve bunun her endikasyonun birinci, altıncı ve on birinci yıllarının başında, yani 1 Eylül 372, 1 Eylül 377, 1 Eylül 382, vs. yürürlüğe girdiği şeklindeki daha makul sonucu da destekleyecektir. İkinci olarak Seeck, döngüyü 312/313 ve 307/308 gibi erken bir tarihte tespit edebileceğine inanmış ve bunun Diocletianus'tan kaynaklandığı sonucuna

varmıştır. Ancak tespit ettiği beş yıllık döngü için en erken kesin kanıt 362 yılına aittir (Sozomenus, *Historia Ecclesiastica*, 5.4.5).

Dördüncü yüzyılın başlarında gerçekten de beş yıllık bir döngü vardı, ancak bu döngü daha sonraki döngüden bir yıl önceye denk geliyordu. Hem 306 hem de 311 yıllarında İmparatorluk çapında bir nüfus sayımı yapılmıştır. Lactantius 306 yılı için açık bir tanımlama ya da daha doğrusu ihbarda bulunur: Kamu felaketinin ve genel yasin bir nedeni de vilayetlere ve şehirlere aynı anda uygulanan nüfus sayımıydı. Tarlalar karış karış ölçüldü, asmalar ve ağaçlar sayıldı, her türden hayvan kaydedildi, nüfus not edildi (Lactantius, *De Mortibus Persecutorum* 23.1-2).

Lactantius nüfus sayımının tüm Roma İmparatorluğu'nu kapsadığını açıkça tasvir eder (Lactantius, *De Mortibus Persecutorum* 26.2). Diğer kanıtlar Lactantius'un oldukça retorik olan tanımını desteklemektedir: “306 yılının başlarında Filistin'deki Caesarea'da vatandaşların bir kaydı tutulmuş (Eusebius I martiri della Palestina, 4.8) ve aynı yıl Autun'da bir nüfus sayımı yapılmıştır (Panegyrici Latini 5 8. 5.4,13.1). Beş yıl sonra, 311'de, Galya'da bir nüfus sayımı yapılmıştır (Panegyrici Latini 5 8. 10.5). Illyricum'da, ve Bithynia'da, (Lactantius, *De Mortibus Persecutorum* 36.1), Lykia ve Pamphylia'da ve Oriens piskoposluğunda sayımlar yapılmıştır (Codex Theodosianus 13.10.2). Dolayısıyla, hem 306 hem de 311'de, muhtemelen Mısır hariç, Roma İmparatorluğu'nun tüm eyaletlerinde bir nüfus sayımı yapılmıştır”. 284-337 yılları arasında İmparatorluk çapında en az bir nüfus sayımı daha yapıldığına dair olumlu kanıtlar mevcuttur. Eusebius, Licinius'a yönelik açgözlülük suçlamasını iki paralel pasajda biraz farklı şekillerde ifade eder: “Eyaletlere karşı tasarladığı sayısız vergiyi, altın ve gümüşten aldığı çeşitli haraçları, toprakların yeniden değerlemesini ve ülkede artık hayatta olmayan ama çoktan ölmüş olan kişileri cezalandırarak elde ettiği kârı hesaba katmaya ne gerek var” (Eusebius *Historia Ecclesiastica* 10.8.12)? Daha sonra, aşırı vergiler için doymak bilmez bir arzuyla, en küçük arsayı değerlendirmede daha büyük sayabilmek için toprakların yeniden değerlendirilmesini tasarladı. Sonra ülkede artık hayatta olmayan ama uzun süredir ölümler arasında yatan kişileri kaydettirdi ve bu yolla kendisine aşağılık bir kazanç sağladı. Eusebius açıkça bir nüfus sayımı yapıldığını ima etmektedir: en kolay varsayıma göre bu, Licinius'un 321 yılında kendi topraklarında yaptığı bir nüfus sayımı olacaktır. Batıda, L. Aradius Valerius Proculus 320'den kısa bir süre sonra peraequator census provinciae Gallaeciae idi. 321'de İmparatorluk çapında bir nüfus sayımı yapıldığı sonucuna varmak meşrudur ve şimdiye kadar elde edilen kanıtlar en azından

306'dan itibaren her beş yılda bir İmparatorluk çapında bir nüfus sayımı yapıldığını göstermektedir.

Beş yıllık döngü Diocletianus tarafından İmparatorluk gelirlerini daha verimli bir şekilde toplamak için getirilmişti. Sayımların çok daha eski tarihlerde düzenli aralıklarla yapıldığına dair yetersiz de olsa kanıtlar mevcuttur. Diocletianus'tan neredeyse üç yüz yıl önce, aynı döngüde İmparatorluk çapında bir nüfus sayımı yapıldığını iddia eden iyi bilinen bir kanıt vardır: "O günlerde İmparator Augustus tarafından Roma dünyasının tamamında bir kayıt yapılması için bir kararname çıkarıldı. Bu, türünün ilk örneğiydi; Quirinius Suriye valisiyken gerçekleşti" (Luka 2.1-2). Luka burada M.S. 6 yılında Roma İmparatorluğu genelinde bir nüfus sayımı yapıldığını açıkça belirtmektedir. Mommsen Luka'ya inanmamış ve onun tanıklığını cahil bir taşralının yanlış anlaması olarak değerlendirmiştir (Braunert, 1957, sf. 192). Fakat M.S. 6'daki sayım sadece yeni Yahudiye eyaletini kapsamıyordu: Suriye'de yapılan bir sayımla eş zamanlı ve onun bir parçası olması (Josephus, AJ 17.355) Luka'nın Roma İmparatorluğu genelinde bir sayım yapıldığına dair açık ifadesini yalanlamaktan ziyade doğrulama eğilimindedir.

Luka'nın tanıklığını hemen reddetmek acelecilik olur. Erken İmparatorluk döneminde, vergilendirmeye dair kanıtlar yalnızca diğer tüm eyaletlerden farklı bir şekilde yönetilen ve 33/34'ten 257/258'e kadar on dört yıllık bir nüfus sayımı döngüsünün kanıtlandığı Mısır için bol miktarda bulunmaktadır. "Mısır'daki on dört yıllık döngü dışında [nüfus sayımlarının] düzenli aralıklarla yapıldığının gösterilemediği" (Millar, F. 1981, sf. 93) üzücü ve inkâr edilemez bir şekilde doğru olsa da kesin kanıt eksikliği bu konuda belirleyici olarak görülmemelidir. Dahası, her beş yılda bir İmparatorluk çapında bir nüfus sayımı hipotezi, Diocletianus'tan önce nüfus sayımı yapıldığına dair pek çok düzensiz kanıtı aydınlatılabilir (Herodian 7. 3. 1).

3. 3. 7. Aristiis Optatus Fermanı

306 ve 311 yıllarını kapsayan beş yıllık sayım döngüsünün izi Augustus'a kadar sürülebilir ya da sürülemez, Diocletianus ve halefleri döneminde vergilendirmeye ilgili bazı önemli belgelerin yorumlanması için gerekli arka planı sağlamaktadır. Eutropius, Diocletianus'un Achilleus'un isyanından sonra Mısır yönetimini yeniden düzenlediğini bildirmektedir (Eutropius IX.23)19, ve Mısır'da 298-300'de (ve yine 309/10'da) censitores'in

faaliyeti belgelenebilmektedir. Bu nedenle, Vali Aristius Optatus'un 16 Mart 297'de yayınlanan ve nüfus sayımı yapılmasını emreden fermanını, isyandan sonra Mısır'da kalıcı bir vergi reformu getirdiği şeklinde yorumlamak doğal görünüyordu- ta ki isyanın 297 yazında başladığı ve dolayısıyla fermanın ondan önce geldiği anlaşılana kadar.

Ferman daha ziyade, bir önceki yıl Roma İmparatorluğu'nun geri kalanında yapılan nüfus sayımında kullanılan usul ve kuralların 297 Mısır nüfus sayımına uygulanmaya çalışıldığı bir kanıtı olarak yorumlanabilir. Optatus'un fermanının temel noktaları şunlardır:

Ferman, her şehir ve köyde kendisinin ve diğerlerinin yayınlanmasını emretmektedir.

Ferman, kendisinin ve ekli iki belgenin, yani bir İmparatorluk fermanı ve ekli bir çizelgenin her şehir ve köyde yayınlanmasını emretmektedir.

Vali, İmparatorların amacının, iyileştirici bir kural yayınlayarak vergilerin adaletsiz dağılımını durdurmak olduğunu açıklar ve artık "arazinin karakterine uygun olarak her aroura'ya yüklenen miktarı, kırsal nüfusun her bir reisine yüklenen miktarı ve yükümlülüğün asgari ve azami yaşlarını herkesin bilmesinin mümkün olduğunu" ileri sürer.

Yenilik olarak iki şey öne sürülebilir:

Birincisi, Mısır'da 297-302 dönemi vergilerinin 16 Mart 297 ile 297-298 mali yılının başlangıcı arasında yapılacak bir nüfus sayımına dayandırılmasını emretmiştir. İkincisi, vergi yükümlülüğünün hesaplanması için, belki de tek tip teorik birimlerle ifade edilen, her vergi mükellefinin sayım beyannamelerinde bildirdiği arazi yüzölçümü (arourae cinsinden ifade edilir) ve kişi sayısına göre bir program sunmuştur.

Süryani-Roma kanun kitabı, farklı arazi türlerinin farklı miktarlarına eşdeğer teorik bir birim olarak iugum'un kullanılmaya başlanmasını Diocletianus'a atfeder ve böyle bir amaç için tasarlanmış gibi görünen bir çizelgenin, Gallicani census communis formülünün, Oriens piskoposluğu dışında 306 gibi erken bir tarihte var olduğu bilinmektedir (Panegyrici Latini 5 8. 5.5). Dolayısıyla Aristius Optatus'un fermanı, beşinci yüzyıl kaynağının atfını dolaylı olarak doğruluyor gibi görünmektedir. Ancak ne valinin fermanı ne de 297 tarihli kayıp İmparatorluk fermanı reformun kendisini oluşturabilir. Zira 296, 291 ve 286'da İmparatorluk çapında sayımlar yapıldıysa, çizelge muhtemelen bunlardan birinde, belki de 291'de ilk kez tanıtılmış ve uygulanmıştır. Aynı derecede önemli olarak, 297 yılında Mısır'da nüfus sayımı

yapılması, vergi sisteminin hâlâ Roma İmparatorluğu'nun geri kalanından farklı olduğunu kanıtlar.

Aristiis Optatus Fermanı Tercümesi şöyledir: “Mısır valisi Aristius Optatus, şöyle buyurur; ‘ihtiyatlı imparatorlarımız Augustus Diocletianus ve Maximianus ile en asil Caesar Constantius ve Maximianus, bazı kişilere daha az, bazılarına ise aşırı vergi yüklendiği için, kamu vergilerinin rasgele toplandığı hakkında fikir sahibi olup, eyaletlerin yararı için bu çok kötü ve zararlı uygulamanın köklerini kazımaya ve vergilerin daha uyumlu olacağı bir hüküm getirmeye karar vermişlerdir. Herkese kutsal (imparatorluk) fermanı ile beyan edilen ve ayrıca kopyalarını kendi fermanım ile resmen ilan ettiğim listeye göre, sınıflandırılmış toprak miktarının durumuna bakarak, her bölgeden ve yaşına göre her köylüden toplanacak vergi daha adaletli olacaktır. Sonuçta, madem ki ciddi bir fayda görecekler, eyaletler büyük bir hızla ve vergi toplayıcısının gelmesini beklemeksizin vergilerini ödemek için, ekonomik etkinliklerini kutsal (imparatorluk) düzenlemeleriyle uyumlu hale getirmelidirler. Bütün yükümlülükleri, gayretli ve özenli bir şekilde yerine getirmek çok uygun olacaktır. Eğer böylesi bir cömertlikten sonra herhangi birisinin farklı bir şekilde davrandığı duyulursa, o kişi, cezalandırılmayı göze almış demektir. Her kentin yöneticisine ve konsül üyelerine, liste ile birlikte bu kutsal fermanı her köye ve hatta irili ufaklı her yerleşime göndermesi emredilmiştir. Aynı zamanda imparatorlarımızın ve Caesarlerimizin cömertliğine sahip olan bu ferman ivedi bir şekilde herkese duyurulmalıdır. Devlet gelirlerini toplayan her görevliye, kendi yetkileri çerçevesinde (ekonomik) düzenlemeleri sürdürmeleri de hatırlatılır. Herhangi birinin yasayı çiğnediği duyulursa, o kişi ölüm cezasını göze almış olacaktır (“Cairo Isidorus Papyrus No:1” Lewis, N., & Reinhold, M. 1990 (Vol. 45)”.

3. 3. 8. Azami Fiyat Fermanı

MS 290'lı yılların ortalarında tahta sağlam bir şekilde oturan Diocletianus, istilacı barbar ordularının yanı sıra İmparatorluğun karşı karşıya olduğu sayısız soruna gözlerini çevirmeye başladı. İmparatorluk ordusunu genişletmek ve güncellemek için agresif bir kampanya başlattı ve İmparatorluğun güç yansıtma ve dışarıdan gelen tehditlere yanıt verme şeklini hızla değiştirdi. Diocletianus ekonomik krizinin karanlık günlerinde İmparatorluğun içine düştüğü kuyudan çıkararak zararı hafifletmeye çalıştı. Hiperenflasyon ve mal kıtlığı Roma sikkelerine olan güveni neredeyse tamamen sarsmıştı ve bunun sonucunda piyasalar

ne yurttaşların ihtiyaç duyduğu yiyecek ve malları ne de Roma'ya ağır bedeller ödeyerek barış kazandıran askerlere ödeme yapmak için İmparatorluk hükümetinin ihtiyaç duyduğu vergileri sağlayabiliyordu. Diocletianus, sorunların çözülmesi için İmparatorluğun harekete geçmesini gerektiren birçok ekonomik krizle karşı karşıyaydı: sikkeler değersizleşecek kadar değer kaybetmişti; askeri el koyma ve pazar eksikliği nedeniyle çok sayıda askerin bulunduğu eyaletlerde büyük gerilimler yaşanıyor; Diocletianus'un güç tabanı olarak gördüğü askerler maaşlarından ya da maaş eksikliğinden mutsuz olmaya başlamıştı; son olarak, üretim eksikliği fiyatları çok yükseltmiş, enflasyon üçüncü yüzyılın son on yılında %20'yi aşmıştı. Diocletianus'un bu krizlere verdiği yanıtları analiz ederken bu geçmiş hatırlamamız gerekir: Diocletianus bir general ya da filozof olarak değil, askeri bir levazım subayı olarak, sorunlara mantıklı çözümler bulan ve en önemlisi de mantıklı çözümlerin her zaman bu sorunları çözmesini bekleyen biri olarak yanıt vermiştir. Bu zihniyeti anlamak, Diocletianus'un 301'de yayınlayacağı azami fiyatlar fermanının arkasındaki itici gücü ve sonunda hayal kırıklığına uğrayan İmparatorun Roma ekonomisi vizyonuna karşı gelenlere ölüm cezası vereceğini ilan etmesine yol açan başarısız önlemleri anlamak için kilit önemdedir.

Diocletianus'un İmparatorluğu pek çok sorunu olan bir İmparatorluk durumundaydı. Diocletianus'un bu sorunlara yanıt verme şekli, sorunu çözmek kadar Roma halkı ile İmparatorları arasında yeni bir ilişki yaratmakla da ilgiliydi. Diocletianus Tanrıların temsilcisi olan bir İmparator ile farklı şekillerde işleyen yeni bir İmparatorluk hayal ettiği için otoritesini Roma halkının yaşamına daha fazla yaymanın yeni yollarını arıyordu. Stephen Williams, ekonomik istikrarsızlık dönemleri ile sosyal normların değişmesi arasında kesin bir bağlantı olduğunu yazmaktadır (Williams, S. 1997, sf. 115).

Azami Fiyat Fermanının Tercümesi şu şekildedir: “1. Roma'nın ulusal onuru, saygınlığı ve görkemi, Devletimizin talihinin -ölümsüz tanrıların yanında, başarıyla yürüttüğümüz savaşların anısına, dünyanın huzurlu ve son derece sakin durumu için şükranlarımızı sunabileceğimiz- aynı zamanda sadakatle yönetilmesini ve uğruna zahmetle çabaladığımız barışın nimetleriyle gerektiği gibi donatılmasını gerektirir; Tanrıların lütfuyla geçmişte barbar kavimlerin öfkeli saldırılarını bizzat o ulusların yıkımlarıyla bastırmış olan bizler, adaletin gereği olan siperleri her zaman kuşanabilelim diye kurulmuştur.”

“2. Kuşkusuz, eğer herhangi bir kendine hakim olma ruhu, azgın ve sınırsız açgözlülüğün, insan ırkını dikkate almaksızın, sadece yıllık, aylık ya da günlük değil, neredeyse her saat ve hatta her an kendi gelişimini ve artışı hızlandıran bir açgözlülüğün alevlendiği uygulamaları kontrol altında tutuyor olsaydı; Ya da ortak talihler, mutsuz yıldızlarının altında günden güne paramparça oldukları bu sefahat alemine sükunetle katlanabilselerdi -insanların zihinlerinin birleşik tahammülü bu iğrenç büyüklüğü ve acınası durumu iyileştireceğinden, gözlerimizi kapamak ve sükunetimizi korumak için yer kalırdı.”

“3. Ancak ehlileştirilmemiş öfkenin tek arzusu, aramızdaki bağlara karşı hiçbir sevgi hissetmemek olduğu için ortak insanlık; ve kötüler ve kanunsuzlar arasında, tabiri caizse, şiddetli alevlerle kabaran ve büyüyen bir açgözlülüğün, herkesin servetine zarar verirken, gönüllü olmaktan ziyade zorunluluktan vazgeçmesi dini bir görev olarak kabul edildiğinden; ve aşırı yoksulluğun en sefil durumlarının farkına varmasına neden olduğu kişiler gözlerini daha fazla kapalı tutamayacağından; İnsanlığın kendi başına elde edemeyeceği, uzun zamandır umut edilen sonucun, ileri görüşlülüğümüzün önerdiği çarelerle, herkesin genel olarak hafifletilmesine katkıda bulunabilmesi için, tüm insan ırkının dikkatli ebeveynleri olan bizlere, adaletin davada bir hakem olarak devreye girmesi yakışıdır.”

“4. Ve bu konuda, herkesin bildiği ve tartışılmaz gerçeklerin ortaya koyduğu gibi, en iğrenç suçlarda tespit edilen insanlığın, doğal adaletten beklendiği gibi, kendi reformunu gerçekleştirebileceği umuduyla planlar oluşturduğumuz veya çareler keşfetmeyi geciktirdiğimiz için, değerlendirmenin neredeyse çok geç olduğu doğrudur; Çünkü her gün kötülükten kötülüğe koşan ve bir tür zihin körlüğü içinde topluma karşı hakarete meyleden ve vahim kabahatleri nedeniyle hem bireylerin hem de toplumun düşmanı ve en korkunç insanlık dışılığın suçlusunu damgalanan bu insanların kendi duyguları ve kararlarıyla, tahammül edilemez soygun kınamasının kamuoyu mahkemesinden kaldırılmasının çok daha iyi olacağını düşündük.”

“5. Bu nedenle, durumun gerekliliğinin uzun süredir talep ettiği çareleri derhal uygulamaya koyuyoruz ve bu da, düzeltici müdahalemizin, mevsimsiz veya gereksiz bir şekilde geldiği için, bunca yıldır sessizliğimizde kendine hakim olma konusunda bir ders görmelerine rağmen yine de onu takip etmeyi reddeden kötülerin gözünde bile daha ucuz veya daha az değerli olarak değerlendirilebileceğine dair şikayetlerden endişe duymuyoruz.”

6. Pazarlarda alınıp satılan ya da kentlerin günlük ticaretinde kullanılan mallarda, fiyatlardaki ölçsüzlüğün öyle bir noktaya vardığını, dizginlenemeyen yağma hırsının ne bol

ürünle ne de bereketli mevsimlerle dizginlenebildiğini görmeyecek kadar körelmiş ya da insanlık duygularına yabancılaşmış kim olabilir?”

“7. Öyle ki, bu işlerle uğraşan bu türden insanların her zaman zihinsel olarak hesap yaptıklarına ve hatta yıldızların hareketlerinden rüzgarlardan ve mevsimlerden yararlanmaya çalıştıklarına ve kötülükleri nedeniyle, gökyüzünün elverişli havasıyla dünyaya bereket gelmesini kişisel bir kayıp olarak gördüklerinden, gelecekteki ürünlere umut vermek için tarlaların gökyüzünün yağmurlarıyla sulanmasına ve verimli hale getirilmesine tahammül edemediklerine şüphe yoktur.”

“8. Tanrıların bereketini bile kendi çıkarlarına çevirmeye ve genel refah dalgasını kontrol etmeye her zaman hevesli olanların açgözlülüğüne ve yine verimsiz bir yılda tohum ekimi ve perakende satıcıların işi hakkında pazarlık yapmaya; Bütün halkları gönüllerince zenginleştirebilecek muazzam servetlere bireysel olarak sahip olan, özel kazanç peşinde koşan ve yıkıcı kâr yüzdelerine yönelen bu kişilerin açgözlülüğüne, ey eyaletlerimizin insanları, ortak insanlığa duyduğumuz saygı bizi bir sınır koymaya zorluyor.”

“9. Ama şimdi, ayrıca, aciliyeti sonunda bizi çok uzun süren sabrımızı bir kenara bırakmaya zorlayan nedenlerin kendilerini ortaya koymalıyız ki- tüm dünyayı kasıp kavuran bir açgözlülük, belirli bir kanıtla ya da daha doğrusu gerçekle zorlukla ortaya konabilse detamamen kanunsuz insanlar, zihinlerinin dizginlenemez arzularını belirli bir isim ve tanım altında tanımaya zorlandıklarında, çözümümüzün doğasının daha adil olduğu daha az bilinemez.”

“10. Bu nedenle, toplumun iyiliğine karşı entrikalar çeviren bir cüretin, genel refahın ordularımızın sadece köylerde ve kasabalarda değil, her otoyol boyunca yönlendirilmesini gerektirdiği her yerde, bir vurgunculuk ruhuyla kendini gösterdiğini kim bilmezlikten gelebilir? Malların fiyatlarını dört ya da sekiz kat değil, insan dilinin onların eylemlerine uygun bir değerlendirme yapacak sözcük bulamayacağı kadar yükselttiğini? Son olarak, bazen tek bir ürüne yapılan harcamayla askerin hem ödülünün hem de maaşının çalındığını ve tüm dünyanın orduları korumak için yaptığı katkıların yağmacıların iğrenç kazançlarına tahakkuk ettiğini, böylece askerlerimizin askeri kariyerlerinin tüm meyvelerini ve tüm hizmet sürelerinin emeklerini, her şeyde bu vurgunculara veriyor gibi göründüklerini, böylece ortaklığın yağmacılarının günden güne sahip olmaya karar verdikleri her şeyi alıp götürbildiklerini?”

“11. Yukarıda saydığımız tüm bu düşüncelerden haklı ve yerinde olarak etkilendiğimizden ve insanlığın kendisi daha şimdiden serbest bırakılmak için dua ediyor

gibi görüldüğünden, malların fiyatlarının sabitlenmesine değil -bunun yapılması doğru değildir, çünkü bazen pek çok eyalet arzulanıkları düşük fiyatların iyi talihiyle ve sanki belirli bir ayrıcalıklı bolluk durumundaymış gibi sevinirler- ama bir azami fiyatın sabitlenmesine karar verdik; Öyle ki, herhangi bir yüksek fiyat baskısı ortaya çıktığında -ki tanrıların bunu önlemesi için dua ettik- sonsuza kadar uzanan ovalarda kontrol edilemeyen pahalılık, tüzüğümüzün sınırları ve bunları kontrol etmek için çıkarılan yasada belirlenen sınırlarla sınırlandırılabilirdi.”

“12. Bu nedenle, aşağıdaki listenin kısa maddelerinin gösterdiği fiyatların, tüm bölgemizde, herkesin bunları aşma özgürlüğünün ortadan kalktığını anlayacağı şekilde dikkatte tutulmasından memnuniyet duyuyoruz; aynı zamanda, malların açıkça bol olduğu yerlerde, ucuz fiyatların mutlu durumu bu şekilde engellenmeyecek ve açgözlülük sınırlandırılır ve engellenirse, ucuzluk için bol miktarda hüküm verilecektir.”

“13. Dahası, ticaret limanlarına girmeyi ve denizaşırı vilayetleri ziyaret etmeyi adet edinmiş olan satıcılar ve alıcılar arasında, bu kısıtlamanın karşılıklı bir eylem olması gerekecektir; öyle ki, yüksek fiyatların dayattığı ihtiyaçta fiyat sınırlarının aşılamayacağını zaten bildikleri halde Perakende satış zamanı, yerlerin ve pazarlıkların ve tüm işlemin öyle bir hesabı yapılır ki, bunun altında, malları taşıyanların hiçbir zaman haksız yere yüksek bir fiyata satmayacaklarına dair adil bir anlaşma olduğu açıkça görülür.”

“14. Bu nedenle, atalarımız arasında da yeni yasal düzenlemelerde kullanılan yöntemlerin cesaretin öngörülen bir cezayla engellenmesi olduğu bilinen bir gerçek olduğundan - insanlar için özgür rızalarıyla kendilerine fayda sağlayacak bir statü çok nadir bulunduğundan, ancak her zaman onları dizginleyecek ve doğru yolda yönlendirecek olan, görevlerin en adil öğretmeni olan korkudur - bu tüzüğün lafzına aykırı olarak cesaretle hareket eden herhangi birinin ölüm cezasına çarptırılması bizim için zevktir.”

“15. Kimse ağır bir ceza öngörüldüğünü sanmasın, ama zamanı geldiğinde ölçülü davranmak tehlikeyi önlemek için bir sığınak olacaktır.”

“16. Satın alma hevesiyle, yasalara aykırı olarak perakende satış yapan bir açgözlülükle anlaşmaya varan kişi de aynı tehlikeye maruz kalacaktır.”

“17. Böyle bir suçtan, yiyecek ya da kullanım için gerekli mallara sahip olup da bu düzenlemeden sonra bunların pazardan çekilebileceğini düşünen kişi de kurtulmuş sayılmayacaktır; çünkü ihtiyaca neden olanın cezası, tüzüğe aykırı olarak kullanan kişinin cezasından daha ağır olmalıdır.”

“18. Bu nedenle, kamu yararı için alınan bu karara cömert bir itaat ve gerekli titizlikle uyulması için herkesin bağlılığına başvuruyoruz, özellikle de böyle bir tüzükle yalnızca tek tek devletler, halklar ve vilayetler için değil, öğrendiğimize göre, açgözlülüklerini ne zamanın uzunluğu ne de arzuladıkları görülen zenginliklerin hafifletemediği ya da tatmin edemediği birkaç kişinin yıkımı için aşırı derecede öfkelenildiği tüm dünya için açıkça hüküm verildiğinden.” (Rees, R. 2004)

3. 3. 8. 1. Azami Fiyat Fermanının Tarihsel Arka Planı

İmparatorluğun sınırlarındaki askeri durum büyük ölçüde çözülmüştü ve bu da İmparatoru diğer krizlere müdahale etmek için serbest bırakmıştı. Diocletianus'un İmparator olduğunda karşı karşıya kaldığı ekonomik durum, geçmişteki herhangi bir Roma İmparatorunun çarpışmak zorunda kaldığı en zor savaştı. Ne yazık ki Diocletianus, İmparatorluğun güvenliğini sağladıktan sonra da fiyatlar açıklanamaz bir şekilde yükselmeye devam etti. Romalıların temel besin maddesi olan buğdayın fiyatı incelendiğinde, Antoninler döneminde fiyatlar yaklaşık %7000 artarken, paranın göreceli değeri sadece %1000 artmıştı (Williams, S. 1997, sf. 126).

Enflasyondaki keskin yükseliş Diocletianus için en büyük problemdi. Diocletianus'un yeniden gümrükleme konusunda en aktif olduğu dönem olan 293 ila 301 yılları arasında meydana gelmiştir. Roma İmparatorlarının Roma İmparatorluğu üzerinde her zaman için küçümsenemez, ancak tanınmayan bir etkisi olmuştur. Buldukları her yerde yerel ekonomi ve Diocletianus için de durum böyle görünmektedir (Concoran. 2000, sf. 218). Bu yerleşmiş "İmparator Enflasyonu"nu başka bir faktörle birleştirdiğimizde, İmparatorluğun fiyat fermanı daha mantıklı hale gelir. Diocletianus'un özel bir Roma ordusunun askerleriyle olan ilişkisi gibi ister çatlak birimlerine İmparatorluk soyadının adını versin, ister muvazzaf ve emekli askerleri işkenceden korusun (Codex Justinianus 9.41.8) bu İmparator güç tabanının nerede yattığını bilen biriydi. Askerler gerçekten de İmparatora normal vatandaşların sahip olduğundan çok daha fazla erişebiliyorlardı (Concoran. 2000, sf. 218). Bu durum, fermanın giriş bölümünün incelenmesiyle de desteklendiği üzere, askerlerin Diocletianus'un sarayında çok daha fazla temsil edildiğini ve onların zenginlik ve pazar ile ilgili sorunlarının İmparator tarafından tüm Roma dünyasına yansıtıldığını göstermektedir. Buna ek olarak, Diocletianus'un sikke ve vergi reformu önlemlerinin başarıya

ulaşamamasından dolayı hayal kırıklığına uğradığı ve açgözlü tüccarlara karşı ahlaki öfke duyduğu kesindir.

Ne yazık ki Diocletianus ekonomi bilgisi olan bir insan değildi ve Romalıların ekonomiye bakışının ne kadar karmaşık olduğu tartışmalıdır, ancak büyük olasılıkla bu dönemde Romalılar mülk yönetiminin ötesinde daha ileri bir ekonomik ilkeye sahip değillerdi (Williams, S. 1997, sf. 127). Diocletianus'un güç tabanı olan orduya temel sikkelerle ödeme yapılıyordu, bu da onları enflasyona karşı özellikle hassas hale getiriyordu (Concoran 2000, sf. 211) ve Diocletianus sık sık basit bir levazım subayının bakış açısını çok daha karmaşık bir sürece uygulamaya çalışıyordu (Williams, S. 1997, sf. 118). Diocletianus'un 290'lı yıllarda Roma hukukunu yeniden ele alma çabaları, ki bu çabalar sonunda Justinianus ve Theodosius Kanunları'na yol açacaktır, adil ve uygulanabilir basit çözümlere meyilli olduğunu göstermiştir (Potter, David S. 2005, sf. 295) ki bu övgüye değerdir, ancak Diocletianus'un aynı zamanda sorunlara son verilmesini emretme gibi bir alışkanlığı da vardı; neredeyse bir asırlık ekonomik kriz söz konusu olduğunda, durum böyle olamazdı.

“Diocletianus 290'lı yıllarda ekonomiyi tarihsel normlarına doğru ilerletmek için bazı önlemler almıştı. İmparatorluğun sikkelerini ve değerlerini değiştirdi ve vergilendirme sisteminde köklü bir devrim yaptı. Roma sikkelerinde yapılan değişikliklerle başlamak gerekirse, Diocletianus eyaletlerinde sikke basımından sorumlu olan yerel darphanelerin çoğunu kapattı ve bunların yerine, basılan sikkelerin mesajını ve kalitesini daha kolay kontrol edebilmek için daha az sayıda merkezi yer açtı. Bu, Diocletianus'un önceki İmparatorların neredeyse bir asırlık kötü mali yönetimini tersine çevirmek için atması gereken adımlardan sadece biriydi. 280'lere gelindiğinde Roma sikkeleri neredeyse değersizdi. Paranın göreceli değeri yoktu ve sikkelerin kalitesi vasatın altındaydı (Rees, R. 2004, sf. 40). Önceki İmparatorlar savaşlarının bedelini paranın değerini gizlice düşürerek ve İmparatorun bilgisi dışında aynı şeyi yapanları ölüm cezasıyla tehdit ederek ödemişlerdi; Carausius'un yüksek kaliteli sikkelerinin Diocletianus için bu kadar tehlikeli olmasının nedenlerinden biri de budur (Williams, S. 1997, sf. 117). Diocletianus hem yüksek enflasyonlu hem de parasına hiç güvenilmeyen bir İmparatorluk devraldı; ancak İmparatorun her zaman yaptığı gibi bir planı vardı. Diocletianus'un yaptığı ilk şey, 286 yılında sadece askeri ödemeler için kullanılan yüksek kaliteli bir altın para olan aureus'u piyasaya sürmek

oldu. Diocletianus 294 yılında darphaneleri düzgün bir duruma getirdi, sonra, tüm sikkelerdeki gümüş içeriğini alenen artırdı (Barnes, T. D. 1981, sf. 10). Ayrıca tüm taşra bakır sikkelerini, follis ile değiştirdi (Williams, S. 1997, sf.117). Bu değişikliklerin amacı, Roma sikkelerinin değerlerinin istikrara kavuşmasının önünü açmaktı (Southern, P. 2001, sf. 160). Ne yazık ki yüzyılın başında bu çabalar başarılı olamadı ve Diocletianus 301 tarihli para birimi kararnamesi ile sikke değerlerinin kendi seçtiği seviyelerde belirlenmesini emretmeye çalıştı. Kararname özünde Roma sikkelerinin değerlerinin Diocletianus'un seçtiği seviyelerde belirlenmesini emrediyor, gümüş ve bronz sikkelerin değerini iki katına çıkarıyordu. (Barnes, T. D. 1981, sf. 10). Diocletianus'un ekonomi politikalarının neden başarısız olduğunun özü burada yatmaktadır. Diocletianus paranın değerinin sikkeyi oluşturan metalin değerine sabit olmadığını farkında değildi (Williams, S. 1997, sf. 127)”. Bazı tarihçiler Roma madenlerinin bu dönemde tükenmeye başladığını, yani Diocletianus'un politika olsun ya da olmasın yüksek kaliteli sikke basmaya devam etmesinin imkansız olduğunu iddia etmiştir. Diocletianus'un buradaki hatası, Azami Fiyatlar Fermanı'nı incelerken karşılaştığımız hatanın aynısıydı: sikke değerinin belirlenmesini emredebileceğine inanıyordu ve bunun neden işe yaramadığını anlamamış görünüyordu.

Roma vergi sistemi artık savaşları ekonomik olarak kaldıramıyordu çünkü İmparatorluğun ilk yüzyılları boyunca buna gerek duyulmamıştı. Savaşların masrafları askeri ödenekler ve zaferlerden elde edilen ganimetlerle karşılanıyordu (Williams, S. 1997, sf. 116). Ancak üçüncü yüzyıldaki savaşlar İmparatorluğa zenginlik getiren fetih savaşları değildi. Buna bir de Üçüncü Yüzyıl Krizi'nin yol açtığı kargaşa nedeniyle gıda maddeleri ve malların üretimindeki gecikme eklenince, Diocletianus'a göre, İmparatorluğa savunma ve yeniden inşa için gereken malzemeleri, ödeme şekli olarak paraya bel bağlama lüksü olmadan sağlayabilecek yeni bir sisteme ihtiyaç duyulduğu açıktı. Diocletianus'un en önemli ve gözden kaçan yeniliklerinden biri burada yatmaktadır: Annonanın yaratılması ve Batı tarihindeki ilk hükümet bütçesinin oluşturulması (Rees, R. 2004, sf. 39).

Diocletianus geçmiştekilerden çok daha detaylı bir dizi tahrir yaptırarak İmparatorluktaki değerli her mülkü tek tek saydı ve her bireyin değerini hesapladı (Williams, S. 1997, sf. 120). Diocletianus, vergi kaçırmayı çok daha zor hale getiren birleşik bir cizye ve emlak vergisi koydu (Rees, R. 2004, sf. 38). Ayrıca 298 yılında İtalya'nın yararlandığı

geleneksel vergi muafiyetini ortadan kaldırarak Romalı tarihçilerin ebedi düşmanlığını kazandı (Sextus Aurelius Victor, XXXIX.31).

212 tarihli Constitutio Antonina ile tüm Romalı özgür erkeklere vatandaşlık verdi; bu vatandaşlığı genişletmekten çok vergilendirilebilir nüfusu artırmak amacını taşıyordu. Diocletianus'a göre Constitutio Antonina'nın Roma vatandaşlarına sadece vergi vermeyi değil onun ötesinde birçok sorumluluğu da beraberinde getiriyordu. Lakin Diocletianus bu durumda bir ikileme karşı karşıyaydı. Hükümet, çoğunlukla askeri aygıt, ancak Diocletianus'un reformlarının yarattığı genişleyen bürokrasi de dahil olmak üzere, her zaman satın alınamayan büyük miktarlarda yiyecek ve malzemeye ihtiyaç duyuyordu. Zorunlu talepler ordu ile korudukları Romalılar arasında büyük bir gerilim yaratmıştı ve bu durumun Diocletianus'un ahlak anlayışını zedelediğinden bahsetmeye bile gerek yoktu. Her halükarda vergilerin bir şekilde toplanması gerekiyordu. Her zaman yenilikçi olan Diocletianus, İmparatorluk vatandaşlarının vergi yüklerini en uygun şekilde ödeyebilecekleri bir sistem tasarladı. Bunun için devletin ihtiyaç duyacağı her şeyin bir listesinin her yıl bir Indictio şeklinde yayınlanması gerekiyordu (Williams, S. 1997, sf. 122). Bu Indictio özünde Roma hükümetinin o yılki bütçesi olacaktı ve muhtemelen Diocletianus'un hükümdarlığından gelen en önemli yeniliklerden biriydi. Diocletianus, tebaasına ellerinden gelen her türlü maldan adil ve hakkaniyetli bir şekilde vergi almalarına izin vererek ordusunu finanse edebilmiş ve Roma vergi sistemini çok daha evrensel ve rasyonel bir hale getirmiştir. Diocletianus Roma vergi sistemini antik dünyanın daha önce hiç görmediği türden bir gelir yaratma makinesine dönüştürdü. Lactantius sistemin kötü ve vergilerin yıkıcı (Lactantius, De Mortibus Persecutorum, 7.4-6) olduğunu iddia etse de sonuçta Tetrarşinin kasasına, orduyu finanse etmeye ve Tetrarşinin üçüncü yüzyıldaki seleflerinin asla inanamayacağı devasa bir inşaat ve yenileme çılgınlığı yapmasına yetecek kadar para aktı (Williams, S. 1997, sf. 125). Ancak tüm bunlara rağmen, yüzyılın başında fiyatlar hala düşmemişti. Diocletianus, otoritesini daha sağlam bir hale getirebilmek için sık sık Edicta'lar yayınlama yoluna başvurdu. Önceki İmparatorların aksine, Tetrarklar daha önce hiç olmadığı kadar çok ferman yayınladılar (Millar, F. 1977, sf. 257).

Geçmişte İmparatorlar kriz dönemlerinde şarap ve buğday gibi çeşitli temel malların fiyatlarını sabitleme yoluna sık sık başvurmuş olsalar da 301 Yılı Azami Fiyatları Fermanı bu emsallerin hepsinden çok daha büyük ve kalıcı bir ölçekte geliştirilmiştir (Concoran,

2000, sf. 213). Ancak Diocletianus, fermanın giriş bölümünü yazarken önceki İmparatorların belirlediği emsallere işaret etmekte zorlanmamış, belki de fiyat kontrollerinin kısa vadede tarihsel olarak elde ettiği başarıların Roma ekonomisini istikrara kavuşturmak için uzun vadede uygulanabileceğine inanmıştır (Potter, David S. 2005, sf. 335). Azami Fiyatlar Fermanı'nın giriş bölümünü ele alırken Williams'ın hem fiyat kontrollerinin hem de Edicta'nın İmparator ve tebaa arasındaki etkileşimin daha temel, daha "acımasız" bir yönünü temsil ettiği iddiasını dikkate almamızın önemli olduğu düşünülüyor (Williams, S. 1997, sf. 115). Dördüncü yüzyılın başlarında idealize edilmiş bir Roma ekonomisinin Diocletianus'a nasıl görünmüş olabileceğini görmeyi sağlaması açısından sonucusu çok önemli olsa da İmparatorluk otoritesinin genişletilmesi çalışması, İmparatorun böylesine geniş kapsamlı ve müdahaleci bir yasayı yürürlüğe koyarken kullandığı gerekçelere götürür.

Fermanlar, İmparatorların Romalılara bilmeleri gerektiğini düşündükleri önemli şeyleri söyledikleri bildirilerdi (Potter, David S. 2005, sf. 110). İmparatorların, fermanın amacı doğrultusunda kendilerini en iyi hangi unvan ve eylemlerin temsil ettiğini düşündüklerini bir bütün olarak vatandaşlara gösterdikleri için, İmparatorluk kimliğinin oluşumunun ayrılmaz bir parçasıydılar. Bu durum, Tetrarkların Edicta'yı daha fazla kullanmasıyla birlikte, Tetrarkların genişleyen İmparatorluk unvanlarını kısmen açıklamaktadır. Diocletianus'un durumunda özellikle önemli olan, İmparatora Roma İmparatorluğu'nun "Babası" olarak atıfta bulunulmasıydı. Diocletianus'un kendisini sadece bir Tanrı'nın temsilcisi olarak değil, aynı zamanda İmparatorluğun çıkarlarını en iyi şekilde gözeten ebeveyni olarak tasvir etmek gibi bir çıkarı vardı.

Edicta'lar genellikle İmparatorun kendi eliyle, yazar olarak kendi becerilerini kullanarak yazılır ve mühür yüzüğüyle mühürlenirdi (Millar, F. 1977, sf. 253-254). Bunun amacı İmparatorun üstün kültürünü ve felsefe öğrenimini gösterebilmesi ve yine sadece kimliğine değil, hafızasına da katkıda bulunabilmesiydi. Bu, kanunların yapılmasını bir İmparatorun memoria'sının, yani ölümünden sonra da yaşayacak olan hatırasının yaratılmasına bağlamaktadır. Ancak Diocletianus sadece öldükten sonra tanrılaştırılmakla ilgilenmiyordu; Roma halkı üzerinde diğer tüm İmparatorlardan çok daha fazla kontrol sahibi olmasını sağlayacak genişletilmiş bir İmparatorluk otoritesi için emsal oluşturmakla çok daha fazla ilgileniyordu.

3. 3. 8. 2. Azami Fiyat Fermanının Başarısı

Tarihçiler, fermanın Diocletianus'un Tetrarşideki etki alanı dışında hiçbir zaman uygulanmadığının ve fermanın İmparatorluk genelinde başarısız olduğunun kanıtı olarak her zaman Batı'da fermana dair epigrafik kanıt bulunmadığına işaret etmişlerdir. Fermanın başarısızlığına dair bu ortak görüş, Tetrarşi tarihlerinin neredeyse tüm sınırlarında ortaya çıkan bir görüştür. Ekonomik kanıtların Fiyat Fermanı'nın fiyatları düşürmede başarısız olduğunu gösterdiğini iddia etmemekle birlikte, fermanın asıl amacının başka bir yerde yattığına ve onu basitçe bir başarısızlık olarak yazmanın tarihçileri Roma tarihinin bu döneminin dinamiklerini anlamakta yetersiz bıraktığına inanılıyor. Azami Fiyat Fermanı'nın dili tartışma ve retorik sanatlarında eğitim almış Romalılar için bir şaheserdir, Diocletianus'un kullandığı duygusal dil ve aşağılayıcı terimler şok edici olurken, eylemlerinin haklılığına dair dikkatle kurgulanmış argümanlarına karşı çıkmak zor olurdu. Fermanın giriş bölümü "Asyalı" bir üslupla yazılmış, son derece duygusal bir dil kullanılmış ve okuyucunun zihninde bir fikri sabitlemek için yoğun tekrarlara yer verilmiştir (Concoran, 2000, sf. 207). İmparator devletin babası olarak sunulmuş ve Diocletianus'un tüm ekonomik sıkıntıların sebebi olduğuna karar verdiği açgözlü tüccarların erdemleriyle onun kaliteli erdemleri yan yana getirilmiştir (Concoran, 2000, sf. 209). "Açgözlülük" terimi giriş bölümünde en az sekiz kez geçmekte ve her zaman doğal sınırlara uymayanlara atıfta bulunmaktadır. Diocletianus, politikacıların denenmiş ve doğru yöntemiyle, sorunları görmezden gelmediğini ya da daha da kötüleştirmede olduğunu göstermek için takdire şayan bir durum yaratır; sorunların onun dikkatine gerek kalmadan kendiliğinden çözüleceğini ummaktadır fakat ne yazık ki böyle olmadı.

3. 3. 9. Vergi Reforma Karşıt Görüşler

"Ut nec vivere iam nec mori saltim gratis liceret": Bedavaya ne yaşamak ne de ölmek caizdir Lucius Caecilius Firminus Lactantius (Jones A.H.M. 1964, sf. 61). Bu acımasız yargıyla Galerius Maximinus tarafından emredilen nüfus sayımını ve onunla birlikte tüm Diocletianus vergi sistemini itirazsız mahkûm eder. Birkaç on yıl sonra, bir başka Hıristiyan tarihçi ve apolojist Orosius, daha yumuşak bir tonda, aynı kavramı daha da radikal bir şekilde ifade eder: Beşinci yüzyılda İmparatorluğu istila eden barbarlar, yeni topraklarda kendilerini rahat hissettiklerinde, kısa süre içinde kılıcı saban lehine terk ettiler ve hayatta kalan

Romalılara dostça davranarak onları müttefik ve dost olarak gördüler; Romalılar ise yeni gelenleri genellikle iyi niyetle kabul ediyor gibiydiler. Bu rahatlamanın nedeni tam olarak vergi boyunduruğundan kurtulma, vergi kısılcının amansız pençesinden kaçmanın beklenmedik olasılığıdır. Aslında- Orosius'un işaret ettiği gibi- Romalıları "qui malint inter barbaros pauperem libertatem, quam inter Romanos tributariam sollicitudinem sustinere" (Romalılar arasında bir haraç kaygısına katlanmak yerine, barbarlar arasında zayıf bir özgürlüğe maruz kalmayı tercih edenler) bulmak nadir değildir (Orosius, II (V-VII)).

Döneklikler, isyanlar, ihanetler, kaçışlar, muğlak tavırlar, pars Occidentis'in yavaş alacakaranlığında, İmparatorluğun bir bölgesinden diğerine çoğalarak değişir ve iç içe geçer. İsyanı tetikleyen şey, çoğu durumda, haraç köleliğine karşı duyulan sabırsızlık, bundan kurtulmak için duyulan önlenemez arzudur. Marsilya piskoposu Salvianus'un hakkında ateşli sözler söylediği, 5. yüzyılın ilk yarısında patlak veren Bagaudian isyanı [örneğinde olduğu gibi. Salvianus'a göre, açlıktan kırılan Galya köylüleri, Roma idari sisteminin adaletsizliği ve memurlarının sahtekârlığı nedeniyle isyan etmek zorunda kalmıştır. Ortaya çıkan görüntü, çıldırmış ve tamamen kontrolden çıkmış bir mekanizmanın görüntüsüdür: artık tahammül edilemez seviyelere ulaşmış bir vergi yüküne, rollerini kötüye kullanarak, kurbanlarının kanını emmekten bile vazgeçmeyen vahşi canavarlar gibi her türlü adaletsizliği ve keyfi eylemi gerçekleştiren yönetim temsilcilerinin doymak bilmez açgözlülüğü eklenir. İsyancıların Roma'yla bağlarını kopararak, hiçbir ortak noktaları olmayan, sadece artık köle olarak yaşamama arzusuyla hareket eden barbarlara sığınmayı çaresizce seçmelerinin nedeni budur. O zaman Salvianus kendi kendine, İmparatorluk hükümetinin temsilcilerine yapmakta ısrar ettiği gibi, Galya'nın bu köşesinin sakinlerini asi, suçlu, kayıp insanlar olarak görmek nasıl mümkün olabilir diye sorar?

De Mortibus Persecutorum'un yazarı Lactantius'a dönülünce, belirli bir retorik vurgudan ve genellikle kontrolsüz bir polemik suçlamasından yoksun olmayan canlı üslubuna sadık kalarak, acımasız memurlar tarafından uygulanan baskıcı ve göz alıcı bir vergi rejiminin adaletsizliğini kınamaktadır. Amansız bir idari mekanizma aracılığıyla uygulanan gerçek bir vergi zulümden bahseder. Hiçbir şey vergi memurunun açgözlü gözünden kaçamaz. Her şey incelenir ve yazıya dökülür: her toprak parçası, her ağaç, her asma, her insan ve hayvan; sürüler gibi gruplar halinde toplanan vergi mükellefleri, gerekirse işkence yoluyla gerçek ya da gerçek olmayan varlıklarını beyan etmeye zorlanır. Böylece

çocuklar ebeveynlerini, hizmetçiler efendilerini, eşler kocalarını ihbar ediyor. Ve tam tersi. Sonunda, daha iyi bir yol olmadığı için, her vergi mükellefi kendisine karşı işkenceye maruz kalır, böylece kendini suçlamaya zorlanır. Sonuç olarak, az ya da çok doğru olan, gerçek ya da hayali varlıklara ilişkin beyanlar vergi makamlarının iştahını kabartıyor. Yas ve hüznün hâkim olduğu bir atmosferin hüküm sürdüğü, savunmasız ve perişan bir insan kalabalığının yaşadığı kederli bir manzaradır.

Lactantius'un apokaliptik ifadeleri (Jones A.H.M. 1964, sf. 67) kökenlerin apolojistine özgü üslup aşırılıklarından ve polemik öfkesinden arındırılmış (Marotta, V. 2010, sf. p. 3283), hoş bir edebi ivmeyle tarih yazımı açısından ilginç bir temayı (De Martino, 1958, sf. 390), Diocletianus tarafından teşvik edilen ünlü vergi reformunu tanıtmamıza olanak tanır. Büyük Dalmaçya hükümdarı, gelecek kuşaklara gerçek bir mucize olarak görünen bir şeyi başarmıştır. Aslında büyük ölçüde Diocletianus'un siyasi dehası ve yönetme kabiliyeti sayesinde İmparatorluk akut ve potansiyel olarak ölümcül bir çalkantı döneminden sağ çıkmayı başarmış, karanlık bir çağdan çıkmış (Rémondon, R., & Pastorino, 1975, sf. 51) ve kuşkusuz etkili bir şekilde "parlak alacakaranlık" olarak tanımlanan dönemi başlatmıştır (Jones, A. H. M., & Brunt, P. A. 1974, sf. 61). Başka bir deyişle, Augustusçu anayasal modelin doğulu despotizmin güncellenmiş bir biçimine dönüştüğü kılcal bir reform faaliyeti sonucunda Diocletianus, İmparatorluğun çözülmesini önleyebildiğini kanıtlayarak, artık alacakaranlık yıllarında olan yüzyılın sorunlu tarihinin kaçınılmaz son olarak işaret ettiği trajik sonucu defetmiştir.

Üçüncü yüzyılın son yirmi yılında, Antoninler'in büyük Roma'sı artık uzak bir anıdır. 3. yüzyıl tanım gereği bir kriz yüzyılıdır: hatta antik Roma tarihinde otantik bir topos'un varlığıyla karşı karşıyayız. Ancak bu durumda, sıklıkla suiistimal edilen bir terimi, *faute de mieux*'yü yanlış kullanma korkusunun yersiz olduğu ortaya çıkmaktadır. Aslında bu gerçek ve derin bir krizdir: her düzeyde güvenlik krizi, demografik kriz (Mazzarino, S. 1951, sf. 238), üretim sisteminin krizi; arka planda ise Augustus kökenli, özünde 'uzlaşmacı' anayasal modelin felç olması.

Genel ve ekonomik tarih yazımı bu krizin karakterini, açık ya da gizli nedenlerini, ana aktörlerini, eğilim çizgilerini ve çelişkilerini fazlasıyla ortaya koymuştur. Prenslüğün ekonomik-sosyal modelinin, kökeninde karmaşık bir dizi heterojen faktörün yattığı

yankılanan bir çöküş görünüyor (Rostovtzeff. M. 1957, sf. 699). Düşük doğum oranı, köle emeğinin azalması (De Martino, 1979, sf. 383) ve özgür emeğin yetersizliği ile bağlantılı olarak üretici güçlerin eksikliği gibi bir dizi eşlik eden unsur tarafından desteklenen tarım ekonomisinin felci (çöl tarımı olgusunun çoğalmasıyla); ticaretin durgunluğu; diğer şeylerin yanı sıra nüfusun daha az varlıklı sınıflarının aleyhine dengesiz bir vergilendirme ile karakterize edilen aşırı bir vergilendirme düzeyi; sürekli istila tehdidi, haydutluk olgusu, hipertrofik ve istikrarsızlaştırıcı hale gelen askeri unsur tarafından körüklenen iç savaşların neden olduğu sosyal güvensizlik (Rostovtzeff. M. 1957, sf. 740) benzeri görülmemiş bir mali ve parasal kriz oldu (Stein, E., & Palanque, J. R. 1968, sf. 16).

Yerleşik sosyal ve ekonomik yapıların altüst olduğu bir ortamda Diocletianus, büyük bir geleneğin (Mazzarino, S. 2015, sf. 593) ölçülemez değerinde olduğunu düşündüğü manevi ve siyasi-hukuki bir mirasın topyekûn savunucusu rolünü üstlendi. Bu büyük restorasyon çalışması, önceki on yılların trajik tarihinin dürüst ve hayal kırıklığına uğramış bir gözlemciye kendiliğinden önerdiği derste örtük olan temel bir öncülden başlar: böylesine geniş ve çok biçimli bir varlığın etkili yönetimi, güçlü bir merkezi otoritenin yokluğunda ayakta duramaz: Bu nedenle prenslikte köklü bir kurumsal dönüşüm gerçekleştirmek gerekir: auctoritas rejiminden, yani cumhuriyetçi formlara bürünmüş esasen monarşik bir rejimden, Augustus anayasasında zaten mevcut olan ilke ve kurumları geliştirerek, princeps'in mutlak gücüyle karakterize edilen saf monarşik bir rejime geçmek gerekir.

Ve bu, bu gücün kendini gösterdiği biçimle (Mazzarino, S. 2015, sf. 593) başlar: Dışsal ihtişam ve izolasyon, İmparatorluğun yüce rehberinin rolünü yorumlamanın eşi benzeri görülmemiş bir yolu olan yeni İmparatorluk gücü anlayışının iki karakteristik özelliği haline gelir; ihtiyaç duymadığı için kaçındığı geleneksel auctoritas tarzına yabancı bir tarz. Bundan böyle, tam tersine, İmparator civitas'tan başkadır, kendisini kasıtlı olarak sıradan ölümlülerinkinden farklı bir düzleme yerleştirir, giderek yalıtılır ve erişilmez olur. Tüm bunlar, bir yandan emperyal gücün kullanımını cumhuriyetçi magistrasiler çerçevesine geri getirmeyi amaçlarken, diğer yandan özellikle sofistike bir emperyal mistisizm inşa ederek iktidarın dini meşrulaştırmasını güçlendirmeyi amaçlayan çok hassas bir stratejinin parçasıdır, Bu sayede "auctoritas'ın, ilahi seçimle (Iovii ve Hercullii) fratres ve filii'den oluşan bir İmparatorluk koleji içinde aktarılmasını, en iyilerin birlikte seçilmesi (evlat

edinilmesi) şeklindeki geleneksel aristokratik ilkeyle ve İmperium'un uygulanmasına ilişkin magistratual bir anlayışla uzlaştırmak mümkün hale gelir" (Marotta, V. 2010, sf. 3280).

İmparatorları diis geniti olarak düşünmek, özünde ilahi olan İmparatorluk işlevini, onu yerine getirmeye çağrılan kişiden ayırmayı mümkün kılar ve aynı zamanda İmparatorluğa rehberlik etme görevi verilen kişiyi sıradan ölümlülerin yargısından korur (Seston, W. 1946, sf. 218); yöneten kişi bunu tanrıların bir seçimi sayesinde yapar, siyasi eylemi aşkınlık karizmasına sahiptir ve gücü mutlak ve sorgulanamaz olmaktan başka bir şey olamaz. Roma anayasal tarihinin geleneksel organları, Senatodan başlayarak, bu nedenle radikal bir şekilde farklı bir düzleme, yalnızca tarihsel bir düzleme yerleştirilirken, İmparatorluk egemenliğinin derin çekirdeği tartışılmaz ve sonuç olarak tartışılmaz hale gelir.

Ancak İmparatorluğun kurtarılması, İmparatorluk iktidarını "herkes tarafından anlaşılabilir daha basit bir kavrama, daha açık ve düz bir fikre" (Rostovtzeff. M. 1957, sf. 752) dayandırma ihtiyacına ek olarak, idari aygıtın genel bir yeniden düzenlenmesinden ayrı tutulamazdı. "Organizasyon dehasına sahip" (Jones A.H.M. 1964, sf. 67) Diocletianus'un çok ciddiye aldığı ve hükümet faaliyetlerinin merkezine yerleştirdiği bir görevdi bu: öyle ki, 4. yüzyılın siyasi tarihinin ayırt edici özelliği, onun "en un système grandiose des choses anciennes néés sans plan établi" (Stein, E., & Palanque, J. R. 1968, sf. 2) (plansız doğan eski şeylerin görkemli bir sisteminde) düzenleme becerisinde yakalanmıştır. Yönetim reformunun, giderek daha fazla kargaşa içinde olan ve rehabilitasyona ihtiyaç duyan İmparatorluk maliyesinin büyük ve çetrefilli bölümünü göz ardı edemeyeceğini söylemeye gerek yoktur; bu da Roma vergi sistemine organik ve tutarlı bir karakter ve vergilendirme olgusuna episodik olmayan bir nitelik kazandırabilecek bir vergi reformunun hazırlanmasını gerektiriyordu (Jones, A. H. M., & Brunt, P. A. 1974, sf. 47).

Bu, diğerlerinden daha fazla, acil pratik ihtiyaçlar tarafından dayatılmış gibi görünen bir reformdur. Yine bu nedenle, önceki idari uygulamaları altüst etmeye yönelik başarılı bir dogmatik ayrıntılandırmanın meyvesi değil, İmparatorluğun farklı bölgelerinde tekdüze değil, farklı zamanlarda ve önemli yerel farklılıklar olmaksızın gerçekleşen uygulamasının da gösterdiği gibi, daha ziyade bir dizi deneme ve hatanın geç ürünüdür). Bununla birlikte, Diocletianus'un bu alandaki hükümet eylemi, kendisine yabancı olan sistematik kaygılarla ya da devrimci bir değerle yüklenmeden, şüphesiz yenilik unsurları sunar. Dördüncü

yüzyılın başında, radikal bir şekilde eşi benzeri görülmemiş olmasa da yeni bir şey meydana geldi; İmparatorluğun maliye politikasında, önemini küçümsemenin yanlış olacağı önemli bir rota değişikliği.

3. 3. 10. Vergi Reformunun Etkisi

Bu reformun nasıl bir etkisi oldu kapsamını kavramak için 312 Mart'ının sonunda yazılmış olan VIII. Panegyric'in sunduğu çok önemli bir tanıklık incelenir. O yıl Constantinus, Augustus olarak atanmasının ve Maximianus'ın kızı Fausta ile evlenmesinin beşinci yıldönümü olan Quinquennalia'yı kutlamak için Trier'e gitmişti. Panegyric'in yazarı, Autun vatandaşı ve senatörü, retorikçi ve prestijli Meniane okullarında profesör, bu fırsattan yararlanarak İmparatora bir önceki yıl civitas Aeduorum'a yaptığı ziyaret için teşekkür ettiği övgü dolu bir metin kaleme aldı. Eumenus, genellikle eliptik ve oldukça anlaşılmaz olan metinde, Autun vatandaşlarının erdemlerini, İmparatorluğa bağlılıklarını ve Roma'ya sadakatleri nedeniyle katlandıkları acıları güçlü bir şekilde vurgular.

Kentin erdemlerinin gururla haklı çıkarılması, yazarın Autun'u Baugadi isyanının neden olduğu yıkıntılardan ayağa kaldıran İmparatorların cömertliğini övdüğü panegyric'in özünün öncülüdür. Aslında, Constantinus'ın Edui ile görüşmesi vesilesiyle, halkın içinde bulunduğu sefil durumu bizzat doğruladığı biliniyor. Gözlemevi olarak kullanılan bir tepenin üstünden, ıssız kırsal bölgeyi, çevredeki manzarayı baskılayan yıkımı seyreder; bölge sakinlerinin böylesine ünlü bir konuğu onurlu bir şekilde karşılamak için gösterdikleri çabalar, bölgenin içinde bulunduğu sefalet ve terk edilmişlik duygusunu daha da kötüleştirir. Bu nedenle, aynı gün Constantinus Senatoya bu kent lehine almayı düşündüğü önlemleri bildirir: bu temelde kent sakinlerinin geri ödenmemiş vergilerinin bir kısmının affedilmesi (Giardina, A. 1986, sf. 71-80) ve bu bölgenin ekonomisinin iyileşmesini engelleyen vergi borcunun silinmesi kararıydı.

'Yeni nüfus sayımı' ifadesi indirgeyici bir anlamda anlaşılmalıdır: Burada söz konusu olan ne sadece vergi düzeyinin artırılması ne de basit bir nüfus sayımı işlemidir; tam tersine, vergi sisteminin değiştirilmesi, yani vergi borcu hesaplama mekanizmasının, Edui'nin zaten kırılğan olan sosyo-ekonomik durumunu daha da zayıflatacak şekilde köklü bir reforma tabi tutulması söz konusudur. Panegyric'in yazarı bu atıfla, İmparatorluk

eyaletin bu köşesinin zaten önemli olan zorluklarının, daha sonraki tarih yazımının verdiği yeniden yapılandırmaya göre, üç düzeyde ifade edilen yeni bir vergi sisteminin getirilmesiyle daha da karmaşık hale geldiği gerçeğini çok da üstü kapalı olmayan bir şekilde ima etmek istemiştir: Daha önce oran, hedef, giriş tarihi ve dönemsellik açısından farklı olan bir dizi verginin birleştirilmesi; sabit bir vergi biriminin tanımlanması; vergi vergisinin her bir bölgesel birim içinde, bireysel vergi mükellefi seviyesine kadar birbirini takip eden parantezlerle matematiksel olarak bölünmesi.

3. 3. 11. Vergi Reformunun Sonucu

Diocletianus'un reformu, tüm sınırlamaları ve belirsizlikleriyle birlikte, Roma İmparatorluğu'nu yeniden canlandırma başarısını göstermiş ve bir yüzyıldan fazla bir süre ayakta kalmasını sağlamıştır. Ama dahası da var. Bazılarına göre bu reform, erken Orta Çağ'ın antropolojik ve sosyal ufkunun merkezinde yer alacak olan insan-toprak bağının önkoşullarının ana hatlarını çizerek feodalizmin kökenini bile oluşturmuştur. Eğer bu doğruysa, mali anahtarın sadece yeni kurumların inşası için değil, aynı zamanda toplumsal yapıların devrimi için de kapıyı açtığı bir kez daha kanıtlanmış olacaktır.

Peki, Azami Fiyat Fermanı bir başarısızlık mıydı? Fermanın hükümleri, böylesine köklü ekonomik sorunları çözmesi beklenmese bile, son derece mantıklı ve rasyoneldi. Ekonomik başarı ya da başarısızlığa rağmen fermanın Diocletianus'un otoritesini genişletmeye yönelik bir uygulama olduğunu ve bu açıdan değerlendirilmesi gerektiğini düşünüyoruz. İmparatorun ekonomiye böylesine büyük bir şekilde müdahale etme yetkisinin ya da meşruyetinin sorgulandığına dair hiçbir kanıt yoktur. Lactantius'un bahsettiği ayaklanmalar Ferman'ın kendisine değil, Ferman'ın bir sonucu olarak piyasada yiyecek bulunamamasına tepki olarak ortaya çıkmış gibi görünmektedir. Halk İmparatorun kendilerine emir verme yetkisine değil, emrin kendisine karşı direnmiştir. Azami Fiyat Fermanı, her zaman birden fazla sorunu çözen çözümler arayan bir İmparatorun parlak bir zekâ ürünü olmalıydı. Ne yazık ki Diocletianus için Azami Fiyatlar Fermanı inandığı kadar etkili olmayacaktı.

3. 4. Törenler

Saray törenleri netleştirildi ve yazarlar genellikle bu gelişmeyi Diocletianus'un diplomatik ilişkileri yeniden kurduğu Pers etkisine bağlar: 287'de bir Pers elçisinin İmparatorluğa gelmesinin yaratılan yeni atmosferde önemli bir rol oynadığı söylenir.

Dördüncü yüzyıl tarihçileri, oybirliğiyle, önceki dönemlere özgü daha basit selamlaşmanın yerini alan, tamamen yeni bir ritüel olan 'mora tapınmadan bahsederler; İmparatorun huzuruna, özellikle de sarayın kabul salonuna kabul edilen memurlar, saray mensupları ve elçiler ancak önceden belirlenmiş zamanlarda, titizlikle düzenlenmiş bir hiyerarşik düzene göre içeri girebilirlerdi:

Sessizce ilerlerler, elleri örtülüdür ve İmparatorluk pelerininin eteğini öperler (proskynesis'i anımsatan bir jest), sonra da dinleyiciler tören boyunca ayakta kalırlardı (Eutropius, IX.26).

Bu tür ritüellerin en azından kısmen daha önce de var olduğu, Augustus'un hükümdarlığından itibaren sık sık tekrarlandığı görülmüştür (Stern, H. 1954, 17(1-2), sf. 184-189). Bununla birlikte, gerçek şu ki, bunlar sadece istisnai olmaktan ziyade kodlanmış, belirlenmiş ve olağan oturmulara genişletilmiştir; yeni ideolojik kavramlarla bağlantılıydılar ve Aurelius Victor bunların İmparatorluk kültürüyle bağlantısını çok iyi anlamıştı: "Her şeyden önce Diocletianus kendisine tapılmasına ve tanrı olarak hitap edilmesine göz yumdu (Sextus Aurelius Victor, XXXIX·4).

İki İmparator aynı zamanda askeri görevlerini de ellerinden geldiğince yerine getirdiler. Diocletianus kendisini ordudan daha da uzaklaştırmak için İmparatorun cumhuriyetçi görünümünü ortadan kaldırdı ve yerine *aderatio* gibi her şeye kadir olduğunu ve rütbe farkını açıkça gösteren törenler koydu. Eutropius bu yeni saray törenlerinin "Roma özgürlüğünden ziyade kraliyet adetlerine uygun" (Eutropius, IX.26) olduğunu ve İmparatoru eşitler arasında birinci yapmak yerine Roma İmparatorluğu'nun efendisi haline getirdiğini belirtmiştir. Bu değişiklik Williams'ın Diocletianus'un "kendisini ve haleflerini o kadar derin bir şekilde *mora* boyamak zorunda kaldığını, bundan böyle Roma İmparatoru'nun bir ilk yargıçtan çok tanrısal bir Firavun'a benzediğini" (Williams, S. 1997, sf.12) yazmasına neden oldu.

Diocletianus, üçüncü yüzyılda İmparatorun giderek artan otokratik doğasından Mısır'dan daha fazla etkilenmiştir. "Tetrarklar Dominus Noster ya da Lord ve Efendi unvanını giderek daha fazla kullanıyorlardı (Saint Jerome, O268.R11). Diocletianus, önceki

İmparatorların eğilimini devam ettirerek yeni yüksek statüsünü vurgulamak için bir diadem, tamamen mor giysiler, mücevherli cübbeler ve altın kullanmıştır.” Gallienus, özellikle gösterişli kıyafetler giymiş ve İmparatorluk heykeltıraşlığına "aşkın ve değişmez olanın ezici duygusu" (Matthew, D. J. A., 1992, sf. 363-390) ile karakterize edilen dini inançlara dayalı üslup değişiklikleri getirmiştir. Yeni olan, dört İmparatorun koruyucuları, kelimenin tam anlamıyla "yoldaşları" olarak kabul edilen tanrılar olan komitelerin özel korumasıyla ilgiliydi.

“Iovius ve Herakles Meselesine gelirsek, 280'lerin sonlarında bir noktada, Roma İmparatorluğu'nun mevcut İmparatoru Diocletianus, zaten geniş olan unvan listesine ek olarak "Iovius" soyadını aldı. Tarihçiler uzun zamandır bu terimin ve bu İmparatorun dönemin çağdaşları tarafından birbiriyle eş tutulduğu konusunda hemfikirdir. Ancak şu ana kadar Diocletianus'un bu unvanı almasıyla ilgili kayda değer bir çalışma yapılmamıştır; çünkü Iovius "Jüpiter'in" anlamına geliyordu ve özellikle bu dönemde bir İmparator tarafından kullanılmak için oldukça ilgi çekici bir terimdi. Jüpiter, Roma'nın en eski tanrısı olarak, tüm pagan Roma dindarlığının kaynağıydı. Jüpiter aynı zamanda en eski pagan tanrılardan biri ve Roma panteonunun başıydı ve bu dönem Roma İmparatorluğu'nda yeni ilahların keşfedildiği bir dönemdi. Öyleyse bir İmparator tam olarak neden kendisini eski moda bir tanrıyla özdeşleştiren bir isim alsın? Bu ismi almasındaki amaç tam olarak neydi? Ve bu hem İmparatorluk sarayı hem de sıradan Roma vatandaşı için ne anlama geliyordu?” Bu sorulara yanıt vermek zor olsa da, Diocletianus'un Iovius soyadını almasının ve Diocletianus'un İmparatorluk ortağı Maximianus'un "Herculius" soyadını almasının, Diocletianus'un Roma İmparatoru olarak elde ettiği kazanımları tehdit etmekte kalmayıp aynı zamanda değişen Roma toplumuna işaret ettiğini kanıtlayan çeşitli tarihsel koşullara verilen son derece karmaşık bir tepkinin parçası idi; bu isimler yalnızca geleneksel Roma tanrılarına karşı bir dindarlık işareti ya da Lactantius'un nefret ettiği *dues et dominus* gibi İmparatoru yaşayan bir tanrı olarak damgalama arzusu değildi.

Tetrarkların bu isimleri aldığına dair elimizdeki kanıtlar nelerdir? Bazıları edebi formda günümüze ulaşmış olsa da çoğu epigrafiktir. Lactantius: İmparatorlukta kardeşi Maximianus'un Herculius olarak adlandırılan karakteri neydi? Diocletianus'unkinden farklı değildi ve gerçekten de dostluklarını bu kadar yakın ve sadık kılmak için, onlarda eğilimlerin ve amaçların aynılığı, buna karşılık gelen bir irade ve yargıda oybirliği olması gerekirdi. Yalnızca şu noktada farklıydılar: Diocletianus daha cimri ve daha az kararlıydı; Maximianus

ise daha az cimri olmakla birlikte, iyiliğe değil kötülüğe eğilimli, daha cesur bir ruha sahipti (Lactantius, *De Mortibus Persecutorum* 8.1) demiştir.

Ve Aurelius Victor'a göre: Karakterlere gelince, onlar da bu türdendi: Herculus lakaplı Maximianus, doğası gereği vahşi, şehvetle yanıp tutuşan, öğütlerinde katı, taşralı ve Pannonialı bir soydan geliyordu (Sextus Aurelius Victor, XL.10).

Edebi kaynakların hiçbirinde Diocletianus'tan Iovius ya da Jüpiter olarak bahsedilmezken, Maximianus'tan sürekli olarak Herkül olarak bahsedilir. Bu durum, soyadını ilk benimseyen İmparatorun hangisi olduğu gibi ilginç bir soruyu akla getirmektedir: Herkül, o kahraman, senin soyunun ve adının ilki (Panegyrici Maximianus, X. 1.3) ya da ailenizin ilahi kökenini anlatayım mı, ki bunu sadece ölümsüz eylemlerinizi değil, aldığınız isimle de kanıtladınız (Panegyrici Maximianus, X. 2.3). Herkül'ünüzün bir zamanlar Jüpiter'inize yaptığı gibi aynı zamanında yardımla (Panegyrici Maximianus, X. 4.2). Size yalvarıyorum, İmparatorlarınızın her birinin soyadını kullanın, çünkü bir seçim yapmak zorunda değilsiniz. Artık aynı anda hem Herculia hem de Iovia olarak anılabilirsiniz (Panegyrici Maximianus, X. 13.3).

Bu söylevler Maximianus'u pohpohlama amacı taşıdığından, gerçekler kesinlikle çarpıtılmış olmalıdır. Bu durum özellikle hatibin, Carausius'un Britanya'sının başarısızlıkla sonuçlanan istilasında suçu Maximianus'dan alıp, ev sahibini utandırmamak için kötü hava koşullarına atmasında dikkat çekicidir. Dolayısıyla, güç dengesini panegyric yoluyla analiz etmeye çalışmak imkânsızdır.

Tetrarklara soyadlarıyla atıfta bulunan epigrafik kanıtlar oldukça yaygındır, ancak bunlar da ele alınması gereken bazı sorular ortaya çıkarmaktadır, çünkü yazıtlar ithaf niteliğindedir ve işlevleri ve dilleri bizi yanıltabilir. Bununla birlikte, var olan kanıtlar arasında birkaç ortak unsur var gibi görünmektedir. Kognomen'in geçtiği yazıtlarda normalde her iki İmparator da yazıtta yer alır; tek bir İmparatora ait yazıtlarda ise normalde kognomen yer almaz. Yazıtlarda önce kognomen, sonra da İmparatorluk unvanının kısaltılmış, daha gayri resmi bir versiyonuna atıfta bulunulmaktadır. Buradan çıkarabileceğimiz sonuç, o dönemde Iovius ve Herculus'un tam olarak ne anlama geldiğine dair ortak bir anlayış olduğudur.

Tetrarşinin günümüze ulaşan sikkeleri, soyadının benimsenmesinin 280'li yılların son yarısında gerçekleştiğini iddia etmek için kullanılabilir. Saltanatının ilk yılında

Diocletianus'un sikkeleri daha önceki hükümdarlarınkine benzer: ön yüzde portresiyle birlikte unvanı, arka yüzlerde ise sikkelerde sıkça rastlanan çok sayıda Roma tanrısı yer alır. Bununla birlikte, bir Diocletianus'un 286'da ya da sonrasında bastırıldığı sikkelerdeki dramatik değişim vardır. Diocletianus'un yükselişiyle Maximianus'dan Augustus'a, onun sikkeleri görülmeye başlandı. Ön yüzler neredeyse tek taraflı olarak Jüpiter'e atıfta bulunmaya başladı ve arka yüzlerde bu tanrı çoğunlukla Diocletianus'un yanında dururken resmedildi. En ilginç, 289 yılında ön yüzünde "Iovi et Herculi Cons Aug" yazan ilk sikkedir. Burada Diocletianus Iovius adını alarak kişisel dindarlığını değil, 286'daki olayların itici gücü olduğunu gösterir.

Tarihsel bağlam ışığında incelendiğinde, Tetrarkların soyadını üstlenmesi nasıl değerlendirilebilir? Jüpiter'e tapınmanın ordularda oldukça popüler olduğu (Williams, S. 1997, sf. 204) ve Jüpiter'e sadakatin orduda sadakat ve dolayısıyla ordudan sadakat anlamına geldiği ileri sürülmüştür (Jones A.H.M. 1964, sf. 363). Tarihçiler ayrıca bu dönemde iki yeni lejyon kurulduğunu ve bunların bir şekilde Diocletianus ve Maximianus'a "özel" olduğunu belirtmişlerdir (Southern, P. 2001, sf. 151). Bu iki lejyon Legio Iovio ve Legio Herculio olarak adlandırılmıştır (Williams, S. 1997, sf. 97). Aynı zamanda Diocletianus Roma Ordusu'nun oluşumunu yeniden inşa ediyor ve yeniden düzenliyordu; buna birliklerin büyüklüğü, taktikler ve ücret skalasının gözden geçirilmesi ve sınır bölgelerinde Roma Ordusu'nun savaş yürütme biçiminde devrim yaratacak kalelerin inşasının finanse edilmesi de dahildi. Birkaç yazıt bunu desteklemektedir. Roma mitolojisinde Jüpiter, Yunan tanrısı Zeus'un kimliğiyle eşleştirilir. Burada Tetrarşinin güç yapısının yeniden yaratıldığı görülebilir. Diocletianus Jüpiter'dir: uzaktır ama her şeyi bilir ve kendi yerine Herkülvari görevleri yerine getirmesi için dünyevi temsilcisi Maximianus/Herculius'u gönderir.

“Diocletianus bir generalden çok bir idareciydi, ancak savaş meydanına çıktığında başarılı oldu. Maximianus savaş alanında oldukça başarılıydı ve bu ona ordu ve halk arasında büyük bir popülerlik kazandı. Mitoloji Roma halkı tarafından çok iyi bilindiği için, iki İmparator arasındaki ilişki herhangi bir açıklamaya gerek kalmadan anlaşılabilirdi.” Eğer bu durum doğru bir temsilsel, Diocletianus'un Iovius unvanını alması büyük bir iş başarmış olurdu: Maximianus hâlâ lakabını, insanüstü kimliğini ve popülaritesini korurken, Diocletianus kendisini Maximianus'un üzerine çıkarmış, başarılarından pay almış ve Maximianus'u sadece taht için Diocletianus'a değil, iktidarı ele geçirmeye kalkışması

durumunda Roma'nın tanrılar panteonuna meydan okumaya zorlayacak ilahi bir güç yapısı yaratmış olacaktı. Özünde, kısa bir süre önce mor rütbeye yükseltilen Maximianus, tanrılardan gelen meşru dünyevi otoritenin sahibi olan daha kıdemli Diocletianus'a boyun eğmek zorunda kalacaktı. Tetrarşi döneminden günümüze ulaşan tüm panegyrikler, ister kardeş, ister baba-oğul, ister yarı-tanrı, ister ilahi iradenin ilahi uygulayıcıları olarak temsil edilsinler, İmparatorlar arasındaki sadakati vurgular:

Size ve kardeşinize haklı olarak Roma İmparatorluğu'nun kurucuları denebilir, çünkü siz, neredeyse aynı şey, onun onarıcılarısınız (Panegyrici Maximianus X. 1.5). Dünyanın karşıt uçlarından bir araya gelerek yenilmez elleri sıkıldığınızda, bu topraklar adına yaptıklarınızı ne kadar içtenlikle ve dostane duygularla onun tanrısallığına rapor ettiniz. O konferans ne kadar güven dolu ve kardeşçeydi! . . . (Panegyrici Maximianus X. 9.1-3).

Panegyric hatipleri hitaplarında neyin iyi karşılanıp neyin karşılanmayacağını biliyorlardı. Tetrarşik panegirik incelendiğinde de amacın İmparatoru pohpohlamak, onu ilahi olanla ilişkili göstermek ve durum ne kadar garip görünürse görünsün iki İmparatorun kardeş ve birbirlerine tartışmasız sadık olduklarını vurgulamak olduğu açıkça görülmektedir. İlahi iltifat önemsiz olarak geçirilebilir, ancak İmparatorları düşman değil dost olarak göstermeye yönelik tekrarlanan girişimler Tetrarşinin Augusta'ları arasında bir çatışma ya da çatışma korkusu olduğuna delil olabilir.

Tetrarkların günümüze ulaşan Porphyry heykelleri de bu kardeşlik iddialarını desteklemektedir. Dört hükümdar bir kollarıyla birbirlerini kavrarken, diğer kolları bir kılıç tutar şekilde betimlenmiştir ve Tetrarkların yüzleri dış tehditlere bakar gibidir. Kardeşlik argümanı, böyle bir çatışmanın asla gerçekleşmemesini ve Diocletianus'un tahtında güvende kalmasını sağlamanın bir yolu olarak soyadının üstlenilmesinin bir açıklamasına uymaktadır. Dinamik ilişkiler Tetrarkların Iovius ve Herculus soyadlarını almalarını ve bu basit isim değişikliğiyle pek çok hedefe ulaşmalarını sağlamıştır. Roma dininin yeni tanrılara açılması ve bunun yaratılmasına yardımcı olduğu İmparatorluğun değişen sosyal yapısı, Tetrarşi İmparatorları tarafından soyadı üstlenmeye uygun bir nüfusun üretilmesinde çok önemliydi.

Üçüncü yüzyıl, insanlar ve tanrılar arasındaki ilişkileri sorgulamanın yanı sıra, Romalıların sadece İmparatorlarıyla olan ilişkilerini değil, aynı zamanda bu İmparatorların ilahi olanla olan ilişkilerini de sorgulamalarına neden oldu. İmparatorluk kültürü her zaman

İmparatora sadakat göstermenin ana yolu olmuştur; İmparatorluk tanrılaştırması her zaman İmparatorluk kültürünün en görünür biçimi ve İmparatorun dehasına sunulan adaklar da halkın sadakatini sağlamanın en görünür yolu olmuştur (Gradel, I. 2002, sf. 366). Tetrarklar döneminde, kognomen İmparatorların tanrısallığına işaret etse de bu tam olarak tanrılaştırma değildi ve İmparator ile tanrılar arasında yeni bir ilişki kurulmuştu. Önceki tarihçiler Aurelianus'tan itibaren pagan İmparatorların hep Deus et Dominus kisvesine büründüğünü görmüşlerdi. Frennd, Diocletianus'un kendisini bir tanrı olarak gördüğünü yazar (Frennd, W. H. C. 2013, sf. 478).

Tarihçilerin Tetrarkların eylemlerini Roma İmparatorluğu'nun daha önceki dönemlerine bakarak yargılamasının haksızlık olduğunu savunuyorum; Commodus ve Aurelianus kendilerini tanrı ilan etmiş olsalar da, Tetrarklar bu İmparatorlardan belirgin bir şekilde farklı bir zaman diliminde var olmuşlardır, dolayısıyla soyadlarını üstlenmeleri önceki İmparatorların yaşayan tanrılaştırmalarıyla bir tutulmamalıdır. Panegiriklerde İmparatorlar tanrıların çocukları olarak takdim edilir:

Göklerin hükümdarı Jüpiter ve yeryüzünün sakinleştiricisi Herkül, dolayısıyla başkalarının yönetiminde gerçekleştirilenler de dahil olmak üzere tüm görkemli başarılarında Diocletianus kararları verir ve siz onları uygularsınız (Panegyrici Maximianus, X. 11.6). Gördüğümüz kadarıyla siz çalışmıyor, ebeveynleriniz olan tanrıları taklit ediyorsunuz.

Sikkelerde Tetrarklar hiçbir zaman tanrı olarak değil, tanrılardan eşya ya da lütuf alan ya da tanrıların saltanatlarının koruyucusu olduğunu iddia eden kişiler olarak temsil edilmişlerdir. Diocletianus kibirden ya da pagan dindarlığından dolayı kendisinden bir tanrı ya da ilahi bir soy olarak bahsedilmesini istememiştir; bu sadece kendi yönetimini korumak ve İmparatorluk üzerindeki otoritesini genişletmek için çıkarlarına hizmet etmiştir.

Eğer Diocletianus iddia edildiği gibi gerçekten dindar bir pagan olsaydı ve kendini bir tanrı olarak görseydi, o zaman en görkemli bildirilerinde ilahi geçmişine atıfta bulunması gerekirdi; ama bunlar böyle değildir. Her iki ferman da girişlerinde sadece Tetrarkın seküler otoritesine atıfta bulunur. Iovius ya da Herculus'tan bahsedilmese de İmparatorluk unvanları Persicus Maximus ve Germanicus Maximus gibi askeri başarıların yanı sıra İmparatorların makamlarına ve başarılarına yapılan atıflarla doludur.

Geleneksel ton, klasik Greko-Romen panteonundan gelen bu ilahların seçimine atıfta bulunuyordu, çünkü ön planda Diocletianus'un özel koruması altında olduğu Jüpiter ve

Herkül- Herkül olarak da bilinen Maximianus'un koruyucu tanrısı- İmparatorluk ailesinin efsanevi ataları olan ilahlar vardı. Bu anlamda, klasik şemaları Aşağı Roma İmparatorluğu'nda egemenin evrensel ve sorgulanamaz kabulünü, bu durumda bir gelenin ilahi korumasını garanti eden sembolik sistemlerle diyaloga sokan bir emperyal ideoloji ve mistisizm gözlemliyoruz. Elbette, daha önce de söylediğimiz gibi, bu süreç üçüncü yüzyılda önceden var olan siyasi düzenlemelere dayanıyordu- Valerianus ve Galienus'un yönetimi ya da hatta İmparatorluğun Galienus, Tetricus ve Valabatus (Watson, A. 1999. sf. 57-100) arasındaki üçlü bölünmesi gibi.

Bunun ışığında, Diocletianus ve Maximianus arasındaki ilişkiye dair bir açıklama, döneme uygun sembolik sistem temelinde düzenlenmiştir. Diocletianus'un kardeşi (frater) (Lactantius, De Mortibus Persecutorum, 8,1) olduğu için onunla aynı saygınlığa sahip olmasına rağmen, otoritesi kıdemli Augustus'unkinden daha düşüktü.

Sistemin sembolizmi aşağıdaki şekilde oluşturulabilir: Jüpiter'in oğlu Diocletianus'un ortak İmparatoru Herkül'ün oğlu ve dolayısıyla Jüpiter'in soyundan gelen Maximianus'tu. Bu ayırım, Augustusçuların uzlaşma ve siyasi birlik etrafındaki birliğinin ayırt edici özelliği idi. Roller iyi tanımlanmış olmasına rağmen Diocletianus politikaları yönetti ve Maximianus Herkül bunları uyguladı.

“Gökyüzünün ve yeryüzünün bize sağladığı nimetler her ne kadar çeşitli ilahların müdahalesine bağlı gibi görünse de yine de egemen ilahlardan, göğün efendisi Jüpiter'den ve yeryüzünün barıştıracısı Herkül'den gelirler; aynı şekilde, en asil girişimlerde, hatta başkalarının doğrudan yetkisi altında gerçekleştirilenlerde bile, inisiyatif alan Diocletianus'tur ve bunları gerçekleştiren sensin.” (Yani Maximianus) (Panegyrici Latini, II 10. 11,6).

Bu pasajda, panegyrist- Mamertinus - Herkül mitolojisi ile Jüpiter'le olan ilişkisi arasında bir benzerlik olduğunu öne sürmüştür - yani, ikincisinin dünyayı kötülüklerden kurtarabilecek en büyük kahramanı yaratma iradesi (Grimal, P. 2005, sf. 206). Diocletianus ve Maximianus arasındaki ilişki mitolojik referanslar kullanılarak temsil edilmiştir. Diocletianus'a Roma İmparatorluğu'nu yeniden düzenleme görevinde yardımcı olmak için Augustus unvanına yükseltildi.

Yeni ortaklar Constantius (293-306) ve Galerius Maximianus (293-311) idi: ilki soylu bir köken atfedilen bir generaldi- muhtemelen İmparator Gotik Claudius II'den (268-270)

(HA El Divino Claudio VIII,3) sahte bir soy-, ikincisi ise Lactantius'un barbar bir soy atfettiği mütevazı bir adamdı (Lactantius, De Mortibus Persecutorum, 9,1-3). Tıpkı Diocletianus ve Herkül Maximianus'un Augustos gibi Jüpiter ve Herkül'ün oğulları olmaları gibi, Galerius da Diocletianus'un ve dolayısıyla Jovianus'un oğlu olurken, Constantius da Maximianus'un ve Herkül'ün oğlu oldu. Bununla birlikte, nümizmatik izlerden Caesarların kendilerini sadece atalarının koruyucu tanrılarına bağlamakla kalmayıp, aynı zamanda kendilerini başka ilahlarla da ilişkilendirdiklerini izleyebiliriz. Constantius'un durumunda Mars'a, Galerius'un durumunda ise Sol Invictus'a ilişkilendirilirler (Odahl, Matson C. 2004, sf. 55). Her iki Caesari nobilissimi de Diocletianus ve Maximianus'un ait olduğu gens Valeria'ya girdi.

Tetrarşik İmparatorluk Hanedanı, Augustus Jovian'ın, Diocletianus'un katı otoritesi altında ve pietas- tanrılar ve insanlar arasındaki görev duygusu- uzlaşmasıyla toplandı. Jovian ve Herculean adlandırmaları, Tetrarşik siyasi sistemi meşrulaştıran ilahi bir hakkı çağrıştırmının yanı sıra, Diocletianus'un temsillerinde geleneksel mitolojik motifleri kutsal krallığı ve Augusti'nin ilişki ve işlevlerini açıklayan sembolik bir form olarak kullanmasına da izin verdi.

Özellikle Maximianus Herculeus'a adanmış olan Mamertini panegyricus Maximianus Augustus dictus ve Genethliacus Maximianus Augustus gibi Latince Panegyrics, Olimpos mitlerinin Maximianus ve Diocletianus'un eylemleriyle ilişkilendirilerek yeniden okunmasını sağlamıştır.

Örneğin, en sık tekrarlanan temalardan biri, Roma İmparatorluğu'nun koruyucusu, eski Titanlar ırkını bastıran ve yeni bir Olimposlular ırkı kuran tanrı olarak Iuppiter Optimus Maximus'a atıfta bulunmaktadır (Panegyrici Latini, III 11. 3,4).

Diocletianus, Jüpiter'i "ilahi babası" olarak seçerek, yeni bir "Altın Çağın" kurucusu olmanın yanı sıra, meşruiyetini teyit ederek ve kendisini diğer İmparatorların otoritesinin kaynağı olarak tanımlayarak, önünde duran düşmanları- ister gaspçılar ister barbarlar ya da Persler olsun- yenme sorumluluğunu kendisine yükledi (Panegyrici Latini, II 10. 1,5; 3,1; III,15,2-4; V,18,5).

Buna karşılık, Maximianus'un ilahi atası olarak Herkül'ün seçilmesi, Diocletianus'un meslektaşını Jüpiter'in Herkül efsanesinde yaptığına benzer bir şekilde giydirdiğini ve

dünyayı insanlardan arındıracak bir kahraman yarattığını gösteriyordu (Grimal, P. 2005, sf. 205-221).

Böylece yöneticiler, yeni siyasi sistemin bir temsil, propaganda ve meşrulaştırma biçimi olarak Greko-Romen panteonu ve mitolojisiyle doğrudan ilişki kurdular. Iovian ve Herculean sıfatları, güçler ayrımını açıklamanın yanı sıra, İmparatorların ilahi hakkının onaylanması ve Tetrarşinin kozmosun yapısını yansıtacağı için ideal yönetim tarzı olduğu iddiasıyla da ilgiliydi. Helenistik dönemden bu yana Greko-Romen siyasi-dini düşüncesinde, istikrarlı bir hükümetin cennetin hükümetini yeryüzünde yeniden ürettiği yaygın bir fikirdi. Dolayısıyla, 289 tarihli panegyric'te Diocletianus ve Maximianus'un güçlerinin "cennetin efendisi Jüpiter'den ve yeryüzünün barışçısı Herkül'den" (Panegyrici Latini II 10. 11,6) kaynaklandığına dair verilen açıklamadan daha makul bir şey olamazdı. Böylece, geleneksel temaların yeniden okunması ve benimsenmesiyle, Jüpiter'in (diğer tanrılar tarafından desteklense de) hüküm sürdüğü bir kozmosu yansıtan, güç ilişkilerini mitolojiyle analogiler yoluyla açıklayan ve tanrı Jüpiter'i İmparatorların gücünün nihai kaynağı olarak gören bir siyasi sistem kuruldu.

Diocletianus, romanitas idealine dayanarak, tebaasının geleneksel Greko-Romen panteonuna sadık kalacağına güveniyordu. Bu adanmışlığa eşlik eden tanrıların desteğine dayanarak bu karizmatik-geleneksel tahakkümün meşrulaştırılması olacaktır. Tetrarşinin geleneksel külte -özellikle de Jüpiter ve Herkül kültüne- atfettiği önem, Res publica'nın koruyucu tanrılarının kültünü güçlendirme çabalarının bir kanıtıdır: "Tetrarşiye sadakat bu nedenle geleneksel külte sadakati gerektiriyordu" (Williams, S. 1997, sf. 69-70).

Bununla birlikte, mevcut tarih yazımı yorumu metinsel belgelerin incelenmesinin çok az ötesine geçmektedir, çünkü nümizmatik belgelerin doğru bir şekilde incelenmesi- aslında araştırmacılar tarafından yeterince kullanılmamaktadır. Aurelianus döneminde derinleşen ve İkinci Tetrarşi döneminde (306-311) maksimum ifadesini bulan İmparatorlar ve Sol Inuictus arasındaki bağlantı gibi geleneksel olmayan Roma kültürlerinin artan önemini gösterecektir. Dahası, tarih yazımının çoğu, Tetrarşik sikkelerdeki en yaygın tema olan ve tetrarşlar tarafından romanitas'ın en fazla değer kazanmasını temsil eden Genius Populi Romani'ye atfedilen önemi göz ardı etmektedir. Bu noktada bile, temelde İmparatorların halk nezdindeki prestijini tebaayı secdeye ve ona tapınmaya zorlayarak arttırmak; -birçoğunun

zaten yaptığı gibi- bu gücün ilahi ve aşkın kökenini onaylamak ve kendini o zamana kadar Batı ve Roma siyasi ve kültürel geleneklerine yabancı olan bir şatafat ve gösterişle kuşatmaktan ibaret olan tek bir hile mümkündür. Oryantal anlamda bir dönüşüm, kısacası Asya tarzı bir siyasi despotizm, devletin kendisine düşman olan tikel güçler (milisler ve aynı zamanda toprak) üzerinde hala sahip olduğu güvencesiz hakimiyet durumunu korumak ve güçlendirmek için geriye kalan tek araç gibi görünüyor. Bu tür çözümlerin hiçbir şekilde 'kesin' olmadığını anlamak kolaydır, çünkü İmparatorluğun fiili durumunu hiçbir şekilde değiştiremezler, sadece en yıkıcı etkilerini kontrol altına almaya çalışırlar.

3. 4. 1. Mistik Nitelikler ve İmparatorluk Gücünün Karakteri

"Diocletianus'un kibri, Augustus'un etkilenmiş alçakgönüllülüğü gibi bir komediydi; ancak iki komediden ikincisinin birincisinden çok daha soylu ve erkeksi bir karaktere sahip olduğunu kabul etmek gerekir. Biri İmparatorların Roma dünyası üzerindeki sonsuz gücünü gizlemek için, diğeri ise bunu göstermek içindi (Gibbon, E. 1967, sf. 346). E. Gibbon'un bu keskin gözlemi, Augustus'un siyasi sistemini Diocletianus'un kurduğu sistemden en iyi şekilde ayıran unsurlardan birini vurgular. Geç İmparatorluk sarayında törenler olağanüstü bir önem kazanır çünkü Diocletianus'tan itibaren İmparatorlar hükümdar olduklarını gizlememekle kalmaz, bu statülerini kasıtlı olarak sergilerler.

Tören, hükümdarı karakterize eden ve saraya bir varlık nedeni kazandıran şeydir; saray da hükümdar figürünü vurgulamak için yaratılmış ve tasarlanmıştır. Tören, saraydan başlayarak geç antikçağın tüm yaşamına, özel yaşam biçimlerine, büyük şehirlerdeki varoluş ritmine, kilise ritüeline ve zamanın sanatsal ve edebi ifadelerine nüfuz etmiştir. Dolayısıyla, İmparatorların mutlak iktidarının üzerindeki maskeyi kaldıran Diocletianus'un tutumunda, geç İmparatorluğun sosyal ve siyasi yaşamının ana teması olan iktidar ve tebaa arasındaki yeni ilişki biçimlerinin kökenini görmek meşrudur. Krallığın dış biçimlerinin çoğunun daha önceki yüzyıllarda bir emsalinin bulunduğundan bahsetmiyorum bile.

Bu nedenle eski tarihçiler, en yakın modeli Pers sarayında yüzyıllardır uygulanan törenler olan, aşağı İmparatorluk sarayını karakterize eden törenleri ve aygıtları Tetrarşi dönemine, özellikle de Diocletianus'a atfetmekte hemfikirdirler.

Özellikle, antik tarihçiler Diocletianus'un İmparatorların 'tanrısal' karakterinin tanınmasını öngören ve Geç İmparatorluk'ta törenselliğin özünü oluşturan proskynesis gibi

ayinleri başlattığı konusunda ısrarcıdır. Bu nedenle Aurelius Victor, Diocletianus'un 'kendisinin bir tanrı olarak görüldüğünü ve kendisine tapıldığını açıkça kabul eden ilk kişi olduğunu' ilan etmekte tereddüt etmemiştir (Sextus Aurelius Victor, XXXIX.2). Ammianus Marcellinus kendisini çok benzer terimlerle ifade etmiştir: Diocletianus Augustus, yabancı kralların geleneklerine göre ibadet edilmesini dayatan ilk kişiydi (Ammianus Marcellinus, 15.5.18). Sadece gerçeklere daha yakın olan Lactantius, Galerius'u 298'de Perslere karşı kazandığı zaferden sonra bu uygulamaları başlatmakla suçlar: 'Aslında Perslere karşı kazandığı zaferden sonra, bu kötü adam Roma topraklarına bu halkların gelenek ve göreneklerini de sokmak istemişti, yani halkın köleler gibi tamamen krallarının mülkiyetinde olduğu düşünülüyordu (Lactantius, De Mortibus Persecutorum 21.2). Muhtemelen Lactantius'un bu ifadesinde, tüm eserinin ana teziyle uyumlu olarak, Hıristiyan yazarın basit bir 'tarihsel ruhsatını' görmek gerekir: Diocletianus'u saltanatının en ciddi ve popüler olmayan önlemlerinin sorumluluğundan kurtarma ve bunları Galerius'a atfetme eğilimi. Her halükarda, 'externus et regius mos' (bölgenin örf ve adetleri) Roma sarayına Tetrarşik dönemde girmiştir. Proskynesis ritüelinin Roma'da Tetrarşi döneminde ortaya çıktığı sadece modern tarih yazımının bir yanılgısı değildir, aynı zamanda ideolojik yönelimleri ne olursa olsun, pagan ya da Hıristiyan, geç dönem Latin yazarların çoğu tarafından zaten benimsenmişti. Ancak daha sonra, modern tarih yazımındaki istisnanın, temel tezi tam olarak proskynesis-adoratio'yu Diocletianus'un getirmediği ve Romalıların bu ritüeli Perslerden benimsemediğidir.

Tüm bunlar, Seston, Chastagnol ya da Williams gibi, Diocletianus döneminde bu ritüelin varlığına atıfta bulunan, ancak yeni veriler sunmayan ya da yeni bir yorumlama girişiminde bulunmayan daha sonraki yazarların aksine gerçekleşmiştir (Seston, W. 1946, sf. 146). Bu tür kategorik yargılar daha sonra Bravo tarafından nüanslı bir şekilde ele alınmaktadır. S. G. MacCormack'ın edebi kaynakların analizini sanat ve arkeolojinin katkılarıyla birleştirebilen yenilikçi çalışmaları, İmparatorluk kültürü çerçevesinde sözde 'gücü yüceltebilen yönleri' daha iyi anlamamızı sağlıyor (MacCormack, S. G. 1982, sf. 52, 287-309).

Yazarın Diocletianus'la birlikte getirilen yeniliklerin tarihsel önemine dair açıkladığı ve tanımladığı teori, iki temel noktada özetlenebilir:

1. İmparatorluk gücünün monarşik karakterini pekiştirmek için dışa dönük işaretlerin kullanılmaya başlanması Diocletianus'tan çok önce başlamıştı, ancak Diocletianus'un başarısı, geleneğin dağınık unsurlarını bir araya getirmesi ve bunları daha geniş bir değişim bağlamına entegre ederek, o zamana kadar tartışma konusu olan İmparatorluk gücünün monarşik karakterini yeniden teyit etme eğiliminde olmasıydı.

2. Tetrarşi döneminde, içinde proskynesis'in en önemli unsurlardan biri olduğu adoratio ritüeli, o zamana kadar sahip olduğu özel dini çağrışımı kaybeder.

Her ikisi de İmparatorun şahsına erişimi olan az sayıdaki proximi, consistorium üyeleri vb. için ayrılmış sosyal bir ayrıcalığa dönüşür; aynı zamanda İmparatorluk gücünün açıkça tanınmasının bir biçimi haline gelir. İşte tam da bu olgu, yani ritüelin 'sekülerleşmesi', bu uygulamaların Hıristiyan İmparatorların törenlerine dahil edilmesini mümkün kılmış ne ibadet eden kişinin ne de İmparatorun dini inançları arasında çelişki yaratmıştır. İlahi bir varlık olarak İmparator hakkındaki geleneksel fikirlerin Hıristiyan dininin yeni fikirleriyle ne ölçüde uyumlu olduğunu analiz etmek son dönem tarih yazımının neredeyse bir saplantısı haline gelmiştir. Bu bağlamda, adventus (varış, Roma İmparatorunun veya diğer ileri gelenlerin bir şehre gelişini kutlamak için düzenlenen bir tören), consecratio (kutsama) veya apotheosis (Tanrısallaştırma) gibi köklü uygulamaların 'Hıristiyan İmparatorluğundaki anlamı üzerine geniş çaplı tartışmalar açılmıştır.

Tetrarşik dönemde meydana gelen en önemli ideolojik-politik değişimin, İmparatorluk gücünün ilahi karakterinin onaylanması olduğuna şüphe yoktur. Geç dönem İmparatorluk sarayının tüm törenleri bu karakteri vurgulama eğilimindedir ve açıklamasını onda bulur. İmparatorun tanrısallığa asimile edilme sürecinin, İmparatorluk rejiminin kurulduğu anda başladığı ve çağımızın ilk yüzyıllarında tanrısallık olan hakkındaki fikirlerin evrimine ve emperyal gücün benimsediği biçimlere göre farklı biçimler ve nüanslar benimseyerek devam ettiği iyi bilinmektedir. Tetrarşi ile birlikte, İmparatorların tanrı olmasalar da tanrısallığın birçok özelliğine sahip ilahi varlıklar olduğu fikrinin pekişmesinde önemli bir niteliksel ve niceliksel sıçrama yaşandığından şüphe edilemez.

Bu bağlamda, Tetrarşi tarafından iktidarın 'ilahi' temsilcileri Augusti ve Caesar'lar arasında kurulan hiyerarşide, adoratio (hürmet) kültüründe sembolize edilen onurlara sadece Diocletianus'un mu sahip olduğu, yoksa bu onurların onun meslektaşlarına da verilip verilmediğinin pek önemli olmadığını düşünüyoruz. Constantinus Tetrarşinin bir ürünüydü ve yeni dinin takipçisi olduğunda, Hıristiyanlar halkın tüm katmanlarında derin kökleri olan

ve İmparatorun vazgeçemeyeceği fikirleri kabul etmeye devam etmekte hiçbir sorun yaşamadılar. Bu nedenle, modern akademisyenlerin birçok tartışmasının kısır olduğuna inanmaktayız, çünkü bunlar ilahi olana ilişkin eskilerin zihniyetine yabancı olan güncel kavramlara dayanmaktadır. Hıristiyanlık, İmparatorun şahsının kutsal karakterini pekiştirmeye ve bu anlayışı tebaa arasında yaymaya yardımcı oldu. Yeni Platonculuk ve Hıristiyanlık, hükümdarı evrenin tek ve yüce Tanrısının yeryüzündeki temsilcisi olarak yapılandırarak tektanrıcılığı siyasi bir mesele haline getirme konusunda örtüşmektedir. Eğer Constantinus Diocletianus'un siyasi mirasçısıysa, Caesarea'lı Eusebius monarşinin Hıristiyan kutsallaştırılmasını meşrulaştıran bir Hıristiyanlığa aracılık eden bir siyaset teorisi geliştirebilmiştir. Bazı resmi hususlar değişir, ancak İmparatorun diğer tüm varlıklardan daha fazla tanrısallığa katıldığı fikri yeniden teyit edilir. Bu bağlamda, 4. yüzyıl insanının İmparatoru nasıl gördüğünü akılda tutmak çok önemlidir. Hükümdarın tanrılaştırılmış bir varlık mı yoksa tek Tanrı'nın yeryüzündeki vekili mi olduğu, sadece birkaç entelektüelin ayırt edebileceği nüanslardı.

Bu noktada da modern tarihçiler, antik dönemde herkesin bizim gibi olayları ayırt edebildiğini düşünerek, seçkinci yaklaşımların ve önyargıların etkisinde kalmalarına izin vermiş görünüyorlar. Dönemin düşünürleri arasında, özellikle de hakim felsefe olan Yeni Platonculuğun takipçileri arasında, çifte hakikat fikri yaygındı: entelektüeller için bir hakikat, avam, yani halk için ise başka bir hakikat vardır.

Kireneli Synesius'un 105 numaralı mektubunu okumak yeterlidir. Synesius, hakikatin bir versiyonunun avam için verilmesinin caiz olduğunu, ancak bunun entelektüel için ayrılmış olan hakiki olanla örtüşmediğini belirtir: 'felsefi zihin, hakikati izlese bile, bazen aldatmacanın hakikatini kabul eder'; bu kriteri kendi durumuna uygulayarak şöyle der:

"Kutsal (rahiplik) onurunu, özel olarak felsefe yapmama ve kamusal alanda masalları serbestçe dizginlememe izin verilmesi koşuluyla üstlenirdim; bu şekilde, önceki fikirlerimden vazgeçmeden, ancak herkesin edindiği inançları korumasına izin vererek öğretirdim". Sözlerini şu sonuçla bitirir: "Halk ile felsefe arasında ne gibi bir ortak nokta olabilir" (Synesius, Epistole, I05, 1989, sf. 276)?

Antik çağın eğitilmiş insanı ister pagan ister Hıristiyan olsun, bir dizi entelektüel önyargının içinde yaşar ve avamın inançlarının ötesinde yaşamaya ve onları

küçümsemesine izin veren entelektüel bir gururla çevrenirdi. Bu nedenle, cezasız bir şekilde, bir şeye inanıp başka bir şey öğretmesine izin verdi. Hıristiyanlığın, Hıristiyan İmparatorlarının "tanrısallığı" karşısındaki tutumunu değerlendirecekken, bütün bunlar akılda tutulmalıdır. Bu bağlamda, bazı ayinler, uygulamalar ve inançlar Hıristiyan anlayışlarıyla çatışabilir; ancak Hıristiyanlığın önceki yüzyılların paganizminde oluşmuş olan İmparator imajını pekiştirmeye yardımcı olduğu kesindir. Bazıları için bir seçim, bazıları için bir vücut bulma, bazıları içinse bir özdeşlik olabilen ilah ile hükümdar arasındaki yakın ilişki fikri, 4. yüzyıldan itibaren hükümdar imgesini açıklar ve haklı çıkarır.

Hıristiyanlığın yükselişiyle birlikte bir kırılma değil, süreklilik ve pek çok açıdan birleşme yaşanmıştır. Dahası, Hıristiyanlık ibadet için geç Roma sarayında geçerli olan törenlerden birçok unsuru benimsemiştir; öyle ki, bunları bilmeden çeşitli Hıristiyan ayinlerindeki törenlerin çoğunu anlamak mümkün değildir. Bu, Hıristiyan ayininde, bir şekilde, geç İmparatorluk sarayının törenlerinin devam ettirildiği anlamına gelir. Benzer şekilde, Geç İmparatorluğun İmparatorlarının sarayını bilmeden Orta Çağ'da cennet ve cennet sarayı hakkında oluşan fikirleri anlayamazsınız. Bize kadar gelen ikonografi ve popüler temsiller, Tanrı'nın meskenini İmparatorun meskeni modeline göre tasvir etmektedir. Constantinus'le birlikte İmparatorluk kültürü eşsiz bir seviyeye ulaşır; bunu tanımlama zahmetine katlanmayan çağdaş kaynaklar Constantinus sarayını Mesih'in krallığının bir öncüsü olarak sunar'. Caesariyeli Eusebius, Constantinus'in İznik'te toplanan piskoposların saraya girmelerine ve en mahrem dairelere girmelerine izin verdiğinde onlarda uyandırdığı şaşkınlık ve hayranlığı anlatmaktan zevk alır (Eusebius, Vita Constantini, 3.11).

Panegyrist Mamertine'e göre, Diocletianus ve Maximianus'un Milano sarayındaki buluşmasına katılabilen ve orada İmparatorların sacer vultus'una (kutsal yüz) hürmet edebilenlerin yaşadığına benzer bir mucize: "Sadece rütbeleri size yaklaşmalarına izin verenlerin ruhlarını kabul etmesi gereken en içteki mabette gizli ibadet" (Panegyrici Latini III. 2. 3). İznik Konsili'ni som altından bir tahttan açtığı anda İmparatorun varlığını, Mesih'in parousia'sının (İncil'de İsa'nın yeniden ve son kez "gelmesini" tanımlayan kavram) gerçekleşmesi olarak gören piskoposlar, saraya girdiklerinde ilk kez göksel alemin zevklerinin ne olması gerektiğini deneyimlemişlerdir (Eusebius, Vita Constantini, 3.10).

3. 4. 2. Görünmezlik ve Ayin

Alçak İmparatorluk sarayının en göze çarpan yönü, İmparatorun kutsal karakterinden kaynaklanan bir izolasyon içinde yaşamasıdır. Bu aynı zamanda ilahi olanı insani olandan ayıran izolasyondur. Bu durum modern akademisyenler tarafından emperyal mutlakiyetçiliğin güçlenmesinin bir sonucu olarak yorumlanmıştır: "mutlak güç mutlak izolasyonun bir karşılığıdır" (Hopkins, K. 1978, sf. 172-186).

Dördüncü yüzyıl İmparatorlarının daha önceki çağlarda yaşayan İmparatorlardan daha fazla güce sahip olduğu pek savunulamaz: 2. yüzyılda yaşamış bir İmparatorun gücü, iki yüz yıl sonra yaşamış bir meslektaşınıniki kadar büyüktü. Bununla birlikte, izolasyonun bu dönemde kutsal ve ilahi olanla ilgili olarak ortaya çıkan fikirlerin bir sonucu olduğu muhtemeldir. Daha önceki yüzyıllarda Yunanlılar ve Romalılar ilahiyata belli bir doğallıkla yaklaşmaya alışkındılar, ilahi varlıklara, Hıristiyanların benimsediği Yahudilerin ve genel olarak Doğuluların ilahiyat hakkındaki fikirlerinin etkisiyle sonraki insanların zihninde kaybolan bir aşinalıkla hitap ediyorlardı.

Aynı çizgide, dönemin felsefi fikirleri, özellikle de Yeni Platonculuk hareket etmiştir. Paganlar ve Hıristiyanlar için ortak olan bu yeni anlayış, örneğin gizem kültürlerinde ortaya çıkar. Bununla birlikte, tanrısallığın tanımlayıcı unsurları arasında tecrit ve görünmezlik varsa, geç antik çağ insanı için tanrısallık olan gerçek ve elle tutulur bir şeydir. Görünmezlik tam da gerçekliğin bir işaretidir., geç antik dünyanın belirleyici unsurlarından biri, görünmez şeylerin somut ve maddi şeylerden daha gerçek olduğu, görünmez olanın boyutunun baskınlığıdır (Messina. F. 1978, sf. 535).

4. yüzyılın adamı İmparatora bir gizeme yaklaşır gibi yaklaşır. Hükümdarla olan ilişki, mysterion'un Latince versiyonu olan bir sakramenttir. Mektup 55'te Aziz Augustinus mektubun muhatabına Hıristiyan bayramlarının farklı doğası ve anlamı hakkında bilgi vermeye çalışır ve Noel ve Paskalya'yı örnek olarak alır. Birincisi hakkında, bunun bir anma olduğunu, ancak bir ayin olmadığını; ikincisinin ise bir ayin olduğunu söyler: 'Öncelikle, Rab'bin Doğuş Günü'nün bir ayin olarak kutlanmadığını bilmelisiniz. Sadece doğumun anılması yapılır ve bunun için olayın gerçekleştiği yılın ilgili gününün bayram olarak kutlanması yeterlidir'. Aksine, şöyle devam eder: "Paskalya'yı kutladığımızda, olayı, yani

Mesih'in öldüğünü ve dirildiğini hatırlamakla yetinmeyiz. Bu ayini kutlarken, onun gizlediği şeyleri yerine getiririz" (Augustine, S. 1990, 55.2). Aziz Augustinus'un farklı Hıristiyan yortuları arasında yaptığı bu ayrımın, çağdaşlarının İmparatorla temaslarına verdikleri anlam ve değerlendirmeyi anlamak için temel olduğuna inanıyoruz. Hıristiyanların İsa'nın doğum gününü anma geleneğini aldıkları dies natalis başta olmak üzere yortularının anılmasına katılarak hükümdarla ilişki kurulabilirdi. Ancak, gizem ve gizlilikle çevrili belirli özel etkiler üreten daha doğrudan başka bir ilişki biçimi daha vardı. Bu diğer ilişki biçimi eskilerin sacramentum dedikleri şeydir. Bunu anlamak için Aziz Augustine'in kendisi sacramentum tanımıyla bize tekrar yardımcı olur. "Bir kutlamada, aynı zamanda gizli bir anlam olduğu ve bu anlamın kutsal bir şekilde alınması gerektiği ima ediliyorsa, o kutlamada ayin vardır" (Augustine, S. 1990, 55.2).

Bu nedenle sakrament gizli olana, görünmez olana, kutsal olana bir inisiyasyondur ve ona yaklaşanların konumu kutsallığa uygun olmalıdır. Ancak görünmez olan dışsal işaretler aracılığıyla tezahür eder ve 'bayağı' olanın onu kavrayabilmesinin tek yolu budur. Aziz Augustinus, Hıristiyan ayininde sakramentin etkilerini ifade etmek için işaretlerin ve ayinlerin kullanımını gerekçelendirirken bu kavramı tekrar ifade eder: "Eğer sakramentin verilmiş şeklini ifade etmek için belirli semboller ve benzetmeler kullanılıyorsa, bunun nedeni bu kurtuluş öğretisinde, inananların etkilerini harekete geçirmeye, onları görülürden görülmeyene, bedenselden ruhsal olana, geçici olandan ebedi olana yükseltmeye daha uygun bir belagat olmasıdır (Augustine, S. 1990, 55.13).

Geç antik dönemde İmparator figürünün nasıl görüldüğünü anlamak için bu antik dindarlık fikirlerini akılda tutmakta fayda var. Aziz Augustinus sakramenti tanımlarken onu İmparatorla ilişkilendirmeden tamamen teolojik bir bağlama oturtursa da bu yakın ilişki aynı yıllarda Kirene'li Synesius tarafından kurulur. İkincisi, Augustinus'un kutlanmasına ayin karakterini uyguladığı Mesih'in dirilişini "kutsal bir gizem" olarak tanımlar (Synesius, Epistles, 105, II.78-79).

Bunlar, çok farklı bir bağlamda, İmparator Arcadia'yı (kırsal cennet) çevreleyen tören ve aygıtları belirtmek için kullandığı terimlerle tamamen aynıdır: Diğer zamanlarda hiçbir şey Roma İmparatorluğu'nun altını, şu anda basileus'un fiziksel kişiliği için, sanki bir külte emanet edilmiş gibi, gizlice sizin için hazırlanan teatral aygıt kadar oymamıştır. Dolayısıyla

İmparator figürü, bir entelektüelin ya da avamdan birinin sahip olabileceği kutsal kavramının ötesinde kutsaldır ve bu karakterden geç antik dönem İmparatorlarının davranış ve görülüş biçimleri türemiştir. Birincisi, izole edilmeleri ve görünmez olmaları. Hem dönemin edebi kaynakları hem de sarayın mimarisi, dönemin törenlerinin temeli olan Geç Antik Çağ İmparatorunun izolasyonunu vurgulamaktadır. Geçmişin eski kalıplarını takip ederek egemeni ön plana çıkarma biçimciliğini yakından takip eden entelektüeller, filozoflar, retorikçiler buna sitem etmektedir. Yukarıda bahsi geçen ve Dio Chrysostom'dan esinlenen Kraliyet Üzerine söylevinde Kirene'li Synesius'un durumu da tam olarak budur. Synesius'a göre, diğer zamanlarda İmparatorluğun altını en çok oyan şey İmparatorun fiziksel kişiliğini çevreleyen teatral aygıtlardır, çünkü daha sonra şöyle diyecektir: "Gösteriş ve hakikat bir arada olmayı sevmez!" Ardından, yaşayan bir İmparatora yöneltilen bu sitemi nüanslandırmaya çalışmakta ve bu geleneklerin uygulanmasını seleflere atfedene klişeye başvurmaktadır.

Kuşkusuz Diocletianus'a, her ne kadar ondan bahsetmese de: 'Ama kızmamalısın, çünkü bu senin suçun değil, bu hastalığı başlatanlar ve asimile edilmiş kötülüğü çağlar boyunca aktaranlar. Kısa bir süre sonra eleştiriye yönelir ve törensel izolasyonu ölümlülerden farklılaşma arzusuna bağlamakta tereddüt etmez:

"Bu heybetiniz, halkın gözünde alışılmış bir gösteri haline gelmeniz durumunda kendinizi ölümlülere benzetme korkusuyla birleşince, sizi kapalı, gönüllü olarak ayrı tutuyor; pratik duyuyu oluşturan şeyleri çok az görmenizi ve çok az duymanızı ve yalnızca beden zevklerinden zevk almanızı sağlıyor... ve deniz yumuşakçaları gibi yaşarlar'. Synesius sadece dönemin entelektüel ve Senatoryal çevrelerinde yaygın olan bir şeyi tekrarlamakta ve geliştirmektedir.

Aynı zamanda Historia Augusta da aynı eleştiriye yineler, ancak yazar bunu bizzat İmparatora yönelmek için Synesius'un cesaretine sahip değildir ve bu yüzden Aurelianus'un hayatı bağlamında formüle ederek bir taktik kullanır: 'Prensleri kötü yapan şeyin ne olduğu araştırılabilir. Sarayına kapanmış olan İmparator, olayların gerçeğini bilmez ve sadece onların (saray mensuplarının) kendisine söylediklerini bilmek zorundadır (H.A. El Divino Aureliano, 43).

Synesius'un kendi deyimiyle tören, şatafat, fantasia ve semnotes (onur) kutsal ayin ayininin önemli bir bölümünü oluşturur. Eğer İmparator ilahi bir varlık olarak düşünülürse, erişilemez olmalıdır, şahsı kutsaldır (sacer vultus) ve etrafındaki her şey de aynı derecede kutsaldır. Her şeyden önce saray- (domus divina) ve sarayla teması olan herkes, tıpkı bir kilise ve içindeki insanlar gibi kutsaldır.

Sarayın içinde, en mükemmel kutsal oda, İmparatorun bu şekilde hareket ettiği yerdir. Regia ya da dinleyici odası bir şapel olarak düşünülmüştür ve kaynakların kullandığı çeşitli terimler sadece bu karakteri vurgular: sacrarium (mabet), interiora sacraria, penetralia (binanın iç yüzü), adyton (tapınağın en kutsal odası), vb. İmparatorun etrafında, izin verilen tek tavır sessizliktir. Özel bir konsey oluşturan üyeler, eski adıyla consilium, şimdiki adıyla consistorium, silentiarii ve oturumlar da silentium olarak adlandırılır. Aynı nedenle, İmparatorluk muhafızlarının üyeleri de silentiarii olarak adlandırılır. Bununla birlikte, hükümdarın etrafındakilerin sessiz kalması gerekiyorsa, 'tanrının' doğrudan konuşmasına da izin verilmez, ancak yalnızca elçiler, kahinler aracılığıyla konuşabilir. Dolayısıyla İmparator da konuşmaz: kendisini başkaları aracılığıyla, genellikle de geleneksel kahini olan quaestor (quaestor sacri palatz) aracılığıyla gösterir. Eğer hükümdar konuşmazsa, görülemez bile. Sadece belirli inisiyeler (üstad) onun şahsına erişebilir: genellikle bunlar hadımlardır, göksel sarayın melekleri gibi aseksüel kişilerdir". Hükümdar bu hadımlar aracılığıyla konuştuğunda, bunu görünmeden, sarayın sanatsal temsillerinde sıkça görülen bir perdenin, velum (kadife perde) ya da parapetasma'nın (perdenin arkası), Ammianus'taki aulaeum'un arkasına gizlenerek yapar (Panegyrici Latini III 3. 1·5).

Velum, yani parapetasma, İmparatorun görünmezliğinin ve yalıtılmışlığının maddi sembolü haline gelir. Bu, onun şahsına ulaşmanın önündeki son engeldi ve kökeni çok eskilere dayanıyordu. Hükümdarların adaleti sağlamak için kendilerini kapattıkları izole oda olan secretarium'da görülmelidir: genellikle bazilikalarda bu oda bir velum ile seyircilerin bakışlarından gizlenirdi. Bu yalıtılmışlık güç ve saygı dolu bir huşu veriyordu.

268'de Antakya sinoduna katılan piskoposlar, bu şehrin piskoposunu kendi sekreteryumunu veya sekretonunu oluşturmakla ve aşırı yüksek bir taht kullanmakla suçladılar (Eusebius, Historia Ecclesiastica, 7.30). Bu, Pavlus'un bir taşra valisi gibi davrandığı anlamına geliyordu. Kilise, sivil alanda hakim olan güç ve tören temsillerini daha

şimdiden rahatsız etmeye başlamıştı. Bu nedenle, Kilise tarafından göksel Tanrı'ya tapınmak için yaratılan törenin, dünyevi 'tanrı' olan İmparatoru çevreleyen töreni taklit etmesine şaşırılmaması gerekir.

İbadet binalarında sunak ve kutlama yapan kişi, ikonostasis aracılığıyla halkın geri kalanından izole edilir. İzolasyon Doğu ayinlerinde Latin ayinlerine kıyasla daha belirgindir: rahip, Lucifer'in Constantius II'den şikayet ettiği gibi, halkın sadece sözlerini duyduğu görünmez bir varlığa dönüşür. Kilisenin apsisi, İmparatorluk kraliyetinin seyirci salonunun bir kopyasına dönüşür. Sadece rahip tahtta oturur: diğer görevliler, ikonostasis'in (parapetasma) ötesinde gerçekleşen görünmez ayinlere katılan ve sadece bir izleyici olan halk gibi ayakta durarak ona yardımcı olurlar. Sarayın sacramentum'u ve tapınağın sacramentum'u, görünür olan aracılığıyla gizli ve görünmez olanı vurgulama eğiliminde olan aynı törenle çevrelenmiştir: sacramentum'un eloquentia'sı bundan kaynaklanır.

İmparatorluk gücünün meşruiyetinin ilahi niteliklerine yapılan bu vurgu, panegyrics'in görkemli diliyle kendilerini Jüpiter ve Herkül'ün ilahi doğasının ortak katılımcıları olarak sunan Diocletianus ve Maximianus etrafında bir İmparatorluk ideolojisi ve mistiğinin gelişmesiyle doğrudan ilişkilidir. Augustuslular ve tanrılar arasındaki bu aydınlanmanın en ilginç örneği Mamertino tarafından bize sunulmuştur:

“Ama şimdi, tıpkı Alpler'in her bir dağında tanrısallığınızın parladığı gibi, İtalya'nın üzerine daha parlak bir ışık yayıldı ve gözlerini kaldıran herkes hayrete düştü ve aynı zamanda bu dağların zirvelerinde hangi tanrıların olduğunu ve cennetten dünyaya inmek için bu basamakları kullanıp kullanmadıklarını merak etti. Ama siz yaklaştıkça halk onları tanımaya başladı, bütün tarlalar sadece onlara koşan insanlarla değil, uzaktaki otlaklarını ve ormanlarını terk eden hayvan sürüleriyle de doldu; köylüler birinden diğerine koştu ve her köyde gördüklerini duyurdular:

Sunaklarda ateşler yakıldı, üzerlerine tütsüler döküldü, şaraplar içildi, kurbanlar yakıldı; her yerde danslar edildi ve alkışlar duyuldu; insanlar ölümsüz tanrılara övgü ve şükran şarkıları söylediler; insanlar Jüpiter'e yakardılar, efsanelerin bize miras bıraktığına değil, görünür ve şimdiki olana; insanlar bir yabancıya değil, İmparator olan bir Herkül'e tapıldılar” (Panegyrici Latini III 11, 10, 4-5).

Tetrarşi artık tamamlanmış bir gerçeklikken, anonim bir panegyrist dört İmparator arasındaki ilişkinin mükemmel bir kozmik uyum içinde olduğunu ve böylece göksel arketipi yeryüzüne yansıttığını açıkladı: “Dahası, Cumhuriyet'in çıkarları ve ilgisi ne olursa olsun, Jüpiter ve Herkül'le birlikte Iovian ve Herkül prenslerine görünen bu ihtişam, onlar için tüm evrende ve göksel dünyada var olana benzer bir şey gerektiriyordu. Çünkü senin gücünün simgesi olan bu dört sayısı, en büyük olan her şeyin gücü ve sevincidir: böylece elementler dördtür, mevsimler dördtür, dünyanın çift okyanusla bölünen kısımları dördtür ve göklerin dört kez dönmesinden sonra dördüncüler geri döner ve güneşin atları dördtür ve cennetin iki parlaklığı Vesper ve Lucifer'e eklenir (Panegyrici Latini V 8, 4, 1-2).

Diocletianus bu sistemi benimseyerek, daha önce olduğu gibi bir İmparatorun ölümünde tehlikeli bir hükümdarlık arası dönemden kaçınmayı ve İmparatorluk makamının prestijini ve otoritesini yüceltmeyi umuyordu. Diocletianus'un reformları İmparatorluğa çok daha sıkı bir yönetim dayattı ve bu daha büyük bir homojenleştirme projesine paralel olarak gerçekleşti: siyasi sistemin siyasi-dini meşruiyeti, birlik ve barışın geleneksel tanrılara evrensel tapınmaya bağlı olduğu fikrine dayanıyordu (Odahl, Matson C. 2004, sf. 54-55). Roma İmparatorluğu'nu yeniden düzenleyerek yasal bir yapıya kavuşturmayı amaçlayan Diocletianus, hukukçularını Roma yasalarını derlemekle görevlendirdi ve 291-295 yılları arasında iki yasa kodu ortaya çıktı (Digeser, E. D. 2000, sf.14).

Romalı yöneticiler daha sonra çabalarını giderek merkezileşen hukuk ve dine dayalı bir hükümet kurmaya yönelttiler- bu hükümetin ideali, Roma hukuku ve Roma tanrılarıyla doğru ilişkiyi sürdürecektir dindar vatandaş olan pius ciuis idi (Digeser, E. D. 2000, sf.14) 23-28). Geleneksel pietas, Diocletianus'un İmparatorluğu yeniden kurma girişiminin temelini oluşturuyordu; Roma'nın koruyucu tanrılarıyla olan doğru ilişkisini yeniden teyit etmek, sadece Tetrarşiyi güçlendirmek ve hukuk sistemini yeniden canlandırmak için değil, aynı zamanda İmparatorların uzun yıllar süren hükümdarlığı, talihin zorlayıcı kanıtları ve tanrıların onayı için minnettarlık göstermek içindi.

Aynı zamanda, halka açık kutlamalar tüm Roma vatandaşlarını bir araya getirerek sivil kargaşanın sona ermesini kutluyor, tanrıların garanti ettiği ayrıcalıklar ve korumalar için şükrediyor ve vatandaşlığın getirdiği yükümlülükleri açıkça kabul ediyordu. Diocletianus'un pietas'ı eski romanitas geleneklerine sadakate atıfta bulunuyordu. Bu anlamda, Tetrarşi döneminde ana hatları çizilen politikalar, düzen, hukuk ve gerçekliği düzeltmeye çalıştıkları

geleneksel pietas'a dayalı bir siyasi sistemin temellerini geliştirdi (Lactantius De Mortibus Persecutorum, 24,1-5). Bu "gerçekliğe uyum sağlama" kaygısının ardından, 294 tarihli Para Reformu da romanitas ideali lehine hükümler getirdi: İskenderiye gibi eski Yunan darphanelerini İmparatorluk büstleri ve Latince lejantlarla sikke basmaya zorlayan, sadece Latince lejantlı sikkelerin basılması dayatıldı.

Bu yüzden, Tetrarşinin meşruiyeti Roma geleneğine, pietas'a, ataların kültlerine ve geleneklerine, ilahi takdire ve romanitas idealinin güçlendirilmesine dayanıyordu. Bu anlamda, seçkinlerin bireysel stratejileriyle bağlantılı olan tahakküm güdeleri istikrarsız bir denge üzerine kurulmuştu, bu nedenle bir dizi iktidar söyleminin (törenler, panegyrics, sikkeler, heykeller...) yayılması yoluyla İmparatorların meşruiyetine dair bir inanç geliştirmeye ihtiyaç vardı. Bu akıl yürütme çizgisini izleyerek, törenleri ve bu törenlerde söylenen panegyrics'i, Roma İmparatorluğu'nun yapılanması için temel olan patronaj ağlarıyla ve yerel ve küresel alanda güçlerin sürdürülmesi ve güçlendirilmesi için bireysel stratejilerle ilişkili olarak gözlemleyebiliriz. Zira İmparatorun huzurunda övgü dolu bir konuşma yapmak üzere çağrılan seçkin bir hatibin amacı, kendisi ve şehri için fayda sağlamaktır. Açıklamaları, İmparatorluk temsilleri sistemiyle ya da İmparatorların kendilerini sunmak istedikleri ve görülmek istedikleri yolla tutarlıydı. Panegyristler, meşrulaştırıcı temelin giderek gücün kutsal niteliklerine dayandığı bir dönemde emperyal ideolojiyi dile getirdiler. Bu Tetrarşik kutsal krallığın etrafında bir dizi ayin, tören, mistik nitelikler ve güç sembolleri oluşturuldu:

'Zafer giysileriniz, konsolosluk fasces'leri (sol omuzda taşınan, söğüt, huş ağacı veya kara ağaç çubuklarından yapılan bir demet.), curuis (ayaklı) sandalyeleri, bu görkemli saray maiyeti [comitatenses], kutsal başınızı göz kamaştırıcı bir nimbusla kuşatan bu berraklık, erdemlerinizin gereği olan görkemli ve yüce süslerdir' (Panegyrici Latini II 10, 3, 2).

Panegyrist, bir yandan Cumhuriyet döneminden beri iktidarın nitelikleri arasında yer alan geleneksel Roma sembollerine atıfta bulunuyordu: Konsül fasces'i ve curul koltuğu. Öte yandan Mamertino, bu iktidar nitelikleri arasına comitatus ve görkemli nimbo'yu da dahil etti; bu sonuncu sembol İmparatorun kutsallığını ve doğasını ifade ediyordu Mamertino'nun kendisinin de iki yıl sonra Mamertini panegyric'inde açıkladığı gibi, diğer erkeklerden üstün Mamertini panegyricus genethliacus Maximianus Augustus dictus:

“Ve bundan, tanrılara tapınmayla sıkı sıkıya bağlı olan erdemden, birbirinize nasıl bir dindarlıkla davranıyorsunuz! Gerçekten de hangi yüzyıllar aynı güç üzerinde böylesine bir uzlaşma görmemiştir? Hangi kardeşler, hangi ikizler bölünmemiş miras üzerindeki haklarının eşitliğine Roma dünyasının yönetiminde yaptığınız gibi hakkaniyetle saygı gösterir? Buradan da anlaşılıyor ki, diğer insanların ruhları dünyevi ve fani ise, sizinkiler tam tersine göksel ve ebedidir (...) Sizin ölümsüz ruhunuz, tam tersine, tüm gücün, tüm servetin, İmparatorluğun üzerindedir (...) Bu şekilde dindarlığınız sizin için ilahi gücün avantajlarını ve faydalarını ikiye katlar: her biriniz kendi İmparatorluğunun ve ortağının sırasının keyfini çıkarır” (Panegyrici Latini III 11, 6, 3-7).

Benzer bir şekilde, törenler, Mamertino'nun anlattığı gibi, refleksleri esas olarak törenlere kabul edilen seçkinlerin, örneğin adorationes'in boyun eğmesi olan İmparatorluk iktidarının kutsal ve aşkın karakterini pekiştirmeyi amaçlayan "kamusal transkript " gibi iktidar söylemleri olarak sunulur:

“Ne anlar bunlar, nazik tanrılar! Milano'daki sarayınızda, kutsal yüzlerinize tapınmak için kabul edilenlere her ikiniz de görüldüğünüzde ve çifte tanrısallığınızın beklenmedik varlığı, hemen yalnızca birine yöneltilen saygıları şaşkına çevirdiğinde, dindarlığınız ne güzel bir gösteri sundu. Hiç kimse olağan protokole göre ilahlar hiyerarşisine uymadı: hepsi zamanlarını size tapınarak geçirdi, çifte dindarlık görevini yerine getirmeyi geciktirdi. Bir mabedin içinde bir şekilde gizli kalmış olan bu tapınma eylemi, sadece ileri gelenler arasındaki konumları huzurunuzda erişim sağlayanların ruhlarını sersemletmişti (Panegyrici Latini III 11, 12,1-2).

Daha önce hiç olmadığı kadar izole edilmiş ve yüceltilmiş olan İmparatorlar, cüppeler ve taş işçiliği ile donatılmış, kutsal bir figür olan özenli bir saray töreninin nitelikleriyle kendilerini çevrelediler. İmparator artık yazar Eutropius (Eutropius. IX, 26) tarafından yüceltilen primus inter pares değil, adoratio talep eden bir kraldı. İmparator artık bir princeps değil, bir dominus olarak vurgulanmaktadır.

“Diocletianus ve üç halefinin heykel grubundan da anlaşılacağı üzere, İmparator kendini göstermeye büyük önem veriyordu. Aslında Diocletianus döneminde İmparatorluk sarayı tüm cumhuriyetçilik iddialarını yitirmiş ve en sert hükümdarların bile kendilerini

evlerinde hissedebilecekleri bir yer haline gelmişti. Seleflerinden birkaçı saray törenlerini zaten arttırmıştı ama Diocletianus çok daha ileri gitti. Diocletianus sık sık mücevherler ve ipek ayakkabılarla süslenmiş altın iplikli mor bir kaftan giyerdi. Eskiler için mor, kralların rengiydi. İlk İmparatorlar mor giymekten kaçınmış, Hadrianus ve halefleri moru daha fazla kullanmış olsalar da hiç kimse bu rengi Diocletianus kadar benimsememişti. Ayrıca toplum içinde efendi (dominus) olarak anılmakta ısrar etti. Hükümdarlığı sırasında inşa edilen İmparatorluk saraylarının hepsinde, hükümdarın ziyaretçiler üzerinde çarpıcı bir izlenim bırakması için düzenlenmiş büyük dinleyici odaları vardır. Etrafı genellikle klasik yazarların despotizmin bir göstergesi olarak küçümsediği figürlerle çevriliydi: hadımlar.”

“Hadımlar ilk zamanlardan beri İmparatorluk yönetiminde bir rol oynamışlardı, ancak bu genellikle küçük bir roldü. Romalılar onları yabancı otokrasiyle ilişkilendiriyordu ancak Diocletianus döneminde Roma hükümetinde kendilerine yer buldular. Genellikle Ermenistan ya da İran'dan azat edilmiş kölelerdi. Artık İmparatorun evinde kilit pozisyonlara sahiptiler ve genellikle İmparatora erişimi kontrol ediyorlardı. Erişim noktalarından biri, genellikle büyük bir tören vesilesiyle İmparatorun şehre girişiydi. Bu, saraydaki takdimle birlikte, bir panegirik ya da övgü konuşmasının zamanı olabilirdi. Daha önceki hükümdarlık dönemlerinde asla daha az gösterişli olmayan bu konuşmalar Diocletianus döneminde yeni dalkavukluk seviyelerine ulaştı.”

İmparatorluk, Livia'nın kocası Augustus'un yünlü togasını kendi tezgâhında dikkat çekici bir şekilde dokuduğu ya da Tiberius yönetimindeki Senato'nun erkekler için ipek giysileri yasakladığı günlerden çok daha ileriye gitmişti. Ancak Balkanlar'dan gelen ve şimdi hüküm süren sert askerler farklı bir dünyadan geliyorlardı. Artık servet ve güce sahip oldukları için gösteriş yapmayı seviyorlardı.

3. 4. 3. Adventus (Varış)

“Dördüncü yüzyıl edebi kayıtları, Tetrarşik toplumda özenli saray törenlerinin kullanımına ilişkin bu tartışma için tartışmalı bir başlangıç noktası sunmaktadır (Sextus Aurelius Victor, XXXIX.2-4), Eutropius (9.26), Ammianus Marcellinus (15.5.18) ve ayrıca Jerome (Chronicon 292-3) Diocletianus'a pahalı mor boyalar, ince ipekler ve mücevherler ve İmparatora yaklaşanların ona bir tanrı gibi tapınma zorunluluğu ile karakterize edilen özenle stilize edilmiş bir monarşinin başlangıcını atfeder. Daha sonraki Bizanslı tarihçi Theophanes bile (Theophanes Chronicon A.M. 5793) Diocletianus'un görünüş ve

duruşundaki değişimin tam olarak Narses'e karşı kazanılan zaferin hemen sonrasına tarihlenebileceğini iddia eder- sanki bu zaferin ona verdiği güven ve seferin Pers despotik uygulamalarına dair kazandırdığı içgörü onun hayal gücünü ele geçirmiş gibidir. Tam da bu analizler Diocletianus'un yönetiminin bir başka yönü olan bu konuda radikal bir eğilimi savundukları için yakından incelenmeyi talep etmektedirler.”

Diocletianus döneminde, sahne yoğun nüfuslu olmasına rağmen, eksen, yön, duruş ve kıyafet dinamikleri statü ve güç ilişkilerini açıkça göstermektedir. Bunlar, saray töreni olarak anlaşılan protokollerin bir parçasını, sosyal düzeni ve özellikle de İmparatorluk ihtişamını ifade eden, neredeyse ritüelleşmiş bir kıyafet, mimari, unvan, prosedür ve temsil unsurları bağını oluşturur. Çeşitli bileşenler, Diocletianus'a dilekçe veren herhangi biri için daha yüksek bir varlığın huzurunda oldukları izlenimini yaratmak için birlikte çalışmış gibi görünmektedir. Odadaki fresklerin tarihi 296-297 olarak belirlenmiştir ki bu da aşağıda ele alınan Tetrarşik tören kültürünün diğer birçok örneği gibi, Theophanes'in Diocletianus'un ilham kaynağı olduğuna dair özel iddiasını ortadan kaldırmaktadır

Ancak Diocletianus'un organize gösterinin potansiyeline duyduğu ilgi inkâr edilemez- Luksor freski yalnız değildir. Benzer bir sahne 291'de bir panegyric hatip tarafından anlatılır, ancak bu kez resimler ya da süslemeler rol oynamaz (Panegyrici Latini XI 3. 11.1-4). Pasaj, Diocletianus ile Maximianus arasında 291 kışında Milano'da yapılan bir toplantıya atıfta bulunmaktadır. 290-291, ancak iki yıl sonra yapılacak bu ilk zirvenin gündemi henüz belirlenmemiştir, ne de İmparatorlar tarafından halka verilen duruşmanın nedeni açıklanmıştır. Bununla birlikte, ortam ve prosedür İmparatorluk ihtişamını tasvir etmektedir. Milano'daki saraya yalnızca belirli rütbedeki kişilerin girmesine izin verilir ve bu kişiler içerideki kutsal alanda İmparatorlara saygı duruşunda bulunurlar. Girişin ayrıcalığı ve içerideki yarı-dinsel formaliteler, hatibin doğal olarak kavrayacağı şekilde hiyerarşik incelikleri netleştirir. Milano'daki Tetrarşik saraydan günümüze hiçbir şey kalmamıştır, ancak Trier, Gamzigrad, Selanik, Split, Roma ve Nicomedia'daki çağdaş saray komplekslerinin kalıntıları ve rekonstrüksiyonları yararlı paralellikler sağlar (Wilkes, J. J. 1986, sf. 56-59). Her bir kompleks farklıdır, ancak görünen o ki Split ve Gamzigrad gibi muhtemelen emeklilik sarayları olarak tasarlananlarda bile süslü bir dinleyici salonunun gerekli olduğu sabitti. Gerekli koşulların İmparatorluk görevlilerini tatmin edecek şekilde karşılanması halinde büyük kapılardan kabul edilen, sütunlu koridorlar ve ön odalardan oluşan bir labirente yönlendirilen delegeler, elçiler ve dilekçe sahipleri böyle bir mekâna

kabul edilebilirdi; mekânın düzenlenme şekli ve buraya erişimin düzenlenmesi işlerin uygun düzenini teyit ederdi.

İmparatorun çevresinde onun en güvendiği danışmanları bulunurdu. Lactantius, Hıristiyanlara yapılan zulmün ilk günlerini anlatırken tesadüfi bir ayrıntı olarak hadımları sarayın ve İmparatorun güçlü destekçileri olarak tanımlar (Lactantius, *De Mortibus Persecutorum* 15.2). Hadımlar Geç Antik Çağ saray törenlerine dair kaynaklarda belirgin bir şekilde yer alır ve özellikle Diocletianus belki de bu fenomenin gelişimiyle özdeşleştirilebilir (Hopkins, K. 1978, sf. 172-96). Saray hadımları köle ya da barbar kökenliydi ve bu yüzden fizyolojik ve sosyal nedenlerden dolayı kendileri İmparator olmayı umut edemezlerdi; ancak İmparatora yakınlıkları ve İmparatorun onlara duyduğu güven sayesinde kendileri için önemli bir nüfuz biriktirebilirlerdi. İmparator ile halk arasında bir tampon görevi gören hadımlar, İmparatora yaklaşımı kontrol etmek, ona tavsiyelerde bulunmak, fikirleri manipüle etmek ve belirli davaları ilerletmek için mükemmel bir konumdaydılar. Esasen aristokratik toplumlarda güçlü alt tabakanın genellikle olduğu gibi, Geç Antik Çağ'ın saray hadımları da daha geniş halk kitleleri tarafından çok içerlenirdi; bu içerlemenin boyutu hiç şüphesiz İmparatorluk törenleri bağlamında toplayabildikleri nüfuzun yararlı bir göstergesidir.

Ayrıca halka yapılan İmparatorluk ziyaretleri de yakından takip edilirdi. Kentlere Adventus ('Varış') töreni kaynaklarımızda özellikle öne çıkmaktadır, ancak consecratio ('tanrılaştırma') ve katılım da öne çıkmaktadır (MacCormack, S. G. 1982, sf. 17-33, 106-115, 168-177). Adventus son derece stilize edilmiş göz alıcı bir tiyatroya dönüşmüş, toplumun tüm kademeleri gösteride kendilerine uygun rolü yerine getirmiştir. Görünüşe göre İmparatorluk ziyareti önceden haber verilirdi- Panopolis'ten gelen mektuplar İmparatorluk comitatus'unun konaklaması için gerekli düzenlemelerin nasıl büyük bir dikkat gerektirdiğini göstermektedir (Panopolis Papyri- 1.53-9, 167-79, 221-4, 249-51, 332-7). O gün bir heyet İmparatoru surların dışında karşılayarak hoş geldin der; bunu şehre doğru bir geçit töreni izler, caddeler İmparatorun gelişini kutlamak için kalabalıklarla dolup taşar, hiç şüphesiz tezahürat ve alkışlar yükselirdi Panegyrici Latini, V 8.1-4). Milano'nun sıradan vatandaşları da Diocletianus ve Maximianus'u toplantılarından çıkarken görürler; panegyristin coşkuyla anlattığı bir olaydır bu (Panegyrici Latini, XI 3 11.1-4).

Panopolis strategos'unun Diocletianus'un 298'de buraya gelişini beklerken kullandığı kalıplaşmış dil ve bıkkın tonu (Panopolis Papyri 1.53-9) belki de panegyric hatiplerin yüce

tasvirlerine kıyasla olağan tepkinin daha gerçekçi bir örneğidir; ancak bu tutarsızlık bize düzeni korumak için çok önemli olan gerçeklik ve görünüş arasındaki uçurumu hatırlatır.

Kabartma heykel sanatında benzer bir örnek, Selanik'teki Galerius Kemer'inde yer alan tahta çıkmış İmparatorlar sahnesidir. Kabartma oldukça kötü bir şekilde aşınmış olduğundan, tek tek karakterlerin kesin olarak tanımlanması imkânsızdır. İki İmparator birlikte oturmuş ve diğer ikisi tarafından kuşatılmış olarak görülmektedir. Dış taraftaki iki İmparator, itaatkâr eyaletlerin diz çökmüş kişileştirmelerini kaldırmaktadır. Tahtta oturan İmparatorlar, gökyüzü ve yeryüzünü temsil eden büstlerin üzerinde oturmaktadır. Diğer tanrılar sahneyi doldurmakta, yeryüzü ve deniz kişileştirmeleri yanlarda uzanmaktadır (MacCormack, S. G. 1982, sf. 176-177).

Retorik de bu mesajı iletebilirdi. 291'deki panegyric'te, İmparatorların Alpler'den Milano'ya inişi kasıtlı olarak ilahi bir tecelliyi hatırlatan terimler ve tonla anlatılır ve İmparatorların göksel hamileri Jüpiter ve Herkül'le eşitlenmesiyle sonuçlanır (Panegyrici Latini XI 3. 10.5). Panegyric hatipler bazen İmparatorlarını tanrı olarak tanımlamakta isteksiz görünseler de abartılı kibirlerden oluşan cephaneliklerinde böyle bir statüyü ima etmekte çok rahatlırlar. Örneğin, 289'da bir hatip tarafından görkemli bir şekilde sıralanan İmparatorluk görevleri, tam olarak ilahi olarak adlandırılmasa da Maximianus'u insan aleminde konumlandırmaz (Panegyrici Latini, X 2. 11 3.3-4). 297'de başka bir hatip Caesar Constantius ve Galerius'un 1 Mart'ta (293) tahta çıkışlarını, Roma mitolojisinde geleneksel olarak aynı bahar tarihine denk getirilen dünyanın yaratılışının bereketiyle olumlu bir şekilde karşılaştırır (Panegyrici Latini, VIII 4. 2. 2-3.1). Aynı hatip daha sonra Tetrarşi gibi sistemlerin ilahi onayının paralel örnekleri olarak bir dizi temel 'quaternite' (dörtlü grup) seçmeye devam eder (Panegyrici Latini, VIII 4 4.2). Bu İmparatorlar genellikle tanrı olarak adlandırılmazlar, ancak sıradan ölümlülerin kaygılarının üzerinde oldukları açıktır.

Ancak Julio-Claudian uygulamalarından kesin olarak kaçınılmışsa ve Narses ile haremî Tetrarşik törenin ilham kaynağı olarak dışlanmışsa, kökenler başka yerlerde aranmalıdır. Törenler bir dereceye kadar, normatif davranış ve temsil kodları oluşturmak için tekrarlanan kalıplara bağlıdır. Diocletianus'un tahta çıkışından önceki gergin on yıllar, askeri atamalar, suikastlar ve iç savaşların şiddetli döngüleriyle bu türden bir tekrara pek izin vermedi, ancak özellikle Aurelianus'un saltanatı (270-275) önemli bir öncü olarak tanımlandı. Aurelianus köken olarak bir asker olmasına rağmen, kendisini Sol Invictus ('Muzaffer Güneş Tanrısı') kültüyle olabildiğince yakından ilişkilendirdi; sikkeleri gibi

araçlar üzerinde tanrısal bir etki iddia ederek, Aurelianus'un 'İmparatorluk kültü' (Watson, A. 1999. sf. 183-202). Bunun etkisi Aurelianus'u Domitianus gibi dengesiz bir megaloman olarak sunmak değil, daha incelikli bir şekilde İmparatorun güç tabanının takdirini ordudan tanrılara doğru kaydırmak gibi görünüyor. İlahi onay Augustus'tan beri İmparatorluk meşruiyetinin temel dayanaklarından biriydi, ancak Aurelianus 270'li yıllarda bu olguyu bu orijinal şekilde ele aldı; kendisini (ilahi olarak kayırılmış olarak) değil, makamını (ilahi olarak atanmış olarak) tanıttığı izlenimini verdi.

Aslında Aurelianus'un yenilikleri ona pek de iyi hizmet etmedi, çünkü sadece beş yıl İmparatorluk yaptıktan sonra öldürülmüştür. Diocletianus'un daha uzun süren hükümdarlığı, biraz şansla, törenlerin kendi kendini gerçekleştiren bir kehanet haline gelebileceğini düşündürmektedir: bir İmparator ne kadar uzun süre hüküm sürerse, her biri kendi içinde özel bir gösteri ve kümülatif olarak ilahi onayın bir teyidi olan daha fazla tekrarlanan vesileler ve yıldönümü kutlamaları olacaktır. O halde belki de Aurelius Victor, Eutropius, Ammianus ve Jerome, ayrıntılı törenlerin Diocletianus'la başladığını varsaymakla hata etmişlerdir; oysa Diocletianus'un politikası, göreve gelmeden on yıl önce yürürlükte olduğunu gördüğü bir uygulamanın titiz ve uyumlu bir devamıdır.

3. 4. 4. Din

Aurelius Victor, Diocletianus'u geleneksel inanca gösterdiği saygıdan dolayı över: "En eski dini kültlere son derece saygılı davranıldı" (Sextus Aurelius Victor, XXXIX.45). Potter, bunun Diocletianus'un daha büyük bir gelenekçi canlanmasının parçası olduğunu ve İmparatorluğun birliğini sağlamlaştırmaya yardımcı olduğunu söyler (Potter, David S. 2005, sf. 336).

Decius İmparatorluğun kurtuluşu için evrensel kurban emri verdi. Gallienus İmparatorluk heykellerinde üslup değişiklikleri yaratmış ve Diocletianus'un imgelemine çok benzeyen Helenik bir hükümdar hürmeti tarzını benimsemiştir (Matthew, D. J. A. 1992, sf. 65-70). Aurelianus, Sol Invictus'un ateşli bir takipçisiydi ve onun için büyük bir tapınak inşa ettirdi. (Watson, A. 1999. sf.183-198). Diocletianus, üçüncü yüzyıl boyunca Roma dinini kendi çıkarları doğrultusunda kullanan bir dizi İmparatorun bir diğeriydi (Williams, S. 1997, sf. 58). Diocletianus ve Maximianus ailelerini Jüpiter ve Herkül ile ilişkilendirerek sırasıyla Iovius ve Herculus isimlerini aldılar. Bir İmparatorun önceli olan tanınmış bir imparatorun soyundan geldiğini iddia etmesi bilindik bir durumdu. Constantinus ailesini

tanrılaştırılmış Claudius Gothicus'a bağlamıştı (H.A. El Divino Claudio, 13.1-4). Ama Diocletianus'un Jüpiter ile yaptığı gibi, bir İmparatorun kendisini doğrudan bir tanrıya bağlaması alışagelmış bir durum değildi. Bu, İmparatorların ilahi bir meşruiyet kurmalarının bir yoluydu. Diocletianus başarılı oldu çünkü kendisini meşrulaştırmak için ilahi soyunu öne çıkardı ve onu İmparatorluk propagandasının merkezi haline getirdi. Hatta yeni İmparatorluk muhafızlarına kendisinin ve Maximianus'ın isimlerini, Ioviani ve Herculiani isimlerini vermiş, Constantius ve Galerius'un da bu isimleri almasını sağlamıştır (Sextus Aurelius Victor, XXXIX.18).

Tetrarkların sikkeleri ve resimleri İmparatorluk kültürüne yeniden odaklanıldığını en iyi şekilde göstermektedir. Özellikleri farklı olsa da Tetrarkların sikkelerindeki diğer her şey, Tetrarklığın zamansızlığını ve birliğini kullanarak birbirinin yerine kullanılabilirdi. Hepsinde sivil taçlar, yakından kesilmiş saçlar, belirgin yüz hatları vardır ve arka yüz İmparatorluk dehası ve efsanesini içerir. Bu birbirinin yerine kullanılabilme özelliği İmparatorluk imgelerinde de mevcuttur. Örneğin, Venedik'teki porfirden yapılmış Tetrark heykeli dört İmparatoru, Diocletianus'un teşvik ettiği meslektaş kardeşliği ve İmparatorluk kıyafetleri dışında hiçbir ayırt edici özellik olmadan tasvir etmektedir (Williams, S. 1997, sf. 111). Diocletianus'un Roma Çoktanrıcılığını kullanmasının öncelikle İmparatorluk kültürünü güçlendirmek ve Tetrarşinin iktidarını sağlamlaştırmak için olduğu varsayılabilir.

MS 299 yılında Diocletianus Hıristiyanlara zulmederek Gallienus'tan beri yürürlükte olan resmi Hoşgörü Fermanı'na son verdi (Eusebius, Historia Ecclesiastica, 7.13.2). Diocletianus başlangıçta İmparatorluk hanesini ve ordusunu, Tanrıların gözüne girmek için kurban kesmeyi reddeden herkesten temizledi (Eusebius, Historia Ecclesiastica, 8.1.4). Ayrıca Manicileri hedef alarak onları ve kutsal kitaplarını yaktı ve mallarına el koydu. MS 303 yılında Diocletianus, Galerius, danışmanları ve Didyma Kahini tarafından Hıristiyanlar 'tanrıların düşmanı ve yerleşik dini törenlerin muhalifi' oldukları için yeni bir zulüm başlatmaya teşvik edildi. Zulmün amacı İmparatorluktaki Hıristiyanlığın sona erdirilmesiydi (Lactantius, De Mortibus Persecutorum 12.1-2). Üçüncü yüzyıl Hıristiyanlara karşı yapılan bir dizi zulümle dikkat çekmiştir. Diocletianus'un zulmü büyük olasılıkla sarayında Hıristiyanlara karşı beslenen kötü duyguların doruğa ulaşması nedeniyle başlamıştır.

“Decius'un 250 yılındaki Kurban Fermanı Hıristiyanlara yönelik ilk zulümle sonuçlanmıştır, çünkü pek çok kişi İmparatorun emrettiği kurbanları sunmamıştır. Bununla birlikte, Cyprianus'un çağdaş mektuplarında sonuçta ortaya çıkan zulümle ilgili herhangi bir

endişe olmaması, Decius'un zulmünün küçük bir etkiye sahip olduğunun göstergesidir (Cyprian, Epistles, 10.1-2). Valerianus aslında bir pagan rahip tarafından 'yozlaşmış ve iğrenç büyülere karşı çıktıkları ve bunları engelledikleri için (Eusebius, Historia Ecclesiastica, 6.10.3) harekete geçmeye ikna edilen Hıristiyanları hedef almıştır. Din adamlarının idamını emreden, senatörlerin ve Equites'in topraklarına ve statülerine el koyan bir ferman yayınladı. Eğer inançlarında ısrar ederlerse erkekler idam edilecek ve kadınlar sürgüne gönderilecekti (Cyprian, Epistles, 81.1). Daha sonra Cyprian idam edildi (Cyprian, Epistles, 82.1). Gallienus MS 260 yılında Valerianus'un zulmünü sona erdiren ve Diocletianus'a kadar başka büyük zulümlerin yaşanmasını engelleyen bir Hoşgörü Fermanı yayınladı (Eusebius, Historia Ecclesiastica, 7.13.2).”

Aurelianus döneminde küçük çaplı bir zulüm yaşanmıştır, bu onun ölümünden kısa bir süre önce gerçekleşmiştir ve muhtemelen Sol Invictus'u İmparatorluğun baş tanrısı yapma politikasının bir parçasıdır (Lactantius, De Mortibus Persecutorum, 6.1-2). Diocletianus'un zulmü Valerianus'inkine benzemektedir çünkü Hıristiyanlara yöneliktir ve aynı cezaları içermektedir (Lactantius, De Mortibus Persecutorum 13.1). Herkes kurban vermek ya da cezalandırılmak zorundaydı (Lactantius, De Mortibus Persecutorum 15.1).

Diocletianus'un Hıristiyanları öldürmek istememesi dikkat çekicidir, ancak Maximianus ve Constantius zulümlerine ikinci fermana kadar başlamamış olabileceğinden, infazların çoğundan Galerius ve kindar sulh yargıçları sorumludur ve bu infazlar büyük ölçüde doğuda gerçekleşmiştir (Lactantius, De Mortibus Persecutorum 15.7).

Constantius'un diğer düzenlemeleri göz ardı ederek sadece kiliseleri yıktığı iddia edildiğinden ve bazı yetkililer Hıristiyanların kurban kesmediği halde kurban kestğini söylediğinden, zulüm Diocletianus'un tebaası arasında karışık bir şekilde karşılandı (Eusebius, Historia Ecclesiastica, 8.17.9, 3.5-6).

“Diocletianus'un Büyük Zulmü, İmparatorluğu Hıristiyanlardan arındırma girişiminde en başarılı zulümdü ancak sonuçta başarısız oldu. Zulüm batıda düzgün bir şekilde uygulanmadı ve fermana uyma düzeyi bireysel sulh hakimlerine bağlıydı. Hıristiyanları saf olanlar ve fedakârlık yapanlar olarak ikiye bölmüştür. Kilise, inançları uğruna ölmeye hazır örnek insanlar olarak şehitleri aracılığıyla da güçlenmiştir. Zulümler sadece Hıristiyan yazarlar tarafından ayrıntılı olarak ele alınmaktadır, bu nedenle zalim Paganlar Diocletianus ve Galerius ile din değiştiren Constantinus ve Hıristiyan sempatizanı babası Constantius'u

karşılaştırmak için zulüm vurgulanmış olabilir. Ammianus ve Zosimus'un tarihlerindeki zulümlere ilişkin olası değinmeler kaybolmuştur.

Genel olarak, Diocletianus'un dini politikaları başarılıydı çünkü İmparator olarak meşruiyetini pekiştirmesine ve bir restoratör olarak imajını güçlendirmesine yardımcı oldu. Politikalarının odak noktası olarak İmparatorluk kültürüne odaklanması, Aurelianus'un güneşe tapınması gibi diğer birleştirici dini politikalardan daha başarılıydı çünkü Tetrarşiyi güçlendiriyordu ve daha popülerdi. Zulümler de en az selefleri kadar başarısız olmuştur çünkü amacına ulaşamamış ve Diocletianus'un itibarını zedeleyerek Eutropius gibi sempati duyan tarihçilere acımasız görünmesine neden olmuştur (Eutropius, IX.26-27). Neyse ki bu olay saltanatının sonlarına doğru meydana gelmiş ve etkisi hafiflemiştir.”

Mali sıkıntılar yaşlı İmparatoru siyasi değeri tartışmalı jestlere yöneltti. Eğer 301 yılında uğursuz ferman de pretiis'i yayınladıysa, devam eden devalüasyonu ve bunun sonucunda ortaya çıkan enflasyonu engelleme yanılmasıyla, 303 yılında Hıristiyan propagandasını durdurma, hatta nefret edilen dinin kökünü kazıma yanılmasıyla Hıristiyanlara karşı zulüm fermanlarını yayınladı. Diocletianus'un bu ağır adımı Galerius tarafından atırıldığı söylenir (ve Hıristiyan düşmanları tarafından da tekrarlanır). Gerçekten de yirmi yılı aşkın bir süredir hüküm sürüyordu ve Hıristiyanları hiç umursamamıştı. Ancak ilerleyen yıllarda siyasi kaygılar ağır bastı. 296 yılında Maniheistlere karşı sert bir zulüm başlatmıştı; ancak onun gözünde Maniheistler İran'dan gelen bir dinin takipçileriydi ve bu nedenle İmparatorluğun düşmanlarıyla iş birliği içindeydiler.

Ardından, Şubat 303 ile 304'ün başları arasında en az dört tane özel sertlikte ferman yayınladığı ve İmparator arkadaşlarını en titiz şekilde infaza davet ettiği Hıristiyanların zamanı geldi. Constantius kendi yönettiği topraklarda bunu kesinlikle uygulamayı reddetmiştir (Lactantius, De Mortibus Persecutorum, 15.6-7). Constantius Chlorus hariç, diğer ikisi itaatsizlik etmeye hiç kalkışmadılar: böylece büyük zulüm (Hıristiyan listelerinin şehitleri dönemi) sistematik ve zorlu bir biçimde İmparatorluğun büyük bölümünde alevlendi. Amaç, belirli koşullar altında affedilen Hıristiyanları yok etmekten çok, örgütün kökünü kazımak ve inançları ortadan kaldırmaktı: bu nedenle zulüm kiliselere ve kitaplara da uzanıyor, bunların yok edilmesi ve teslim edilmesinin dayatılması emrediliyordu ("tradere libros", traditores'in bunları teslim edenler olduğu söyleniyordu).

Hıristiyanların kaçınılmaz kaçışlara rağmen nasıl direndikleri ve Afrika'nın katı Hıristiyanlarının Katolik traditores'e (teslim edenler) karşı nasıl ayaklanarak Donatizm'i ortaya çıkardıkları Hıristiyanlık tarihidir. Hıristiyanlık meselesini yirmi yıl boyunca ihmal eden Diocletianus'un İmparatorluğunun sonlarına doğru neden birdenbire Hıristiyan ismine en kararlı şekilde düşman olduğu sorusu ortada durmaktadır: Hıristiyanlığın ilerleyişini polemik yazılarıyla durdurmayı uman gelenekçi entelektüellerin görüşlerini paylaşıyor gibi görünüyordu. Galerius'un öğüdü bize bunu açıklamaya yetmez: Diocletianus dışarıdan gelen baskılara boyun eğecek bir adam değildi. Bunun tek açıklamasını mali krizle bağlantılı olarak bulabileceğimizi düşünüyoruz: yoksul sınıflar arasındaki huzursuzluğun artması, sosyal yardım için artık bol miktarda fona sahip olan çeşitli kiliselerin yoğun bir cazibe çalışmasını (ve bunun sonucunda din değiştirmeyi) kışkırtmış olmalıdır.

Dolayısıyla Diocletianus'u Hıristiyanlara karşı harekete geçiren şey ne dini bir güdü ne de (Valerianus döneminde olduğu gibi) ekonomik açgözlülüktü, sadece çok inandığı ve hayatının en iyi enerjisini güçlendirmeye adanmış devletin birliği vizyonuydu. Bu açıdan (siyasi neden), Hıristiyanlık karşıtı zulmün sadece Diocletianus hüküm sürdüğü sürece değil, daha sonra da birkaç yıl, toplamda yaklaşık on yıl boyunca meslektaşları tarafından nasıl yürütüldüğünü anlıyoruz. Bu, en azından Hıristiyan kiliseleri (yine siyasi düzeyde) farklı bir siyasi hakimiyet ilişkisi kurmada destekleyici bir güç olarak ortaya çıkana kadar (Constantinus), İmparatorluğun çeşitli liderleri tarafından geçerli olduğu düşünülen bir nedendi.

3. 5. Tahta Geçişin Meşruiyeti ve Tahtın Birliği

Roma İmparatorluk hükümeti, geleneksel olarak monarşik ve ataerkil bir yapıya sahipti. Bu yapı, iktidarın babadan oğula geçtiği bir hanedan sistemine dayanıyordu. Bu nedenle, Roma İmparatorluk tarihindeki dönemler genellikle Julio-Claudianlar, Flavianlar ve Severanlar gibi yönetici aileler veya hanedanlar üzerinden ele alınır. İktidarın paylaşıldığı durumlarda, ailevi ilişkiler, birliğin devamını sağlamak için hayati bir unsur olarak kabul edilmiştir. Örneğin, Diocletianus'un iyi bildiği geç üçüncü yüzyıl örneği olan Carus'un (282-283) saltanatı, oğulları Carinus ve Numerianus'u diğer İmparatorlar olarak atamasıyla ailevi bir yönetim şeklini benimsemiştir. Bu kısa ömürlü yönetim tarzı, Diocletianus'un iki, daha sonra dört İmparator'dan oluşan kolej hükümetlerine duyduğu ilgiyi yansıtır. Ancak, bu hükümetlerin başarısı, kolejin birliğine bağlıydı. Her İmparator bağımsız hareket etseydi, İmparatorluk yeniden iç savaşa sürüklenebilirdi (Rees, 2004, s. 75).

Diocletianus'un oğlu yoktu, ancak bu durumun ilgisiz kişileri İmparator olarak atama kararını motive ettiğini varsaymak yanıltıcı olur; isteseydi bir oğul evlat edinebilirdi (Barnes, 1982, s. 35). Kan bağı olmayan bir İmparatorlar meclisi oluşturma kararının başarılı olabilmesi için birliğin gerçek ve görünür olması gerekiyordu. 293'teki Tetrarklar, Balkan vilayetlerindeki ortak kökenleri ve başarılı askeri kariyerleriyle İmparatorluk makamı için uygun görülmüşlerdi; ancak kolejlilik birliği, Augusti'lerin Caesar'ların kayınpederi olduğu evliliklerle de güçlendirilmiş gibi görünüyor (Williams, 1997, s. 124). Kolejliliğin çeşitli şekillerde oluşturulduğu ve halka da yansıtılması gerektiği açıktı, ancak Tetrarklar birbirleriyle nadiren görüştikleri için bu zor bir görevdi. Hükümetin hayatta kalabilmesi için kolejliliğin geniş çapta algılanması şarttı ve propaganda bunun anahtarıydı (L'Orange, 1965, s. 53).

Yazıtlar, İmparatorluk kolejliliğinin birleşik bir cephe sunma çabasını yansıtır. Fermanlar ve ithaflar, orijinal konumdan (ve bazı durumlarda teşvik edenden) bağımsız olarak tüm kolejlilik için ayrıntılı adlandırma formüllerini içerir (Eusebius, *Historia Ecclesiastica*, 8.17.35). Ayrıca, Fiyatlar Fermanı'nın başında muhafaza edilen İmparatorluk unvanları, herhangi bir Tetrarşik İmparator tarafından elde edilen bir zafer unvanının tüm İmparatorluk meslektaşlarına yayılmasının adet olduğunu gösterir; örneğin, tüm hükümdarlığını batıda geçiren Constantius, Persicus Maximus zafer unvanını paylaşmış, buna karşılık Perslere karşı başarılı bir seferi bizzat yöneten ve batıya gitmeye cesaret edemeyen Galerius'un unvanları arasında Brittanicus Maximus da yer almıştır (Barnes, 1982, s. 27). Eğer meslektaşların adlarının duyurulması ve zafer unvanlarındaki karşılıklılık meslektaşlığın işaretleri olarak kabul edilirse, tüm İmparatorluk fermanları ve yazıtları, yazarlarının siyasi hedeflerinin potansiyel göstergeleri olarak görülebilir.

Benzer şekilde analiz edilebilecek bir diğer propaganda aracı da sikkelerdir. Dört yıl boyunca ait birkaç madalyonda hem Diocletianus hem de Maximianus yer alır, bu da kolejliliğinin açık bir ifadesidir (Williams, 1997, s. 114). Büyük madalyonlar yüksek kaliteli metalleriyle tek bir parça üzerinde iki kişinin resmini barındırabilir, ancak daha küçük sikkeler için bu biraz daha karmaşıktı; Carausius'un kendisini ve iki Diark'ı profilden gösteren sikkesi benzersiz bir şekilde iddialı bir baskıdır. Bunun yerine, merkezi İmparatorların birliği sikkeler üzerinde karşılıklı basım geleneğiyle duyurulma eğilimindeydi: İmparatorluk genelinde birkaç darphane vardı ve bir darphane sadece 'yerel' İmparatorun değil, kolejlilik tüm üyelerinin adına sikkeler basarak hükümetin birliğini

destekleyebilirdi. Örneğin, 280'lerin sonunda Galya'da bir Roma vatandaşı Maximianus'ı görme fırsatı bulabilirdi, ancak Diocletianus başka bir yerdeydi; fakat Lyons'daki darphane Diocletianus ve Maximianus adına sikkeler basarak sıradan vatandaşa birleşik İmparatorluk kolejini hatırlatmaya yardımcı olurdu (Rees, 2004, s. 58). Bu karşılıklılık, Tetrarşi döneminde de birliği teşvik etmenin düzenli bir yoluydu; bu uygulama Tetrarşik birliğin normatif bir ifadesi olarak görülürse, belirli zamanlarda belirli darphaneler tarafından bundan sapılması, ihraç eden İmparator adına zıt hırsların reklamı olarak görülebilir (Smith, 1997, s. 182).

Kolej birliği fikri, kabartma ve serbest duran heykellerle de desteklenmiştir. Tüm heykellerin ve kaidelerin biri hariç hepsinin kaybolmuş olmasına rağmen, Decennalia anıtı iyi bir örnektir: Roma'daki Constantinus kemerinin frizindeki adlocutio sahnesinin arka planındaki sütunların ve heykellerin görünümü, anıtın tüm koleji kutladığı izlenimini vermektedir. Dörtte birlik ideoloji (ya da Roma'da olduğu gibi ara sıra Jüpiter'in de eklenmesiyle beşte birlik) açıkça yaygındı ve Luksor, Split ve Efes'te benzer konfigürasyonların kalıntıları tespit edilmiştir (Kalavrezou-Maxeiner, 1975, s. 244-248).

İkonografilerinde, sikkelerin ve heykellerin propaganda araçlarının kolej birliği ideolojisini desteklediği ileri sürülmüştür. Bu yoruma göre, farklı İmparatorların sikke ve heykel imgeleri arasındaki benzerlikler siyasi konkordans işaretidir (L'Orange, 1965, s. 46-52). Bu iddia, en çok Vatikan Kütüphanesi'nde ve Venedik'te bulunan porfir grupları için geçerlidir: Birbirinin aynısı iki Vatikan grubu vardır; her biri omuz omuza duran iki İmparatoru betimler; her biri sol elinde bir küre (tek yönlü egemenliği temsil eder) tutar ve sağ eliyle meslektaşını kucaklar. Doğal benzerlik feda edilmiştir ve İmparatorlar birbirinden ayırt edilemez ve her çiftte bir İmparatorun sağ kolu orantısızdır, bu da kucaklaşmayı abartılı hale getirir. Venedik grubu genel olarak karşılaştırılabilir. İki çift Tetrarkın yer aldığı tek bir gruptan oluşur; sağ eller yine kucaklaşır ve sol eller kartal başlı kılıç kabzalarını tutar. Her çiftte bir figürün ince kirli sakalı vardır, genellikle Augusti olarak tanımlandıkları düşünülür. Aksi takdirde, Vatikan gruplarında olduğu gibi, İmparatorlar ayırt edilemez. Bu similitudo aracılığıyla kolej birliği vurgulanmaktadır (Smith, 1997, s. 180).

Gamzigrad büstü haricinde, çeşitli porfir heykellerin orijinal bağlamları hakkında neredeyse hiçbir şey bilinmemektedir; tarihlendirilmeleri de çok güvenli değildir, çünkü rehberlik için sikke resimlerinin tipolojisine dayanmaktadır (Barnes, 1982, s. 85). Bu belirsizlikler, birliğin similitudo yoluyla teşvik edildiği hipotezini dışlamaz, ancak alternatif

yorumları barındırabilir. Bunlardan biri, similitudo'nun Tetraşik heykeltıraşlık ve sikkeciliğin çoğunda özel bir amaç olduğunu reddeder ve kolektif bir yön tanımlanabildiğinde, bunun Tetraşik politikanın değil, üretim ve dağıtım süreçlerinin bir sonucu olarak açıklanmasının daha iyi olacağını belirtir (Smith, 1997, s. 180-181). Aslında, günümüze ulaşan porfir heykellerin İmparatorların hırslarını temsil etmediğini savunan bu yaklaşım, similitudo yoluyla concordia modeline kolayca uymayan imgelerin gereksiz yere marjinalleştirildiğini belirtmektedir (Smith, 1997, s. 181).

Panegyrics'in propaganda unsurunu belirlemek zor olsa da günümüze ulaşan metinler kesinlikle çağdaş İmparatorluk ideolojileriyle etkileşim halindedir (Rees, 2004, s. 190-191). İmparatorluk birliği, günümüze ulaşan konuşmaların önemli bölümlerine hâkim olduğu için iyi bir örnektir. En eski konuşmada, Maximianus ve Diocletianus arasındaki birlik çeşitli şekillerde tasvir edilir: kan bağı olmasa da erdemleri olan kardeşler olarak anlatılır (Panegyrici Latini, X 2. 9.3); görünüşlerinde değil ama karakterlerinde similitudo (benzerlik) olarak (Panegyrici Latini, X 2. 9.5); uyumlu ve oybirliğiyle ve metaforik bir dextrarum iunctio (el sıkışma) ile birlikte hüküm sürüyor olarak anlatılır (Panegyrici Latini, X 2. 1). Bu kardeşlik ve concordato (uyum) iddiaları, günümüze ulaşan Diarşik kanıtların en eskileridir (Rees, 2004, s. 145). Carausius, genellikle 291'e tarihlenen bir sikkede Diocletianus ve Maximianus ile kardeşlik iddia etse de 305-306'da Diocletianus Hamamları'nın ithaf yazıtında Diocletianus ve Maximianus'tan kardeş olarak bahsedilir ve daha sonra Lactantius da benzer şekilde onlardan söz eder (Lactantius, De Mortibus Persecutorum, 8.1). Daha sonraki Tetraşik sikkelerde concordia çok yaygın bir lejant haline gelecekti, ancak 289'da henüz ortaya çıkmamıştı. Panegyric 289'un kolektif birliği ifade ettiği orijinal yollardan çıkarılabilecek bir sonuç, hatibin kendi renkli ifadelerini bulma özgürlüğüne sahip olduğudur; alternatif olarak, Trier'deki hükümet yetkililerinin onu zaten düşünülmekte olan propagandistik temalara retorik ifade vermeye teşvik etmiş olması da mümkündür (Rees, 2004, s. 188).

Kardeşlik ve concordia da 291'deki konuşmada Diarşik birliğin öne çıkan figürleridir (Panegyrici Latini, XI 3. 1-2). Diarş'ların Milano'daki buluşmasının neredeyse bir aşıklar buluşması olarak sunulması da öyledir (Panegyrici Latini, XI 3. 3-5). Günümüze ulaşan en eski Tetraşik konuşmada, hatip kozmosun en temel sistemlerinin ve düzenleyici ilkelerinin dörtlü doğasını açıklarken dört sayısına kardinal bir önem atfeder; ancak aynı konuşmanın ilerleyen bölümlerinde Galerius İmparatorlar listesinde dikkat çekici bir şekilde yer almaz

(Panegyrici Latini, VIII 4. 4.2). Constantinus'in Maximianus'un kızı Fausta'yla evlenmesi vesilesiyle 307'de yaptığı konuşmada, hatip özellikle hassas zorluklarla karşı karşıyadır: iki muhatabından Maximianus, gaspçı oğlu Maxentius'un davetiyle iktidara geri dönmüştür ve bir önceki yıl babasının ölümü üzerine askerler tarafından İmparator ilan edilen Constantinus, henüz övgü dolu hitabete layık pek bir şey başaramamıştır (Panegyrici Latini, VII 6 1). Birlik, muhatapların dünür olarak yeni ilişkileri aracılığıyla ifade edilir; bu da günümüze ulaşan Tetrarşik ve Diarşik konuşmalardaki birlik metaforlarından kesin bir kopuşa işaret eder (Rees, 2004, s. 160). Constantinus'in 310 ve 311'de yaptığı konuşmalarda birlik imgelerinin bulunmaması, kolektif bir hükümetten uzaklaşmasında bir başka önemli aşamaya işaret eder (Panegyrici Latini, VI 7; V 8).

Propaganda ve çağdaş hitabetteki hükümet birliği imajları başka bir şeydir; elbette gerçeklik bambaşka olabilir ve bazıları, propagandadaki durmak bilmeyen hükümet birliği reklamının aslında sürtüşmenin varlığına işaret ettiğini varsayma eğilimindedir (Nixon & Rodgers, 1994, s. 43-44). İmparatorluk kolejinin birliğinin gerçekliğini ölçmek çok yönlü bir çalışmadır. Lactantius, Diocletianus ve Maximianus arasındaki birlikten bahseder, ancak Constantius'u zulmetmeyen, Galerius'u ise Caesar olduğunda daha yüksek makamlar için sabırsız biri olarak sunması bu uyumun Tetrarşik koleji tam anlamıyla kapsamadığını gösterir (Lactantius, De Mortibus Persecutorum, 8.1, 8.7, 9.8, 18.6). Aurelius Victor, Diocletianus'un sırlarını İmparatorluktaki meslektaşlarından sakladığını, çünkü bu sırların ifşa edilmesinin kolektif uyumu bozacağından korktuğunu ileri sürer (Sextus Aurelius Victor, XXXIX.46). Başka ayrıntılar da eklenebilir: örneğin, Galerius'un Diocletianus'un arabasının yanında yürümesi ya da genç Constantinus'un doğu İmparatorlarının sarayındaki tutsaklığı (Anonymous Valesianus 2. 2) veya Fiyat Fermanı'nın dağıtımındaki belirgin değişiklik, Zulüm Fermanlarının uygulanması ya da konsül listelerinin yeniden yapılandırılması gibi belgesel kaynaklardan (Barnes, 1982, s. 91-95); Maximinus Daia tarafından bastırılanlar gibi sikke lejantları ve tiplerinden. Bu gibi kanıtlarda, kolej birliği iddialarına ters düşecek şekilde, az ya da çok gerilimin var olduğu görülebilir (Smith, 1997, s. 180-181).

Roma İmparatorluğu'nun yönetiminde kolektif birliğin önemi, Tiberius'un Augustus'u takip ettiği ilk İmparatorluk verasetinden bu yana hayati, ancak potansiyel olarak sorunlu bir süreç olan veraset mekaniği göz önüne alındığında iyi bir şekilde vurgulanmaktadır. Bazı eski tanıklıklar, Galerius'un mayıs ayına kadar Caesar olmadığını kaydetse de artık genel

olarak Constantius ve Galerius'un aynı anda Caesar olarak atandığı kabul edilmektedir: 1 Mart 293 (Barnes, 1982, s. 62). Caesarlar, evlilik ittifakları yoluyla Augusti'ye damat da oluyorlardı, ancak bunlar kesinlikle hanedan atamaları değildi; bu adımın ne kadar geniş çapta beklendiği ya da gelecekte hanedan atamaları olasılığını ortadan kaldıracak bir emsal olarak görülüp görülmediği tartışmalıdır (Williams, 1997, s. 124). Maxentius, 293'te belki de sadece 10 yaşındaydı, ancak geleneksel olarak hanedan verasetinin cazibesi, bir İmparatorun oğlunun olgunlaşmamış olmasıyla ilgili endişelerin önüne geçebilmişti (Barnes, 1982, s. 34). 289'da bir hatip çocuk Maxentius'un niteliklerinden bahseder, ancak İmparatorluk makamına geçeceğini tahmin etmez (Panegyrici Latini, X 2 14.1). Elimizdeki kanıtlar, Diocletianus'un 293 yılında kendi yerine geçmesi için yapmış olabileceği planlar hakkında kesin sonuçlara varmamızı sağlamaz; Maximianus'un bu tür planlara isteyerek taraf olup olmadığını ya da bu aşamada herhangi bir plan olup olmadığını da bilmiyoruz (Nixon & Rodgers, 1994, s. 50-51). Eldeki kanıtların sessizliği, Diocletianus'un kendi halefliliği için bir ana plan tasarlıyor ya da doğaçlama yapıyor olsa da elini açığa vurmaya pek meyilli olmadığını göstermektedir (Barnes, 1982, s. 82).

Her ne kadar 293'te hiçbir İmparatorun oğlu tahta geçmemiş olsa da Constantius'un (Maximianus'un (üvey) kızı Theodora ile) ve Galerius'un (Diocletianus'un kızı Valeria ile) evlilikleri, kesin olmayan tarihlere sahip olsalar da aile bağlarının İmparatorluk kolejinde hala önemli bir bağ olarak görüldüğünü göstermektedir (Barnes, 1982, s. 37-38). Constantinus'in 307'de Maximianus'un Eutropia'dan olan kızı Fausta ile ve Licinius'un 313'te Constantinus'in kız kardeşi Constantia ile daha sonraki evlilikleri, Tetrarşik bir koleji içinde olmasa da evliliğin oynayabileceği siyasi rolü doğrular (Lactantius, *De Mortibus Persecutorum*, 45.1). Hatibin 307'de Constantinus'in Fausta ile çocukluğundan beri nişanlı olduğu iddiasının yanlış olduğu artık ortaya çıkmıştır, ancak o dönemde yayılmaya değer bir yalan olduğu açıktır (Rees, 2004, s. 168-171). Maxentius'un Galerius'un kızı Valeria Maximilla ile evliliğine dair ayrıntılı kanıtların olmaması, bu ittifakın özellikle Maxentius'a ne vaat etmiş olabileceğini belirleme çabalarını boşa çıkarır (Lactantius, *De Mortibus Persecutorum*, 18.9); bu evlilik Maxentius'un reşit olduğu dönem (290'ların sonu) ile 304 arasında gerçekleşmiş olmalıdır, ancak varsa hangi İmparatorların buna onay verdiği bilinmemektedir (Cullhed, 1996, s. 16). Maxentius, Galerius'un teveccühüne mazhar olduysa bile, bunu 306'da kesinlikle kaybetmişti. Valeria Maximilla'yla evlenmesi, Maxentius'un başarılı olmak için hazırlandığını ya da kendini hazırladığını düşündürebilir. Evlilik, açıkça

siyasi bir eksenini sağlamlaştırmanın bir yoluymuş ve ilk Tetrarşideki ittifaklar örneğini takiben, bazıları tarafından haleflik vaadini güvence altına almak ve göstermek için hissedilmiş olabilir (Barnes, 1982, s. 36).

Lactantius'a göre, Diocletianus 305 yılında Maxentius ve Constantinus'i atayarak hanedan verasetini amaçlamış, ancak Galerius tarafından bundan vazgeçirilmiştir (Lactantius, *De Mortibus Persecutorum*, 18.9-10). Bu niyet, Maxentius'un 293'te göreve getirilmemesi gerçeğiyle bağdaştırılabilir: Diocletianus o sırada askeri durumun genç bir çocuğu Caesar olarak atamak için fazla gergin olduğunu düşünmüş, ancak Maxentius'un zaman içinde göreve gelmesine izin vermeyi düşünmüş olabilir (Nixon & Rodgers, 1994, s. 52). Anonim Valesianus'un, Constantinus'in Diocletianus ve Galerius döneminde yaşadığını söylediği sanal ev hapsini kabul etmek belki de daha az kolaydır, tabii Constantinus'in aslında Diocletianus tarafından görevden uzak tutulmak yerine görev için eğitildiğini varsaymazsak (Sextus Aurelius Victor, XL.2).

Bu gibi soruların cevapları ne olursa olsun ve Lactantius'un Galerius'u Diocletianus'a zorbalık eden bir adam olarak imgelemesinin doğruluğu ne olursa olsun, 305'teki verasetlerin hanedan olmadığı bir gerçektir (Lactantius, *De Mortibus Persecutorum*, 18.2-3). Lactantius'un o gergin görüşmeye dair anlatımında Galerius, Maximinus Daia'yı akrabası (affinis) olarak adlandırır; Galerius'un amcası olması ve evlilik yoluyla akraba olmaları muhtemeldir. İlginçtir ki, Galerius, Maximinus Daia'yı aday gösterirken oğlu Candidianus'u göz ardı etmiştir, bunun nedeni açık değildir (Barnes, 1982, s. 68). Belki de Galerius, onun çok genç olduğunu düşünmüştür. Buna karşılık, Constantius'un birliklerinin Temmuz 306'da Constantinus'i ilan etmelerinde hanedancılık açıkça baskın bir faktördü ve aynı yılın ilerleyen zamanlarında, emekli Maximianus'un anısına duyulan sadakatin Severus'un birliklerini yeni İmparatorlarını Maxentius lehine terk etmeye ikna ettiği söylenir (Eutropius, X.2). Tahmin edilebileceği gibi, Constantinus'in panegirik hatipleri, onun saltanatını onaylamanın bir yolu olarak hanedanlığa atıfta bulunacaktı; Constantius'la olan ilişkisi birkaç kez öne çıkar (Panegyrici Latini, XII 9. 4.2-3, IV(10)14.5-6). Buna karşılık, Constantinus'in 312'de Milvian Köprüsü savaşındaki zaferinden sonra yaptığı bir konuşmada, panegirik hatip, Maximianus'un aslında Maxentius'un babası olduğuna dair şüphelerini dile getirir (Panegyrici Latini, XII 9. 3.4, 4.3); bu iddianın gücü, hanedan verasetinin sağlam bir ilke olarak kabul edilmesine dayanır. En dikkat çekici olanı, 310 yılındaki konuşmada, Constantinus'in İmparator Claudius Gothicus'un (268-270) soyundan

geldiğine dair çok büyük bir hanedan iddiasının ortaya atılmasıdır (Panegyrici Latini, VI 7. 2.1.2). İddianın doğruluğu bir yana, konuşma açık bir şekilde İmparatorluk makamı için temel nitelik olarak doğumu gösterir (Panegyrici Latini, VI 7. 3.1).

Diocletianus'un kısa ömürlü bir başka anayasal yeniliği de 305 yılında Augusti'lerin emekliye ayrılmasıydı. Bazı kaynaklarda bundan dolayı övülür (Sextus Aurelius Victor XXXIX.48). 307'de bir hatip emeklilikten Augusti'nin kabul ettiği bir plan olarak bahseder (Panegyrici Latini, VII 6 9.2); daha sonra başka bir hatip Diocletianus'un plana bağlılığını över (Panegyrici Latini, VI 7. 15.4). Ancak bu hatipler, muhataplarının büyüklüğünün örneklendirilmesini çağdaş siyasetin değişen manzarasına uyarlama konusundaki çevikliklerini de ekleyebilecekleri biraz geçmişe bakma avantajına sahiptir. Ancak iddialarına şüpheyle yaklaşılabilecekse, Lactantius'un Mart 305'teki olaylara dair alternatif versiyonuyla (Lactantius, De Mortibus Persecutorum, 18.2-3) bir kenara atılmaları gerekmez (Nixon & Rodgers, 1994, s. 188-190). Gerçek şu ki, 305'ten öncesine tarihlenebilecek bir emeklilik planına dair elimizde hiçbir kanıt yoktur (Barnes, 1982, s. 95). Eutropius, Diocletianus'un Split'e çekildiğini söyler ve epitomator, emekli İmparatorun sebze bahçesine bakan bir resmini içerir, ancak her iki metin de çok daha sonra yazılmıştır ve ikisi de emekliliğin uzun süredir planlandığına dair kanıt olarak gösterilemez (Eutropius IX. 27-28). Split'teki sarayın emekli bir İmparator için tasarlandığı düşünülmektedir ve inşasının birkaç yıl sürdüğüne şüphe yoktur, ancak inşaatın ne zaman başladığı ya da bittiğine dair net bir kanıt yoktur, 305'ten sonra devam eden bir süreç olabilir (Wilkes, 1986, s. 8-10). Benzer şekilde Gamzigrad'daki saray kompleksinin de Galerius'un emekliliği için tasarlandığı düşünülebilir, ancak sağlığı son derece kötü olmasına rağmen hâlâ görevdeyken ölmüştür (Barnes, 1982, s. 90).

Hatiplerin Diocletianus ve Maximianus'un emekliliklerini planladıkları yönündeki iddialarını kabul edersek, böyle eşi benzeri görülmemiş bir adımı öngören herhangi bir kanıt olmadığından, kararın Mayıs 305'e kadar gizli tutulduğunu varsayabiliriz (Rees, 2004, s. 155). Augusti'ler 293'te yaptıkları gibi hanedan dışı başka atamalar yapmak niyetinde olsalardı bu özellikle mantıklı olurdu, çünkü bu niyetin açıklanması şüphesiz müstakbel Caesarlar arasında çılginca bir kulis ve duruş döneminin yanı sıra Maxentius ve Constantinus arasında tehlikeli bir hoşnutsuzluğa yol açacaktı. İç savaş çıkması çok muhtemeldi (Barnes, 1982, s. 110). Ancak üniversiteye olan sadakat, Maximianus ve Constantius'un, tartışmaların tarafı olsalar bile, hayal kırıklığına uğrayacak oğullarından veraset planını gizli tutacak kadar

ileri gitmiş olabilir mi? Öte yandan, Maximianus'un kendi isteği dışında emekli olduğunu kaydeden üç kaynağın, emeklilik planının yalnızca Diocletianus'a ait olduğunu (saldırgan Galerius tarafından zorlanmış olsun ya da olmasın) ve Diocletianus'un Maximianus üzerinde bir etkisi olduğunu doğruladığı düşünülebilir (Sextus Aurelius Victor, XXXIX.48); emekliliğinden sonraki on sekiz ay içinde Maximianus, oğlu tarafından davet edilerek Augustus olarak geri dönmüştür, ancak bu zamana kadar belki de Diocletianus artık eski meslektaşını etkileyememiş ya da etkilemeye istekli olmamıştır (Nixon & Rodgers, 1994, s. 195). Ancak Kasım 308'de Carnuntum'da Galerius, Licinius, Maximianus ve (üç yıl önce emekli olmasına rağmen o yıl konsül olan) Diocletianus'un katıldığı bir konferansa dair kabataslak kanıtlar, Maximianus'un Diocletianus tarafından bir kez daha sindirilebileceğini düşündürmektedir (Lactantius, *De Mortibus Persecutorum*, 29.2).

Her ne kadar emekli oldukları kesinlikle açık olsa da bu senaryolardan Diocletianus ve Maximianus'un emeklilikleriyle ilgili daha geniş meselelere ilişkin güvenilir kanıtların çok az olduğu anlaşılmaktadır (Rees, 2004, s. 200). İlgili olaylar ve motivasyonlar için makul bir anlatı oluşturmaya yönelik herhangi bir modern girişim, doğrulanamayan hipotezler içermek zorundadır. Augusti'nin emekliye ayrılmasının etkileri konusunda muhtemelen daha sağlam temeller bulunabilir. En önemlisi, bir emsal olarak daha sonraki hiçbir İmparatoru etkilememiş olmasıdır (Barnes, 1982, s. 120). Belki de 306'da Constantinus ve Maxentius'un, 308'de Domitius Alexander'ın ve 308'de Maximianus'un İmparator ilan edilmeleri de önemliydi. Anayasal bir deney olarak başarısız oldu ve eğer veraset krizlerini önlemek için bir girişim olarak tasarlandıysa, bir felaketti (Barnes, 1982, s. 125).

Emeklilik ve halefiyet süreçlerine dair düzensiz kanıtlar çok çeşitli yorumlara karşı alışılmadık derecede hoşgörülüdür. Olumlu bir açıdan bakıldığında, Diocletianus'un büyük olasılıkla ciddi bir muhalefetle karşılaştığı bir dönemde böyle bir planı açık bir muhalefet olmaksızın hayata geçirebilmiş olması, kurnaz ve son derece ikna edici görünebilir. Ancak hiç de sempatik olmayan bir açıdan bakıldığında, eğer Diocletianus'un amacı bir İmparatorun emekliye ayrılması gibi kamuoyuna duyurulmamış bir zamanda hanedan dışı bir veraset sistemi getirmekse, bu durum herkesin istediği zaman kendini İmparator ilan etmesi için bir teşvik olarak görülebilir (Smith, 1997, s. 190).

Diocletianus döneminde Roma İmparatorluğu'nun siyasi yapısı, meşruiyet ve halefiyet açısından önemli değişiklikler geçirmiştir. Diocletianus, geleneksel meşruiyet yollarının dışında iktidara gelmiş, ancak uzun süren hükümdarlığı ve başarılı idaresi sayesinde

meşruiyetini sağlamlaştırmıştır (Barnes, 1982, s. 10-16). Kendini İmparator ilan eden bir kişinin başarılı olabilmesi için diğerlerini meşruiyetine ikna etmesi gerekiyordu. Roma İmparatorluğu'nun tarihi, İmparatorluk meşruiyetinin istikrarlı bir kavram olmadığını göstermektedir. Augustus zamanından beri İmparatorluk gücü, Senatonun onayı, hanedan veraseti ve evlat edinme yoluyla kalıtım da dahil olmak üzere çeşitli yollarla verilmişti. Muhtemelen köle kökenli olan Diocletianus, 284'te bu yollardan hiçbirisiyle iktidara gelmedi, ancak ordu tarafından aday gösterilerek İmparator olduğunda önceki birkaç on yılın temel örneğini izledi (Eutropius IX.19). 305'te emekli olduğunda ister doğal ister evlat edinme yoluyla olsun hanedan verasetinden kaçınmasına (ya da feragat etmesine) ve Senatoya kur yapmamış gibi görünmesine rağmen açıkça meşru bir İmparator olarak tanınıyordu (Barnes, 1982, s. 20). Diocletianus'un meşruiyetini İmparatorluğa kabul ettirmenin birçok yolu vardı: bunlar arasında savaşlardaki başarısı, törenlerle kendini tanıtmaya ve bir yargıç ve yönetici olarak ünü sayılabilir. Tüm bu faktörler tanrıların lütfunun işaretleri olarak yorumlanabilir ki bu da meşruiyet iddiasında bulunmak için kullanışlı bir iddiadır (L'Orange, 1965, s. 60). Diocletianus'un bir diğer önemli avantajı da hükümdarlık süresinin uzunluğudur; ne kadar uzun süre hüküm sürerse ve komuta dizginlerini ne kadar güçlü bir şekilde elinde tutarsa, gücü o kadar doğal ve uygun görünecektir. Maximianus'a 285'te, Constantius ve Galerius'a 293'te, Severus ve Maximinus Daia'ya 305'te İmparatorluk statüsünün Diocletianus tarafından atama yoluyla verildiğini belirtmek önemlidir. Yani Diocletianus'un İmparatorları atama yetkisi vardı ve bu onun ve onların meşruiyetinin güçlü bir göstergesiydi (Williams, 1997, s. 102). Ancak bu yıllarda kendilerini İmparator ilan eden başkaları da vardı, hepsi bir dereceye kadar tanınıyordu ama Diocletianus tarafından değil. Statü ve meşruiyet meseleleri 305'ten sonra Constantinus, Maxentius ve Maximianus'ın ilanıyla daha karmaşık bir hal aldı. Özellikle Diarşik ve Tetrarşik hükümetlerle ilişkili olarak insanların İmparatorluk gücünü nasıl talep etmeye çalıştıkları ve bu taleplerinin nasıl ve neden karşılandığı, her zaman net cevaplar vermeyen ancak bu on yıllardaki İmparatorluk hükümetinin doğasına ışık tutan sorulardır (Rees, 2004, s. 190-191).

4. TAHTTAN ÇEKİLME

Diocletianus, Roma İmparatorluğu'nun önemli figürlerinden biri olarak, askeri başarılarının yanı sıra ekonomi, yönetim ve din politikalarıyla da dikkat çekmiştir. Ancak Roma İmparatorluk gelenekleri bağlamında belki de en şaşırtıcı yeniliği, 1 Mayıs 305'te gönüllü olarak tahttan çekilmesi olmuştur. Diocletianus, bu seçimi gönüllü olarak yapan ilk ve tek imparator olarak tarihe geçmiştir.

Diocletianus'un tahttan çekilme kararının ardındaki nedenleri tam olarak belirlemek zordur. Ancak onun sağlık sorunları ve yönetim yükünden duyduğu yorgunluk, bu kararda önemli bir rol oynamıştır. Diocletianus, yaklaşık yirmi yıl süren hükümdarlığı boyunca Roma İmparatorluğu'nun kurumlarını güçlendirmek için birçok reform gerçekleştirmiştir. Ancak bu reformlar, 3. yüzyıldan beri devam eden imparatorluk çöküş sürecini durdurmak yerine sadece yavaşlatabilmiştir.

Diocletianus'un tahttan çekilmesi, Roma tarihinde eşi benzeri görülmemiş bir olaydır. Emekliye ayrılma kararı, antik çağda alışılmadık bir durum olduğu için tarihçiler arasında tartışmalara yol açmıştır. Eutropius, Diocletianus'un bu eylemini överken (Eutropius, Breviarium, IX.27-8), Aurelius Victor daha şüpheci bir yaklaşım sergilemiş ve bu kararın gönüllü olup olmadığını sorgulamıştır (Sextus Aurelius Victor, De Caesaribus, XXXIX.48).

Diocletianus'un emeklilik planı aslında çok önceden tasarlanmıştı. Panegyric'e göre, Diocletianus bu projeyi halka açıklamak için Zafer Bayramı'nı kullanmış ve iki Augusti, Capitol'e zaferle çıkmalarının ardından özel hayata döneceklerine dair Jüpiter'in önünde yemin etmişlerdir (Panegyrici Latini, VI, 9, 5; Panegyrici Latini VII, 15, 4-5). Ancak bu planın ne zaman hayata geçirileceği, 305 yılına kadar belirsiz kalmıştı.

Tahttan çekildikten sonra Diocletianus, Dalmaçya kıyısındaki Split'teki sarayına çekildi ve yaklaşık sekiz yıl boyunca burada rahatsız edilmeden yaşadı. Ancak onun ortadan kaybolmasıyla birlikte, Tetrarşi sistemi çöküşe geçti. Diocletianus'un güçlü liderliği altında başarılı görünen bu sistem, Maximianus ve Constantius'un oğulları Maxentius ve Constantinus'un hanedanlık amaçları yüzünden hızla çöktü. Kişisel hırslar devreye girdiğinde, Diocletianus'un kurduğu siyasi sistem, onun liderliği olmadan ayakta kalmakta zorlandı.

Diocletianus'un tahttan çekilmesiyle başlayan süreç, Roma İmparatorluğu'nda büyük bir siyasi kaos yarattı. Tetrarşi'nin çöküşü, Constantinus'un 324 yılında imparatorluğun tek hakimi olarak iktidara gelmesine kadar devam etti. Diocletianus'un emeklilik kararı, hem kendi döneminde hem de sonraki yıllarda imparatorluk üzerinde derin etkiler bırakan bir olay olarak tarihe geçti.

5. TETRARŞİ REJİMİNİN ÇÖKÜŞÜ ve İMPARATORLUK ÜZERİNDEKİ KALICI ETKİLERİ

Diocletianus'un tahttan çekilmesinden sonra, Constantius Chlorus ve Galerius, Augusti olarak atanmış ve Severus ile Maximinus Daia'yı Caesare olarak seçerek, evlat edinme ilkesini yeniden canlandırmışlardır. Bu, miras ilkesini dışlayarak imparatorluğun yönetimini yetenekli bireylere devretmeyi hedefleyen bir yaklaşımdı. Ancak, Constantius Chlorus'un oğlu Constantinus, bu karara boyun eğmeyerek babasının yerine Augustus unvanını talep etti. Ertesi yıl, 25 Temmuz 306'da Constantius Chlorus Britannia'da (Londra) öldü (Panegyrici Latini, VII, 8. 1-2). Bu ölüm, Roma İmparatorluğu'nda bir dizi siyasi kargaşaya yol açtı. Constantius'un ölümünden sonra Caesar Severus, Augustus ilan edildi, ancak Chlorus'un askerleri oğlu Constantinus'u Augustus olarak selamladılar.

Kısa bir süre sonra, Roma Praetorianları Maximianus'un oğlu Maxentius'u Augustus olarak ilan etti. Bu iki devrimci atama, imparatorluk içindeki hanedanlık ilkesinin güç kazanmaya başladığını göstermekteydi. Böylece, Batı'da üç Augustus vardı: meşru Augustus Severus, Constantinus ve Maxentius.

Severus, Maxentius'u ortadan kaldırmak için aynı yılın sonunda İtalya üzerine yürüdü, ancak İtalya'ya zar zor ulaştı ve Ravenna'da teslim olmak zorunda kaldı (Şubat 307). Esir alınan Severus, Maxentius tarafından öldürüldü. Bu olaylar sırasında Maxentius'un babası Maximianus, oğlunun Güney İtalya'ya çekilmesine içerleyerek Galya'ya gidip Constantinus ile görüştü. Kızı Fausta'yı Constantinus ile evlendirerek onunla ittifak kurdu ve yeniden İmparatorluk nişanını aldı (Mart 307). Ancak, Maximianus oğluyla anlaşmazlığa düştü ve bir yıl sonra (Nisan 308) tekrar Constantinus'e sığınmak zorunda kaldı (Panegyrici Latini, VI, 1; 11-12; IX, 3, 4).

Bu kargaşa ortamında, çeşitli imparatorlar Carnunto'da (11 Kasım 308) bizzat Diocletianus'un da katıldığı bir toplantıyla duruma bir düzen getirme girişiminde bulundular. Carnunto'da, Maximianus'un ikinci kez tahttan çekilmesi sağlandı. Bu toplantıda, Galerius ve Licinius Augusti, Maximinus Daia ve Constantinus ise Caesare ilan edildiler. Maxentius, bu yeni düzenlemeyle ortadan kaldırılmaya çalışıldı. Ancak, Carnunto Konferansı'ndan bir sonuç çıkmadı. Constantinus ve Maximinus, kendilerini sadece Caesar olarak görmekle yetinmediler ve Augustus unvanını talep ederek, diğer üç imparatorla (Galerius, Licinius ve Maxentius) karşı karşıya geldiler.

Maximianus, bu kargaşa içerisinde bir kez daha Constantinus'a sığındı, ancak 309 sonbaharında ona karşı komplo kurarak kendisini Augustus ilan etti ve Arles'e yerleşti. Constantinus hemen müdahale ederek onu Marsilya'ya hapsedti, esir aldı, ancak affetti. Maximianus bir kez daha Constantinus'a karşı komplo kurdu, ancak sonu intihar etmek oldu (Ocak 310) (Panegyrici Latini, VII, 15-16; 18-19). Böylece, Diocletianus'un sadık bir işbirlikçisi olan Maximianus'un trajik sonu geldi.

Diocletianus, tahttan çekildikten sonra yaşamının son yıllarını Split'teki sarayının bahçelerinde geçirmiştir. Ancak, Tetrarşik sistemin haleflerinin kişisel hırsları nedeniyle başarısızlığa uğradığını ve sistemin çöküşüne tanık olmuştur. Damadı ve halefi Galerius, Hristiyanlık karşıtı fermanı iptal etmiş, bu da Batı'nın yeni Augustus'u Constantinus tarafından hoşgörü fermanının çıkarılmasıyla birlikte, Tetrarşi'nin hızla çökmesine neden olmuştur. Ayrıca, Maximianus'un İmparatorluk gücünü yeniden kazanma girişimleri, zorla intiharı ve Constantinus tarafından kararlaştırılan *damnatio memoriae* de Diocletianus'a ulaşan haberler arasındadır (Lactantius, *De Mortibus Persecutorum*, 42.1).

Diocletianus, 313 yılının başında, Constantinus tarafından kız kardeşi Constantia ile Licinius'un düğününe davet edilmiş, ancak kısa bir süre sonra ölmüştür. Ölümü, Mart ve Nisan ayları arasında gerçekleşmiş olup (yaklaşık 70 yaşındayken), Maximianus'un 313 yazında Licinius tarafından yenilgiye uğratılmasından önce vefat etmiştir (Roberto, U. 2014 s. 255).

Diocletianus'un ölümü konusunda çeşitli anlatılar mevcuttur. Lactantius, Diocletianus'un saltanatının takdir edilmemesinden dolayı kendini aç bıraktığını iddia ederken (Lactantius, *De Mortibus Persecutorum*, 42.13), anonim epitomator, Constantinus ve Licinius'tan korktuğu için zehirle intihar ettiğini belirtir (Epitome, 39.7). Eusebius, ölümcül bir hastalıktan bahsederken (Eusebius, *Historia Ecclesiastica*, 8.Ek 3), Aurelius Victor Diocletianus'un sonundan hiç bahsetmez ve Eutropius ise ölümünden ve tanrılaştırılmasından bahseder, ancak ne intiharı ne de hastalığı akla getirecek detaylar vermez (Eutropius IX.28). Bu çeşitli kaynaklar arasında uzlaşma sağlanamamış olup, her birinin güvenilirliği farklı nedenlerle sorgulanabilir (Barnes, T. D. 1982, s. 312).

Diocletianus'un hayatına dair kanıtların çoğu, belirli ayrıntıların tefsiri konusunda tartışmalıdır. Diocletianus'un özel hayatına dair bilgilerin, kendi yaşamında bile sınırlı olduğu anlaşılmaktadır. Galerius'un ölümünden sonra Licinius'a emanet edilen karısı Prisca

ve kızı Galeria Valeria, Maximinus'a kaçırmış ve daha sonra 315'te Licinius tarafından öldürülmüştür. Böylece Diocletianus'un ailesi sona ermiştir. Diocletianus, Split'teki sarayına gömülmüş ve daha sonra bir apotheosis ile tanrılaştırılmıştır (Theodosian Codex, VIII, 4, 11).

Diocletianus'un reformları, Roma İmparatorluğu'na idari, mali ve askeri yapılar kazandırmıştır. Siyasi çalışmaları, en iyinin seçimi ilkesine dayalı olarak istikrarlı bir süreklilik sağlamıştır. Çalışmalarının en iyisi, Constantinus tarafından korunmuş ve devam ettirilmiştir. Diocletianus'un kamu kurumlarına duyduğu büyük saygı ve özveri, Roma İmparatorluğu'nun temelini oluşturmuş ve imparatorluğun gelecekteki yapısının sağlam temeller üzerine inşa edilmesini sağlamıştır.

6. ÖLÜMÜ

“Diocletianus hayatının son yıllarını sarayının bahçelerinde geçirdi. Tetrarşik sistemin haleflerinin hırslarının darbeleri altında başarısız olduğunu gördü: damadı ve halefi Galerius (Maximinus'un yerine Doğu'nun Augustus'u olarak geçti) tarafından Hıristiyanlık karşıtı fermanın iptali ve Milvian Köprüsü'nde Maxentius'u yenen ve öldüren Batı'nın yeni Augustus'u Constantinus (Licinius'un Maximinus Daia'yı devirerek Doğu'ya geçmesiyle) tarafından hoşgörü fermanı. Ayrıca Maximianus'un İmparatorluk gücünü yeniden kazanmak için üçüncü girişimini, zorla intiharını ve 310'da Constantinus tarafından kararlaştırılan damnatio memoriae'sini de öğrendi, bu kısmen onun kişiliğini de etkiledi, çünkü birçok heykel ve resim portresinde Maximianus ve Diocletianus birlikte tasvir edilmişti (Lactantius, De Mortibus Persecutorum, 42.1). 313 yılının başında, Constantinus tarafından kız kardeşi Constantia ile Licinius'un o yılın şubat ayında Milano'da kutlanan düğününe davet edildiğinde hâlâ hayattaydı (Sextus Aurelius Victor, XXXIX.7). Birkaç ay sonra, muhtemelen Mart ve Nisan ayları arasında (yaklaşık 70 yaşındayken), her halükarda Doğu'nun devrik düzenli Augustus'u Maximinus'un 313 yazında Licinius'un elinde uğradığı yenilgiden önce öldü (Roberto, U., 2014 sf. 255).

Ölümü konusunda farklı anlatılar vardır: Lactantius, Diocletianus'un saltanatının takdir edilmemesinden duyduğu üzüntüyle kendini aç bıraktığını iddia eder (Lactantius, De Mortibus Persecutorum, 42.13); anonim epitomator, Constantinus ve Licinius'tan korktuğu için zehirle intihar ettiğinden bahseder (Epitome, 39.7); Eusebius ölümcül bir durumdan bahseder (Eusebius: Historia Ecclesiastica, 8.Ek 3); Aurelius Victor Diocletianus'un sonundan hiç bahsetmez; ve Eutropius hiçbir ayrıntı vermez, ancak ne intiharı ne de hastalığı akla getiren terimlerle ölümünden ve tanrılaştırılmasından bahseder (Eutropius IX.28). Çeşitli kaynaklar arasında uzlaşma sağlanamaz ve her birinin güvenilirliği şu ya da bu gerekçeyle sorgulanabilir (Barnes, T. D. 1982, sf. 312) ancak özellikle, intiharıyla ilgili anlatılardan herhangi biri tercih edilirse, daha geniş siyasetin takdir edilmesi açısından önemli sonuçları olacaktır.

Diocletianus'la ilgili kanıtların çoğu için de durum böyledir: Belirli ayrıntıların tefsiri hemen tartışmalı ve savunmasızdır. Söylenebilecek yegane şey, Diocletianus'un özel hayatına dair ayrıntıların çok az bilindiğidir.

Galerius'un ölümünden sonra Licinius'a emanet edilen karısı Prisca (305'te Diocletianus'tan ayrılmıştı) ve kızı Galeria Valeria (evlilik yoluyla torunuyla birlikte) Maximinus'a kaçtı, o da onları Suriye'ye sürdü; daha sonra 315'te Licinius tarafından öldürülerek Diocletianus'un ailesinin soyu tükendi. Diocletianus Split'teki sarayına gömüldü, daha sonra bir apotheosis ve kendisine adanmış bir İmparatorluk kültü ile resmen tanrılaştırıldı (Theodosian Codex, VIII, 4, 11).

SONUÇ

Genel Değerlendirme

Bu tez, Diocletianus'un reformlarını ve bu reformların Roma İmparatorluğu üzerindeki etkilerini derinlemesine incelemeyi amaçlamaktadır. Diocletianus'un iktidara gelişi, Roma İmparatorluğu'nun Üçüncü Yüzyıl Krizi olarak bilinen son derece kaotik bir döneme denk gelmiştir. Bu kriz, Roma İmparatorluğu'nun geniş topraklarının idaresinde yaşanan zorluklar, merkezi otoritenin zayıflaması, ekonomik çöküş, askeri tehditler ve sosyal yapıda meydana gelen çöküntülerle karakterize edilmiştir. Diocletianus'un iktidara gelişi, imparatorluğu parçalanmaktan kurtarmak amacıyla, merkezi otoriteyi yeniden tesis etmeye yönelik geniş kapsamlı reformların başlangıcını işaret etmiştir.

Diocletianus'un reformları, Roma İmparatorluğu'nun siyasi, askeri, ekonomik ve sosyal yapılarında köklü değişiklikler meydana getirmiştir. Bu reformlar, imparatorluğun krizden çıkış sürecinde merkezi bir rol oynamış ve Roma'nın yönetim sistemini yeniden yapılandırmıştır. Diocletianus'un Tetrarşi sistemi, imparatorluk yönetiminde merkezi otoritenin güçlendirilmesini sağlamış ve imparatorluğun geniş topraklarının daha etkin bir şekilde yönetilmesine olanak tanımıştır. Tetrarşi sistemi, Roma İmparatorluğu'nun dört yönetici tarafından idare edilmesini öngören yenilikçi bir model sunmuş, bu sayede gücü daha eşit bir şekilde dağıtarak olası iç çekişmelerin önüne geçmeyi amaçlamıştır. Ancak, Diocletianus'un iktidarı bırakmasından sonra bu sistemin kısa süre içinde çökmüş olması, Tetrarşi'nin uzun vadeli sürdürülebilirliğini tartışmalı hale getirmiştir. Bu durum, Diocletianus'un güçlü liderliğinin sistemin ayakta kalması için kritik bir öneme sahip olduğunu göstermektedir.

Diocletianus'un ekonomik reformları, Roma İmparatorluğu'nun mali istikrarını yeniden sağlama amacı taşımış ve bu doğrultuda fiyat kontrolleri, vergi reformları ve para politikalarında düzenlemelere gidilmiştir. Diocletianus, enflasyonu kontrol altına almak için Fiyat Fermanı'nı çıkarmış ve ekonomik çöküşü hafifletmeye çalışmıştır. Ancak, bu politikalar uzun vadede sınırlı bir başarı göstermiştir. Vergi sisteminde yapılan düzenlemeler de imparatorluk gelirlerini artırmayı hedeflemiştir, ancak uygulamada çeşitli zorluklarla karşılaşmıştır. Bu bağlamda, Diocletianus'un ekonomik reformları, Roma

İmparatorluğu'nun mali istikrarını geçici olarak sağlamakla birlikte, temel sorunları tam anlamıyla çözmede yetersiz kalmıştır.

Askeri alanda yapılan reformlar, Roma İmparatorluğu'nun sınır güvenliğini sağlamaya ve iç istikrarı korumaya yönelikti. Roma ordusu, imparatorluğun dış tehditlere karşı savunma kapasitesini artırmak amacıyla sınır bölgelerine konuşlandırılmıştır. Bu reformlar, Roma'nın savunma stratejilerini dönüştürmüş ve askeri gücün daha merkezi bir şekilde organize edilmesine olanak tanımıştır. Diocletianus'un askeri reformları, imparatorluk ordusunun etkinliğini artırmış ve askerlerin sadakatini güçlendirmiştir. Ancak, Diocletianus'un ölümünden sonra bu reformların sürdürülememesi, askeri gücün iç siyasete müdahil olması sorunlarının devam ettiğini göstermektedir.

Diocletianus'un hukuki reformları ise, Roma İmparatorluğu'nun hukuk sisteminde köklü değişiklikler getirmiş ve Roma'nın yasal yapısını modernleştirmeyi amaçlamıştır. Bu reformlar, imparatorluğun idari yapısının merkezileşmesine ve hukukun üstünlüğünün imparatorluk genelinde uygulanmasına katkıda bulunmuştur. Diocletianus'un hukuki reformları, Roma hukukunun gelişiminde önemli bir aşama olarak kabul edilmiştir.

Diocletianus'un reformlarının Doğu Roma (Bizans) İmparatorluğu üzerindeki uzun vadeli etkileri de dikkat çekicidir. Tetrarşi sistemi, Bizans İmparatorluğu'nun merkeziyetçi yönetim anlayışının temelini oluşturmuş, ekonomik ve hukuki reformlar Bizans'ın mali ve yasal yapısının şekillenmesinde rol oynamıştır. Bu reformlar, Bizans İmparatorluğu'nun kurumsal yapısının gelişiminde kritik bir rol oynamış ve imparatorluğun Batı'dan Doğu'ya kaymasında önemli bir etken olmuştur. Dolayısıyla, Diocletianus'un reformları, Roma İmparatorluğu'nun geç antik dönemdeki dönüşüm sürecinin anlaşılmasında merkezi bir öneme sahiptir.

Üçüncü Yüzyıl Krizinden Çıkarılan Dersler

Üçüncü Yüzyıl Krizi, imparatorlukların iç ve dış tehditlerle karşı karşıya kaldığında ne kadar savunmasız hale gelebileceğini göstermektedir. Roma İmparatorluğu bu dönemde merkezi otoritenin zayıflamasıyla birlikte, yerel askeri ve siyasi liderlerin güç kazanması ve imparatorluk yönetimine müdahale etmeleri gibi sorunlarla karşı karşıya kalmıştır. Bu durum, imparatorluk içinde iç çekişmelerin artmasına ve merkezi yönetimin etkinliğinin

azalmasına neden olmuştur. Dolayısıyla, güçlü ve etkin bir merkezi otoritenin varlığı, imparatorlukların uzun vadeli istikrarını sağlamak için hayati öneme sahiptir. Diocletianus'un reformları, merkezi otoritenin yeniden tesis edilmesi ve imparatorluğun krizden çıkışının sağlanması açısından önemli bir dönüm noktasıdır.

Ekonomik istikrarın korunması da imparatorluklar için hayati bir öneme sahiptir. Roma İmparatorluğu'nun bu dönemde yaşadığı ekonomik zorluklar, devalüasyon politikaları ve artan savaş maliyetleri, imparatorluğun sosyal yapısında derin yaralar açmış ve toplumun farklı kesimleri arasında huzursuzluklara yol açmıştır. Diocletianus'un ekonomik reformları, bu zorlukları hafifletmeye çalışmış ancak uzun vadeli bir çözüm sağlayamamıştır. Bu durum, ekonomik reformların ihmal edilmemesi gerektiğini ve imparatorlukların uzun vadeli sürdürülebilirliği için kritik bir öneme sahip olduğunu göstermektedir.

Askeri reformlar, Roma İmparatorluğu'nun savunma kapasitesini artırmak ve iç istikrarı sağlamak için hayati öneme sahiptir. Roma ordusunun sadakati ve etkinliği, imparatorluğun savunmasında kritik bir rol oynamıştır. Diocletianus'un askeri reformları, orduyu yeniden yapılandırarak imparatorluğun sınır güvenliğini sağlamaya yöneliktir. Ancak, ordunun iç siyasete müdahil olması, imparatorluğun içten çöküşüne katkıda bulunmuştur. Askeri reformlar ve orduyu kontrol altında tutmanın gerekliliği, bu krizden çıkarılan önemli derslerden biridir.

Gelecek Araştırmalar İçin Öneriler

Bu tez, Diocletianus'un reformlarını kapsamlı bir şekilde incelemiş olsa da, Roma İmparatorluğu'nun geç antik dönemi üzerine yapılacak gelecekteki araştırmalar için birçok alan hala keşfedilmeyi beklemektedir. Diocletianus'un reformlarının Roma İmparatorluğu'ndaki yerel yönetimler üzerindeki etkilerini daha ayrıntılı inceleyen çalışmalar, bu reformların imparatorluğun farklı bölgelerinde nasıl uygulandığını ve ne tür tepkilerle karşılaştığını ortaya koyabilir.

Diocletianus'un reformlarının Roma İmparatorluğu'nun toplumsal yapısı üzerindeki etkileri hakkında daha derinlemesine araştırmalar yapılabilir. Bu araştırmalar, reformların sosyal sınıflar arasındaki ilişkileri nasıl etkilediğini, kentlerde ve kırsal alanlarda yaşayan

halk üzerinde ne tür değişikliklere yol açtığını ve imparatorluğun genel sosyal yapısını nasıl yeniden şekillendirdiğini inceleyebilir. Bu tür çalışmalar, Roma toplumunun geç antik dönemdeki dönüşüm süreçlerinin daha iyi anlaşılmasına katkıda bulunabilir.

Diocletianus'un reformlarının Bizans İmparatorluğu'nun ortaya çıkışı üzerindeki etkileri daha geniş bir perspektifle ele alınabilir. Bu konuda yapılacak karşılaştırmalı çalışmalar, Diocletianus'un reformlarının Doğu Roma (Bizans) ve Batı Roma İmparatorluğu üzerindeki farklı etkilerini inceleyebilir ve bu iki imparatorluğun gelişim sürecinde nasıl bir rol oynadığını ortaya koyabilir. Bu çalışmalar, Bizans İmparatorluğu'nun kurumsal yapısının Diocletianus'un reformlarıyla olan bağlantılarını daha net bir şekilde ortaya koyabilir.

Diocletianus'un reformlarının Roma İmparatorluğu'nun hukuk sistemi üzerindeki kalıcı etkilerini daha ayrıntılı bir şekilde araştırmak, bu reformların imparatorluğun hukuk yapısını nasıl değiştirdiğini ve sonraki yüzyıllarda nasıl bir miras bıraktığını anlamamıza yardımcı olabilir. Bu tür araştırmalar, Diocletianus'un hukuk reformlarının, Roma hukukunun gelişimindeki yerini ve önemini daha net bir şekilde ortaya koyabilir. Ayrıca, bu reformların Batı ve Doğu Roma'daki yasal uygulamalar üzerindeki farklı etkileri de araştırılabilir.

Diocletianus'un ekonomik ve mali reformlarının uzun vadeli etkileri, özellikle imparatorluğun gelir dağılımı, vergi sistemi ve para politikaları üzerinde yapılacak araştırmalarla daha ayrıntılı bir şekilde incelenebilir. Bu çalışmalar, Roma İmparatorluğu'nun mali yapısının Diocletianus'un reformlarından nasıl etkilendiğini ve bu reformların imparatorluğun çöküş sürecindeki rolünü ortaya koyabilir. Ekonomik istikrarın korunmasında bu reformların ne kadar etkili olduğu üzerine yapılacak araştırmalar, Roma tarihine yeni bir bakış açısı kazandırabilir.

Son olarak, Diocletianus'un askeri reformlarının, Roma İmparatorluğu'nun savunma stratejileri ve ordunun organizasyonu üzerindeki uzun vadeli etkilerini daha derinlemesine inceleyen çalışmalar yapılabilir. Bu araştırmalar, Roma ordusunun yeniden yapılandırılmasının imparatorluğun savunma kapasitesine ve askeri etkinliğine nasıl katkıda bulunduğunu ortaya koyabilir. Ayrıca, bu reformların Bizans İmparatorluğu'nun askeri yapısı üzerindeki etkileri de araştırılabilir.

SON SÖZ

Sonuç ve Son Söz

Diocletianus'un kişiliği ve imparatorluğu, yaşadığı dönemin ve kaynakların karmaşıklığı nedeniyle tarihçiler arasında her zaman belirsiz ve tartışmalı noktalar olmuştur. Ancak onları büyüleyici kılan da tam olarak budur. Antik yazarlar tarafından acımasız bir asker ve acımasız bir zalim olarak hatırlanır, ancak hiç kimse onun figürünün etkileyciliğini, bütün bir çağ üzerinde uyguladığı hakimiyeti ve hem inişli çıkışlı hem de sert ve sonra trajik bir şekilde geçici olan bir varoluş ve hükümet sırasında uygulanması zor olan anayasal ve ekonomik önlemlerinin önemini inkâr edemez. Dalmaçya kıyılarında kaybolmuş küçük bir kasabada, silik bir aileden 245 civarında doğan bu taşralı, gavetta'dan askerlik yaparak tahta sıfırdan geldi. Az kültürlüydü ya da hiç kültürlü değildi, yine de Virgil'den birkaç dizeyi ezberden aktarmayı severdi; öte yandan, o an başka bir şey gerektirmiyordu: Hadrianus ve Marcus Aurelius'un eski güzel günlerinin estetik zevki ve entelektüel tembelliği ölmüş ve gömülmüştü. Historia Augusta onu kurnaz, kendini devlete ve akrabalarına adanmış biri olarak tasvir eder: 'Çağının gerektirdiği bir adamdı, projelerinde derin ve zaman zaman demir gibi sağlamdı, olağanüstü bir inatçılığı ve huzursuz bir ruhun dürtülerini sağduyuyla kontrol altında tutabiliyordu'.

Roma İmparatorluğu'nun merkezinin periferisinde doğmuş olmasına rağmen, ya da tam da bu nedenle, boğuk sesli bir külte sahipti ve o zamanlar Batı'nın yeni halkları ve Doğu'nun yeni dini gibi iki büyük fenomen tarafından zayıflatıldığında ya da kesin olarak geçildiğinde, kendi davranışlarını geçmişin geleneğinden inatla esinlendirdi. Bu çerçeve, çizilen Diocletianus portresinin ve onun siyasi ve askeri çalışmalarının belkemiğini ve parlak çalışmasının ilgisini oluşturmaktadır. Bu eğitimsiz askerde bile bir mistisizm damarı vardı; yükselişini karizmaya, ölümlüler arasındaki prensliği ona önceden bahşeden ilahi bir armağana borçlu olduğu inancı; Doğu törenlerinden alınan zevk, kadim ilahlara derin bir bağlılık; kesinlikle çağın damarı olan ve birçok tavrına sirayet eden, bazıları için ilham kaynağı haline gelen inançlar. Ve modern okuyucu da burada birçok içgörü bulacaktır. Genç Diocletianus ilk olarak selefleri Probus ve Carus'a Ren nehrinde ve İran'da hizmet etmiştir. Gaspçıların insafına kalan kurumların krizinde ve ardından gelen anarşide- Probus askerleri tarafından öldürüldü ve Carus iki yıl sonra Dicle kıyısında öldü- Carus'un oğlu genç Numerian da birkaç ay sonra praetorian prefect tarafından öldürüldüğünde, o zamanlar basit

bir muhafız komutanı olan Diocletianus, 285 yılında kırk yaşındayken ordu tarafından tahta oturtuldu.

Modern tarih yazımında her iki dönem de genellikle Diocletianus'un hükümdarlığı ile başlar. Dolayısıyla bu dönem kronolojik olarak 3. yüzyıl krizi ile Düşük İmparatorluk dönemi arasında yer alır, ancak analitik bir bakış açısıyla, Düşük İmparatorluk veya Geç Antik toplumun doğuşunu mümkün kılan uzun siyasi ve ekonomik krizin üstesinden geldiği bir ara dönem olarak şüphesiz ikincisinin ilk aşamasını oluşturur.

Diocletianus tarafından gerçekleştirilen siyasi ve ekonomik reformlar daha önceki girişimlerden esinlenmişti ve bunların birçoğu 4. yüzyıla kadar kristalize olmamıştı, dolayısıyla tarih yazımının onun hükümdarlığına sıklıkla atfettiği restorasyon ve yenilik arasındaki belirsiz karakter de buradan kaynaklanmaktadır. İmparatorluk yönetiminde sivil ve askeri güçlerin ayrılması kadar önemli bir reform, Gallienus döneminde- eğer Dion Cassius'a inanacak olursak Septimius Severus döneminde olmasa bile- başlayan ve Konstantin dönemine kadar tamamlanmayan bir sürecin parçasıydı.

Benzer şekilde, iugatio-capitatio olarak adlandırılan yeni bir vergilendirme sisteminin oluşturulması da şüphesiz 3. yüzyılın annonary deneyiminden esinlenmişti, ancak 4. yüzyılın ikinci yarısına kadar kristalize olmamıştı. Diocletianus'un siyasi çalışmalarının bu çifte izdüşümü, son yıllara kadar Diocletianus'un geç Roma sosyal yapısının karakteristik unsurlarının bir “yenilikçisi” olmaktan ziyade Yüksek İmparatorluk yapılarının bir “restoratörü” olarak görülmesi ve birçok durumda onu erken Avrupa tarihine bağlaması anlamına geliyordu.

Dönemin siyasi profili, Seston'un usta işi çalışması ışığında aydınlanır. Ancak Diocletianus'un bir imparator-prens (Principate) tarafından yönetilen anayasal bir devlet biçiminden, zirvesinde bir imparator dominus'un (Dominatus) bulunduğu bir devlet biçimine geçişi işaret ettiği yönündeki geleneksel fikir bugün artık kabul edilemez, çünkü Domitianus, Commodus ve Aurelianus Diocletianus'tan önce kendilerini kesinlikle “deus et dominus” olarak adlandırmışlardır ve “Roma Hakimiyeti” olarak adlandırılan tarihsel döneme ait değildirlen. Diocletianus tarafından seçilen yönetim biçimi, Cumhuriyet'in son dönemlerinden Antoninler'in en yakın uygulamalarına kadar Roma'nın siyasi evriminde pek çok örneği bulunan ortak bir iktidar yapısına sahipti.

Dört hükümdarın, kendisi için bile çok büyük olan bir imparatorluğun dört parçasını idare ettiği tetrarşiyi mükemmelleştirerek ve yöneterek hükümeti derhal güçlendirdi ve verimli hale getirdi. Yanına ikinci Augustus olarak mükemmel bir meslektaşısı olan Maximianus'u seçti ve ona Germen sınırlarını emanet ederken, Doğu'nun hassas sınırlarını kendisine ayırdı. Altlarında, kendileri de asker olan iki Sezar, Maximianus'un yardımcısı Constantius Chlorus ve Diocletianus'un Galerius'u birlikte çalışıyorlardı. Ve hepsinden önemlisi, tanrılar, Jüpiter ve Herkül, yüce tanrı ve kahraman tanrılarıdır.

Ancak Diocletianus, Sarmatya ve Mısır'daki askeri operasyonların ve varlığıyla eyaletlere güven vermek için yorulmak bilmeden yaptığı yolculukların yanı sıra, vergi ve ekonomi alanında da köklü reformlara girişti. Devlet idaresi ve her şeyden önce 435.000 kişilik bir ordunun idamesi ağır bir yükü, ancak gereksiz harcamaları en aza indirerek 'insanları sadece güldüren' eğlence ve gösterileri azalttığını söyledi. Bunu da merkezi olmayan kaotik vergilendirme sistemini gözden geçirerek sağladı. "Onun reformizmi," yüzyıllar boyunca sürecektir ve bazen vergi mükelleflerinin canını sıkma pahasına da olsa düzenli bir şekilde işleyecek bir sistemin temellerini attı.

Özel mülkiyetin, insan kaynaklarının ve işgücünün, her şehrin ve her toprak parçasının biraz baştan savma bir nüfus sayımı ve sayımdan önce, çeşitli vergi bölgelerinin yeni vergilendirilmesi, bireylerin katkılarından oluşuyordu ve bölge valilerinin gözetimi ve sorumluluğu altındaydı. Bunu 301'de enflasyonist bir etki yaratan zahmetli bir para reformu izledi; bu durum, İmparatorluk içindeki çoğu pazarlanabilir mal için maksimum fiyatları belirleyen ve büyük ölçüde üst sınıfların elinde bulunan değerli metallerin fiyatını düşürerek yaşam maliyetini azaltmayı amaçlayan, ana şehir meydanlarına asılan ünlü Ferman de Maximis Pretiis ile düzeltilti. Serbest piyasayı sıkı bir şekilde kontrol etmeyi amaçlayan ancak malların ortadan kaybolmasına ve karaborsanın yaygınlaşmasına yol açan devletin ekonomik faaliyete sistemli bir şekilde müdahalesinin bir örneği oldu.

Nihayet, Hıristiyanlara yönelik Büyük Zulüm'ün en büyük utancı, iki yıl sonra, Şubat 303'te, Diocletianus'un ikamet ettiği Nicomedia'daki kiliselerinde gerçekleştirilen katliamla başladı. Zulüm oradan, az ya da çok yoğun bir şekilde, yeni inananların artık her sınıf ve konumda yaygın olduğu İmparatorluğun her köşesine yayıldı. Bu aslında yararsız ve acımasız bir artış hareketi idi ve Diocletianus'un halefi, gururlu düşman ve yıkıcı Büyük Constantin'in fermanlarıyla kısa sürede üstesinden gelindi ve kurtarıldı. İki yıl sonra, 1 Mayıs 305'te Nicomedia'da, eşi benzeri görülmemiş ve çok az taklitçisi olan bir hareketle

imparator tahttan feragat etti ve sebze bahçesini yetiştirmek üzere memleketine, Salona'daki sarayına çekildi. Sadece V. Charles gönüllü olarak bu kadar yüksekte inmiş ve keşişlerin saatlerini ayarlamak için bir manastıra çekilmişti.

Roma tarihinde ise bunun tek bir örneği vardı: MÖ 79 yılında diktatörlükten feragat eden Lucius Cornelius Sulla. Bunu alenen, Forum'un şaşkın ve titreyen seyircilerini seçerek yapmıştı. Neredeyse dört yüz yıl sonra Diocletianus, büyük reddi için Nicomedia'dan üç mil uzakta, askerleri topladığı ovayı tercih etti. 1 Mayıs 305'ti: Dimdik ayakta, ama bir yıldır kendisini etkileyen garip hastalıktan dolayı solgun bir halde olan Diocletianus, kürsüye çıkıp kararını açıkça belirtmeden önce son kez lejyonların sancaklarını, subayları ve palatine muhafızlarını gözden geçirdi. Yaşının getirdiği yorgunluk ve güçsüzlük nedeniyle (aslında altmışına merdiven dayamıştı) artık yönetimin yükünü taşıyamayacağını düşünüyordu; bu nedenle iktidarı, İmparatorluğun büyüklüğünün gerektirdiği görev ve işleri yerine getirmek için yeterli enerji ve güce sahip olanlara devretti.

Aynı gün Mediolanum'da, tetrarşinin düzgün işlemesi için önceden kararlaştırılan hükümlere uyarak, Maximianus da Augustus olarak iktidarından çekildi. Onların yerine Doğu'da Gaius Galerius ve Batı'da Constantius Chlorus geçecekti. Geriye, sırasıyla Valerius Maximinus Daia ve Flavius Valerius Severus olan yeni Caesare'leri atamak kalmıştı. Devir teslim töreninde hevesli bir tanık ve retorikçi vardı: Lucius Caelius Firmianus Lactantius. Diocletianus ve onun reddi hakkında on iki yıl sonra, Arelate'de (Arles) Konstantin'in öz oğlu Crispus'un öğretmeniyken yazacaktır. Lactantius'un anlatımındaki Diocletianus figürü, pagan tarihçilerin soğukkanlı ve kontrollü imparatorundan çok farklıdır. Tribünde, konuşlandırılmış ordunun önünde gözyaşları içinde bile görünür. İstifa kararı ona tehditlerle, daha da kötüsü bir iç savaş kâbusuyla, üstelik damadı olan ve tek kızı Valeria'yla evlenmiş olan Galerius tarafından dayatılmıştır. Ayrıca Galerius'un bir başka dayatması daha olacaktı: iki yeni Caesare'nin atanması. Lactantius, Diocletianus'un seçiminin Konstantin (Batı için) ve Maxentius (Doğu için) üzerinde olduğunu iddia eder; Maximianus'un meşru oğlu ve tesadüfen Galerius'un damadıdır. Lactantius'un hikâyesi beklenmedik bir olayla renklenir: yeni Sezarların ilanı sırasında öfkeli bir rüzgâr ordunun sertleşmiş hatlarını bozar. Hatta Konstantin'in adını değiştirdiği bile düşünülür, askerler onu tribünde görebildiği için daha da fazla; ta ki Galerius arkasına bile dönmeden uzanıp Maximinus Daia'yı, ardından Severus'u yakalayıp askerlerin gözü önünde sıranın önüne sürükleyene kadar. İki Caesare'nin atanması, çok da uzun olmayan bir süre içinde, gelecekteki rekabetler,

anlaşmazlıklar ve iç savaşlar için sahneyi hazırladı. Şehre dönen Diocletianus, savaş arabasını bir seyahat arabasına dönüştürdü ve Nicomedia'da daha fazla durmadan, Boğaz boyunca, ardından Trakya'nın tozlu yolları boyunca Spalatum'un (Hırvatistan'daki Split) yalnızlığına doğru devam etti.

Yaşlı imparator, kendisini sahneye dönmeye çağıran huzursuz meslektaşı Maximianus'a oradan, kendi elleriyle diktiği lahanaların bereketini gösterebilseydi, eziyet verici bir güç uğruna gerçek mutluluğu terk etmek zorunda kalmayacağını söyledi. Çünkü “nihil difficilius est quam bene imperare”. (Hiçbir şey iyi yönetmekten daha zor değildir)

Onunla birlikte bir siyasi yapı, bir iktidar anlayışı da sona erdi. Tahttan çekilmek üzereyken, Constantin ve Maxentius'a Caesares unvanını önerecek kadar ileri gittiğine göre, bunu kendisi de hissetmiş olmalıdır. Yani, diğer aristokratik ve rasyonel ilke olan evlat edinme ve liyakate göre seçme yerine, kalıtsal veraset ilkesine geri dönüyordu. Ama aynı zamanda, en azından kısmen, aklın geometrileri tarafından hayal edilen ve ileriye taşınan bir siyasi yapının başarısızlığını da kabul ediyordu. Kölelerin oğlu olan Diocletianus, aşırı bir iyimserlikle, tüm siyasi ve sosyal sorunların çözümünün güvencesi olarak tasarladığı yasaların etkinliğine inanmıştı.

Diocletianus'un konsüllük yılları şüphesiz İmparatorluk için geçici de olsa bir toparlanma dönemi olmuştur. Diocletianus'un temel başarısı şüphesiz İmparatorluğu idari olarak yenilemesi, devleti ve topraklar üzerindeki otoritesini güçlendirmesi ve hem bağımsızlık hareketlerini hem de giderek yaygınlaşan işgal girişimlerini durdurmasıydı; ancak diğer yandan, müdahalesi İmparatorluğun gerçek sosyal ve kültürel durumunu değiştirmede (değiştiremedi). Dolayısıyla Diocletianus'un eylemi, tüm sınırlamalarıyla birlikte, temelde baskıcı bir eylemdi. Öte yandan, Diocletianus'un aldığı önlemlerin etkililiğinin büyük bir kısmı- siyasi yapıdan ziyade- imparatorun kişisel karizmasından ve yenilenme planlarını uygulama becerisinden kaynaklanıyordu.

Eşit olmayan kanıtlar göz önüne alındığında, onun karakteri anlaşılması zor olmaya devam etmektedir. Acımasız asker, küçük bürokrat, Romalı şovenist, batıl inançlı zalim: hepsi aynı anda doğru ama adil değil gibi görünüyor. Lactantius muhtemelen Diocletianus'u bir hükümdar olarak en iyi şekilde görmemizi sağlar, eğer onun hakaret çamurunun altına bakabilirsek. Diocletianus ve Maximianus'un “kardeşçe” ilişkisini zararlı olarak algılar, ancak ikisi arasındaki hayati bağların mümkün kıldığı 303'e kadarki rejimin temel başarısını

inkâr edemez. Benzer şekilde, Lactantius'un başarısızlığı başkalarına yüklemeye hazır, ancak tüm başarıları kendine saklayan çekingen Diocletianus imgesi önemli ölçüde doğru olabilir (yöneticiler rutin olarak başarısızlık için günah keçisi ararlar), ancak hem öğüt almaya hem de yetki vermeye hazır bir yöneticinin yansımasını hicivle gizler. İster imparatorluk meslektaşlarını ya da Hermogenianus gibi memurları seçerken olsun, ister yeni emir komuta zincirleri oluştururken olsun, temkinli ve istişareci tarzı işe yaradı. Daha sonraki dördüncü yüzyıl yazarları Diocletianus'u eleştirmezler (örneğin Eutropius), ancak genellikle Diocletianus'un kolektif tavrını ve ölçülü cesaret ile kurnazca ihtiyatı bir arada kullanmasını takdir ederler.

Elbette bir aşırılık unsuru söz konusudur. Belki de Galerius'un yaşlanan Augustus üzerindeki etkisinin bir işareti olarak, bazı kanunlar fiyatları ya da inançları düzenlemeye çalışırken iyimser bir şekilde hırslıydı ve kendini beğenmiş retorik ile uygulamanın sınırlılıkları arasındaki uyumsuzluğu ortaya koyuyordu. Bu kesinlikle, geç antik sarayın görkemli törenleri gibi retoriji de yoğunlaştıran tüm halefleri için tonu belirledi. Yine de Diocletianus belki de sadece bu kadar çok alanda bu kadar çok girişimde bulunarak en azından bazılarında bu kadar önemli bir başarı elde etti. Konstantin'in birçok durumda onun başlattıklarının üzerine inşa etmesi reformlarının temel sağlamlığının bir işaretidir. Akademisyenlerin Diocletianus ve Constantinus'un "yeni imparatorluğundan" bahsetmeleri boşuna değildir.

KAYNAKÇA

Ana Kaynaklar

- Ammianus Marcellinus, *The Roman History of Ammianus Marcellinus During the Reigns of the Emperors Constantius, Julian, Jovianus, Valentinian, and Valens*. Translated by C. D. Yonge. (2009)
- Anonymus Valesianus. Molinier, Auguste. 609. Anonymus Valesianus. Collections numériques de la Sorbonne, 1901
- Augustine, S. (1990). *The Works of Saint Augustine: Letters v. 1. Letters 1-99 (Vol. 2)*. New City Press.
- Brock, S. P. (2009). *The History of the Holy Mar Ma 'in: With a Guide to the Persian Martyr Acts*. Gorgias Press.
- Casio, D. (2016). *Historia Romana. Libros XXXVI-XLV (Vol. 326)*. RBA Libros.
- Codex Justinianus, Corcoran, Simon. (2013). *Codex Justinianus. The Encyclopedia of Ancient History*.
- Codex Theodosianus (1952). *The Theodosian Code and Novels and the Sirmonidian Constitutions*. (C. Pharr). Newyork: Princeton University Press.
- Cyprian, S. (1844). *The Epistles of S. Cyprian with the Council of Carthage on the Baptism of Heretics (Vol. 17)*. JH Parker.
- Dexippus, Martin, G., Grusková, J., Kresten, O., Mitthof, F., Cronier, M., & Mondrain, B. (2020). *Insights into the Digital Recovery of the Scythica Vindobonensia*.
- Dio Cassius (1925). *Roman History*. (E. Cary). London: Harvard University Press.
- Epitome De Caesaribus, <http://www.thelatinlibrary.com/victor.caes2.html>.
- Eusebius (1999). *Vita Constantini*. (A Cameron ve S. G. Hall). Oxford: Calerandon Press.
- Eusebius (1926 ve 1932). *Historia Ecclesiastica*, (K. Lake ve J. E. L. Oulton). London: Harvard University Press, Londra.
- Eusebius I martiri della Palestina, Roma : Desclée & C., 1964 Giuseppe Del Ton.
- Eutropius (2007). *Breviarium Historiae Romanae*. Frakes, R. M. (2006). *Dynasty of the Constantinus Down to 363. The Cambridge Companion to the Age of Constantinus (s.59-90)*. (N. Lenski). Cambridge: Cambridge University Press.

- Festus, R. (1967). *Breviarium Rerum Gestarum Populi Romani*. (W. John Eadie). London: The Athlone Press.
- Herodian of Antioch's *History of the Roman Empire*. Univ of California Press, 2021.
- Jerome, S. (1963). *The Letters of St. Jerome* (Vol. 1). Paulist Press
- Josephus, F., & Whiston, W. (1960). *Josephus: complete works*.
- Martyr Justin, Goodenough, E. R. (1968). *The Theology of Justin Martyr*. Рипол Классик.
- Lactantius (1984). *De Mortibus Persecutorum*. (J. L. Creed). Oxford: Clarendon Press.
- Lactantius. *De Mortibus Persecutorum*. Trans. GA Williamson. New York: New York University Press, 1966.
- Lactantius. *Divinae Institutiones*. Trans. Anthony Bowen and Peter Garnsey. Liverpool University Press, 2003.
- Libanius, Richard Foerster (ed.)- *Libanii Opera*, Vol. I-II-III-IV, (*Bibliotheca Scriptorum Graecorum et Romanorum Teubneriana*) (1903, B.G)
- Lydus, J. (1898). *Liber de Mensibus*, ed. R. Wuensch, Leipzig.
- Malalas John, Brill. *The Chronicle of John Malalas*. Brill, 1986.
- Notitia dignitatum*, Seeck, O. (Ed.). (2019). *Notitia dignitatum*. Cambridge University Press.
- Orosius, P. (2010). *The seven books of history against the pagans* (Vol. 50). CUA Press.
- Orosius, Paulus. *The Seven Books of History Against the Pagans*. Trans Roy J Deferrari. Washington DC: The Catholic University of America Press, 1964.
- Panopolis Papyri 1964* Edited by T. C. Skeat, F.B.A.
- Panegyrici Latini* (1874). (Aemilius Baehrens). Newyork: Oxford University Press.
- Panegyrici Latini* (1994). In *Praise of Later Roman Emperors: The Panegyrici Latini*. (C. E. V. Nixon ve B.S. Rodgers). Berkeley: University of California Press.
- Panegyrici Maximianus*, Klose, O. (1895). *Die beiden an Maximianus Augustus gerichteten panegyrici latini*. Zaunrith.
- Scriptores Historiae Augustae*, Picón, V., & Cascón, A. (1990). *Historia Augusta* (Vol. 23). Ediciones AKAL.
- Sextus Aurelius Victor (1994). *Liber De Caesaribus*. (H.W. Bird). Liverpool: Liverpool University Press.
- Sinesio, *Epistole*, I05, specialmente II. 80-9' (ed. e trad. A. Garzya, Torino 1989
- Sozomenus, S. H., & de Valois, H. (1747). *Historia ecclesiastica* (Vol. 2). Regia Typographia.

- Suetonius (2008). *Vitae Caesaris*, (çev. F. Telattar ve G. Özaktürk). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- The Holy Bible, James, D. (Ed.). (2001). *The Holy Bible*. iUniverse.
- Theodosian code, Pharr, C., Davidson, T. S., & Pharr, M. B. (Eds.). (2001). *The Theodosian code and novels, and the Sirmondian constitutions (Vol. 1)*. The Lawbook Exchange, Ltd.
- Theophanes (1997). *Chronicon: The Chronicle of Theophanes Confessor*. (C. Mango and R. Scott). Oxford: Clarendon Press.
- Theophanes *Chronicon* A.M. 5793, çev. Dodgeon ve Lieu 1991
- Zonaras (2009). *The History of Zonaras: From Alexander Severus to the Death of Theodosius the Great (Epitome Historiarum)*. (çev. T. M. Banchich ve E. N. Lane). London: Routledge.
- Zosimus: *New History*. Brill, 1982.

İkincil Kaynaklar

- Alföldi, A. (1942). *Zur Geschichte des Karpatenbeckens im I. Jahrhundert v. Chr.* Sárkány-Buchdruckerei AG.
- Barnes, T. D. (1982). *The new empire of Diocletian and Constantinus*. Harvard University Press.
- Barnes, T. D. (1981). *Constantinus and Eusebius*. Harvard University Press.
- Baynes, Norman H. "Three Notes on the Reforms of Diocletian and Constantinus," *Journal of Roman Studies* 15 (1925)
- Boak, A. E. (2023). *A History of Rome to 565 A. D.* Good Press.
- Bowman, Alan, ed. (2005). *The Cambridge Ancient History XII: The Crisis of the Empire*
- Bravo, G. (1998). *Historia de la Roma antigua*. Alianza.
- Braunert, H. (1957). *Der römische Provinzialzensus und der Schätzungsbericht des Lukas-Evangeliums*. *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte*,
- Brown, Peter "The Later Roman Empire," *The Economic History Review* 20, no. 2 (1967, August 1): 327-343.)
- Bury, J. B. *The Invasion of Europe by the Barbarians* (New York: Russell and Russell, 1963)
- Bury, J. B. "The Provincial List of Verona," *Journal of Roman Studies* 13 (1923): 128.

- Carrié, J. M., & Rousselle, A. (1999). *L'Empire romain en mutation: des Sévères à Constantin, 192-337.*
- Cascarino G., (2007), *L'esercito romano. Armamento e organizzazione,*
- Casey P.J. 1994, (2005). *Carausius and Allectus: the British usurpers.* Routledge.
- Cerami P., *Potere ed ordinamento nella esperienza costituzionale romana,* Torino (1987)
- Cerati, A. (1975). *Caractère annonaire et assiette de l'impôt foncier au Bas-Empire.* (No Title).
- Chastagnol, A. (1980). *Remarques sur les salaires et rémunérations au IVe siècle.* *Publications de l'École Française de Rome, 37(2), 215-233.*
- Chastagnol, A. (1985). *Épigraphie romaine impériale.* *Annales de l'École pratique des hautes études, 114(2), 89-90.*
- Chastagnol, A. (Ed.). (1977). *Armées et fiscalité dans le monde antique: actes du colloque national, Paris, 14-16 octobre 1976 (No. 936).* Éditions du Centre national de la recherche scientifique.
- Chastagnol, A. (1987). *Aspects concrets et cadre topographique des fêtes décennales des empereurs à Rome.* *Publications de l'École Française de Rome*
- Chastagnol, A. (1994). *L'évolution politique du règne de Dioclétien (284-305).* *Antiquité tardive*
- Christol, M., & Nony, D. (1990). *Rome et son empire: des origines aux invasions barbares.*
- Corcoran, S., "Before Constantine". In *The Cambridge Companion to the Age of Constantine*, edited by Noel Lenski, 35–58. New York: Cambridge University Press, 2006.
- Concoran S., *The empire of the Tetrarchs: imperial pronouncements and government, AD 284-324* 2000
- Creed, J. L. (1984). *De mortibus persecutorum.*
- Cullhed, M. O. (1996). *Conservator urbis suae.* *Studies in the politics and propaganda of the emperor Maxentius.*
- Curran, J. (2002). *Pagan city and Christian capital: Rome in the fourth century.* Clarendon Press.
- De Blois, L. (1976). *The policy of the emperor Gallienus (Vol. 7).* Brill.
- De Giovanni Lucio, *Istituzioni, scienza giuridica, codici nel mondo tardoantico. Alle radici di una nuova storia,* (Roma 2007)

- De Giovanni, Lucio, Chiesa e Stato nel Codice Teodosiano: alle origini della codificazione in tema di rapporti Chiesa-Stato, Napoli, M. D'Auria, 1996.
- Déléage, A. (1945). La capitation du bas-empire.
- Delmaire, R. (1995). Les institutions du Bas-Empire romain, de Constantin à Justinien/ Les institutions civiles palatines. DuCerf.
- De Martino, F., Storia della costituzione romana. Vols. I, III. Naples: E. Jovene, 1958.
- De Martino, F. (1979). Storia economica di Roma antica. 1. La Nuova Italia.
- Digeser, E. D. (2000). The making of a Christian empire: Lactantius & Rome. Cornell University Press.
- Dmitriev, S. (2010). John lydus and his contemporaries on identities and cultures of sixth-century byzantium. *Dumbarton Oaks Papers*, 64, 27-42.
- Dodgeon, M. H., & Lieu, S. N. (1991). The Roman Eastern Frontier and the Persian Wars AD 226-363: A Documentary History. Routledge.
- Drinkwater, J., The Principate–Lifebelt, or millstone around the neck of the empire. In *Crises and the Roman Empire*, (2007).
- Duncan-Jones, R. (1990). Structure and scale in the Roman economy. Cambridge University Press.
- Finley, M. I. (1999). The ancient economy. Univ of California Press.
- Frend, W. H. C. Martyrdom and Persecution in the Early Church. Cambridge: James Clark and Co., 1965.
- Frend, W. H. C. (2013). The failure of the persecutions in the Roman Empire. In *Studies in Ancient Society (Routledge Revivals)* Routledge.
- Ensslin, W. (1948). Zum dies imperii des Kaisers Diocletian. *Aegyptus*, 28(1/2), 178-194.
- Faulkner, N. (2017). Roma: kartalların İmparatorluğu. Yordam Kitap.
- Gautier, P. (1980). Antonius Garzya, Synesii Cyrenensis epistolae. *Revue des études byzantines*, 38(1), 294-295.
- Giardina, A. (Ed.). (1986). Società romana e impero tardoantico (Vol. 2). Laterza.
- Gibbon, E., & Belvederi, G. (1967). Storia della decadenza e caduta dello impero romano.
- Goldworthy A., La caduta di Roma. La lunga fine di una superpotenza dalla morte di Marco Aurelio fino al 476 d.C., Roma 2013,
- Gradel, I. (2002). Emperor worship and Roman religion. OUP Oxford.
- Graham, A. J., & Mitchell, S. (2015). Byzantium. In *Oxford Research Encyclopedia of Classics*.

- Grant, M. (2013). *Collapse and Recovery of the Roman Empire*. Routledge.
- Grant, Michael. *The Severans: The Changed Roman Empire*. London: Routledge, 1996.
- Grimal, Pierre, *Diccionario da mitologia grega e romana*. Rio de Janeiro, 2005.
- Hopkins, K. *Conquerors and slaves*, Cambridge 1978
- Isaac, B. (1992). *The limits of empire: the Roman army in the East*. Oxford University Press.
- Jones, A. H. M., & Brunt, P. A. (1974). *The Roman economy: studies in ancient economic and administrative history*.
- Jones A.H.M., *The Later Roman Empire 284-602, A social economic and administrative survey, I*, Oxford 1964
- Jones, A. H. M. "The Date and Value of the Verona List," *Journal of Roman Studies* 44 (1954).
- Jones, A.H.M. *Inflation under the Roman Empire*. *The Economic History Review* (New Series). v. 5, n. 3, 1953.
- Kalavrezou-Maxeiner, I. (1975). *The imperial chamber at Luxor*. *Dumbarton Oaks Papers*, 29,
- Keresztes, P. (1983). *From the great persecution to the peace of Galerius*. *Vigiliae Christianae*, 37(4),
- Kolb, F. (1995). Kolb, F. (1987). *Diocletian und die erste Tetrarchie: Improvisation oder Experiment in der Organisation der monarchischer Herrschaft*, Berlin
- Kuhoff, W. (2001). *Diokletian und die Epoche der Tetrarchie: das römische Reich*. Frankfurt
- Kulikowski, M. (2019). *Imperial Tragedy: From Constantinus's Empire to the Destruction of Roman Italy AD 363-568*. Profile Books.
- Kulikowski, Michael. *Rome's Gothic Wars*. New York: Cambridge University Press, 2007.
- Leadbetter, W. L. (2009). *Galerius and the Will of Diocletian*. Routledge.
- Le Glay, M., Voisin, J. L., Le Bohec, Y., & Baronowski, D. W. (2009). *A history of Rome*. Wiley-Blackwell,
- Le Bohec, Yann, *Armi e guerrieri di Roma antica. Da Diocleziano alla caduta dell'impero*, Roma, 2008,
- Le Bohec, Yann; Le Glay, Marcel; Voisin, Jean-Louis 2002 *Storia Romana*
- Lenski, N. (2006). *The Reign of Constantine, The Cambridge Companion to the Age of Constantine*, Cambridge University Press.

- Lewis, N., & Reinhold, M. (Eds.). (1990). *Roman civilization: selected readings* (Vol. 45). Columbia University Press.
- Licandro O., *Diritto romano I- Storia costituzionale di Roma*, Torino 2014,
- L'Orange, H. P. (1965). *Art forms and civic life in the Late Roman Empire* (Vol. 269). Princeton University Press.
- Lot, F. (1955). *Nouvelles recherches sur l'impôt foncier et la capitation personnelle sous le Bas-Empire: complément au fascicule CCLIII de la Bibliothèque de l'école des hautes études.*
- Luttwak, E.N. *La grande strategia dell'Impero romano*, Milano 1981
- MacCormack, S. G. (1982). *Christ and empire, time and ceremonial in sixth century Byzantium and beyond.* Byzantion
- Marotta, V. (2010). *Gli dèi governano il mondo. La trasmissione del potere imperiale in età tetrarchica*, Studi interdisciplinari sul mondo antico (3) Polis
- Matthew, D. J. A. (1992). *Reflections on the medieval Roman Empire.* History
- Mazzarino, S. (2015). *L'impero romano. 2.* Gius. Laterza & Figli Spa.
- Mazzarino, S. (1951). *Aspetti sociali del quarto secolo*
- Mendes, N. M. (2007). *Império e Romanização: "estratégias", dominação e colapso.* *Brathair-Revista de Estudos Celtas e Germanicos*, 7(1).
- Messina–Florence: Casa editrice G. D'Anna, 1978. Paper, Jones: *The Roman World of Dio Chrysostom.* Cambridge, Mass., and London: Harvard University Press, 1978..
- Metcalf, W. E. (2011). *The Oxford handbook of Greek and Roman coinage.* Oxford University Press.
- Millar, F. (1977). *The emperor in the Roman world:(31 BC-AD 337).* Duckworth.
- Millar, F. (1981). *The Roman Empire and its neighbours.*
- Momsen, T. *The History of Rome*, 2010, *The history of Rome* (Vol. 1). Cambridge University Press.
- Mommsen, T. (1963). *Römisches Staatsrecht.*
- Musurillo, H. A. (1972). *The acts of the Christian martyrs.* Clarendon Press.
- Nischer, E. C. (1923). *The Army Reforms of Diocletian and Constantine and their Modifications up to the Time of the Notitia Dignitatum.* *the Journal of roman studies*, 13(1-2), 1-55.
- Nixon, C. E., & Rodgers, B. S. (1994). *In praise of later Roman emperors: the Panegyrici Latini* (Vol. 21). Univ of California Press.

- Odahl, Matson C. (2004). *Constantinus and the Christian Empire*.
- Oelmann, Franz "The Rhine limes in Late Roman Times," in *Congress of Roman Frontier Studies 1949*, ed. Eric Birley (Durham, England: Durham University Press, 1952)
- Ostrogorsky, G. (1968). *History of the Byzantine State...* Translated by Joan Hussey.. Basil Blackwell.
- Parker, H.M.D., *A History of the Roman World from AD 138 to 337* (Methuen's History of the Greek and Roman World, VII), 1935.
- Parker, H.M.D., (1933). The legions of Diocletian and Constantinus. *the Journal of roman studies*, 23(2), 175-189.
- Petit, P. (1974). *Histoire générale de l'Empire romain*.
- Piganiol, A. (1954). *Histoire de Rome* (Vol. 3). Presses universitaires de France.
- Piganiol, A. (1916). *L'impôt de capitation sous le Bas-Empire romain*. Perrin, M. Dardel successeur.
- Potter, David S. 2005 *The Roman Empire at Bay, AD 180–395*,
- Potter, David S. (2009). *A companion to the Roman Empire* (Vol. 32). John Wiley & Sons.
- Ramsay. *Imperial Bureaucrats in the Roman Provinces*. *Classical Philology*. v. 68, 1964. pp. 305-316)
- Rees, R., 2004, *Diocletian and the Tetrarchy*, Edinburg University Press.
- Rémondon, R., & Pastorino, A. (1975). *La crisi dell'impero romano: da Marco Aurelio ad Anastasio Mursia*.
- Roberto, U., *Diocleziano*, Roma, Salerno Editrice, 2014
- Rostovtzeff. M. *The Social and Economic History of the Roman Empire*. Oxford 1957
- Michelotto, P. G. (2004). M. Rostovtzeff, *Storia economica e sociale dell'impero romano*, nuova edizione accresciuta di testi inediti a cura di A. Marcone. *RIVISTA STORICA ITALIANA*, 116(1), 211-229.
- Seeck, O. (1900). *Comites*. *PW*, 4(1), 622.
- Seeck, O. (1897). *Geschichte des Untergangs der Antiken Welt*, Berlin: Siemenroth & Troschel.
- Seston, W. (1946). *Dioclétien et la Tétrarchie*. E. de Boccard.
- Shotter, D. (2014). *Rome and her Empire*. 2014 Routledge.
- Sirago, V. A. (1978). *Principato di Augusto: concentrazione di proprietà e di poteri nelle mani dell'imperatore*. edizioni Dedalo.

- Sirago, V. A. Diocleziano, in AA.VV. (a cura di), Nuove questioni di storia antica, Milano, Marzorati, 1969.
- Smith, M. D. (1997). The religion of Constantius I. *Greek, Roman, and Byzantine Studies*, Southern, P. (2015). The Roman Empire from Severus to Constantinus. Routledge.
- Stein, E., & Palanque, J. R. (1968). *Histoire du bas-empire*.
- Stern, H. (1954). Remarks on the "Adoratio" under Diocletian. *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes*, 17(1-2), 184-189.
- Sutherland, C. H. V. ve Carson, R. A. G. (1967). Roman Imperial Coinage VI. (ed. C. H. V. Sutherland ve R. A. G. Carson). London: Routledge.
- Syme, R. (1971). *Emperors and Biography: studies in the Historia Augusta*. (No Title).
- Temin, P. *The Roman Market Economy*. Princeton: Princeton University Press, 2013. *The Journal of Roman Studies*.
- Treadgold, W., *A History of the Byzantine State and Society*. Stanford: Stanford University Press, 1997.
- Treadgold, W., (1995). *Byzantium and its Army, 284-1081*. Stanford University Press.
- Van Berchem, Denis *L'Armée de Dioclétien et la réforme constantinienne* (Paris: Geuthner, 1952)
- 2 Watson 1999 A. Watson, *Aurelian and the Third Century*. London and New York: Routledge, 1999.
- 3 Van Sickel, C.E., "Particularism In The Roman Empire During The Military Anarchy," *The American Journal of Philology* 51, no. 4 (1930, January 01
- Veyne, P., *L'Empire Gréco-Romain*, Paris, 2005
- Vasiliev, A. A. *History of the Byzantine Empire, 324–1453, Volume II* (Vol. 2). Univ of Wisconsin Press. (1964).
- Webb, Percy . H. (1907). The Reign and Coinage of Carausius, AD 287-293. *The Numismatic Chronicle and Journal of the Royal Numismatic Society*, 1-88.
- Wetteren: *Éditions Numismatique Romaine*, 1977. France
- Wilkes, J. J. (1986). *Diocletian's Palace, Split: residence of a retired Roman emperor*.
- Williams, S. (1997). *Diocletian and the Roman recovery*. Routledge.